

Noorteseire
aastaraamat

2019
—
2020

Noorte elu
avamata
küljed

Autorid: Airi-Alina Allaste, Veronika Kalmus, Dagmar Kutsar, Anna Markina, Raili Nugin, Kaja Oras, Reelika Pirk, Bianca Plüschke-Altöf, Epp Reiska, Eve-Liis Roosmaa, Andra Siibak, Merike Sisask, Kadri Soo, Helen Sooväli-Sepping, Karin Streimann, Piret Vacht

Koostajad ja toimetajad: Airi-Alina Allaste ja Raili Nugin

Keeletoimetajad: Evelin Kivimaa ja Anette Sõna

Tehniline toimetaja: Aivar Joorik

Trükk: AS Pakett

Autoriõigus:

Eesti Noorsootöö Keskus, 2020

Tallinna Ülikool, 2020

peatükkide autorid, 2020

Noorteseire aastaraamatu väljaandmist toetavad Haridus- ja Teadusministeerium koos Eesti Noorsootöö Keskusega.

Noorteseire aastaraamatu väljaandmine toetab haridus- ja teadusministri kinnitatud ning Eesti Noorsootöö Keskuse poolt elluviidava ESF-ist kaasrahastatud programmi „Tõrjutusriskis noorte kaasamine ja noorte tööhõivevalmiduse parandamine“ kirjeldatud tegevust 6.4. „Teadmiste suurendamine noortest ja noortele suunatud tegevuste mõjust“.

HARIDUS- JA NOORTEAMET

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

TALLINNA ÜLIKOO

Europas Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
Noorte Heaks

ISBN 978-9949-7332-9-3 (trükis)

ISBN 978-9949-7477-0-2 (pdf)

HEA LUGEJA!

Valminud on taas uus Noorteseire aastaraamat! Esimese aastaraamatu ilmumisest on möödunud kümme aastat, nii et tegu on omamoodi sünnipäevaga. Seekordne, järjekorras üheksas aastaraamat on varasematest mõnevõrra mahukam ning ka üles ehitatud teisiti kui traditsiooniliselt. Erinevalt kõigist varasematest ei keskendu seekordne aastaraamat ühele kindlale teemale, vaid annab sissevaate üsna erinevatesse noorte elu puudutavatesse valdkondadesse. Kogumiku koostamisel ja kirjutamisel oleme proovinud tõmmata tähelepanu eriti nendele teemadele, mida on noortevaldkonnas seni käsitletud kas vähe või üldse mitte. Kuivõrd lõimitud noortepoliitika eesmärk on noori mitmekülgselt toetada, on teave nende elu erinevatest tahkudest hädavajalik. Kogumik kirjutati ajal, kui polnud veel lahti rullunud globaalne pandeemia. Ülemaailmne kriis on muutnud – ja muudab tõenäoliselt veelgi – noorte elus paljutki, millest käesolevas kogumikus juttu on.

Seekordne aastaraamat koosneb kaheksast peatükist, mis kõik tuginevad rahvusvahelistele või Eestis läbi viidud uuringutele. Esimesed neli artiklit põhinevad kvantitatiivsel ja järgnevad neli kvalitatiivsel andmete analüüsil. Esimene peatükk keskendub subjektiivsele heaolule, tuginedes rahvusvahelise laste heaolu uuringu Children's Worlds andmetele. Teine peatükk avab seni väga vähe käsitletud

noorte vaimse tervisega seotud teemasid, tuginedes erinevate uurimuste (nt SEYLE, HBSC) ja avalike andmete analüüsile. Kolmanda peatüki fookuses on noorte keskkonnateadlikkus ja selles on analüüsitud ka eri uurimuste (ESS, PISA, Eesti Elanike Keskkonnateadlikkuse Uuring jt) andmeid. Neljas peatükk põhineb EU Kids Online'i uuringu kahe küsitlusetapi tulemustel ning analüüsib, kuidas Eesti noored kogevad internetis erinevaid ohte ning nendega toime tulevad. Viies peatükk tugineb 2010.–2019. aastatel kogutud süva- ja grupiintervjuudele ning käsitleb maanoorte mobiilsust laiemas kontekstis. Kuuenda peatüki fookuses on noored, kes on tööturul ebakindlas seisundis, analüüs põhineb aastail 2015–2016 tehtud 53-l intervjuul. Seitsmes artikkel analüüsib kriminaalse minevikuga noorte võimalusi ühiskonnas kohanemiseks ja sellega seotud raskuseid, analüüsides 24 õigusrikkujaga 2017.–2018. aastail tehtud intervjuusid. Kaheksas artikkel uurib Eesti loomaõiguslasi ja põhineb aastail 2012–2016 läbi viidud osalusvaatlustel ning 2013.–2014. ja 2019. aastate intervjuudel.

Loodame, et tõstatatud teemad kutsuvad lugejaid kaasa mõtlema ja märkama erinevaid noorte elu puudutavaid küsimusi.

Noorteseire meeskond

1. EESTI NOORTE SUBJEKTIIVNE HEAOLU JA TOIMEVÕIMEKUS

SISSEJUHATUS	7
TEOREETILINE KONTEKST	8
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	10
TULEMUSED	12
KOKKUVÕTE	20

2. NOORTE VAIMNE TERVIS

SISSEJUHATUS	29
TEOREETILINE KONTEKST	30
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	32
NOORTE VAIMSET TERVIST ISELOOMUSTAVAD NÄITAJAD	33
NOORTE VAIMSET TERVIST MÕJUTAVAD TEGURID	39
VAIMSEST TERVISEST RÄÄKIMINE JA SELLE KAJASTAMINE (SOTSIAAL)MEEDIAS	40
ENNETUS JA TÕENDUSPÕHISED SEKKUMISPROGRAMMID	41
KOKKUVÕTE	45

3. EESTI NOORTE KESKKONNATEADLIKKUS ANTROPOTSEENI AJASTUL: HEAD TEADMISED, KUID VÄIKE MURE?

SISSEJUHATUS	57
KESKKONNATEADLIKKUS KUI KESKKONNASÕBRALIKU KÄITUMISE PÕHITEGUR	59
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	61
EESTI NOORTE KESKKONNATEADLIKKUS: ANDMETE ANALÜÜS	62
KOKKUVÕTE	70

4. EESTI NOORTE VEEBIRISKID JA NENDEGA TOIMETULEK

SISSEJUHATUS	77
NOORED INTERNETIS	78
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	79
EESTI NOORTE INTERNETIKASUTUSE VARJUKÜLJED	80
PÄDEVUS TURVALISEKS INTERNETIKASUTUSEKS	86
TOIMETULEK HÄIRIVA VEEBISISUGA	88
KOKKUVÕTE	92

5. NOORTE LIIKUVUSPRAKTIKAD JA NEID MÕJUTAVAD TEGURID MAAPIIRKONDADES

SISSEJUHATUS	103
MOBIILSUSED EESTIS	104
MOBIILSUSE UURIMINE MAAPIIRKONDADES JA SELLE VÄLJAKUTSED: TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	105
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	106
MOBIILSUSED JA KOHAD	107
ERINEVATE KAPITALIDE JA MOBIILSUSTE VAHELISED MÕJUD	111
KOKKUVÕTE	113

6. EBAKINDLA TÖÖTURUSEISUNDI SOTSIAALMAJANDUSLIKUD MÕJUD JA STRATEEGIAD RASKUSTEGA TOIMETULEKUKS

SISSEJUHATUS	123
TÖÖTURUSEISUNDI EBAKINDLUS JA STRATEEGIAD TOIMETULEKUKS	125
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	126
EBAKINDLA TÖÖTURUSEISUNDI SOTSIAALMAJANDUSLIKUD MÕJUD	128
EBAKINDLA TÖÖTURUSEISUNDIGA TOIMETULEKU STRATEEGIAD	131
KOKKUVÕTE	135

7. SEADUSEGA PAHUKSIS NOORTE KAASAMINE JA TAASÜHISKONNASTAMINE

SISSEJUHATUS	143
HÄBIMÄRGISTAMINE	145
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	145
ÜHISKONDLIKUD HOIAKUD KRIMINAALKORRAS KARISTATUD NOORTE SUHTES	146
PROBLEEMID TAASÜHISKONNASTAMISEL	147
HÄBIMÄRGISTAMISEGA HAKKAMASAAMINE	149
KONFLIKT AMETIVÕIMUDEGA JA VÕÕRANDUMINE ÜHISKONNAST	151
KOKKUVÕTE	153

8. TEISMELISTE RADIKAALIDE MÄSS VÕI MAAILMAPARANDAJATE ALGATATUD UUS ELUSTIIL?

SISSEJUHATUS	161
UUED SOTSIAALSED LIIKUMISED	162
LOOMAÕIGUSLUS JA LOOMAÕIGUSTE LIIKUMISED EESTIS	164
ANDMED JA ANALÜÜSIMEETODID	165
LOOMAÕIGUSLASTE STRATEEGIAD JA TOIMETULEK NEGATIIVSETE STEREOTÜÜPIDEGA	166
KOKKUVÕTE	174

9. KOKKUVÕTTEKS 185**SUMMARIES** 187**AUTORID** 191**KAITSTUD TEADUSTÖÖD, ARTIKLID, KOGUMIKUD** 195**UURINGURAPORTID** 206

**Eesti noorte
subjektiivne
heaolu ja
toimevõimekus**

- lapsed ja noorukid on väga olulised andmeallikad ning parimad hindajad oma elu eri aspektidele;
- aktiivsete sotsiaalsete tegutsejatena võivad laste ja täiskasvanute arvamused ning hinnangud ühise elukeskkonna kohta olla samasugused või erinevad;
- laste elukvaliteedi uurimiseks saab küsida neilt subjektiivse heaolu kohta ja usaldada nende vastuseid.

Eesti noorsootöö seaduse (2010) järgi on noor vanuses 7–26 aastat. Käesolevas kirjatükis võtame vaatluse alla noorima eagrupi – 8–12aastased, kes on noorteseires seni tähelepanuta jäänud. Anname ülevaate nende subjektiivsest heaolust „Children’s Worlds“ teise ja kolmanda laine (vastavalt 2013. ja 2018. a) andmestike põhjal. Täpsemalt käsitleme noorte subjektiivse heaolu hinnanguid seoses erinevate keskkondadega ning suhtes iseendaga. Mõtestame lahti ka mõisted heaolu ja agentsus, seostatuna subjektiivse heaolu mõistega.

Kuigi ÜRO *Lapse õiguste konventsiooni* (1991) järgi on 0–18aastane inimene laps ja meie keskendume 8–12aastaste laste subjektiivse heaolu analüüsile, siis – lähtudes käesoleva väljaande spetsiifikast ja juhindudes Eesti noorsootöö seadusest – kasutame järgnevas tekstis läbivalt mõiste *laps* asemel mõistet *noor*. Selguse mõttes kasutame paiguti paralleelselt mõlemat mõistet: *laps* ja *noor*, kuna *laps* seostub mõistepaariga täiskasvanu vs. alaealine, *noor* aga lähtub noorsootöö seaduses kehtestatud vanusepiirist. Otseviite puhul säilitame algallikas kasutatud mõiste.

Teoreetiline kontekst

Mis on laste/noorte heaolu?

Heaolu võib nimetada ka elukvaliteediks, milles sisalduvad muu hulgas materiaalsed hüved, tervis, sotsiaalne sidusus, kodanikuaktiivsus, turvalisus, haritus, eluga rahulolu jne (OECD 2018). Maailma terviseorganisatsiooni (WHO

Regional Office for Europe 2012: 4) käsitluses on heaolu mitmemõõtmeline protsess, mis sisult haakub tervise mõiste laiendatud käsitlustega, olles enam kui ainuüksi haiguse puudumine.

Eesti keeles puuduvad subjektiivset ja objektiivset heaolu eristavad terminid. Objektiivse heaolu all mõeldakse näiteks seda, millistes tingimustes inimene elab, õpib, töötab, kuivõrd tal on ligipääs erinevatele teenustele, haridusele, tööturule jne. Objektiivse heaolu näitajad väljendavad välist vaadet indiviidile, mis vastab üldisele küsimusele, *kuidas asjad on*. Heaolu kandev isik on siin pigem käsitletav objekt kui subjektina.

Objektiivse heaolu näitajad on traditsiooniliselt olnud sotsiaalse aruandluse osaks, pakkudes tõendeid poliitikakujundajatele. Näiteks on vaesuse uuringutes selgunud, et alates kolmandast lapsest langeb oluliselt pere majandusliku toimetuleku tase ning kasvab vajadus ühiskondlike teenuste ja toetuste järele (nt Kutsar, Trumm 1993). Järelikult, kolm või enam last peres objektiivse näitajana, võrrelduna pere sissetulekute tasemega, on uurimuslikuks tõendiks lasterikaste perede toetusmeetmete väljatöötamisel.

Subjektiivne heaolu on uurimisteema ja sotsiaalse aruandluse osana arengult märksa hilisem. Selle sisuks on WHO järgi nii individuaalne kogemus kui ka elutingimuste võrdlus sotsiaalsete normide ja väärtustega (WHO Regional Office for Europe 2012b). Subjektiivse heaolu hinnang vastab küsimusele, *kuidas asjad subjekti kogemustes ja tajudes paistavad*. Ed Diener jt (2003) määratlevad subjektiivset heaolu kui emotsionaalseid ja kognitiivseid hinnanguid oma elu kohta, inimesed ise nimetavad seda näiteks õnnelikkuseks ja eluga rahuloluks.

Ferran Casas (2019: 8) viitega mitmetele autoritele (Ryan, Deci 2001; Arthaud-Day jt 2005; Metler, Busseri 2017) on enim nõus subjektiivse heaolu nn kolmikmääratlusega, mille kohaselt sisaldab see kõrget positiivse tundmuse ja

madalat negatiivse tundmuse hinnangut ning kõrget positiivset hinnangut oma elu kohta üldiselt. Subjektiivse heaolu hinnangu küsimine on oluline, kuna see ei pruugi kokku langeda sama asja kohta käiva objektiivse infoga. Näiteks küsides majanduslikult vaeses peres elavalt noorelt, kui rahul ta oma eluga on, võib ta üllatuslikult vastata: väga rahul! Lähemalt uurides võib selguda, et noor tunneb ennast oma peres hoituna, tal on olemas kõige vajalikumad asjad ja läbisaamine sõpradega on ülihea.

Samas võib tuua teiseks näiteks noore, kes elab täisperes koos kahe bioloogilise vanemaga, tal on paar õde-venda ning elutingimused on teiste peredega võrreldes keskmisest paremad. Tema vastusest võib ilmned, et ta saab liiga vähe perega koos olla, üks vanematest töötab perest eemal teises riigis ja koju tulles sageli tülitseb teise vanemaga; ka puuduvad noorel sõbrad, kellele oma igapäevaprobleeme usaldada. See noor on oma eluga vähem rahul kui mõni teine, kelle objektiivse heaolu näitajad on palju kehvemad. Seega, lapse/noore hinnangud tema elu puudutavate asjade ja tema enda kohta ei ole asendatavad tema lähikeskkonnas olevate täiskasvanute hinnangutega – küsida tuleb noorelt endalt (Casas 2011). Noorte osalus on läbivaks põhimõtteks ka Eesti noortepoliitikas, millega saab tutvuda Noortevaldkonna Arengukavas 2014–2020.

Mis on agentsus ja kes on agent?

Subjektiivse heaolu kõrval on agentsus teine mõiste, mis enne peatüki empiirilise osa juurde asumist vajab lühikese teooriapõhist selgitust. OECD (2018) määratleb seda kui subjekti suutlikkust osaleda maailmas, mõjutada inimesi, olukordi ja sündmusi paremuse suunas, võtta vastutust, seada eesmärgid ja leida vahendeid nende saavutamiseks. Agentsust võib määratleda ka kui võimekust korrastada/määrata oma maailma, luua, reprodutseerida, muuta ja elada vastavalt oma tähendussüsteemile, võimekust määratleda iseennast (vs. saada teiste poolt määratletud/

„paika pandud“) (nt Giddens 1986). Agentsuse mõiste eestikeelse vastena on hakatud kasutama sõnu *toimivus* ja *toimevõimekus*.

Leon Kuczynski ja Jan De Mol (2015) lähtuvad sotsiaalse suhestumise teooriast (ingl k *social relational theory*), mille kohaselt väljendub subjekti agentsus (toimevõimekus) tema enesemääratluses, aktiivses tegutsemises erinevates elukeskkondades (nt perekonnas, koolis, sõprade ringis), võimes kogetut tõlgendada ning mõjutada oma heaolu taset. Laiendades Kuczynski ja De Moli lähenemist täiendusega Snyderi lootuse teooriast (Snyder jt 1997) mõistame käesolevas peatükis subjekti agentsust selle komponentides järgnevalt (kohandatult: Kuczynski, De Mol 2015; Snyder jt 1997):

- enesemääratlemine (*kes ma olen, mida suudan*);
- vajadus olukorra üle kontrolli hoida (*tean, saan aru, kuidas asjad on*);
- loomupärane aktiivsus eesmärgi seada (*kuhu püüdlen*);
- võime leida viise eesmärkide saavutamiseks (*kuidas eesmärgi saavutan*);
- võime kogetut tõlgendada, hinnanguid anda, arvamust avaldada (*mida see mulle tähendab*); ning
- ülalööldust tulenevalt oma heaolu taset mõjutada (*olen õnnelik, rahul*) („ma teen selle ära“; „mina suudan“).

Laiendades ülaltoodut lastele/noortele, vajavad nemad sarnaselt täiskasvanutega arusaamist iseendast ja olukordadest enda ümber. Igale lapsele ja noorele on oluline selgus eesmärkides ja nende saavutamise võimalustes ning valikutest. Nii nagu täiskasvanutel on ka lastel ja noortel vanusele vastav sotsiaalne kompetentsus jagada hinnanguid ja arvamusi oma elu puudutava kohta, st lastelt saab küsida subjektiivseid hinnanguid nende elu kohta ja neid vastuseid usaldada (Mason, Danby 2011; Casas 2011).

Kes on agent? Eelkõige on ta agentsuse ehk toimevõimekuse kandja, subjekt, kes on loomupäraselt aktiivne ja eesmärgipärane, oma vanusele, teadmiste ja kogemusele vastava

sotsiaalse kompetentsusega ning tal on võime anda hinnanguid nii enda kui ka ümbritseva keskkonna eri aspektide kohta. Toimevõimekuse avaldumiseks on vaja osalust ja toimuva kohta informeeritust, et suuta teha otstarbekaid valikuid kokkulepitud reeglite ja normide piires.

Agentsuse tunnetamine (ingl k *sense of agency*) toimub aktiivsuse kaudu tegevust algatada ning kontrolli hoida tegevuse ja selle tulemuste üle (Moore 2016) ehk võtta vastutus. OECD Haridus 2030 dokumendis on öeldud, et tänased õppijad [loe: lapsed ja noored] on muutuste kandjad. See eeldab, et nad on innovaatilised, vastutust võtavad, kõrge teadlikkuse ja eneseregulatsiooni oskustega subjektid, kelle subjektiivne heaolu väljendub nende antud heaoluhinnangutes.

Subjektiivse heaolu hinnangu seos agentsuse ehk toimevõimekusega

Subjektiivse heaolu kohta tuleb küsida inimeselt endalt, sest see hinnang väljendab indiviidi (lapse, noore, täiskasvanu) püüdluste saavutamise potentsiaali, st kuivõrd olemasolev keskkond (kool, kodu, suhted jne) annab talle võimaluse aktiivselt tegutseda ja isiksusena areneda (nt Ben-Arieh 2005; Casas 2011 jt). Sotsiaalse suhestumise teooria kohaselt on noor aktiivse sotsiaalse tegutsejana võimeline looma kogemuslikke tähendusi, vastu seisma võimukasutusele enda suhtes ja mõjutama oma tegevusega keskkonda (Kuczynski, De Mol 2015). Subjektiivse heaolu hinnang väljendab ka noore emotsionaalset seisundit, mis Dieneri jt (2003) kohaselt sisaldab nii positiivseid kui ka negatiivseid tundmusi ja üldist hinnangut oma elu kohta.

Casas (2019) toob üldistatult välja empiirilise leiu: subjektiivsetes hinnangutes ilmneb nii täiskasvanute kui ka laste puhul positiivne kallutatus (vt ka Kutsar jt 2018). Näiteks hinnanguskaalal 0...10 on see täiskasvanutel kõige sagedamini vahemikus 7–10 ning laste puhul arvatavasti kõrgem (Casas 2019: 8). Casas viidates Cumminsile (2010) oletab, et

laste subjektiivse heaolu hinnangud – nagu ka täiskasvanute omad – järgivad teatavat homöostaasi põhimõtet: inimesel on olemas mingi heaolu tavahinnang, mis on suhteliselt püsiv. Ajutiselt võib see küll kahaneda või kasvada, mõjutatult vastavalt negatiivsest või positiivsest elusündmusest ja suhtest iseendaga.

Negatiivse elusündmuse pikemaajaline kestmine võib viia subjektiivse heaolu hinnangu tavatasemest allapoole. On selge, et negatiivse sündmuse kestmisel on pärsitud noore loomulik tegutsemisvõime ning tema toimevõimekuse ressursidest ei piisa negatiivsusega toimetulekuks ja oma eesmärkide saavutamiseks. Näiteks võiks tuua kestva emotsionaalset hooletusse jäetust, vägivalla all kannatamist, ebaõiglast kohtlemist, koolikiusamist jne. Eriti ohtlikuks võib noore jaoks saada aga mitme negatiivse elusündmuse pikemaajaline kuhjumine (nt kestva kiusamine koolis, sõprade puudumine, halb ja last mittetoetav kodune kliima), mis võib viia vaimse tervise häireni (depressiivsus, suitsidaalsus jne). Seega, erilise tähelepanu alla tuleb võtta lapsed/noored, kelle subjektiivse heaolu hinnang on ootamatult madal (alla 8 punkti 0...10 punkti skaalal).

Andmed ja analüüsimeetodid

Heaolu on protsess, mida luuakse ja taasluuakse ühiselt sotsiaalsetes suhetes igal ajahetkel ühise toimevõimekuse (ingl k *co-agency*) kaudu ning sellel on vahetud ja kaudsemad mõjud subjekti elukäigule. Viimasest järeldub, et heaolu loome on seotud konkreetse aja ja kohaga ning inimeste ja inimsuhetega. Viitega Casasele (2019; 2017) kasutatakse subjektiivse heaolu mõõtmiseks erinevaid psühhomeetrilisi vahendeid, mis keskenduvad selle afektiivsele (tundmuslikule) või kognitiivsele (tunnetuslikule) poolele.

Kognitiivse heaolu mõõtmise korral antakse hinnanguid omaenese elu kohta üldiselt (nt „mul on hea elu“, „mul on õnnelik elu“, „mul läheb elus üldiselt hästi“, „ma olen oma

Tabel 1. „Children’s Worlds“ 2018. aasta uuringus osalenud Eesti noorte valim

Vanus	Kokku	Poiss		Tüdruk	
		arv	%	arv	%
8aastased	1058	478	45	576	55
10aastased	1013	465	46	544	54
12aastased	1079	548	51	530	49

Märkus: Igast vanuserühmast jättis 1–4 vastajat oma soo märkimata

eluga rahul“) või hinnatakse oma elu eri aspekte (suhteid erinevates elukeskkondades), nt „vanemad kohtlevad mind õiglaselt“, „ma olen rahul eluga õpilasena“, „ma tunnen ennast sõprade seltsis turvaliselt“, „ma olen oma tuleviku suhtes positiivne“, „pereliikmed hoolivad minust“ jne.

Heaolu afektiivset poolt ehk *emotsionaalset* *heaolu* saab uurida, kui küsida vastajalt kogetud tundmuste kohta näiteks viimase kahe nädala jooksul. „Children’s Worlds“ küsimustikus esitati 10- ja 12aastastele hindamiseks kolm negatiivset tundmust (kurb, pinges, tüdinud) ja kolm positiivset (õnnelik, rahulolev, energiline), 8aastastele esitati aga üks positiivne tundmus (õnnelik) ja üks negatiivne (kurb). Casase väitel need kaks lähenemist ei mõõda subjektiivset rahulolu ühtviisi, kuigi hinnangute vahel esineb arvestatav korrelatiivne seos. Hinnangu andmisele avaldavad mõju nii noore eelnevad kogemused kui ka hindamishetke taust.

Noorte subjektiivse heaolu empiirilisi tulemusi on hea võrrelda rahvusvaheliste võrdlusuuringute kaudu. Riikidevaheline võrdlus näitab noorte hinnangute asetust teiste maade taustal, pakkudes ideid poliitikate kujundamiseks. Siiski ei saa riikide võrdlusi üksüheselt rakendada. Senised analüüsid on näidanud, et subjektiivse heaolu hinnangut võivad riigiti mõjutada erinevad tegurite kombinatsioonid, samas kui riigisisene noorte vastuste variatiivsus jääb siiski rahvusvahelisest oluliselt kõrgemaks (Children’s views... 2015).

Samas aitab riikide võrdlus kaasa noorte subjektiivse heaolu sisulisele mõtestamisele. Kui Eesti 8aastased on oma hea elu hinnangus riikide keskmisest ülevalpool, siis 10–12aastased on maade keskmisega võrreldes oluliselt kriitilisemad. Enese heaolu hinnangud langevad rohkem 10–12aastaste seas ja Hispaanias tehtud sarnastele uuringutele viidates võib arvata, et vanemaks saades alanevad veelgi (Kutsar jt 2018; „Children’s Worlds“ 2013. aasta andmestiku alusel).

Andmed ja valim

Järgnev empiiriline osa põhineb peamiselt „Children’s Worlds“ 2018. aasta andmestikul. Käesoleva teksti kirjutamise aegu on meie kasutuses 8-, 10- ja 12aastaste laste Eesti andmestik, kuid rahvusvahelist võrdlust saame esitada vaid 10aastaste hinnanguid kasutades (kahe ülejäänud vanuserühma võrdlevad andmestikud on alles valmimisjärgus).

„Children’s Worlds“ rahvusvaheline andmestik sisaldab noorte vastuseid 22 riigist: Albaania, Alžeeria, Bangladesh, Belgia, Eesti, Prantsusmaa, Saksamaa, Kreeka, India, Indoneesia, Iisrael, Malaisia, Malta, Nepal, Norra, Poola, Lõuna-Aafrika Vabariik, Lõuna-Korea, Sri Lanka, Taiwan, Vietnam ja Wales. Uuringus osales igast riigist vähemalt 1000 noort vanuserühma kohta. Sealhulgas oli 10aastaseid vastajaid kokku 34 970.

Eestis võttis uuringust kolmes vanuserühmas kokku osa 3150 noort 40 koolist üle riigi (vt tabel 1). Uuringus osalenud riikide valimid on esinduslikud kas kogu riigi (nt Eesti) või selle piirkonna (nt Wales Inglismaal) kohta, kus küsitlus toimus.

Võrdlusena kasutame „Children’s Worlds“ teise vooru andmeid 2013. aastast, kui Eestist osales kokku 3118 noort, sh 1076 olid 8aastased, 1013 – 10aastased ja 1029 – 12aastased. Lisaks teeme väikse kõrvalepõike noorte heaolu kvalitatiivsesse uurimusse (CUWB), et saada teada, mida mõistavad noored *heaolu* all (vt Kutsar jt 2019).

Kõigis käesolevas peatükis käsitletavates uuringutes osalesid noored vabatahtlikult ja anonüümselt. Vastajatele tagati konfidentsiaalsus ning ebamugavuse tekkides oli neil õigus küsimusele mitte vastata või uurimusest lahkuda.

Analüüsiskeem

Peatükis kasutame kirjeldavat statistikat, sh ühe- ja kahe-mõõtmelisi sagedusjaotusi, keskmisi (tähistatud tähega M) ja standardhälvet (SD), et anda ülevaade subjektiivse heaolu ning eluga üldise rahulolu hinnangutest vanusegruppide kohta eraldi. Subjektiivse heaolu hinnanguid seoses kodu, kooli ja sõpradega mõõdeti uuringus mitmete väidete abil. Ülevaatalikuma pildi saamiseks noorte jaotumisest heaoluhinnangute alusel tegime klasteranalüüsi. See on statistikameetod, mis jaotab uuritavad objektid (noored) heaoluküsimustele antud vastuste sarnasuse alusel rühmadeks ehk klastriteks (vt Tiit, Tooding 2019). Klasteranalüüsi rakendasime 8-, 10- ja 12aastaste puhul eraldi, sest vanuseti võivad hinnangumustrid veidi varieeruda. Igas vanuserühmas moodustus kolm tähenduslikku klasterit. Lisaks tegime klasteranalüüsi ka tundmuste põhiste heaoluhinnangutele. Vaatluse alla võtsime vaid 12aastased ning 3 negatiivset ja 3 positiivset tundmust (õnnelik, rahulolev, energiline ja kurb, pinges, tüdinud).

Tulemused

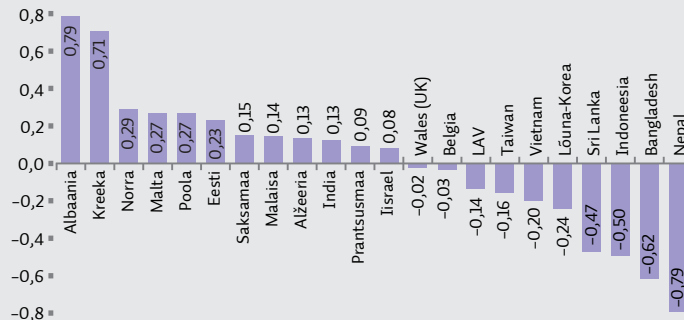
Heaolu noorte käsituses

Mida mõistavad noored sõna heaolu all, küsisime 12aastastelt rühmaintervjuudes (Kutsar jt 2019). Selgus, et heaolu on positiivse sisuga sõna, mis tähendab nii hea olemasolu kui ka halva puudumist. Hea olemasolu tähendab positiivseid tundeid, nagu näiteks hea meeleolu ja õnnelik olek. Häid tundeid tekitavad noorte jaoks meeldivad kohad ja põnevad tegevused nii kodus, koolis kui ka naabruskonnas laiemalt, tingimusel, et neid saadab turvatunne. Halba tunnet tekitavad noorte arvates halvad kogemused, eriti hirm, mis viitab riskidele, ohtudele ja muudele raskustele nende senistes kogemustes (Kutsar jt 2019).

Kümneaastaste noorte subjektiivne heaolu rahvusvahelises vaates

Joonisel 1 on näha, et vaatlusaluste riikide üldine keskmine eluga rahulolu on 10aastaste vastajate korral 0...10 skaalal väga kõrge (M=9,0). See on ootuspärane, kuna ka 2013. aasta „Children’s Worlds“ andmestikus ilmnis sarnaselt tugev positiivne hinnangute kallutatus (Kutsar jt 2018). Positiivset kallakut on kirjeldatud ka täiskasvanute analoogsete hinnangute puhul (Casas 2019: 8).

Teiste maadega võrreldes on Eesti 10aastaste noorte hinnangud keskmiselt kõrgemad kui riikide üldine keskmine. Riikide keskmised varieeruvad 9,8st Albaanias kuni 8,2ni Nepalis (Eesti keskmine 9,2). Kui Albaania ja Kreeka noored on vastustes kõige ühtlasemalt väga positiivsed (SD=0,9), siis hajusamalt on vastanud Sri Lanka (SD=2,6) ning Nepali ja LAVi noored (SD=2,4). Eesti noored on samuti oma vastustes keskeltläbi ühtsed (SD=1,7). Nii nagu 2013. aasta voorus, ilmnis ka seekord nn „Aasia kallutatus“: teiste riikidega võrreldes hindavad aasialased subjektiivset heaolu kõige madalamalt².

Joonis 1. Eluga rahulolu 10aastaste seas, riigi keskmise hinnangu erinevus riikide üldisest keskmisest

Märkus: Riikide üldine keskmine 9,0 skaalal 0...10

Allikas: „Children’s Worlds“ 2018

Täpsem võrdlev analüüs on alles ees, sealhulgas noorte hinnangute kultuurispetsiifilisuse käsitlemine kvalitatiivse metodoloogia abil.

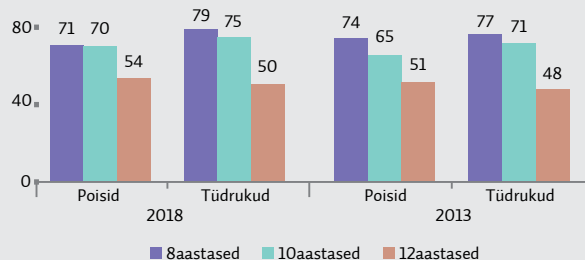
Eesti noorte subjektiivse heaolu hinnangu muutumine vanusegruppide lõikes

Lähtudes sellest, et noorte hinnangutes ilmnes tugev positiivne kalle, vaatleme järgnevalt, kui palju Eesti noori andis oma elule maksimumhinnangu. Võrreldes 2013. aastaga ilmneb hinnangute suhteline stabiilsus: 8aastastest umbes

kolmveerand ja 12aastastest pooled leidsid, et nad on oma eluga „täiesti rahul“ (vt joonis 2). Nihe suurema positiivsuse suunas oli toimunud aga 10aastaste hinnangutes: kui 2013. aastal andis maksimumhinnangu 68% vastanutest, siis 2018. aastal viie protsendipunkti võrra enam.

Joonisel 2 toodud poiste ja tüdrukute hinnangute võrdluses selgus, et 8- ja 10aastaste hulgas on tüdrukud poistest veidi positiivsemad, kuid 12aastaste puhul on see vastupidi. Tüdrukute heaoluhinnang kahaneb vanemaks saades rohkem kui poistel. Analogne tendents ilmnes koolimeeldivuse uurimisel (Kutsar, Kasearu 2017): selgus, et selle suurem langus teisest kuuenda klassini toimus just tüdrukute seas. See oli analüüsi autoritele suureks üllatuseks, kuna kooliprobleeme on harjutud seostama pigem poiste kui tüdrukutega. Ka noored ise räägivad, et õpetajad kohtlevad poisse ja tüdrukuid erinevalt (Kutsar jt 2019).

² Sellist iseäralikku kallutatust analüüsis oma peaettekandes prof Bong Joo Lee (Lõuna-Korea) laste heaolu rahvusvahelisel konverentsil Tartus 27.–29. augustil 2019 (ettekande järelvaatamine, vt <https://www.uttv.ee/naita?id=28715>; ülevaade Novaatoris – Marju Himma intervjuu Bong Joo Leega, vt <https://novaator.err.ee/974429/uuring-eesti-laste-heaolu-mojutab-koige-enam-oskus-olla-endaga-rahul>).

Joonis 2. Küsimusele „Kui rahul sa oma eluga üldiselt oled?“ „täiesti rahul“ vastanud noored, %

Märkus: Nii vastanud 8-, 10- ja 12aastaste noorte osakaal soo ja vanuse järgi 2013. ja 2018. aasta võrdluses

8aastaste eluga rahulolu uuriti 5pallisel skaalal (0 – üldse ei ole rahul, 4 – täiesti rahul),

10- ja 12aastaste laste rahulolu mõõdeti aga 11pallisel skaalal (0 – üldse ei ole rahul, 10 – täiesti rahul)

Eesti noorte subjektiivset heaolu mõjutavad peamised keskkondlikud tegurid: kodu, kool ja sõbrad

Noorte jagunemine hinnangurühpidesse

Noored saavad nii otseseid kui ka kaudseid mõjutusi ühiskonna toimimise eri tasanditelt. Noort mõjutab, millisesse peresse ta on sündinud, millises Eestimaa paigas ta elab, kui asjatundlikud on temaga kokku puutuvad spetsialistid ja lõpuks, millised on riigi poliitika prioriteedid ning poliitilised otsused. Kuidas aga tajub noor ise oma heaolu? Eelnevatest analüüsides on selgunud, et noore subjektiivset heaolu määrab suuresti lähikeskkond – perekond, kool ja sõbrad (Nahkur, Kutsar 2018; Lee, Yoo 2015; Klocke jt 2014), kuid suur mõju on ka individuaalsetel teguritel (Lee, Yoo 2015), st noore kui sotsiaalse tegutseja toimevõimekusel. Viimast käsitleme põgusalt oma analüüsi viimases osas, paaril viimasel nädalal kogetud tundmuste hinnangu kaudu.

Et noorte subjektiivse heaolu hinnanguid kompaksemalt lugejani tuua, teostasime klasteranalüüsi, mis rühmitab noori nende vastuste alusel (vt tabel 2). Saime kolm rühma vastanuid: (1) kodu, kooli ja sõpru keskmisest kõrgemalt hindavad ehk *positiivsed*; (2) kodu, kooli ja sõpru keskmise lähedale hindavad ehk *keskmised* ning (3) kodu, kooli ja sõpru keskmisest madalamalt hindavad ehk *kriitilised*³.

Selgus, et otseseid heaolu allikaid – kodu, kooli ja sõpru – kõrgelt hindavaid noori on teiste rühmadega võrreldes kõige rohkem, vastavalt 71%, 74% ja 60% 8-, 10- ja 12aastaste

³ Klasteranalüüsi iseärasuseks on, et selles arvestatakse vaid neid vastajaid, kes on vastanud kõikidele analüüsitavaatele küsimustele. Tabelis on näha, et järgneva analüüsiga on kaetud 74% 12aastaste, 69% 10aastaste ja 64% 8aastaste valimist. Mõnele küsimusele mittevastanud või „ei oska öelda“ vastanud moodustavad valimist neljandikust kolmandikuni, luues nn „halli ala“, kelle kohta me antud juhul midagi täpsemat öelda ei saa. Instruksiooni kohaselt võisid noored jätta küsimusele vastamata, kui see oli nende jaoks ebamugav, või valida variandi „ei oska öelda“, kui neil ühene vastus puudus.

Tabel 2. Noored rühmitatult kodu, kooli ja sõpradega seotud heaolu hinnangute gruppidesse, %, N

Vastanute rühmad / Vanusegrupid	Kodu, kooli ja sõpru keskmisest kõrgemalt hindavad ehk POSITIIVSED	Kodu, kooli ja sõpru keskmise lähedal hindavad ehk KESKMISED	Kodu, kooli ja sõpru keskmisest madalamalt hindavad ehk KRIITILISED	KOKKU
N= vastajate arv	% vanusegrupist (vastanuid grupis)	% vanusegrupist (vastanuid grupis)	% vanusegrupist (vastanuid grupis)	Vastanute arv (% vanusegrupi valimist)
8aastased N=1079	71% (477)	20% (134)	9% (64)	N= 675 (64% valimist)
10aastased N=1013	74% (518)	15% (102)	11% (80)	N=700 (69% valimist)
12aastased N=1058	60% (479)	31% (249)	9% (71)	N= 799 (74% valimist)

Märkus: Analüüsi on kaasatud vaid need noored, kes andsid sisulise vastuse (st ei jätnud vastamata ühelegi küsimusele ega vastanud „ei oska öelda“)

hulgas. Kõige vähem on nendesse heaolu allikatesse *kriitiliselt* suhtuvaid noori (vanusegrupiti vastavalt 9%, 11% ja 9%), mis vanuserühmale üldistades (umbes 14 000 noort igas vanuserühmas) moodustab kokku ligikaudu 4400 noort. Protsendid on ju väikesed, kuid tähelepanu vajab nende taga olev noorte populatsioon. Eeldades, et 7-, 9- ja 11aastaste puhul oleks jaotumine umbes sarnane, puudutaks see ligi 10 000 noort. Etteruttavalt olgu öeldud, et *kriitilise* grupi noorte subjektiivse heaolu üldine hinnang on äärmiselt madal.

Subjektiivne heaolu hinnangurühmade võrdluses

Järgnevalt kirjeldame noorte hinnangurühme lähemalt, võttes fookusse grupiliikmete antud hinnangud kodule, koolile ja sõpradele. Tabelis 3 on kõikide vanusegruppide noorte keskmised hinnangud kodu, kooli ja sõprade kui kolme olulisema heaoluallika eri aspektide kohta. Lisaks on näha nende noorte osakaal, kes andsid vastava heaolu aspektile maksimumhinnangu.

Üldise tendentsina selgub, et vanusegrupid erinevad keskmiste hinnangute poolest omavahel vähe. Kodule ja sõpradele antud hinnangud on 8-, 10- ja 12aastastel üsna sarnased. Erandiks on koolikeskkond, mida kalduvad vanima vanuserühma vastajad noorematega võrreldes negatiivsemalt hindama. Seevastu heaolu hinnangute rühmad (st klastrite hinnangute keskmised) erinevad omavahel märgatavalt enam kui vanuserühmade hinnangute keskmised.

Igas vanuses hinnatakse kodu heaolu allikana oluliselt kõrgemalt kui sõpru ja kooli. *Positiivsete* rühmas on pereliikmete hoolimine ja kodu turvalisus esindatud ligi 100protsendiliselt. Veidi vähem nõustutakse selles grupis, et vanemad kuulavad noort ja temaga arvestavad (enam kui kaks kolmandikku noortest on täielikult nõus) ning kui võrd saab noor loota mure korral pereliikmete abile (83–89%). *Positiivsete* rühma võrdluses kahe ülejäänuga paistab silma, et hoolimine ja turvalisuse pakkumine on kodukeskkonnas püsivamad, kui mure korral noore aitamine või tema ärakuulamine ja temaga arvestamine. *Kriitiliste* rühmas nõustub alla viiendiku

Tabel 3. Hinnangud kodu, sõprade ja kooli kohta heolurühmade järgi, maksimumhinnangu %, hinnangute keskmine 0...4 skaalal

	Kõik rühmad			Kodu, kooli ja sõpru keskmisest kõrgemalt hindajad ehk POSITIIVSED			Kodu, kooli ja sõpru keskmise lähedale hindajad ehk KESKMISED			Kodu, kooli ja sõpru keskmisest madalamalt hindajad ehk KRIITILISED		
	Maksimumhinnangu % (hinnangute keskmine)			Maksimumhinnangu % (hinnangute keskmine)			Maksimumhinnangu % (hinnangute keskmine)			Maksimumhinnangu % (hinnangute keskmine)		
	8a	10a	12a	8a	10a	12a	8a	10a	12a	8a	10a	12a
Pereliikmed hoolivad minust	85 (3,7)	89 (3,8)	82 (3,7)	94 (3,9)	95 (3,9)	94 (3,9)	64 (3,3)	81 (3,7)	77 (3,7)	58 (2,9)	63 (3,4)	14 (2,0)
Kui mul on mure, siis pereliikmed aitavad mind	77 (3,5)	80 (3,6)	69 (3,5)	89 (3,9)	88 (3,9)	83 (3,8)	52 (3,1)	78 (3,7)	60 (3,5)	41 (2,6)	35 (2,8)	5 (1,4)
Ma tunnen end kodus turvaliselt	84 (3,7)	89 (3,8)	86 (3,7)	93 (3,9)	94 (3,9)	93 (3,9)	67 (3,5)	77 (3,7)	87 (3,8)	55 (2,8)	67 (3,4)	37 (2,5)
Mu vanemad kuulavad mind ja arvestavad sellega, mida räägin	58 (3,1)	63 (3,4)	52 (3,2)	77 (3,7)	73 (3,7)	68 (3,6)	12 (2,0)	49 (3,3)	36 (3,0)	17 (1,6)	15 (2,4)	1 (1,1)
Ma saan oma sõpradega hästi läbi	64 (3,4)	58 (3,4)	58 (3,4)	77 (3,7)	72 (3,8)	68 (3,6)	32 (2,6)	10 (2,2)	50 (3,3)	42 (2,7)	26 (3,1)	21 (2,3)
Kui mul on mure, siis mu sõber aitab mind	68 (3,3)	58 (3,2)	43 (3,0)	83 (3,8)	70 (3,7)	54 (3,4)	32 (2,3)	4 (2,0)	31 (2,8)	35 (2,4)	49 (2,8)	15 (1,6)
Õpetajad hoolivad minust	67 (3,3)	59 (3,3)	25 (2,6)	80 (3,7)	72 (3,7)	42 (3,3)	53 (3,3)	33 (3,0)	0 (1,8)	0 (0,9)	10 (1,9)	0 (0,9)
Kui mul on koolis mure, siis õpetajad aitavad mind	78 (3,5)	70 (3,4)	39 (2,8)	91 (3,9)	82 (3,8)	62 (3,6)	68 (3,5)	49 (3,4)	5 (1,9)	3 (0,9)	13 (2,0)	3 (1,0)
Õpetajad kuulavad mind ja arvestavad sellega, mida räägin	62 (3,1)	58 (3,2)	26 (2,5)	75 (3,7)	70 (3,7)	43 (3,3)	41 (2,9)	39 (3,0)	1 (1,5)	7 (0,8)	1 (1,2)	1 (0,9)
Ma tunnen end koolis turvaliselt	66 (3,3)	67 (3,3)	45 (3,0)	77 (3,7)	79 (3,7)	62 (3,5)	52 (3,0)	39 (2,9)	23 (2,5)	17 (1,6)	19 (1,9)	9 (1,5)

Märkus: Noorte hinnanguid uuriti skaalal: 0 – üldse mitte nõus, 1 – olen natuke nõus, 2 – olen teatud määral nõus, 3 – olen peaaegu nõus, 4 – olen täiesti nõus

(12aastaste hulgas vaid 1%) sellega täielikult, et neid kodus kuulatakse ja nendega arvestatakse, samas 26% kinnitusel neid kodus ei kuulata ega arvestata nendega. Ühelt poolt võib siin väljenduda teismee eneseotsing ja mässumeelsus, teiselt poolt aga vanemlike oskuste ebapiisavus noorega keerulistel hetkedel toime tulla.

Kõige paremaks hindavad sõpradega läbisaamist *positiivsete* rühma kuuluvad noored. Enam kui kaks kolmandikku 12aastastest ja kolmveerand noorematest vastajatest on täiesti nõus väitega, et nad saavad sõpradega hästi läbi. Keskmiiste ja kriitiliste rühmas on sõpradega hästi läbi saavaid noori oluliselt vähem. Sõpru peetakse üldiselt vähem mure korral aitajateks kui pereliikmeid ja kooliõpetajaid. Erandiks on siin *kriitiliste* rühm, kuhu kuuluvad saavad enda hinnangul abi pigem sõpradelt kui õpetajatelt, kusjuures 12aastaste hulgas on nii arvajaid veelgi rohkem kui 8- ja 10aastaste seas. Omaette tähelepanu tõmbab keskmiiste rühma kuuluvate 10aastaste hinnang sõprade kohta: ootamatult vähe, vaid 4% nõustub täielikult, et mure korral sõber aitab. Samas kolmandik on selle väitega peaaegu nõus. Oluline oleks 10aastaste sõprussuhteid täpsemalt uurida kvalitatiivse metodoloogia abil.

Kool on keskkond, kus noored veedavad suure osa päevast. Analüüsides subjektiivseid hinnanguid kooli eri aspektide kohta ilmneb koolikeskkonna mitmetahulisus. Üllatavalt selgub, et 8aastased eristuvad hinnangurühmades ülejäänud kahe grupiga võrreldes kõige enam: *positiivsete* rühmas annavad nad õpetajate käitumisele ja kooli turvalisusele suhteliselt kõrgeid hinnanguid. Kõige tugevamalt ilmneb usaldus õpetaja vastu: 91% leiab, et mure korral saab õpetajalt abi, ja 80% usub, et õpetajad hoolivad nendest. Kool on turvaline koht umbes kolmveerandile; sama paljud nõustuvad väitega, et õpetajad neid kuulavad ja nendega arvestavad. 10aastastest *positiivsete* rühma kuuluvatest noortest on samuti kolmveerandi ringis nõus sellega, et kool on turvaline, õpetajad hoolivad neist ja arvestavad nendega. Suurem kriitilisus ilmneb aga *positiivsete* rühma

12aastaste puhul, kellest vaid alla poole leiavad, et õpetajad neist hoolivad ja nendega arvestavad. Kooli peab neist väga turvaliseks samuti vaid 60%.

Erilist tähelepanu tõmbab aga *kriitiliste* rühm, keda teadaolevalt on 10% ringis igas vanusegrupis. Nad suhtuvad kooli äärmiselt kriitiliselt, maksimumhinnangud selles rühmas praktiliselt puuduvad. Täpsemal uurimisel selgub, et 8aastastest 35% ei nõustu väitega turvalisusest koolis, 53% ei usu, et õpetajad neid kuulda võtavad, 46% ei tunne, et õpetajad neid aitavad, ja 42% pole nõus, et õpetajad neist hoolivad. Võib arvata, et tegu on noortega, kes ei ole koolikeskkonnaga veel kohanenud või kellele see ei sobi.

Võttes järgmise, 10aastaste *kriitiliste* grupi, selgub, et nemad on oma hinnangutes leebemad, andes vähem *positiivsete* väidetega mitterõustuvaid vastuseid. Samas koonduvad nende hinnangud skaalal pigem vastuste „olen natuke nõus“ ja „olen teatud määral nõus“ ümber, mis jäävad samuti kaldu kriitilisuse suunas.

Kolmandas, 12aastaste *kriitiliste* rühmas umbes kolmandiku ringis ei nõustu väitega, et õpetajad neid kuulavad (38%), mure korral aitavad (32%) ja neist hoolivad (39%). Pere liikmetelt nad abi ei saa (29%) ja ka sõbrad ei aita (34%). Ka see rühm, mis on kodu, kooli ja sõprade suhtes teiste rühmadega võrreldes kriitiline, vajab kindlasti edasist uurimist.

Esmapilgul paistab, et iga kümnes 8aastane noor (käesolevas uurimuses 2. klassi õpilased) on heitunud: üldise *positiivse* fooni taustal on nad noored, kellel väljendub kõrge haavatavus koolikeskkonna suhtes. Kuigi see ei ole longituud- ehk pikiuuring, võib siiski arvata, et järgmises, 10aastaste grupis on subjektiivne haavatavus veidi kahanevad, kuna hinnangud koonduvad rohkem keskele ja äärmuslike negatiivseid hinnanguid on vähem. Siin võib olla tegu noore enda toimevõimekuse kasvuga. Samas 12aastaste hulgas võtab taas maad äärmuslik negatiivne hoiak õpetajate käitumise suhtes. Rein Murakas jt (2019) kirjeldavad 8–12aastaste noorte hinnanguid kooliga seoses, lisades

Tabel 4. „Ma olen oma eluga täiesti rahul“ maksimumhinnangu osakaal ja keskmine hinnang heolurühmade järgi

Vastanute rühmad / Vanusegrupid	Kodu, kooli ja sõpru keskmisest kõrgemalt hindavad ehk POSITIIVSED	Kodu, kooli ja sõpru keskmise lähedale hindavad ehk KESKMISED	Kodu, kooli ja sõpru keskmisest madalamalt hindavad ehk KRIITILISED
	Maksimumhinnangu % (keskmine)	Maksimumhinnangu % (keskmine)	% vanusegrupist (vastanuid grupis)
8aastased*	88% (3,8)	54% (3,2)	59% (3,1)
10aastased**	83% (9,7)	32% (8,9)	49% (8,2)
12aastased**	63% (9,4)	44% (8,4)	13% (5,7)

Märkus: Analüüsi on kaasatud vaid need vastajad, kes on andnud sisulise vastuse (st ei jätnud vastamata ega vastanud „ei oska öelda“)

* Eluga rahulolu on mõõdetud 0...4 skaalal ega ole 10- ja 12aastaste hinnanguga võrreldav

** Eluga rahulolu on mõõdetud 0...10 skaalal ega ole 8aastastega võrreldav

analüüsi koolide administratiivandmed. Selgub, et kooli ja õpetajatega on keskmiselt rohkem rahul väikestes asulates väiksema õpilaste arvuga koolides käivad lapsed. Samuti andsid väiksemates klassides õppivad noored koolile positiivsemaid hinnanguid. Autorid leiavad, et kui klassis on vähem õpilasi, on õpetajal rohkem aega ja võimalusi pöörata igale õpilasele tähelepanu, st hoida isiklikku kontakti. Just isiklik kontakt õpetajaga suurendab usaldust ning tekitab õpilastes tunde, et õpetajad hoolivad neist ja vajadusel aitavad.

Üldine eluga rahulolu heaolu hinnangurühmade võrdluses

Järgnevalt huvitas meid, kuidas muutub noorte eluga rahulolu keskmine hinnang eelnevalt kirjeldatud hinnangurühmades ja kui paljud hindavad seda maksimumväärtusega (vt tabel 4). Tabelist paistab silma keskkonnategurite seos subjektiivse heaolu hinnanguga: oma eluga täiesti rahul

olevate noorte osakaal on kõige suurem *positiivsete* rühmas ja kõige väiksem *kriitiliste* hulgas. Ühelt poolt näitab see subjektiivse heaolu mõjutatust keskkondlikest teguritest, teisalt aga subjektiivsete hinnangute positiivse kallutatuse suhtelist püsivust: ka kriitiliste 8- ja 10aastaste noorte hulgas on umbes pooled oma eluga kõigele vaatamata täiesti rahul (st vastanud maksimumhinnanguga). Oletame, et ühelt poolt aitab subjektiivse heaolu ühtlast taset hoida homöostaasi teooriaga seletatav hinnangute tavatase (Casas 2019), teiselt poolt võib see olla seletatav noore agentsusega (toimevõimekusega) kriitilistes olukordades lahendusi leida ja hästi toime tulla.

Omaette huvi pakuvad 12aastased, kes on varasemate analüüside põhjal teada kui noorematega võrreldes kõige kriitilisem vanusegrupp. Mõtlemapanev on uurimuslik tõend, et vaid 13% *kriitiliste* 12aastaste grupist on märkinud maksimumiks oma eluga rahulolu ning nende subjektiivne eluga rahulolu keskmine on väga madal. Casase (2019) järgi on

subjektiivse heaolu lõikepunkt 0...10 skaala puhul täiskasvanutel 7–8 piiris, millest allapoole antud hinnang viitab arvestatavatele raskustele elus. Meie andmestikus on kriitiliste 12aastaste grupis keskmine eluga rahulolu hinnang väga madal – 5,7 punkti, mis on suureks ohumärgiks seoses nende noorte vaimse tervisega (nt kurvameelsus, apaatsus, suitsidaalsusele kaldumine jne). Arvata võib, et nende subjektiivse heaolu tavahinnang on välistegurite püsivamal negatiivsel toimel oluliselt alanenud, st nende eesmärgid on olnud takistatud ja nende oma toimevõimekus jäänud ebapiisavaks ning selle areng pärsituks. Tegu on vanusegrupile üldistatult ligi 2000 noorega, kes vajavad erilist tähelepanu ja oskuslikku toetust nii koolis kui ka kodus ja sõpradega olles.

Emotsionaalne ja kognitiivne heaolu

„Children’s Worlds“ ankeedis uuriti emotsionaalset heaolu, küsides noortelt kolme negatiivse tundmuse (kurb, pinges, tüdinud) ja kolme positiivse tundmuse (õnnelik, rahulolev, energiline) esinemise kohta viimase kahe nädala jooksul. Analoogselt kognitiivse heaolu jaotumisele, mida mõõdeti hinnangute kaudu keskkondlike tegurite (kodu, kool, sõbrad) kohta, jagunesid noored kolme emotsionaalse heaolu hinnangute rühma. Selgus, et suur osa (41%) 12aastaseid noori on tundnud end küsitlusele eelnenud kahe nädala jooksul õnneliku ja rahulolevana ning ka eluga rahulolu keskmine hinnang on nende puhul ülikõrge – 9,5 skaalal 0...10. Umbes sama palju on ka neid, kes on enamasti õnnelikud, kuid tunnevad end aegajalt pinges ja tüdinuna (eluga rahulolu hinnang on nende puhul eelmistega võrreldes veidi madalam, kesktl läbi 8,8).

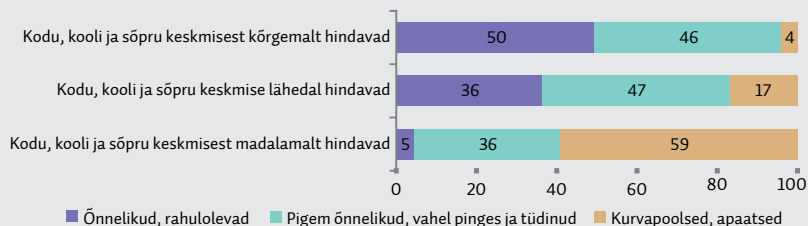
Tähelepanu äratav aga 15% 12aastastest, kelle enesetunde hinnangutes on ülekaalus apaatsus, väsimus ja kurvameelsus. Taas, kui täiskasvanute üldist eluga rahulolu hinnangut alla 7 punkti (0–10 punkti skaalal) peetakse ohumärgiks, st nende elus on pikemat aega olnud raskusi,

siis nende 15% noorte üldine eluga rahulolu hinnang on ootamatult veelgi madalam – keskmiselt vaid 5,6, mis langeb enam-vähem kokku eespool toodud keskkonnateguritega seotud analüüsi tulemusega. Selgus, et nende noorte elus on probleemid kuhjunud nii kodus, koolis kui ka mujal. Positiivse enesetunde hinnanguga noortega võrreldes on nende hulgas enam selliseid, kes ei tunne end hästi ei kodus ega koolis, kelle arvamust ei kuulata eriti, neil on vähem sõpru ning nad kogeavad sageli eakaaslaste narrimist ja tõrjumist.

See tulemus peegeldub ka enesetunde gruppide jagunemises keskkondlikele teguritele antud hinnangute rühmades. Näiteks tundis iga teine 12aastane noor, kes hindas kodu, kooli ja sõpru keskmisest kõrgemalt, end kahe nädala jooksul õnneliku ja rahulolevana (vt joonis 3). Seevastu oli kodu, kooli ja sõpru kriitiliselt hinnanud noorte hulgas selliseid ainult 5%, samas kui 59% neist tundis end kurvapoolselt ja apaatsena.

Analüüsist selgus ka, et umbes kolmandik end kurvapoolselt tundvatest 12aastastest noortest ei ole tuleviku suhtes optimistlikud (õnnelike hulgas on selliseid vaid 2%). Enam kui kolmandikul (36%) kurbust tundvatest noortest töötavad kas üks või mõlemad vanemad välismaal või mujal Eestis ja nende noorte hinnangud pere majanduslikule olukorrale ei ole nii kõrged, kui end õnnelikuks pidavatel noortel.

Lapsed ja noored on täiskasvanutest sõltuvad. Samuti on seotud nende enesetunde ja rahulolu hinnangud arvamisega sellest, kuidas täiskasvanud lastest üldiselt hoolivad ning nende arvamuste ja õigustega arvestavad. „Children’s Worlds“ uuringus osalenud 12aastastest noortest 28% nõustus täielikult, et täiskasvanud Eestis hoolivad lastest. Samas 9% ei nõustunud üldse selle seisukohaga või nõustus vähesel määral. Eriti kriitilised olid end kurvapoolse ja apaatsena tundvad noored, kellest 26% ei usu eriti sellesse, et täiskasvanud neist hoolivad. Kodu, kooli ja sõprade suhtes kriitilistest 12aastastest 42% ei nõustu üldse või nõustub vähesel määral, et Eesti täiskasvanud hoolivad lastest. Ka

Joonis 3. Subjektive heaolu hinnangud tundmustepõhiste ja keskkonnateguritepõhiste hinnangurühmade järgi, %

Märkus: 12aastased vastajad

on negatiivsete tundmustega noorte hinnang nende õiguste täidetuse kohta küllalt kriitiline. Näiteks vaid neljandik väidab, et nende elus on täidetud õigus õiglasele kohtlemisele ka siis, kui nad on teinud midagi valesti. Vaid iga kolmas neist leiab, et pääs spetsialistide juurde on olemas (viiesikas ei oska vastata või on eitava seisukohal).

Kokkuvõte

Heaolu on protsess, mis väljendub noorte üldises enesetõhususes ja suhetes erinevate elukeskkondadega. Heaolu saab mõõta nii objektiivsete kui ka subjektiivsete mõõdikute abil. Subjektive heaolu hinnangu täpsemal uurimisel ilmnevad noore toimevõimekust toetavad ja pärssivad tegurid tema enda vaates. Käesolevas peatükis keskendume noorte subjektiivsele heaolule ja toimevõimekusele 8-, 10- ja 12aastaste hinnangute kaudu. Võtsime vaatluse alla subjektiivse heaolu emotsionaalse (tundmused viimase

paari nädala jooksul) ja kognitiivse (suhted kodus, koolis, sõpradega) osa. Lähtusime sellest, et noore jaoks on tähtis ühelt poolt tema ise ja tema toimevõimekus (enesehinnang, lootusrikkus, eesmärgiseaded, turvalisus, informeeritus jne), teiselt poolt tema perekond, sõbrad ja kool, kus suhtlemise kaudu väljendub subjektiivset heaolu toetav või kahandav ühine toimevõimekus (ühine eesmärgiseade, rollide jaotus, vastutus, valikute olemasolu jne). Noore heaolu suunavad mitmed individuaalsed ja struktureeritud tegurid, kuid tal on ka isiklikud toimevõimekuse ressursid, nagu näiteks hea füüsiline ja vaimne tervis, laialdased huvid ja õpihimu. Samas võivad tema huvid jääda rahuldamata, kui selleks ei ole võimalusi, tema vaimne tervis saada kahjustada halva kohtlemise tagajärjel ning õpihimu kaduda.

Sotsiaalmajanduslikult ebavõrdses ühiskonnas on ka noored omavahel ebavõrdsed. Nende võimalused elada head elu ja oma andeid välja arendada olenevad paljudest teguritest, mis neist endist otseselt ei sõltu. Omavahel ebavõrdsena taastoodavad nad tuleviku ühiskonna ebavõrdsust ja tulevasti

toimetulekuraskusi. Ühiskonna toest, sh eriti hariduse saamise keskkonnast, oleneb, kuivõrd noor suudab ebavõrdsete võimaluste võrgust välja rabelda.

OECD dokumendis *Education 2030* (2018) on öeldud: „Koolide [hariduse] ees on keeruline ülesanne valmistada õpilasi ette kiireteks majanduslikeks, keskkondlikeks ja sotsiaalseteks muutusteks, ametiteks, mida pole veel loodud, tehnoloogiateks, mida pole veel välja töötatud, ja senitundmatute sotsiaalsete probleemide lahendamiseks.“ Kutsudes üles haridussüsteemi muutma, näevad nad noores ja tema toimevõimekuses tuleviku vormimise „materjali“. Seega on tänapäeva noorte väljakutseks sotsiaalsete protsesside mõistmise abil elada tulevikku vaatavalt, iseenda ja erinevate keskkondadega suhtlemise kaudu oma isiklikku elu igapäevaselt luues ja ise arenedes.

Eespool esitatud analüüs näitas, et noored on subjektiivse heaolu hinnangutes üldiselt positiivsed. Nad naudivad kodu, kooli ja sõprade seltsi. Selgus ka, et kui noored jagada hinnangute alusel heaolurühmadesse, siis erinevused keskmiselt on vanusegruppide vahel väiksemad kui vanusegruppide sees, mis viitab noorte omavahelisele ebavõrdsusele subjektiivse heaolu allikates ja isiklikus toimevõimekuses. Selgus ka see, et üldine eluga rahulolu tase kahaneb vanusega ja on vaadeldud eagrupidest kõige madalam 12aastastel. Selline seaduspärasus kehtib nii meie kui ka teiste maade noorte puhul. Casas seostab seda laiemal seaduspärasusega: kuna täiskasvanute subjektiivse heaolu hinnang on keskmiselt madalam alaealiste omast, siis noorte subjektiivse heaolu hinnangu langev trend vanuse tõustes viitab lähenemisele noore täiskasvanu keskmisele hinnangu tasemele ja on seega seaduspärane.

Analüüsist ilmnes, et 8-, 10- ja 12aastaste noorte hea toimevõime kajastub ka kõrges eluga rahulolu hinnangus (hulgaliselt maksimumhinnanguid 0...10 punkti skaalal). Nende probleemid kodus, koolis või sõpradega suheldes on ajutised või vähe häirivad. Madala subjektiivse heaolu tasemega noortel, kelle üldine rahulolu eluga jääb alla 7–8

punkti 0...10 skaalal, on toimevõimekus aga pärsitud: nende probleemid suhtes iseenda ja kooli, kodu ja sõpradega on kuhjunud ning kestvad.

Analüüsist selgus, et noore subjektiivne heaolu hakkab murenema väljaspool kodu, st koolis, kus ta veedab suurema osa päevast. Järelikult, täiskasvanute loodud näivalt hästi toimiv haridussüsteem (PISA testi kõrged tulemused on selle kinnituseks) sisaldab aspekte, mis ei sobi süsteemi sihtgrupile ning vajavad uuendamist (vt ka Kutsar, Kasearu 2017). Uuenduslikke ideid saab küsida noortelt endilt, on neil ju tänu haridussüsteemis sees olekule kogemuslik arvamus, mida nad suudavad ka väljendada. Analüüsist selgus, et koolis osutub kriitiliseks ühise toimevõimekuse teostamine, mis eeldab õpetajatelt peale väga hea ainetundmise ja didaktika ka sotsiaalseid oskusi, et noort õiglaselt kohelda, temaga kontakti hoida, tema usaldust võita ja mure korral teda varaselt märgata ning aidata kaasa lahenduste leidmisele ka keerulistes igapäevaolukordades. Noored saavad anda selgitusi, milline on nende jaoks ebaõiglane kohtlemine, tuua näiteid oma kogemustest ja tähelepanekutest, rääkida sellest, kuidas nad õpetaja ebavõrdset kohtlemist on omaalgatuslikult koolis testinud ning millist kohtlemist nad õpetajatelt ootavad (vt nt Kutsar jt 2019).

Nüüdisaja hariduse uuendusmeelsuses on hädavajalik noori kuulata, nendega konsulteerida ja ühiselt haridusuuenduslike ideesid otsida. Näiteks tuleks uurida, kuidas mõjutab aineõppele üleminek õpilaste subjektiivset heaolul olukorras, kus õpilane puutub päeva jooksul kokku erinevate aineõpetajatega ning kontakt klassijuhatajaga kahaneb ja võib jääda usalduse tekkeks liiga napiks. Samuti tuleb kriitiliselt jälgida kooliuuenduse praktikaid, millesse on juurdumas õpetajate mitmekesisuse/meeskonnatöö väärtustamine ning asendusõpetajate kasutamine, mis kaugema tagajärjena võib süvendada õpilase üksijäetuse tunnet. Kooli tugipersonal peab olema kättesaadav ja noore jaoks usaldusväärne just siis, kui ta vajab abi. Kuid tugipersonal peaks koguma pädevust ka noorte probleemidesse ennetavas sekkumises.

Analüüsiga näitasime, et umbes 10% 8-, 10- ja 12aastastest noortest on kriitilised nii kodu, kooli kui ka sõprade suhtes ning et 15% 12aastastest on viimase kahe nädala jooksul võimendunud kurvameelsus ja apaatus: nende eluga üldise rahulolu hinnang on ohtlikult madal ja neil ei pruugi olla jaksu iseseisvalt, ilma välise abita sellest olukorrast välja pääseda. Madala subjektiivse heaolu tasemega noored kogeivad lisaks probleemidele koolis ka vähe vanemate tuge ning nendega arvestamist. Noor sõltub vanematest ja tema heaolu mõjutab vanemate üldine toimetulekuvõime (näiteks suhe tööturuga, sissetulek, üldised väärtused jne) ja toimetulek vanemana. Nagu koolis, on ka kodus kriitilise tähtsusega täiskasvanu oskus lapsega rääkida: noort märgata, teda kuulata, püüda mõista ja temaga arvestada. Eestis on kasutuses mitmeid vanemahariduse tõenduspõhiseid programme, kuid probleemiks on saanud, kuidas jõuda nende vanemateni, kellel vanemaharidust enim napib.

Noorte kogemustes ilmneb uuenduslikkuse energia, millest ei piisa olemasolevate sotsiaalsete probleemide lahendamiseks, juhul kui nad ei saa suhetes täiskasvanutega ennast usalduslikult avada. Nii käesolevas ülevaates toodud andmed „Children’s Worlds“ uurimusest kui ka kohalik Laste ja vanemluse monitooring on näidanud, et noorte osalusõigused on nende endi hinnangul realiseerunud vähem kui teised õigused (vrldl Soo, Kutsar 2019; Turk, Sarv 2019). Samas, aktiivse toimevõimeka subjektina vajab noor osalust (informeeritust, kaasatust), et olla ühiselt toimevõimekas. Seega lasub täiskasvanutel vastutus noori kuulata ja nende arvamustega arvestada, seda nii igapäevategevustes kui ka tulevikusuundade kavandamisel.

Kokkuvõttes, noored teavad, kuidas oma elu eri aspekte usaldusväärset hinnata, ja nende arvamus ei pruugi täiskasvanu omaga kokku sobida, st võib olla oma uuendusmeelsuses üllatav ja ootamatu. Noored on Eesti ühiskonnas kõrgelt väärtustatud ning kui see suhtumine on ehe ja tegelik, st kui täiskasvanud hoolivad noorte heolust, siis tuleb neil

välja uurida, mis noorte heaolu toetab ning mis seda tagasi hoiab või rikub. Seega, vajame veelgi enam andmeid noortelt endilt, nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid. Ka noortega tegelevad spetsialistid (sh poliitikud) peavad noorte sõnumeid kuulda võtma ja töötama nende heaolu suurendamise huvides.

Kasutatud allikad

- Arthaud-Day, M. L., Rode, J. C., Mooney, C. H. ja Near, J. P. (2005). The subjective well-being construct: A test of its convergent, discriminant, and factorial validity. *Social Indicators Research*, 74(3), 445–476.
- Ben-Arieh, A. (2005). Where are the children? Children's role in measuring and monitoring their well-being. *Social Indicators Research*, 74(3), 573–596.
- Casas, F. (2019). Kas kõik lapsed on väga õnnelikud? Sissejuhatuse laste subjektiivse heaolu teemasse rahvusvahelises vaates. D. Kutsar ja K. Raid (toim), *Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates* (lk 6–17). Tallinn: Statistikaamet.
- Casas, F. (2017). Analysing the comparability of 3 multi-item subjective well-being psychometric scales among 15 countries using samples of 10 and 12-year-olds. *Child Indicators Research*, 10, 297–330.
- Casas, F. (2011). Subjective social indicators and child and adolescent well-being. *Child Indicators Research*, 4(4), 555–575.
- Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics.* (1994). J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta ja H. Wintersberger (toim). Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury.
- Children's views on their lives and well-being in 15 countries: An initial report on the Children's Worlds Survey, 2013-14.* (2015). G. Rees ja G. Main (toim). York, UK: Children's Worlds Project (ISCWeB). Kasutatud 30.10.2019. http://www.isciweb.org/_Uploads/dbsAttachedFiles/10and12FullReport.pdf
- Cummins, R. A. (2010). Subjective well-being, homeostatically protected mood and depression: A synthesis. *Journal of Happiness Studies*, 11, 1–17.
- Diener, E., Oishi, S., ja Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), 403–425.
- Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration.* USA: University of California Press.
- Klocke, A., Clair, A. ja Bradshaw, J. (2014). International variation in child subjective well-being. *Child Indicators Research*, 7(1), 1–20.
- Kuczynski, L. ja De Mol, J. (2015). Dialectical Models of Socialization. W. F. Overton ja P. C. M. Molenaar (toim), *Handbook of Child Psychology and Developmental Science. Theory & Method 7th ed, Vol. 1* (lk 323–368). Hoboken, NJ: Wiley.
- Kutsar, D. ja Kasearu, K. (2017). Do children like school – crowding in or out? An international comparison of children's perspectives. *Children and Youth Services Review*, 80, 140–148.
- Kutsar, D., Raid, K. ja Soo, K. (2018). Rahvusvaheline laste heaolu uuring – võimalus arendada lastekeskset statistikat. *Eesti Statistika Kvartalikirjandus*, 1, 21–28.
- Kutsar, D., Soo, K. ja Mandel, L-M. (2019). Schools for well-being? Critical discussions with schoolchildren. *International Journal of Emotional Education*, 11(1), 49–66.
- Kutsar, D. ja Trumm, A. (1993). Poverty among households in Estonia. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 2(3), 128–141.
- Lee, B. J. ja Yoo, M. S. (2015). Family, school, and community correlates of children's subjective well-being: An international comparative study. *Child Indicators Research*, 8(1), 151–175.
- Mason, J. ja Danby, S. (2011). Children as experts in their lives: child inclusive research. *Child Indicators Research*, 4(2), 185–189.
- Metler, S. J. ja Busseri, M. A. (2017). Further Evaluation of the Tripartite Structure of Subjective Well-Being: Evidence From Longitudinal and Experimental Studies. *Journal of Personality*, 85(2), 192–206.

- Moore, J. W. (2016). *What Is the Sense of Agency and Why Does it Matter?* *Frontiers in Psychology*.
- Murakas, R., Soo, K. ja Otstavel, S. (2019). Laste subjektiivne heaolu koolis. D. Kutsar ja K. Raid (toim), *Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates* (lk 32–47). Tallinn: Statistikaamet.
- Nahkur, O. ja Kutsar, D. (2019). Social ecological measures of interpersonal destructiveness impacting child subjective mental well-being: perceptions of 12-year-old children in 14 countries. *Child Indicators Research*, 12(1), 353–378.
- Noortevaldkonna Arengukava 2014–2020. Eesti Noorsootöö Keskus. Kasutatud 30.10.2019. https://www.hm.ee/sites/default/files/nak_est.pdf
- OECD (2018). *The Future of Education and Skills 2030. Learning Framework 2030*. Kasutatud 30.10.2019. [http://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20\(05.04.2018\).pdf](http://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20(05.04.2018).pdf)
- Qvortrup, J. (1985). Placing children in the division of labor. P. Close ja R. Collins (toim), *Family and Economy in Modern Society*. London: Macmillan: 129–145.
- Ryan, R. M. ja Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudemonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.
- Snyder, C. R., Hoza, B., Pelham, W. E., Rapoff, M., Ware, L., Danovsky, M., Highberger, L., Rubinstein, H. ja Stahl, K. (1997). The development and validation of the Children's Hope Scale. *Journal of Pediatric Psychology*, 22(3), 399–421.
- Soo, K. ja Kutsar, D. (2019). Subjektiivne heaolu ja õigused laste hinnangul. D. Kutsar ja K. Raid (toim), *Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates* (lk 18–31). Tallinn: Statistikaamet.
- Tiit, E-M. ja Tooding, L-M. (2019). *Statistikaleksikon*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Turk, P. ja Sarv, M. (2019). Lapse osalusõigusest laste ja täiskasvanute vaates. D. Kutsar ja K. Raid (toim), *Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates* (lk 56–66). Tallinn: Statistikaamet.
- WHO Regional Office for Europe. (2012a). Measurement of and target-setting for well-being: an initiative by the WHO Regional Office for Europe. *Ekspertide rühma esimene koosolek*. Copenhagen, Taani, 8.–9. veebruar. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- WHO Regional Office for Europe. (2012b). Measurement of and target-setting for well-being. *Ekspertide rühma teine koosolek*. Pariis, Prantsusmaa, 25.–26. juuni. Copenhagen: WHO.

A young man with dark, messy hair and a light beard is looking upwards and to the left. He is wearing a light-colored hoodie with a graphic that says "THRASHER" and "SCAR" below it. He is holding a dark, textured beanie in his hands. The background is a desert landscape with rocky formations and a large, white, stylized outline of a beanie on the right side. The entire image has an orange tint.

**Noorte
vaimne tervis**

NOORTE VAIMNE TERVIS

**Merike Sisask
Karin Streimann**

Sissejuhatus

Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) kohaselt on vaimne tervis heaolu seisund, mille korral saab inimene kasutada oma võimeid täies ulatuses, tuleb toime igapäevaelu pingete ja stressiga, suudab töötada ja tegutseda tulemuslikult, ning on võimeline aitama kaasa ühiskonna edendamisse (World Health Organization 2001). Vaimne tervis osutab seega millelegi palju enamale kui pelgalt psüühika- ja käitumishäirete puudumisele. Tänapäevased käsitlused tervisest (sh vaimsest tervisest) rõhutavad, et vaimne tervis on veel palju komplekssem ja dünaamilisem ning peavad küsitavaks käsitada seda heaolu seisundina, kuna vaimne tervis tähendab pigem pidevat kohanemist keskkonnateguritega (Frenk, Gómez-Dantés 2014).

Vaimne tervis on oluline teema kõikides elukaare etappides, sest täiskasvanu vaimsele tervisele pannakse alus lapse- ja noorukieas ning sealt alguse saanud vaimse tervise mured võivad väljenduda või võimenduda täiskasvanueas (Eyre, Thapar 2014; Patel jt 2007). Lapse- ja murdeiga on kriitilise

tähtsusega eluetapid, kus arenevad mitmed toimetulekuks ja heaoluks vajalikud oskused, näiteks oskus ennast juhtida, emotsioonidega toime tulla ning suhelda. Mainitud oskuste õigeaegne või pidurdunud areng mõjutab otseselt nooruki edasiste arenguülesannete täitmist ja seeläbi nii noore praegust kui ka hilisemat (täiskasvanuea) käitumist (uimastite tarvitamine, õigusrikkumiste toimepanek), tervist (vaimne, sotsiaalne ja füüsiline tervis) ning toimetulekut (õppimis- ja töövõime, koolis edasijõudmine, ühiskonnas osalemine) (Hawkins jt 2015; Kim-Cohen jt 2003; National Research Council and Institute of Medicine 2009).

Uuringute järgi kogeb ligikaudu 10–20% noortest vaimse tervise muresid, mis mõjutavad nii nende endi ja lähedaste heaolu kui ka majandust (Kieling jt 2011; McDaid jt 2019). Täpsemini võib rahvastiku vaimne tervis avaldada mõju rahva elatustasemele hariduse, tööhõive ja ühiskonnaelu edendamisesse kaasaaitamise kaudu. Nii on viimastel aastatel rahvusvaheliselt räägitud vaimse tervise kriisist, millega tegelemine nõuab enam kui 4% kogu Euroopa sisemajanduse kogutoodangust (SKT-st) (ehk umbes 600 miljardit

eurot) (OECD/EU 2018). Kui tulemuslikke ennetusmeetmeid ei hakata aga süsteemselt rakendama, võivad vaimsele tervisele tehtud kulutused 2030. aastaks kahekordistuda (OECD/EU 2018).

Teoreetiline kontekst

Rahvatervishoiu (ehk sotsiaaltervishoiu) vaatenurgast vaimset tervist käsitledes räägitakse pigem selle mõjuteguritest (kaitse- ja riskitegurid), psühhosotsiaalsest keskkonnast, hindamisest ja ennetamisest, ning mitte niivõrd häiretest, nende kliinilisest pildist, diagnoosimisest ja ravist.

Vaimset tervist mõjutavad tegurid võib jaotada eri tasanditele: indiviidi tasand, sotsiaalne tasand ja struktuuritasand. Mõned nendest teguritest on tugevama ja mõned nõrgema mõjuga, osa kergemini ja osa raskemini muudetakse. Tabel 1 annab ülevaate tüüpilisematest vaimse tervise mõjuteguritest.

Noorte vaimset tervist mõjutavad mitmed ühiskondlikud tegurid (mõjutegurite struktuuritasand), mille mõju noorte heaolule on ajas muutunud. Nii näiteks leidis üks Suurbritannias tehtud uuring, et kui 1974. aastal ei avaldanud pere majanduslik olukord olulist mõju noorte vaimsele tervisele, siis 25 aastat hiljem suurendas kehv majanduslik olukord neljakordselt riski selleks, et tekiks emotsionaalsed raskused (Langton jt 2011). Niisugust muutust selgitavad mainitud uuringu teadlased sellega, et ebavõrdsus on ajas suurenenud: kuigi üldiselt on sissetulekud ühiskonnas suurenenud, on aja jooksul süvenenud lahknevus kehv ja keskmise/hea sissetulekuga perede vahel. Lisaks ebavõrdsusele on ühiskondlike muutustena tõstetud esile materialismi ja individualismi suurenemise, mida seostatakse küll kehv vaimse tervisega, kuid mille otsest mõju vaimsele tervisele on samal ajal keeruline hinnata (Collishaw 2015; Eckersley 2006). Peale selle avaldavad halba mõju niisugused sotsiaalmajanduslikud tegurid, nagu vaesus ja kehvad eluolud, puudulik ligipääs tervishoiu- ja sotsiaalteenustele või

vajaka jäänud sotsiaalne sidusus, mis kõik mõjutavad noore õppimis-, suhtlemis- ja arenguvõimalusi ning haavatavust vaimse tervise murede tekkeks (National Research Council and Institute of Medicine 2009; WHO Regional Office for Europe 2018).

Paljud noored kogevad üles kasvades mitmeid keerulisi sündmusi või veedavad aega keskkondades, mis ei toeta nende arengut ega heaolu (mõjutegurite sotsiaalne tasand). Kuna lapsed ja noored arenevad ning omandavad eluks vajalikke oskusi eri keskkondades – nii kodus, lasteaias, koolis, kogukonnas kui ka ühiskonnas laiemalt (Bronfenbrenner 1979) –, on igal sotsiaalsel keskkonnal oluline osa vaimsele tervisele mõju avaldamises. Keskkondlikud riskitegurid koosmõjus individuaalsete riskiteguritega (mõjutegurite indiviidi tasand) suurendavad võimalust vaimse tervise murede tekkeks. Halvasti mõjunud elusündmused, kogemused või olukorrad, nagu näiteks tülid perekonnas, turvaliste ja lähedaste suhete puudumine, kehvad suhted lasteaias või kiusamine koolis, võivad kahjustada arengut ja vaimset tervist (Institute of Medicine (US) Committee on Prevention of Mental Disorders 1994).

Niisiis seda, kuidas on noorte vaimne tervis ajas muutunud, aitavad mõnevõrra selgitada mitmed aastakümnete jooksul muutunud individuaalsed, keskkondlikud (sotsiaalsed) ja ühiskondlikud tegurid. Ühe teguri mõju vaimsele tervisele on aga keeruline hinnata, sest pelgalt mõlema kahe samaegne esinemine ei võimalda teha järeldusi põhjus–tagajärg seoste kohta. Näiteks on viimastel aastakümnetel muutunud suuresti tüüpiline perekonnaelu: lahutatud või kärgperedes kasvavate laste osakaal on tuntavalt suurenenud ja kahe bioloogilise vanemaga elavate laste osakaal vähenenud. Kui varem seostati traditsioonilist peretüüpi otseselt noore hea vaimse tervisega (kaks bioloogilist vanemat kui kaitsetegur), siis tänapäeval arvatakse, et seos vanemate kooselu või lahkuminekuga ja lapse vaimse tervise vahel pole nii selge (Rutter 2013; Rutter, Solantaus 2014). Uuringute järgi pole vaimsele tervisele ohuks mitte lahutus või peretüübi

Tabel 1. Vaimse tervise mõjutegurid eri tasanditel (Barry, Jenkins 2007)

	Vaimse tervise kaitsetegurid	Vaimse tervise riskitegurid
Indiviidi tasand	<ul style="list-style-type: none"> • Positiivne enesetunnetus • Head toimetulekuoskused • Head lähisuhted perekonnas • Sotsiaalsed oskused • Hea kehaline tervis 	<ul style="list-style-type: none"> • Madal enesehinnang • Väike enesetõhusus • Kehvad toimetulekuoskused • Ebaturvalised lähisuhted lapsepõlves • Erivajadus (arenguline, hariduslik)
Sotsiaalne tasand	<ul style="list-style-type: none"> • Hea kogemus varasest lähisuhtest • Toetav ja hooliv perekond • Head suhtlemisoskused • Toetav suhtevõrgustik • Kuuluvustunne • Osalemine kogukonna tegevustes 	<ul style="list-style-type: none"> • Väärkohtlemine ja vägivald • Lahutus ja lähedase kaotus • Sõprade puudumine, tõrjutus • Sotsiaalne isolatsioon
Struktuuritasand	<ul style="list-style-type: none"> • Turvaline elukeskkond • Majanduslik turvalisus • Hea hariduskogemus • Tööga hõivatus • Ligipääs tugiteenustele 	<ul style="list-style-type: none"> • Vägivaldne, kriminaalne naabruskond • Vaesus • Töötus või majanduslik ebaturvalisus • Kodutus • Sotsiaalne või kultuuriline diskrimineerimine • Puudulikud tugiteenused

muutus iseenesest, vaid pigem lahutuse ja lahutuseelse ajaga kaasnevad pinged ja tülid ning halvenenud suhted (Rutter 2013). Nii näiteks on Suurbritannias tehtud uuringud näidanud, et murdeas esinevad emotsionaalsed mured on samavõrd levinud nii üksikvanema kui ka kahe vanemaga peredes (Collishaw jt 2004).

Lisaks muutunud perekeskkonnale on käsitletud koolikeskkonna muutuste mõju noorte vaimsele tervisele. Mõned teadlased on analüüsinud andmeid, mis koguti 1987., 1999. ja 2006. aastal Suurbritannias ja Šotimaal, ning leidnud, et koolikeskkond on muutunud üha stressirohkemaks, eriti tüdrukute jaoks: noored muretsevad võrreldes varasemaga enam, kui hästi neil koolis läheb, ja tunnevad väiksemat sidet kooliga, mis omakorda mõjub halvasti nende vaimsele tervisele (Sweeting jt 2010; West, Sweeting 2003). Kooliga seotud tegurite suuremat negatiivset mõju noorte vaimsele tervisele on selgitatud sellega, et üleliia tähtsustakse häid õpitulemusi, koostatakse koolide paremusjärjestusi ja

kehtestatakse kohustuslikud eksamid (Sweeting jt 2010). Samuti on Eestis tehtud uuringutest selgunud, et vähestele noortele meeldib koolis käia ja et koolid on liialt keskendunud heade õpitulemuste saavutamisele, ning seda noorte vaimse tervise ja heaolu arvelt (Inchley jt 2016; Kutsar 2016).

Kümnendite jooksul on maailmas märgatavalt suurenenud nende noorte osakaal, kellel on diagnoositud vaimse tervise häire (Collishaw 2015). Seda aitavad selgitada mitmed põhjused, näiteks otsivad lastevanemad ja noored endid rohkem abi ning kooli- ja tervishoiusüsteemis märgatakse abivajajaid üha enam palju varem (Elsabbagh jt 2012; Lempinen jt 2019; Sourander jt 2016). Mitmed uuringud on näidanud, et noorte seas levib vaimse tervise muresid varasemast rohkem, näiteks tänapäeval esineb murdeaalistel tuntavalt enam emotsionaalseid raskusi (depressioon ja ärevus) võrreldes varasemate põlvkondadega (Collishaw 2015; Schepman jt 2011). Teisalt noorema kooliea laste (6–10aastaste) hulgas niisugust suundumust pole märgatud (Langley jt 2017; Sellers jt 2015).

Et vaimse tervise mured on noorte seas sagenenud, selgitab osaliselt see, kuidas häirete esinemist eri aegadel hinnatakse (diagnostilised kriteeriumid, elanikkonna kohta kogutavate andmete koosseis). Uurijad pole aga üksmeel selles, kuidas vaimset tervist hinnata (Wang jt 2011). Üldiselt on vaimse tervise hindamisel lähtunud WHO rahvusvahelisest haiguste klassifikatsioonist (Eestis RHK-10) või Ameerika Psühhiaatri Assotsiatsiooni vaimse tervise häirete diagnostika ja statistika käsiraamatust (DSM-V). Nende põhjal hinnatakse vaimse tervise häirete sümptomite esinemist, sagedust ja tõsidust, mistõttu on hindamine haigusekeskne ja inimesel kas on haigus või mitte. Seevastu mitmete uurijate kohaselt ei tähenda häire puudumine kohe suuremat heaolu (Keyes 2002; Westerhof, Keyes 2010). Peale vaimse tervise häirete (nt depressiooni, ärevushäire, sõltuvuse) tuleb hinnata ka vaimse heaoluga seotud aspekte. Vaimse (või subjektiivse) heaolu all peavad aga mõned autorid silmas eluga rahulolu ja nii heade kui ka halbade tunnete kogemist (Suldo jt 2016), teised hoopis psühholoogilist, emotsionaalset ja sotsiaalset heaolu (Schotanus-Dijkstra jt 2017; Westerhof, Keyes 2010). Tänapäeval pööratakse palju enam tähelepanu just vaimse heaolu hindamisele, mille korral kogutakse nii noortelt kui ka täiskasvanutelt regulaarselt andmeid nende subjektiivse heaolu kohta (vt ka käesolev kogumik, ptk 1).

Kui mitmetes teistes riikides kogutakse järjepidevalt andmeid noorte vaimse tervise kohta, siis Eestis on selliseid andmeid vähe (eriti nooremas koolieas laste kohta) ja siiani pole olemasolevate uuringute andmeid kogumina esitatud. Sestap on selle **peatüki esimene eesmärk** koondada noorte vaimse tervise andmed ja olemasolevate uuringute tulemused, et anda ülevaade Eesti noorte vaimsest tervisest ja sellega seotud teguritest. Võimaluse korral on esitatud võrdlus teiste riikidega.

Sageli jäävad lapse- või teismeeas avaldunud vaimse tervise mured piisava tähelepanuta ja inimesed jõuavad abi-võimalusteni alles aastaid hiljem täiskasvanuna (Kessler

jt 2007). Kuna ligi pooled vaimse tervise mured saavad alguse enne 14-aastaseks saamist (Kessler jt 2005), on esmatähtsad nii ennetustegevused kui ka see, et muresid juba varem märgatakse ja nendesse sekkutakse. Seetõttu on selle peatüki **teine eesmärk** anda ülevaade tulemusliku ennetustöö põhimõtetest ja kirjeldada ennetusprogramme, mida Eestis praegu tulemuslikult rakendatakse.

Andmed ja analüüsimeetodid

Siinses peatükis on kasutatud varem kogutud andmeid noorte vaimse tervise kohta. Neid on peamiselt kolme laadi: enesehinnangulised andmed, riiklik statistika avalikest andmebaasidest ning lähedaste ja kõrvalseisjate hinnangud.

Enamasti on vaimse tervise hindamisvahendid **enesehinnangulised**. See tähendab, et ette antud nimekirja või skaala alusel hindab inimene ise oma tunnete, käitumiste, mõtete, kogemuste või vaevuste esinemist enda elus. Kuigi enesehinnangulised mõõtevahendid on subjektiivsed, aitavad need mõista, mis tekitab vastajale raskusi või loob hea enesetunde. Selles peatükis on kasutatud enesehinnangulisi andmeid kahest uuringust:

- HBSC – Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring (Oja jt 2019). See on osa rahvusvahelisest uuringust, mida korraldati Eestis 2017/2018. õppeaastal seitsmendat korda. Uuringu sihtrühma kuuluvad 11-, 13- ja 15aastased noored ja tegemist on esindusliku valimiga (N=4727). Uuringut korraldab Eestis iga nelja aasta tagant Tervise Arengu Instituut.
- SEYLE – Euroopa kooliõpilaste vaimse tervise ja riskikäitumise uuring Saving and Empowering Young Lives in Europe (Wasserman jt 2010). See on osa rahvusvahelisest sekkumisuuringust, mille baasandmed koguti 2009. aastal Tallinna üldhariduskoolide 14–15aastaste õpilaste hulgas (N=1038).

Vaimse tervise häirete ja probleemide levimusest ning selle muutumisest ajas ei saa anda täit ülevaadet ainult enesehinnanguliste hindamisvahendite põhjal. Seetõttu on selles peatükis kirjeldatud ka riiklikus statistikas kajastuvate haigus- ja surmajuhtude andmeid. Need andmed pärinevad tervisestatistika ja terviseuuringute andmebaasist (Tervise Arengu Instituut, 2020), Statistikaameti andmebaasist (Statistikaamet 2020a, 2020b) ning WHO/Euro Euroopa suremuse andmebaasist (WHO Regional Office for Europe, 2020).

Lisaks enesehinnangulistele hindamisvahenditele kasutatakse eriti just noorema vanusgrupi puhul vaimse tervise hindamiseks **lähedaste või kõrvalseisjate hinnanguid**, et saada terviklikum arusaam noorte käitumisest ja heaolust eri keskkondades (Kraemer jt 2003). Mitmetes uuringutes kogutakse andmeid samal ajal mitmelt osapoolt, nt õpetajatelt ja lapsevanematelt, tervishoiutöötajatelt ja lapsevanematelt, lastelt ja lapsevanematelt või lastelt ja õpetajatelt (Cheng jt 2018; Terrelonge, Fugard 2017; Villabø jt 2012). Siinkohal on kasutatud niisuguseid andmeid kahest uuringust, kust mõlemas on ühe hindamisvahendina kasutatud tugevusteraskuste küsimustikku (R. Goodman 1997), mida peetakse vaimse tervise valdkonnas rahvusvaheliselt usaldusväärseks hindamisvahendiks (A. Goodman, R. Goodman 2009):

- 2–12aastaste laste vanemate rahvastikupõhine uuring laste käitumisraskustega seotud näitajate kohta 2016. aastal (Trummal 2017). Uuringusse kaasati 2–12aastaste laste vanemad üle Eesti, valim moodustati rahvastikuregistrisse kantud isikute baasil kihitatud juhuvalimi põhimõttel. Andmeid koguti 2016. aastal ja tulemused põhinevad 1650 lapsevanema andmetel. Uuringu tegi Tervise Arengu Instituut.
- VEPA käitumisoskuste mängu tulemuslikkuse hindamise käigus kogutud andmed 2016. aastal (Streimann jt 2017). Tervise Arengu Instituudi tehtud uuringus osales 42 Eesti kooli ja 708 1. klassi õpilast. Laste käitumise ja vaimse tervise kohta koguti kooliaasta alguses andmeid lapsevanematelt ja õpetajatelt.

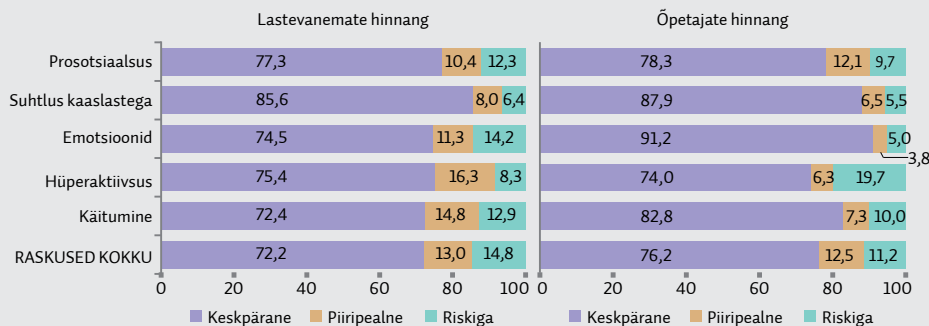
Olemasolevate andmete sekundaaranalüüsi tulemused on esitatud kirjeldava statistikana ja illustreeritud joonistega. Varasemate uuringute publitseeritud tulemused, mis sisaldavad lisaks kirjeldavale statistikale seoseanalüüsi, on esitatud narratiivse ülevaadena.

Noorte vaimset tervist iseloomustavad näitajad

Noorte vaimne tervis lähedaste ja kõrvalseisjate hinnangul

Esmalt anname ülevaate noorte vaimsest tervisest nende lähedaste (lastevanemate) ja kõrvalseisjate (õpetajate) hinnangul. 2–12aastaste laste vanematelt küsiti uuringu käigus infot selle kohta, milliseid psüühika, käitumise ja eakohase arenguga seotud muredega tegelevaid spetsialiste on nad koos noorega külastanud. 20% 7–12aastaste laste vanematest märkis, et nende laps on käinud elu jooksul psühholoogi juures, viimasel poolaastal on seda teinud 10% lastest. Samuti uuriti, kas lapsele on psühhiaater, kliiniline psühholoog või neuroloog diagnoosinud mõne häire. Selgus, et 7–12aastastest lastest on 8%-il diagnoositud mõni häire (nt tähelepanuhäire, agressiivne käitumine, sotsiaalsed või motoorsed seotud häire, depressioon), enim on diagnoositud häireid poistel (9%) kui tüdrukutel (6%) (Trummal 2017).

Joonis 1 kirjeldab VEPA käitumisoskuste mängu hindamisel osalenud lastevanemate ja õpetajate hinnanguid 7aastaste vaimse tervise kohta. Hinnangud põhinevad tugevuste ja raskuste küsimustikul (R. Goodman 1997), mille väited jagunevad viieks alavaldkonnaks. Neli esimest alavaldkonda puudutavad raskusi käitumise, suhete ja emotsioonidega ning viimane (prosotsiaalsus) käsitleb lapse tugevusi. Iga alavaldkonna jaoks arvutatakse välja keskmine skoor ja nelja raskust käsitleva alavaldkonna tulemus liidetakse kokku raskuste koondskooriks. Tulemusi on võimalik grupeerida keskpärase, piiripealse või riskiga skoori rühma. Kuna Eesti

Joonis 1. Õpetajate ja lastevanemate hinnang laste vaimsele tervisele

küsimustiku õpetajate versiooni kohta ei ole kogutud normatiivseid andmeid, on küsimustiku tulemuste jaotamisel lähtutud Suurbritannia populatsiooniuringutest (Meltzer jt 2000). See-eest leiduvad Eestis normatiivsed andmed lastevanemate versiooni jaoks, mistõttu põhinevad nendel ka vanemate küsimustiku tulemused (Trummal, Kukk 2018).

Õpetajate hinnanguga võrreldes esineb lastevanemate hinnangul lastel veidi enam muresid. Lastevanemad märkavad kodus rohkem raskusi emotsioonide ja käitumisega, õpetajad jällegi koolikeskkonnas palju enam muresid hüperaktiivsuse ja tähelepanematusesega. Õpetajate ja lastevanemate hinnangud erinevad enim selle poolest, et emotsionaalseid raskusi panevad rohkem tähele lastevanemad, kuna koolikeskkonnas võib olla õpetajatel neid keerulisem märgata.

Kõnesolevast uuringust ilmnas, et õpetajate hinnangul on ligikaudu 11% noortel ja vanemate hinnangul ligikaudu 15% suur risk vaimse tervise murede esinemiseks. Vanemate

ja õpetajate hinnangud selle kohta, kas noorel on vaimse tervise murede risk, ühtivad enam kui 70% juhtudest, kõige enam eakaaslastega suhtlemise valdkonnas (83% vanematest ja õpetajatest kinnitavad riski olemasolu / riski puudumist). Kõige rohkem langeb vanemate ja õpetajate arvamus kokku selles, kuidas nad hindavad käitumiskursi ja hüperaktiivsust. Mõlemad murekohad paistavad enim välja ja neid on seetõttu lihtsam hinnata.

Niisugused tulemused sarnanevad välismaiste uuringute tulemustele. Nii leidis näiteks 2016. aastal seitsmes Euroopa riigis tehtud uuring, et ligikaudu 13% 6–11aastastest lastest kogeb vaimse tervise muresid (Kovess-Masfety jt 2016). Uuringus koguti andmeid samuti õpetajatelt või lastevanematelt, riigiti jäid tulemused 8–15% vahele.

Niisiis uuring, kuhu on kaasatud nii lastevanemad kui ka õpetajad, näitab, kui keeruline on hinnata noorte vaimset tervist, ja kuidas noore heaolu ja käitumine võib eri keskkondades

erineda. Hindaja enda perspektiiv, taustakogemused ja võimed mõjutavad tuntuvalt tema hinnangut (De Los Reyes jt 2015), mistõttu on tervikpildi saamiseks kasulik toetuda mitme osapoole arvamusele. Veelgi enam, mõned uuringud on näidanud, et kõige usaldusväärsema info noorte vaimse tervise riskide kohta saab pigem lastevanematelt kui noortelt endilt, ja seda isegi murdeaaliste puhul (Kuhn jt 2017). Samal ajal on oluline osapool igasuguses hindamises siiski noor ise, kes teab ainsana, mis talle endale raskusi või rõõmu valmistab.

Depressioon ja ärevus kui enim levinud vaimse tervise mured noorte hulgas

Depressioon ja ärevus on noorte hulgas ühed enim levinud psüühikahäired. Depressioon on globaalselt 15–24aastaste noorte seas lausa teisel kohal üldise haiguskoormuse põhjustajana (Mokdad jt 2016).

HBSC uuringu põhjal on alates 2009. ja 2010. aastast suurenenud nende noorte osakaal, kes on viimase aasta jooksul kogunud depressiivseid aegu (vt joonist 2). Kõige suurem muutus on toimunud 15-aastaste noorte seas: depressiivseid aegu on tüdrukutest kogunud 51% ja poistest 31%. See näitaja kajastab, milline on olnud poiste ja tüdrukute enesehinnanguline emotsionaalne seisund viimase aasta jooksul ega näita, kui paljudel noortel on depressioon diagnoositud.

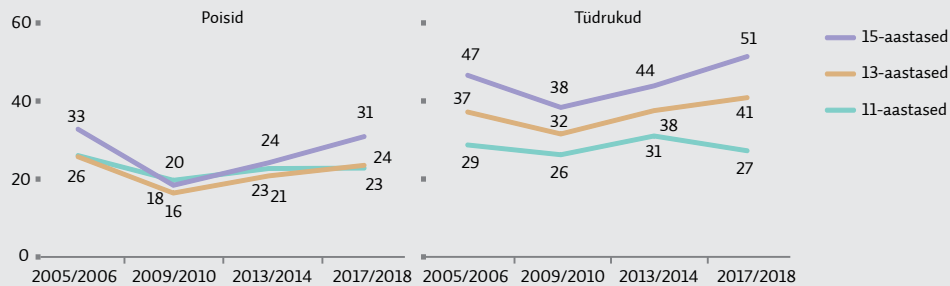
SEYLE uuringus kasutati jällegi teisi enesehinnangulisi hindamisvahendeid, mistõttu olid uuringu järgi 14–15aastastest noortest depressiivsed 10,5% ja ärevad 5,8%. Peale selle juhiti aga SEYLE uuringus tähelepanu alalävises seisundis noortele, kes kuuluvad n-ö piiripealse tulemusega depressiooni ja ärevuse riskirühma ning kellele tuleks sestap enim tähelepanu pöörata. Alalävises depressiooni märke tuvastati 29,2%-il ja alalävises ärevuse märke 32%-il noortest (Balázs jt 2013).

Tervisestatistika- ja uuringute andmebaasist leiab 100 000 elaniku kohta esmahaigestumuse andmestiku, mis põhineb tervishoiutöötajate poole pöördumiste ametlikul statistikal (Tervise Arengu Instituut 2020). Sealt võib märgata, et meeleoluhäirete kategoorias (millest valdava osa moodustab depressioon) on kordaja 100 000 elaniku kohta viimase dekaadi jooksul märgatavalt suurenenud enamikus noorte vanusegruppides (vt joonist 3). Samasugune suundumus on täheldatav neurootilisuse ja stressiga seotud somatoformsete häirete kategoorias (mille alla kuuluvad ärevushäired).

Vaadates, kuidas on noorte vaimse tervise häired üha sagedanenud, tuleb samal ajal suhtuda esitatud statistikkasse piisavalt kriitiliselt. Kas vaimse tervise mured on aja jooksul saanud diagnostilisteks kriteeriumiteks (vaimse tervise häireteks) ja pärvinud meditsiini tähelepanu, hakates omakorda kajastuma visiidi põhjustena ametlikus statistikas? Ehk on diagnoosimine aja jooksul paranenud? Võib-olla pöörduakse tervishoiutöötajate poole senisest enam seepärast, et inimeste endi teadlikkus on suurenenud ja vaimse tervise muresid häbimärgistatakse vähem? Nendele küsimustele kahjuks sedalaadi andmetest vastust ei leia.

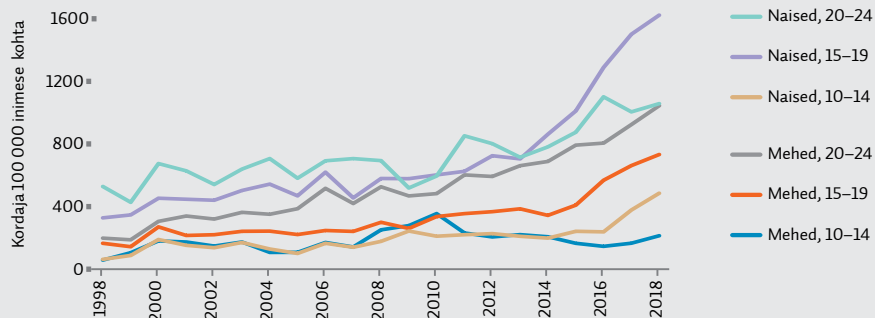
Suitsiidikäitumine kui noorte vaimse tervise murede äärmuslik väljendus

Halva vaimse tervise kõige äärmuslikum väljendus on suitsiidikäitumine, mis hõlmab nii suitsiidimõtteid, suitsiidikatseid kui ka suitsiidi ennast. Lisaks puutuvad noortega tegelevad praktikud oma igapäevatöös kokku nähtusega, mida nimetatakse tahtlikuks enesevigastamiseks. Seda ei saa siiski võrdsustada suitsiidikatsega, sest enamasti ei soovi noored oma teoga elust lahkuda. Tahtlikud enesevigastused on pigem kehva vaimse tervise ja ülemäärase emotsionaalse pinge väljenduseks. SEYLE uuringu kohaselt on 14–15aastaste noorte hulgas 3,2% sooritanud elu jooksul suitsiidikatse ja ligi kolmandik on end elu jooksul vähemalt

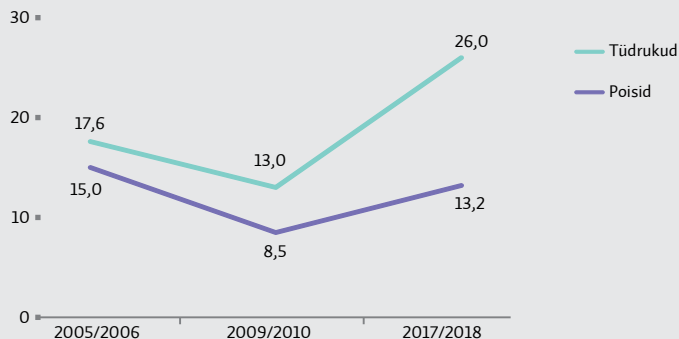
Joonis 2. Viimasel 12 kuul depressiivseid aegu kogenute jaotus, %

Märkus: Osakaal vanuse, soo ja õppeaasta järgi

Joonis 3. Esmahaigestumus, meeleoluhäired (F30-F39)

Märkus: Kordaja 100 000 elaniku kohta, vanusegrupid 10-14, 15-19 ja 20-24, sugude kaupa

Joonis 4. Tõsiselt enesetapule mõelnud, %

Märkus: 13–15-aastaste noorte osakaal, sugude kaupa

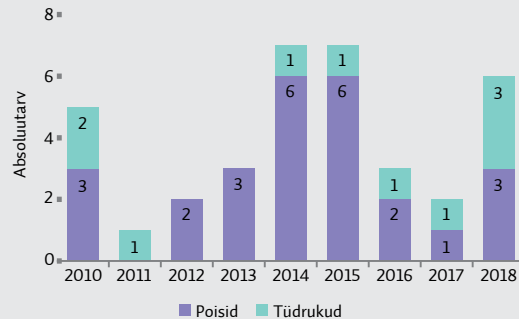
korra mingil viisil tahtlikult vigastanud, kõige enam vigastatakse ennast terava esemega (Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia Instituut (ERSI) 2015).

HBSC uuringu andmete põhjal saab anda ülevaate suitsiidimõtete viimase aasta levimusest 13–15aastaste noorte hulgas (Aasvee, Minossenko, 2011; Oja jt 2019). Uuringus küsiti, kas noor on viimase 12 kuu jooksul tõsiselt mõelnud enesetapule, võimalikud vastusevariandid olid *ei* ja *jah*. Joonisel 4 on esitatud kolme uuringulaine andmed poiste ja tüdrukute kohta. Nagu näha, esineb tüdrukutel enesetapumõtteid sagedamini ja viimases uuringulaines koguni kaks korda rohkem kui poistel, kusjuures nii suurt erinevust sugude vahel ei olnud varasematel aastatel. Võrreldes 2009/2010. ja 2017/2018. õppeaasta uuringulaineid, selgub, et suitsiidimõtete tüdrukute ja poiste osakaal on silmnähtavalt suurenenud. Samuti, kui võrrelda 2005/2006. õppeaasta uuringulainet 2017/2018. aasta uuringulainega, väär

tähelepanu, et kuigi enesetapumõtete tüdrukute osakaal on varasemast palju suurem, siis enesetapumõtete poiste osakaal on hoopis (pisut) väiksem.

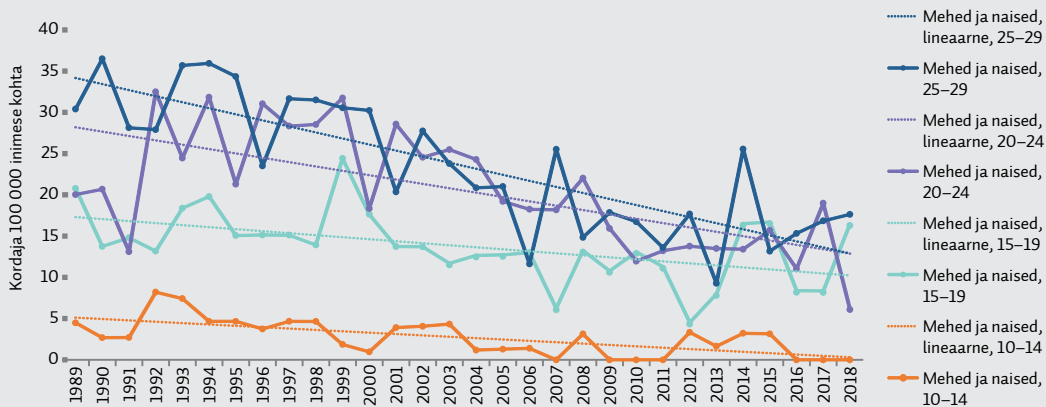
Võrreldes enesetapumõtete noorte osakaalu (vt joonist 4) depressiivseid aegu kogenud noorte osakaaluga (vt joonist 2), võib näha sarnasust: kui 2005/2006. ja 2009/2010. õppeaasta uuringulaine vahel noorte osakaal vähenes, siis järgmise, 2017/2018. aasta ajaks oli noorte osakaal mõlemal juhul märgatavalt suurenenud. Kuna depressiivsus ongi teadaolevalt suitsiidikäitumise üks olulisimaid riskitegureid, siis esines ka HBSC uuringus suitsiidimõtteid tunduvalt sagedamini nendel, kellel oli olnud viimase aasta jooksul depressiivne aeg (enesetapule mõelnud ja depressiivseid aegu kogenud poisse oli 33,3% ja tüdrukuid 46,3%) (Oja jt 2019).

Rutiinselt kogutavast ametlikust statistikast saab ka vaa data suitsiidide esinemist, nii nende praegust taset kui ka võrdlust ajas ja ruumis. Nii ilmneb, et liiklusõnnetustest

Joonis 5. Noorte enesetapud Eestis

Märkus: Absoluutarvud, vanusegrupp 10–17, sugude kaupa

Joonis 6. Noorte enesetapud Eestis

Märkus: Kordaja 100 000 elaniku kohta, vanusegruppide kaupa

tingitud surmade järel on 15–24-aastaste noorte suremus suitsiidide tõttu globaalselt teisel kohal (Mokdad jt 2016). Kuigi üldiselt on suitsiidide arv Euroopa 15–19-aastaste noorte hulgas vähenemas (Kõlves, De Leo 2016), tuleb igat surmajuhatumit tõsiselt võtta.

Statistikaameti andmebaasis leiduvad andmed Eesti noorte enesetappude kohta. Joonisel 5 on esitatud absoluutarvud sugude kaupa vanusegrupis 10–17 aastatel 2010–2018 (Statistikaamet 2020a). Nagu jooniselt näha, esineb enesetappe sagedamini poiste hulgas. Ehkki mõnel aastal on noorte hulgas ette tulnud vaid üksikuid enesetappuhtusid, oli kõige rohkem enesetappe aastatel 2014 ja 2015, mõlemal aastal 7 juhtu.

Statistikaameti andmebaasist on samuti võimalik vaadata noorte sooritatud enesetappude sagedust pikemal ajateljel ja väiksematesse vanusegruppidesse jagatuna (Statistikaamet 2020b). Jooniselt 6 on näha, et suitsiidikordaja tase on noorte hulgas 1989.–2018. aastatel vanusegruppide kaupa küllaltki kõikumine, seda eelkõige väikeste absoluutarvude tõttu. Teisalt võib märgata, et Eesti taasiseseisvumisaja jooksul on enesetappude tase selgelt langenud kõigis vanusegruppides. Siiski, kui vaadata enesetappude taset ainult viimasel dekaadil, siis selgub, et see on püsinud suhteliselt stabiilsena. Üldine suitsiiditase on kõige madalam vanusegrupis 10–14, olles viimased 3 aastat lausa nulli peal. Seevastu vanusegruppides 15–19, 20–24 ja 25–29 on see kõrgem ning olnud viimaste aastate jooksul küllaltki sarnasel tasemel.

Kõrvutades Eesti 15–29-aastaste noorte suitsiiditaset (kordaja 100 000 elaniku kohta 15,2) Euroopa Liidu ja sh naabermaade keskmisega, võib täheldada, et Eestis on suitsiiditase palju kõrgem Euroopa Liidu keskmisest (6,9) ja ka Rootsist (10,0), enam-vähem samal tasemel Soome (15,8) ja Lätiga (13,9) ning madalam Venemaast (20,7) ja Leedust (17,5) (WHO Regional Office for Europe, 2020).

Noorte vaimset tervist mõjutavad tegurid

Järgnevalt astume kirjeldavalt tasemelt sammu edasi ja proovime kirjandusallikate põhjal paremini mõista, mis-sugused tegurid mõjuvad noorte vaimsele tervisele.

Seda, et nähtav riskikäitumine (alkoholi tarvitamine, suitsetamine, kaklustes osalemine, kiusamine) viitab noorte halvale vaimsele tervisele, on juba küllalt palju uuritud. Sealhulgas on teada see, et kui nähtavad riskikäitumised kumuleeruvad, halveneb vaimne tervis veelgi (Mark 2018). Uudsena võttis SEYLE uuring aga vaatluse alla ka nn nähtamatu riskiga noored, kellel küll puuduvad tavapärased riskikäitumised, kuid keda iseloomustab sagedane meediasutus (TV, arvuti), istuv eluviis ja vähenenud uni (Carli jt 2014). Nii nagu nähtava riskiga noortel, on ka nähtamatu riskiga noortel vaimse tervise näitajad (depressioon, ärevus, tahtlikud enesevigastused, suitsiidimõtted, suitsiidikatsed) tunduvalt kehvemad nendest, kes kummassegi riskikäitumise gruppi ei kuulu.

Vaimse tervise ja riskikäitumise suhtest kõneldes on täiesti eraldi teema kiusamine. Eestis on leitud, et kiusamisel on seos tõsise psüühiliselt häiritud oleku ehk kehvade vaimse tervise seisundiga, mida märgib subjektiivse psüühilise heaolu puudulikkus ja suurenenud lootusetuse tunne – vaimne tervis on sõltumata soost kehvem nii kiusajatel kui kiusatavatel, kuid ka tüdrukutel, kes on samal ajal kiusaja-kiusatava kaksikosas; seejuures kõige kehvemad näitajad olid nendel, kes puutusid kokku küberkiusamisega (Mark jt 2019). Teadaolevalt suurendab küberkiusamine noorte hulgas tahtliku enesevigastamise ja suitsiidikäitumise riski (John jt 2018). SEYLE uuringus oli kiusamine seotud nii suitsiidikatsete ja suitsiidimõtete (Barzilay jt 2017) kui ka tahtliku enesevigastamisega (Brunstein Klomek jt 2016), kusjuures kiusamise halba mõju vaimsele tervisele vähendas tuntuvalt see, kui noor tajus kaaslaste ja lapsevanemate toetust.

SEYLE uuringust selgus ka eluviisi valikute mõju noorte vaimse tervise seisundile. Juba väiksema kehaline aktiivsus mõjub vaimsele tervisele hästi, kusjuures oluline märksõna on mõõdukus (McMahon 2017). Nii esines SEYLE uuringus seos sagedasema liikumise ja parema subjektiivse psüühilise heaolu ning madalama ärevuse ja depressiooni taseme vahel: selle poolest erinesid kõige vähem aktiivsed mõnevõrra aktiivsetest noortest märgatavalt. Füüsiliselt kõige aktiivsemate noorte vaimse tervise näitajad ei olnud aga tuntavalt paremad nendest, kes olid mõnevõrra aktiivsed. Samuti oli noorte vaimne tervis seotud unemustriga. Kui keskmine unetundide arv oli ühes koolipäevas 7,7, siis keskmisest väiksema unetundide arvuga olid seotud mitmesugused vaimse tervise mured, nagu suitsiidimõtlemine, ärevus, emotsionaalsed raskused, raskused suhetega ja tähelepanuhäired (Sarchiapone 2014).

Väga aktuaalne teema tänapäeva maailmas on interneti ja sotsiaalmeedia kasutuse ulatus ning selle mõju noorte vaimsele tervisele. SEYLE uuring juhtis tähelepanu internetisõltuvuse ulatusele, mida hinnati enesehinnangulise skaalaga YDQ (ingl k *the Young Diagnostic Questionnaire for Internet Addiction*) (Young 1998). Eestis oli suur risk patoloogiliseks internetikasutuseks 5%-il noortest (tüdrukutel 6% ja poistel 5%) ning riski piirile jäi ülemäärase internetikasutusega 17% noortest (tüdrukud 21% ja poisid 13%), seejuures on viimaste osakaal suurem Euroopa riikide keskmisest (Durkee jt 2012). Patoloogiline internetikasutus oli seotud suitsiidikäitumisega ja muude vaimse tervise muredega, muuseas see seos oli tugevam nendes Euroopa riikides, kus patoloogiline internetikasutus oli enam levinud ning suitsiidikäitumise tase kõrgem (Kaess jt 2014). Ka teistes uuringutes on ülemäärsel internetikasutusel ja eelkõige internetisõltuvusel leitud olevat seos tahtlike enesevigastuste ja suitsiidikäitumisega (Marchant jt 2017, vt ka käesolev kogumik ptk 4).

Vaimsest tervisest rääkimine ja selle kajastamine (sotsiaal)meedias

Ameerika Ühendriikidest pärit uuring leidis, et noorte (vanusegruppides 12–17 ja 18–26) vaimse tervise mured (vanusegruppides 12–17 ja 18–26) vaimse tervise mured on hoogsalt kasvanud just 21. sajandi algusest alates: depressiooni levimus on kasvanud 50–60% (st tõusnud 8–9% pealt 13%-ni) ja sama järsult on kasvanud tõsise psühholoogilise düstressi ja suitsiidikäitumise levimus (Twenge jt 2019). Mainitud uuringu tegijad peavad noorte vaimse tervise murede kasvu põhjuseks seadmete ja võrgumeedia ülemäärast kasutamist ning unehäireid, kuid nendivad samal ajal, et selline seos vajab lisauuringuid. Üks Hollandis tehtud uuring püüdis leida seoseid sotsiaalmeedia kasutuse (lugemise, postitamise, sõnumite saatmise) ja vaimse tervise ning unehäirete vahel (van der Velden jt 2019). Kuigi niisugused seosed olid alguses mudelis olemas, selgus pärast statistilist kontrollimist, et noortel võisid juba varem olla vaimse tervise mured ja üksildustunne. Seetõttu ei ennustanud siiski sotsiaalmeedia kasutus ei pikemas ega lühemas perspektiivis vaimse tervise murede ja unehäirete tekkimist. Sotsiaalmeedia halva mõju vaimsele tervisele võib tingida ka seal veedetud liiga pikk aeg (Kelly jt 2018).

Vaimsest tervisest ja suitsiidikäitumisest rääkimine on oluline, et vähendada nende häbimärgistatust ning suurendada abi ja toetuse võimaluste leidmist. Teisalt on aga väga tähtis, kuidas nendest teemadest räägitakse ning millist infot, millistes doosides ja millise emotsionaalse alatooniga jagatakse, selleks et see ei mõjuks häbimärgistavalt või isegi provotseerivalt. Kuna meedial ja sotsiaalmeedial on komme sõnumeid võimendada või moonutada, võib tekkida nn nakusefekt, mis mõjutab enim just noori (Ortiz, Khin 2018; Sisask, Värnik 2012). Juba pikemat aega on maailmas antud traditsioonilisele meediale soovitusi vastutustundlike kajastuste tegemiseks (Maloney jt 2013), kuid sotsiaalmeedia kohta on hiljuti välja töötatud uudne käitumisjuhised #CHAT-SAFE, mille loomises osalesid Austraalia noored aktiivselt

kogemusekspertidena. #CHATS SAFE annab juhised, kuidas rääkida ohutult suitsiiditeemal sotsiaalmeedias, et tahtlikult või tahtmatult ei kahjustataks potentsiaalselt haavatavaid kaaslasi, ning kuidas reageerida kaaslaste suitsiidisõnumitele (Robinson jt 2018; Robinson jt 2018).

Üks näide sellest, kuidas fiktiivne, kuid intensiivne meediasisu võib noored viia imiteeriva ennast kahjustava ja/või abiotsiva käitumiseni, on NetFlixi teleseriaal „13 Reasons Why“ (2017), mida on võimalik vaadata ka Eestis. Seriaal räägib emotsionaalselt laetud loo ühest teismelisest tüdrukust ja sellest, kuidas ta suitsiidini jõudis. Seriaal pälvis suure populaarsuse vaatajate ja uudistekanalite hulgas, ent samuti inimeste ja organisatsioonide seas, kes tegelevad suitsiidipreventsiooniga. Mitmed neist saatsid seriaalitootjale oma soovitusel, paludes pöörata tähelepanu sellele, et seriaali võivad vaadata haavatavad noored, keda võib nähtu inspireerida valima sarnase lahenduse oma lahendamatuks näivatele muredele. Seriaalitootjal soovitati iga jao alguses avaldada infot selle kohta, et kui vaataja tunneb end emotsionaalselt häirituna, siis võiks ta võtta ühendust potentsiaalsete abistajatega (lisati info kontaktandmetega). „13 Reasons Why“ tegijad on avanud veebilehe¹, kuhu nad vaatavad abikontaktide juurde suunavad.

Huvitava fenomenina on küllaltki lühikese aja ehk 2 aasta jooksul pärast seriaali esilinastust ilmunud juba hulk väga hea tasemega teadusartikleid, mis on analüüsinud seriaali mõju noorte ennast kahjustavale ja abiotsivale käitumisele. Suitsiiditeemaliste märksõnadega internetiotsingud suurenesid vahetult pärast seriaali esilinastust 19% ja 19 päeva püsis nende arv tavapärasest suuremana, suurendades seega nii teadlikkust suitsiidikäitumisest kui ka suitsiidimõteteid (Ayers jt 2017). Seriaali esilinastusele järgnevalt suurenes samuti tuntavalt filmiga seotud postituste hulk sotsiaalmeedias (Twitteris 84% ja Instagramis 74%) (Niederkröthaler jt 2019). USAs leiti, et seriaali järel suurenes ühe kuu jooksul suitsiidide arv kuni 20-aastaste noorte

hulgas märgatavalt (Bridge jt 2019; Niederkröthaler jt 2019) ning sarnast mustrit märgati alla 30aastaste hulgas Kanadas (Sinyor jt. 2019). Seriaal võis suurema tõenäosusega teha kahju neile, kellel oli juba enne vaimse tervise muresid (da Rosa jt 2019; Hong jt 2018; Till jt 2019) ja kes seriaali vaatamise pooleli jätsid (Arendt jt 2019). Paradoksaalselt suurenes kriisiabi sõnumikeskusesse (Crisis Text Line) pöördumiste hulk vaid vahetult pärast seriaali esilinastust, kuid kahanes seejärel kuuks-paariks isegi alla tavapärasest taset (Thompson jt 2019). Kiiduväärt tagajärg on aga see, et seriaali vaadanud noored soovisid suitsiidset inimest paremini mõista (empaatiavõime) ja teda abistada (Arendt jt 2019; Lauricella jt 2018).

Ennetus ja tõenduspõhised sekkumisprogrammid

„Ennetuse“ all mõistetakse üldiselt millegi ärahoidmist. Segadust tekitab aga see, mida ära hoida soovitakse: kas sümptomite või vaimse tervise mure esmast või korduvat ilmnemist, häirega kaasnevaid erivajadusi või häiret tekitavat riski? Vaimse tervise ja käitumuslike murede ennetamise valdkonnas lähtutakse Gordoni mudelist (Institute of Medicine (US) Committee on Prevention of Mental Disorders 1994) ning eristatakse universaalset, valikulist ja näidustatud ennetust. See mudel rõhutab, et mure ilmnemisel ei kuulu ennetuse alla murega tegelemine (nt lühisekkumised, ravi- ja rehabilitatsioonitegevused), kuigi see on tihedalt ennetusega seotud.

Kehva vaimse tervise põhjuste uurimisega on samal ajal arendatud välja sekkumisi, mida rakendades vaimse tervise muresid ennetada. Ennetusteaduse vaates on oluline hinnata sekkumiste tulemuslikkust ehk mõju, sest iga sekkumise eesmärk on saavutada mingit muutust, kas siis osalejate teadmistes, hoiakutes, oskustes, tervisekäitumises või tervises seisundis. Sekkumise efektiivsuse tõestamiseks tuleb kasutada uuringus kontrollgruppi või võrdlusrühma ehk

¹ <https://13reasonswhy.info/>

Tabel 2. Tulemuslikud ennetustegevused eri arenguetappidel. Kohandatud WHO (2004), UNODC ja WHO (2018) ning National Research Council and Institute of Medicine (2009) põhjal

	Noorem kooliiga	Murdeiga	Noorukiiga	Täiskasvanuiga
Pere	Vanemlike oskuste arendamine			
	Pere toimetuleku toetamine keerulistes olukordades, sh leina, lahutuse ja vanemate vaimse tervise murede, uimastite tarvitamise ning vangistuse korral			
Haridusasutus	Enesekohaste ja sotsiaalsete oskuste arendamine			
	Klassikeskkonna parandamine ja käitumisraskuste ennetamine			
		Individuaalse haavatavuse vähendamine, sh depressiooni ennetamine		
	Koolipoliitika ja -kultuur, sh laste ja noorte kaasatus, head suhted, ühised kokkulepped ja kuuluvustunne			
Kogukond		Kohalik alkoholi- ja tubakapoliitika		
	Mitmetasandilised kogukonnapõhised sekkumised			
		Täiskasvanu (nt õpetaja, treeneri vms) mentorlus		
		Meelelahutusasutuste-põhine ennetus		
Töökoht			Töökohapõhine ennetus	
Tervisektor		Lühisekkumine		
Ühiskond	Strateegiad, seadused ja poliitika, mis vähendavad vaesust, parandavad eluolusid, toetavad mitmekülgset toitumist ja koolikäimist, suurendavad kaasatust kogukonnaellu, piiravad uimastite kättesaadavust ja reklaami ning vähendavad alkoholi ja tubakatoodete tarvitamist			

inimesi, kes tegevustest osa ei saa – muidu on pea võimatu järeldada, kas tegevuse elluviimine põhjustas mingit muutust või mitte. Tõenduspõhiseks peetakse neid sekkumisi, mille mõju on põhjalikult hinnatud eri kontekstides ja mis on näidanud tulemusi just nendes näitajates, mida plaaniti mõjutada (Edovald 2015).

Ennetustegevuste tulemuslikkust on uuringutes analüüsitud selle järgi, millises arenguetapis sekkutakse, nt on pikaajsetes uuringutes jälgitud looteeas, imiku- ja varases lapseas, nooremas koolieas, murdeas, hilises murdeas ja täiskasvanueas rakendatud sekkumiste mõju inimese edasisele elule. Samuti on kindlaks määratud, missugune sekkumisviis ennetamist vajavale murekohale (nt depressiooni ja ärevuse, uimastite tarvitamise, käitumisraskustega jne) toimib. Tulemuslikud ennetustegevused, teisisõnu sekkumised, mis noorte heaolu ja tervist toetavad, on enamasti suunatud ümbritsevatele inimestele ja eri keskkondadele (nt kodu, kool, kogukond, ühiskond laiemalt) (United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2018; World Health Organization 2009). Tabelis 2 on esitatud näited tulemuslikest ennetustegevustest eri arenguetappidel.

Pikaajset tulemuslikkust on näidanud **mitmed peredele suunatud sekkumised**, kus peres toetatakse kas ainult lapsevanemaid, arendades nende vanemlike oskusi, või kaasatakse ka lapsed, arendades ühtaegu nii noorte kui ka vanemate suhtlemisoskusi. Sekkumised võivad olla lühiajalised (nt viis kohtumist) või pikemad (nt igapäevased kohutused poole aasta jooksul). Need võivad keskenduda toimetuleku toetamisele kindlate raskuste (nt leina, lahutuse, vaimse tervise häirega pereliikme) korral (National Research Council, Institute of Medicine 2009; United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2018; World Health Organization 2009).

Haridusasutustes rakendatavad sekkumised on samuti järjepidevalt näidanud häid tulemusi noorte vaimsele tervisele. Noorte heaolule avaldab head mõju see, kui õpetajad arendavad oskusi klassi juhtimises, suhtlemises ja noorte

kaasamises. Noorte vaimset tervist mõjutavad samuti klassi- ja koolikliima, suhted koolis, kooliellu kaasatus ja kooli turvalisus – kõik koolipõhised lahendused aitavad vähendada kiusamist, uimastite tarvitamist ja toetavad koolis edasijõudmist. Arendades noorte elulisi oskusi (nt suhtlemisoskust, konfliktide lahendamise ja stressi leevendamise oskust), toetab see nende toimetulekut ja vähendab vaimse tervise murede riski. Suurima riskiga noortele suunatud koolipõhised sekkumised, kus arendatakse noore jaoks vajalikke toimetulekuoskusi ja säilenõtkust, on saavutanud häid tulemusi depressiooni, ärevuse ja suitsiidikäitumise vähendamises (National Research Council and Institute of Medicine 2009; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2017; United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2018; World Health Organization 2009).

Kogukonnas rakendatavad sekkumised, mis tuvastavad ja mõjutavad kogukonna eri keskkondades (lasteaias, koolis, perekonnas, töökohas, meelelahutusasutuses jne) esinevaid riski- ja kaitsetegureid, vähendavad samuti mitmeid sotsiaalseid ja tervisemuresid (Hawkins jt 2014; United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2018; World Health Organization 2009).

Aina enam aidatakse kaasa **veebisekkumiste** arendamisele ja nende mõju hindamisele. Uuringud on näidanud, et veebirakendused parandavad ligipääsu abile ja vähendavad abivajaja ning tema mure häbimärgistatust (Barry jt 2015; Hawkins jt 2015). E-nõustamisteenuseid peetakse lootustandvaks, kuid seni alakasutatuks (Christensen jt 2017; Marchant jt 2017).

Üha rohkem räägitakse sotsiaal- ja tervisemurede ennetuses ka **keskkondlikust ennetusest** või keskkonna kujundamisest. Keskkonna kujundamise eesmärk on soodustada tervist toetavat käitumist ning piirata riskikäitumist ja ebatervislikke valikuid (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction 2019). Erinevalt kooli- või perepõhisest

ennetusest mõjutab keskkondlik ennetus sihtrühma kaudselt, kuid võrreldes käitumuslike sekkumistega võib see saavutada palju suurema mõjuulatuse. Keskkonna kujundamine kätkeb seadusi ja poliitikat, mis vähendavad vae-
sust ja parandavad eluolu, toetavad noorte kooliskäimist ja mitmekülgset toitumist ning piiravad ligipääsu alkoholi- ja tubakatoodetele. Suitsiidiennetuses on tulemuslik see, kui piiratakse relvade ja ravimite soetamist ja ligipääsu kohtadele, kus suitsiide toime pannakse (nt sillad) (United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2018; World Health Organization 2009; Zalsman jt 2016).

Mitmetes teistes keskkondades (nt **noorte vaba aja tegevustes**) rakendatavate ennetustegevuste mõju noorte vaimsele tervisele vajab veel põhjalikumat uurimist, sest praegu on ebaselge, millist mõju need avaldavad. Nii on nt leitud, et sportimisel ei ole alati hea mõju, kuna see on hoopis suurendanud tubakatoodete ja alkoholi tarvitamist (Kwan jt 2014). Mõne ülevaate järgi vähendavad vaimse tervise murede riski pigem struktureeritud vaba aja tegevused (nt huviringides osalemine), mille käigus arendatakse noorte elulisi oskusi (World Health Organization 2015). Küll aga soovivad rahvusvahelised organisatsioonid põhjalikumalt uurida, kuidas niisugused tegevused noorte heaolu mõjutavad.

Noortel esinevad mured pole enamasti eraldiseisvad, vaid üksteisega tihedalt seotud (nt ühtaegu nii uimastite tarvitamine, vaimse tervise mured, koolist puudumine kui ka õigusrikkumised), ja kuna nende põhjused on sageli sarnased, hoiavad tulemuslikud ennetustegevused ära mitte ainult ühe, vaid mitu halba tagajärge (Hale jt 2014; Hawkins jt 2015; United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization 2018). See tähendab, et uimastite tarvitamist ennetavad tegevused vähendavad tihtipeale ka vaimse tervise häirete riski ja toetavad koolis edasijõudmist. Seega, kui rakendada tulemuslikke sekkumismeetmeid, aitab see vaimse tervise vallas saavutada mitme valdkonna (nt hariduse, noorsootöö, tööhõive, tervishoiu, turvalisuse, lastekaitse jne) eesmärgi.

Ennetustegevuste mõju hindamine on Eestis oluline teema, sest nii ennetusvaldkonnas tegutsevate otsusetegijate kui ka spetsialistidega tehtud fookusgrupi uuring on näidanud, et Eestis on levinud teadmata mõjuga või mujal maailmas kahjulikuks hinnatud ennetustegevused (Streimann 2019; Streimann, Abel-Ollo 2017). Teisisõnu pole enamasti teada, kas rahalisi- ja inimressurse kasutatakse otstarbekalt, kas saavutatakse plaanitud mõju noorte heaolule ja vaimsele tervisele, ning kas kasu asemel hoopis kahju ei tehta (Vostanis jt 2013). Võib öelda, et mõju hindamine Eestis peaaegu et puudub: heade kavatsustega korraldatud tegevuste või rakendatud teenuste lõpus uuritakse küll osalejate tunnetatud kasu või rahulolu, kuid mitte nende käitumist, oskuseid, terviseseisundit või heaolu. Lisaks pole mitmete tegevuste kohta teada, kas sekkumised muutuvad noortega töötava spetsialisti igapäevatöö osaks või jäävad ühekordseteks ettevõtmisteks.

Eestis on praegu olemas vaid mõned tõendus põhised ennetusprogrammid, mille mõju noorte vaimse tervise ja heaolu toetamisele on mujal maailmas hinnatud mitmete juhuslikustatud kontrollgrupiga uuringutes. Koolides rakendatakse VEPA („Veel paremaks!“) käitumisoskuste mängu ja KiVa (Kiusamisvaba Kooli) ennetusprogrammi, edukalt on rakendatud ka SEYLE uuringu sekkumisprogrammi YAM (ingl k *Youth Aware of Mental Health*). VEPA on suunatud eeskätt põhikooli I kooliastmele. Selle mõjul vähenesid käitumis-, tähelepanu- ja keskendumisraskused, lisaks vähenesid lastel emotsionaalsed raskused ja paranes eakaaslastega suhtlemine (Streimann jt 2019). KiVa meetodit kasutanud koolides vähenes märkimisväärselt kiusamise ohvrite hulk (21,5%-ilt 17,8%-le), kuid tulemustest järeldati, et kuigi KiVa võimaldab kiiremini vähendada kiusamise all kannatamise sagedust, siis kiusamiskäitumise vähendamine võtab kauem aega (Treial 2016). YAM oli aga suunatud universaalsele ennetusele selle kaudu, et kasvatati noorte endi teadlikkust vaimsest tervisest ja selle mõjuteguritest, ning parandati noorte oskusi rääkida kaaslastega vaimsest tervisest. YAM vähendas suitsiidikaitseid

ja -mõtteid (Wasserman jt 2015) ning oli kulu-efektiivne, kuivõrd selle rakendamiskulud olid väiksemad kui mitte-rakendamisega kaasnevad potentsiaalsed kahjud vaimsele tervisele ja heaolule (Ahern jt 2018). Lisaks koolipõhiste sekkumisprogrammidele on Eestisse toodud programm „Imelised aastad“, mis on suunatud 2–8aastaste laste vanematele, et arendada nende vanemlike oskusi.

Kokkuvõte

Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) hinnangul on vaimne tervis põhilisim rahvatervise murekoht Euroopas (World Health Organization 2018). Veel enamgi, depressioon on aastaks 2030 kõige enam levinud haigus (World Health Organization 2008). Siiski teatakse Eestis noorte vaimsest tervisest vähe ega suudeta varakult sekkuda, kuna puuduvad regulaarsed uuringud ja sõeluuringud usaldusväärsete hindamisvahenditega.

Eesti noorte vaimset tervist iseloomustab praegu suitsiidide stabiilne, kuid kõrge tase (kõrgem Euroopa Liidu keskmisest). Kõige levinumad vaimse tervise mured on depressioon ja ärevus, sageli esinevad need koos. See, et riikliku statistika järgi on esmahaigestunute arv suurenenud, viitab osaliselt vaimse tervise murede levimuse suurenemisele, kuid kindlasti ka sellele, et üha rohkem pööratakse abi otsima, tuntakse abi otsides vähem häbimärgistatust ja diagnoositakse järjest paremini. Laste ja noorte vaimse tervise hindamine on keerukas mitmetahuline toiming, mille juures on oluline hoolitseda kvaliteedi eest.

Vaimne tervis on seotud mitmete teguritega, millest olulisimad on nt riskikäitumine (alkohol, suitsetamine, kakkustesse sattumine, kiusamine jne), nähtamatu riskikäitumine (liigne ekraani ees veedetud aeg, istuv eluviis, vähenenud uni), patoloogiline internetikasutus, igapäevaharjumused (kehaline aktiivsus, uni), üldised hoiakud (sh häbimärgistatus) ja oskused vaimse tervise eneseabiga seoses.

Kuivõrd noorte vaimse tervise mured pole eraldiseisvad, vaid seotud paljude teiste murede, sh väiksemate hariduslike saavutuste (Patel jt 2007) ja riskikäitumistega (nt alkoholi ja narkootikumide tarvitamine, suitsetamine, varajane ja ebatavaline seksuaalkäitumine, koolikiusamine) (Mark 2018; Patel jt 2007), tuleb ennetusega tegeleda valdkondade-ülel, kus otsused lähtuvad samadest põhimõtetest. Praegu on Eestis ennetus asutuste vahel killustunud, mistõttu esineb nii dubleerimist kui ka lünkasid. Küll aga koostatakse Eestis valdkondadeülese ennetuse kontseptsiooni, mis kujutab endast teaduspõhist suunist poliitikakujundajatele ja otsuselangetajatele ennetusvaldkonnas otsuste tegemiseks ning vajaliku raha tagamiseks (Siseministeerium 2019). Samuti rõhutatakse noorte tervise olulisust. Nõnda on 2035. aastaks seatud eesmärk edendada noorte elu väärtustavat hoiakut ja elutervet enesehinnangut, sh parandada noorte vaimset tervist, vähendada enesekriitilisust ja destruktiivset käitumist (Haridus- ja Teadusministeerium 2018).

Eestis on siiani vaimse tervise valdkonnas vähe tehtud: tegevused on olnud killustatud, keskendunud enim tagajärgedele kui ennetusele ja pole olnud järjepidevad (AS PricewaterhouseCoopers 2015). Eestis puudub praegu vaimse tervise poliitika, millele küll kolmas sektor püüdis alguse panna nii 2002. (Poliitikauuringute Keskus PRAXIS 2002) kui ka 2016. aastal (VATEK 2016), kuid kumbagi dokumenti pole endiselt ametlikult kinnitatud. Seega pole Eestis vaimse tervise ja inimeste heaolu parendamiseks mõeldud tegevused ja sekkumised strateegiliselt planeeritud ega koordineeritud. Eesti vaimse tervise poliitika alusdokumendis (Poliitikauuringute Keskus PRAXIS 2002) esitatud lahendust vajavad küsimused on ajakohased praegugi, nt endiselt on murekohaks ennetustegevuste ja teenuste ebauhtlane kvaliteet ning vähene kättesaadavus. Rahvastiku Tervise Arengukava 2009–2020 vahehindamise aruandes on märgitud, et vaja on muuhulgas keskenduda vaimse tervise murede varase märkamise süsteemi kujundamisele igas elukaare etapis ja korrastada vaimse tervise teenuste/sekkumiste

süsteemi, et see oleks optimaalne ja inimestele kättesaadav (Aaben jt 2017). Kuigi ennetustööd mingil määral ja kindlates kohtades siiski tehakse, ei toetu need alati tõendusele. Nii ei pruugi ennetustegevus saavutada tulemusi ja toetada inimeste vaimset tervist. Lisaks ei jõua enamik tegevustest piisava hulga inimesteni või pole kättesaadavad neile, kel seda vaja on. Ehkki Eestis on olemas tõendus põhised vaimse tervise murede ennetamisele suunatud sekkumisprogrammid, pole neid piisavalt rahastatud, et ennetustegevusi süsteemselt ja järjepidevalt rakendada. Sotsiaalministeeriumi eestvedamisel on sellegipoolest koostamisel riiklik vaimse tervise kontseptsioon ehk vaimse tervise roheline raamat, mis peaks andma suunised, kuidas süsteemselt inimeste vaimset tervist toetada. Roheline raamat on plaanitud valmima 2020. aastal.

Vajadus laste ja noorte vaimse tervise poliitika ja selle kujundamise järele on samuti aastaid olnud päevakorral, kuid konkreetset tegevuskava ehk rakendusplaani pole kinnitatud ega selle elluviimist rahastatud. Praegu on küsimus selles, kuidas Eestis lõimida laste ja noorte vaimse tervise toetamiseks mõeldud teenused esmatasandiga, et soodustada ennetust, varajast märkamist ning õigeaegset abi (*Integreeritud teenused laste vaimse tervise toetamiseks: ennetus, varajane märkamine ja õigeaegne abi. Kontseptsioon* 2015). Kuigi Eestis räägitakse palju lastepsühhiaatrite puudusest ja nende pikkadest ootejärjekordadest, on selle teenuse kättesaadavust võimalik teha paremaks just muude integreeritud vaimse tervise teenuste ja ennetustegevuste kättesaadavuse parandamisega. Vaimse tervise teenuste tõhusale kasutamisele aitab kaasa see, kui täiustada noorte endi teadmisi ja sotsiaalseid oskusi, selleks et nad oleksid võimelised ja motiveeritud leidma, mõistma ja kasutama teavet vaimse tervise kohta, ning võtma vastu otsuseid viisil, mis aitavad edendada ja säilitada nende vaimset tervist (Kasmel, Lipand 2007; Nutbeam 2000).

Kasutatud allikad

- Aaben, L., Nurm, Ü.-K., Paat-Ahi, G., Veldre, V., Sikkut, R., Kallavus, K. (2017). *Rahvastiku tervise arengukava 2009-2020 vahehindamine. Uuringu koondaruanne*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Tervisevaldkond/rta-hindamine_praxis_veebr-2017.pdf
- Aasvee, K., Minossenko, A. (2011). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring. 2009/2010 õppeaasta tabelid*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut. <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/52104>
- Ahern, S., Burke, L.-A., McElroy, B., Corcoran, P., McMahon, E. M., Keeley, H., ... Wasserman, D. (2018). A Cost-Effectiveness Analysis of School-Based Suicide Prevention Programmes. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27(10), 1295–1304.
- Arendt, F., Scherr, S., Pasek, J., Jamieson, P. E., Romer, D. (2019). Investigating Harmful and Helpful Effects of Watching Season 2 of 13 Reasons Why: Results of a Two-Wave U.S. Panel Survey. *Social Science & Medicine*, 232, 489–498.
- AS PricewaterhouseCoopers. (2015). *Laste vaimse tervise integreeritud teenuste kontseptsiooni alusanalüüs*. Sotsiaalministeerium. Kasutatud 10.01.2020. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigusid_ja_headolu/laste_vaimse_tervise_alusanaluus_lopparuanne_pwc_13.03.2015_loplike_parandustega.pdf
- Ayers, J. W., Althouse, B. M., Leas, E. C., Dredze, M., Allem, J.-P. (2017). Internet Searches for Suicide Following the Release of 13 Reasons Why. *JAMA Internal Medicine*, 177(10), 1527–1529.
- Balázs, J., Miklósi, M., Keresztény, Á., Hoven, C. W., Carli, V., Wasserman, C., ... Wasserman, D. (2013). Adolescent Subthreshold-Depression and Anxiety: Psychopathology, Functional Impairment and Increased Suicide Risk. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(6), 670–677.

- Barry, M. M., Clarke, A. M., Petersen, I. (2015). Promotion of Mental Health and Prevention of Mental Disorders: Priorities for Implementation. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 21(7), 503–511.
- Barry, M. M., & Jenkins, R. (2007). *Implementing Mental Health Promotion*. London: Churchill Livingstone.
- Barzilay, S., Brunstein Klomek, A., Apter, A., Carli, V., Wasserman, C., Hadlaczky, G., ... Wasserman, D. (2017). Bullying Victimization and Suicide Ideation and Behavior Among Adolescents in Europe: A 10-Country Study. *The Journal of Adolescent Health: Official Publication of the Society for Adolescent Medicine*, 61(2), 179–186.
- Bridge, J. A., Greenhouse, J. B., Ruch, D., Stevens, J., Ackerman, J., Sheftall, A. H., ... Campo, J. V. (2019). Association Between the Release of Netflix's 13 Reasons Why and Suicide Rates in the United States: An Interrupted Time Series Analysis. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 59(2), 236–243.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brunstein Klomek, A., Snir, A., Apter, A., Carli, V., Wasserman, C., Hadlaczky, G., ... Wasserman, D. (2016). Association Between Victimization by Bullying and Direct Self Injurious Behavior Among Adolescence in Europe: A Ten-Country Study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 25(11), 1183–1193.
- Carli, V., Hoven, C. W., Wasserman, C., Chiesa, F., Guffanti, G., Sarchiapone, M., ... Wasserman, D. (2014). A Newly Identified Group of Adolescents at "Invisible" Risk for Psychopathology and Suicidal Behavior: Findings from the SEYLE Study. *World Psychiatry*, 13(1), 78–86.
- Cheng, S., Keyes, K. M., Bitfoi, A., Carta, M. G., Koç, C., Goelitz, D., ... Kovess-Masfety, V. (2018). Understanding Parent–Teacher Agreement of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ): Comparison Across Seven European Countries. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 27(1), 1–10.
- Christensen, H., Reynolds, C. F., Cuijpers, P. (2017). Protecting Youth Mental Health, Protecting Our Future. *World Psychiatry*, 16(3), 327–328.
- Collishaw, S. (2015). Annual Research Review: Secular Trends in Child and Adolescent Mental Health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 56(3), 370–393.
- Collishaw, S., Maughan, B., Goodman, R., Pickles, A. (2004). Time Trends in Adolescent Mental Health. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1350–1362.
- da Rosa, G. S., Andrades, G. S., Caye, A., Hidalgo, M. P., Oliveira, M. A. B. de, Pilz, L. K. (2019). Thirteen Reasons Why: The Impact of Suicide Portrayal on Adolescents' Mental Health. *Journal of Psychiatric Research*, 108, 2–6.
- De Los Reyes, A., Augenstein, T. M., Wang, M., Thomas, S. A., Drabick, D. A. G., Burgers, D. E., & Rabinowitz, J. (2015). The Validity of the Multi-Informant Approach to Assessing Child and Adolescent Mental Health. *Psychological Bulletin*, 141(4), 858–900.
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Flanderus, B., ... Wasserman, D. (2012). Prevalence of Pathological Internet Use Among Adolescents in Europe: Demographic and Social Factors. *Addiction*, 107(12), 2210–2222.
- Eckersley, R. (2006). Is Modern Western Culture a Health Hazard? *International Journal of Epidemiology*, 35(2), 252–258.
- Edovald, T. (2015). Tõenduspõhine sekkumine – vaenlane või abimees töös laste ja peredega? *Sotsiaaltöö*, 4, 63–70.
- Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogია Instituut (ERSI). (2015). *Koolinoorte vaimne tervis. Kokkuvõte—Raport. Kasutatud 10.01.2020.* http://suicidology.ee/wp-content/uploads/2016/10/koolinoorte_tervis_15.06.2015_veebi-lehele.pdf

- Statistikaamet (2020a). Statistika andmebaas, LEV16: Laste enesetapud vanuse ja soo järgi. Alla laaditud 06.03.2020. <http://andmebaas.stat.ee/?lang=et>
- Statistikaamet (2020b). Statistika andmebaas, RV57: Surnud 100 000 elaniku kohta surmapõhjuse, soo ja vanuserühma järgi. Alla laaditud 06.03.2020. <http://andmebaas.stat.ee/?lang=et>
- Elsabbagh, M., Divan, G., Koh, Y.-J., Kim, Y. S., Kauchali, S., Marcín, C., ... Fombonne, E. (2012). Global Prevalence of Autism and Other Pervasive Developmental Disorders. *Autism Research*, 5(3), 160–179.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2019). *European Universal Prevention Curriculum Handbook*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eyre, O., Thapar, A. (2014). Common Adolescent Mental Disorders: Transition to Adulthood. *The Lancet*, 383(9926), 1366–1368.
- Frenk, J., Gómez-Dantés, O. (2014). Designing a Framework for the Concept of Health. *Journal of Public Health Policy*, 35(3), 401–406.
- Goodman, A., Goodman, R. (2009). Strengths and DQuestionnaire as a Dimensional Measure of Child Mental Health. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 48(4), 400–403.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581–586.
- Hale, D. R., Fitzgerald-Yau, N., Viner, R. M. (2014). A Systematic Review of Effective Interventions for Reducing Multiple Health Risk Behaviors in Adolescence. *American Journal of Public Health*, 104(5), e19–e41.
- Haridus- ja Teadusministeerium. (2018). Noored 2035. Noorte ees seisvad väljakutsed ja noortevaldkonna roll nendega toimetulekul. Kasutatud 10.01.2020. <https://pilv.hm.ee/index.php/s/QSDBfawyA1MuavB#pdfviewer>
- Hawkins, J. D., Jenson, J. M., Catalano, R., Fraser, M. W., Botvin, G. J., Shapiro, V., ... Stone, S. (2015). Unleashing the Power of Prevention. *NAM Perspectives*, 5(6).
- Hawkins, J. D., Oesterle, S., Brown, E. C., Abbott, R. D., Catalano, R. F. (2014). Youth Problem Behaviors 8 Years After Implementing the Communities That Care Prevention System. *JAMA Pediatrics*, 168(2), 122.
- Hong, V., Ewell Foster, C. J., Magness, C. S., McGuire, T. C., Smith, P. K., King, C. A. (2018). 13 Reasons Why: Viewing Patterns and Perceived Impact Among Youths at Risk of Suicide. *Psychiatric Services*, 70(2), 107–114.
- Inchley, J. C., Currie, D. B., Young, T., Samdal, O., Torsheim, T., Augustson, L., ... Barnekow, V. (2016). *Growing up unequal: Gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being: Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 survey (Health Policy for Children and Adolescents; No. 7)*. Copenhagen. Kasutatud 10.01.2020. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/303438/HSBC-No.7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf
- Institute of Medicine (US) Committee on Prevention of Mental Disorders. (1994). *Reducing Risks for Mental Disorders*. P. J. Mrazek, R. J. Haggerty (toim). Washington (DC): National Academies Press.
- John, A., Glendenning, A. C., Marchant, A., Montgomery, P., Stewart, A., Wood, S., ... Hawton, K. (2018). Self-harm, Suicidal Behaviours, and Cyberbullying in Children and Young People: Systematic Review. *Journal of Medical Internet Research*, 20(4).
- Kaess, M., Brunner, R., Parzer, P., Carli, V., Apter, A., Balazs, J. A., ... Wasserman, D. (2014). Risk-Behaviour Screening for Identifying Adolescents With Mental Health Problems in Europe. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 23(7), 611–620.
- Kasmel, A., & Lipand, A. (2007). *Tervisedenduse teooria ja praktika I. Sissejuhatus salutoloogiasse*. Tallinn: Eesti Terviseenduse Ühing.

- Kelly, Y., Zilanawala, A., Booker, C., Sacker, A. (2018). Social Media Use and Adolescent Mental Health: Findings From the UK Millennium Cohort Study. *EClinicalMedicine*, 6, 59–68.
- Kessler, R. C., Amminger, G. P., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Lee, S., Ustün, T. B. (2007). Age of Onset of Mental Disorders: A Review of Recent Literature. *Current Opinion in Psychiatry*, 20(4), 359–364.
- Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R., Walters, E. E. (2005). Lifetime Prevalence and Age-of-Onset Distributions of DSM-IV Disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 62(6), 593.
- Keyes, C. L. M. (2002). The Mental Health Continuum: From Languishing to Flourishing in Life. *Journal of Health and Social Research*, 43, 207–222.
- Kieling, C., Baker-Henningham, H., Belfer, M., Conti, G., Ertem, I., Omigbodun, O., ... Rahman, A. (2011). Child and Adolescent Mental Health Worldwide: Evidence for Action. *The Lancet*, 378(9801), 1515–1525.
- Kim-Cohen, J., Caspi, A., Moffitt, T. E., Harrington, H., Milne, B. J., & Poulton, R. (2003). Prior Juvenile Diagnoses in Adults With Mental Disorder. *Archives of General Psychiatry*, 60(7), 709.
- Kólves, K., De Leo, D. (2016). Adolescent Suicide Rates Between 1990 and 2009: Analysis of Age Group 15–19 Years Worldwide. *Journal of Adolescent Health*, 58(1), 69–77.
- Kovess-Masfety, V., Husky, M. M., Keyes, K., Hamilton, A., Pez, O., Bitfoi, A., ... Mihova, Z. (2016). Comparing the Prevalence of Mental Health Problems in Children 6–11 Across Europe. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 51(8), 1093–1103.
- Kraemer, H. C., Measelle, J. R., Ablow, J. C., Essex, M. J., Boyce, W. T., Kupfer, D. J. (2003). A New Approach to Integrating Data From Multiple Informants in Psychiatric Assessment and Research: Mixing and Matching Contexts and Perspectives. *American Journal of Psychiatry*, 160(9), 1566–1577.
- Kuhn, C., Aebi, M., Jakobsen, H., Banaschewski, T., Poustka, L., Grimmer, Y., ... Steinhausen, H. C. (2017). Effective Mental Health Screening in Adolescents: Should We Collect Data from Youth, Parents or Both? *Child Psychiatry and Human Development*, 48(3), 385–392.
- Kutsar, D. (2016). Estonia. In *Children's views on their lives and well-being in 17 countries: Key Messages from each country* (lk 20–23). Children's Worlds. Kasutatud: 20.01.2020. http://www.isciweb.org/_Uploads/dbsAttachedFiles/KeyMessagesfromeachcountry_final.pdf
- Kwan, M., Bobko, S., Faulkner, G., Donnelly, P., Cairney, J. (2014). Sport Participation and Alcohol and Illicit Drug Use in Adolescents and Young Adults: A Systematic Review of Longitudinal Studies. *Addictive Behaviors*, 39(3), 497–506.
- Langley, K., Collishaw, S., Williams, M., Shelton, K. H. (2017). An Investigation of Changes in Children's Mental Health in Wales Between 2007/2008 and 2012/2013. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(6), 639–642.
- Langton, E. G., Collishaw, S., Goodman, R., Pickles, A., Maughan, B. (2011). An Emerging Income Differential for Adolescent Emotional Problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 52(10), 1081–1088.
- Lauricella, A. R., Cingel, D. P., Wartella, E. (2018). *Exploring How Teens, Young Adults and Parents Responded to 13 Reasons Why: Global Report*. Center on Media and Human Development, Northwestern University. Kasutatud 20.01.2020. https://13reasonsresearch.soc.northwestern.edu/netflix-global-report_final-print.pdf
- Lempinen, L., Luntamo, T., & Sourander, A. (2019). Changes in Mental Health Service Use Among 8-Year-Old Children: A 24-Rear Time-Trend Study. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 28(4), 521–530.
- Maloney, J., Pfuhlmann, B., Arensman, E., Coffey, C., Gusmão, R., Poštuvan, V., ... Schmidtke, A. (2013). Media

- Recommendations on Reporting Suicidal Behaviour and Suggestions for Optimisation. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 128(4), 314–315.
- Marchant, A., Hawton, K., Stewart, A., Montgomery, P., Singaravelu, V., Lloyd, K., ... John, A. (2017). A Systematic Review of the Relationship Between Internet Use, Self-Harm and Suicidal Behaviour in Young People: The Good, the bad and the Unknown. *PLoS ONE*, 12(8), 1–26.
- Mark, L. (2018). *Depressive Feelings and Suicidal Ideation Among Estonian Adolescents and Associations With Selected Risk Behaviours*. Doctoral dissertation. Tallinn: Tallinn University.
- Mark, L., Värnik, A., Sisask, M. (2019). Who Suffers Most From Being Involved in Bullying-Bully, Victim, or Bully-Victim? *The Journal of School Health*, 89(2), 136–144.
- McDaid, D., Park, A.-L., Wahlbeck, K. (2019). The Economic Case for the Prevention of Mental Illness. *Annual Review of Public Health*, 40(1), 373–389.
- McMahon, E. M., Corcoran, P., O'Regan, G., Keeley, H., Cannon, M., Carli, V., ... Wasserman, D. (2017). Physical Activity in European Adolescents and Associations With Anxiety, Depression and Well-Being. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 26, 111–122.
- Mokdad, A. H., Forouzanfar, M. H., Daoud, F., Mokdad, A. A., El Bcheraoui, C., Moradi-Lakeh, M., ... Murray, C. J. L. (2016). Global Burden of Diseases, Injuries, and Risk Factors for Young People's Health During 1990–2013: A Systematic Analysis for the Global Burden of Disease Study 2013. *The Lancet*, 387(10036), 2383–2401.
- National Research Council and Institute of Medicine. (2009). *Preventing Mental, Emotional, and Behavioral Disorders Among Young People*. M. E. O'Connell, T. Boat, K. E. Warner (toim). Washington (DC): National Academies Press.
- Niederkrotenthaler, T., Stack, S., Till, B., Sinyor, M., Pirkis, J., Garcia, D., ... Tran, U. S. (2019). Association of Increased Youth Suicides in the United States With the Release of 13 Reasons Why. *JAMA Psychiatry*, 76(9), 933.
- Nutbeam, D. (2000). Health Literacy as a Public Health Goal: A Challenge for Contemporary Health Education and Communication Strategies into The 21st Century. *Health Promotion International*, 15(3), 259–267.
- OECD/EU. (2018). *Health at a Glance: Europe 2018: State of Health in the EU Cycle*. Paris/ European Union, Brussels: OECD Publishing.
- Oja, L., Pikksööt, J., Rahno, J. (2019). *Eesti kooliõpilaste terisekäitumise uuring. 2017/2018. Õppeaasta tabelid*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Ortiz, P., Khin, E. K. (2018). Traditional and New Media's Influence on Suicidal Behavior and Contagion. *Behavioral Sciences & the Law*, 36(2), 245–256.
- Patel, V., Flisher, A. J., Hetrick, S., McGorry, P. (2007). Mental Health of Young People: A Global Public-Health Challenge. *Lancet (London, England)*, 369(9569), 1302–1313.
- Poliitikauuringute Keskus PRAXIS (2002). *Eesti vaimse terise poliitika alusdokument*. Kasutatud 10.01.2020. <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2002-Eesti-vaimse-terise-poliitika.pdf>
- Robinson, J., Hill, N. T. M., Thorn, P., Battersby, R., Teh, Z., Reavley, N. J., ... Skehan, J. (2018). The #chatsafe Project. Developing Guidelines to Help Young People Communicate Safely About Suicide on Social Media: A Delphi Study. *PLoS ONE*, 13(11).
- Robinson, J., Hill, N., Thorn, P., Teh, J., Battersby, R., Reavley, N. (2018). *#chatsafe: A Young Person's Guide for Communicating Safely Online About Suicide*. Orygen, The National Centre of Excellence in Youth Mental Health. Kasutatud 20.01.2020. <https://d3vdx7z624ogx.cloudfront.net/lifeline.org.nz/1535601812610-Ayoungpersonsguideforcommunicatingsafelyonlineaboutsucide.pdf>

- Rutter, M. (2013). Annual Research Review: Resilience—Clinical Implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 54(4), 474–487.
- Rutter, M., Solantaus, T. (2014). Translation Gone Awry: Differences Between Commonsense and Science. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 23(5), 247–255.
- Sarchiapone, M., Mandelli, L., Carli, V., Iosue, M., Wasserman, C., Hadlaczky, G., ... Wasserman, D. (2014). Hours of Sleep in Adolescents and its Association With Anxiety, Emotional Concerns, and Suicidal Ideation. *Sleep Medicine*, 15(2), 248–254.
- Schepman, K., Collishaw, S., Gardner, F., Maughan, B., Scott, J., Pickles, A. (2011). Do Changes in Parent Mental Health Explain Trends in Youth Emotional Problems? *Social Science and Medicine*, 73(2), 293–300.
- Schotanus-Dijkstra, M., Ten Have, M., Lamers, S. M. A., De Graaf, R., Bohlmeijer, E. T. (2017). The Longitudinal Relationship Between Flourishing Mental Health and Incident Mood, Anxiety and Substance Use Disorders. *European Journal of Public Health*, 27(3), 563–568.
- Sellers, R., Maughan, B., Pickles, A., Thapar, A., Collishaw, S. (2015). Trends in Parent- and Teacher-Rated Emotional, Conduct and ADHD Problems and Their Impact in Prepubertal Children in Great Britain: 1999–2008. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(1), 49–57.
- Sinyor, M., Williams, M., Tran, U. S., Schaffer, A., Kurdyak, P., Pirkis, J., Niederkrotenthaler, T. (2019). Suicides in Young People in Ontario Following the Release of “13 Reasons Why”. *Canadian Journal Of Psychiatry*, 64(11), 798–804.
- Sisask, M., Värnik, A. (2012). Media Roles in Suicide Prevention: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 9(1), 123–138.
- Siseministeerium. (2019). *Eesti valdkondadeülese ennetuse kontseptsioon*. Töödokument. Tallinn.
- Sotsiaalministeerium. (2015). *Integreeritud teenused laste vaimse tervise toetamiseks: Ennetus, varajane märkamine ja õigeaegne abi*. Kontseptsioon. Kasutatud 20.01.2020, <https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed-ja-perered/Lapse.oigused-ja-heaolu/int.teenuste.kontseptsioon-laste.vaimse.tervise.toetamiseks-valmis.logodega.pdf>.
- Sourander, A., Lempinen, L., Brunstein Klomek, A. (2016). Changes in Mental Health, Bullying Behavior, and Service Use Among Eight-Year-Old Children Over 24 Years. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 55(8), 717–725.
- Streimann, K. (2019). *Riskikäitumise ennetamine paikkonnas: Ennetustöö koordinaatoritega läbi viidud fookusgruppide kokkuvõte*. Tallinn: Tervise Arengut Instituut.
- Streimann, K., Abel-Ollo, K. (2017). *Ennetuse õppekava rakedamine Euroopas. Eesti fookusgruppide kokkuvõte*. Tallinn: Tervise Arengut Instituut.
- Streimann, K., Selart, A., Trummal, A. (2019). Effectiveness of a Universal, Classroom-Based Preventive Intervention (PAX GBG) in Estonia: A Cluster-Randomized Controlled Trial. *Prevention Science*, 21(2), 234–244.
- Streimann, K., Trummal, A., Klandorf, K., Akkermann, K., Sisask, M., Toros, K., Selart, A. (2017). Effectiveness of a Universal Classroom-Based Preventive Intervention (PAX GBG): A Research Protocol for a Matched-Pair Cluster-Randomized Controlled Trial. *Contemporary Clinical Trials Communications*, 8, 75–84.
- Suldo, S. M., Thalji-Raitano, A., Kiefer, S. M., Ferron, J. M. (2016). Conceptualizing High School Students' Mental Health Through a Dual-Factor Model. *School Psychology Review*, 45(4), 434–457.
- Sweeting, H., West, P., Young, R., Der, G. (2010). Can We Explain Increases in Young People's Psychological Distress Over Time? *Social Science and Medicine*, 71(10), 1819–1830.

- Terrelonge, D. N., Fugard, A. J. B. (2017). Associations Between Family and Clinician Ratings of Child Mental Health: A Study of UK CAMHS Assessments and Outcomes. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 22(4), 664–674.
- Tervise Arengu Instituut (2020). Tervisestatistika ja teriseuuringute andmebaas, PKH3: Uued ambulatoorsed psühhiaatrilised haigusjuhud 100 000 elaniku kohta soo ja vanuserühma järgi. Alla laaditud 06.03.2020. <http://pxweb.tai.ee/PXWeb2015/index.html>
- Thompson, L. K., Michael, K. D., Runkle, J., Sugg, M. M. (2019). Crisis Text Line Use Following the Release of Netflix Series 13 Reasons Why Season 1: Time-Series Analysis of Help-Seeking Behavior in Youth. *Preventive Medicine Reports*, 14.
- Till, B., Vesely, C., Mairhofer, D., Braun, M., Niederkrotenthaler, T. (2019). Reports of Adolescent Psychiatric Outpatients on the Impact of the TV Series “13 Reasons Why”: A Qualitative Study. *Journal of Adolescent Health*, 64(3), 414–415.
- Treial, K. (2016). KiVa kiusamisvastase programmi prooviuuring Eestis: Kaheaastase klaster-randomiseeritud kontrollkatse tulemused. Eesti Haridusteaduste Ajakiri. *Estonian Journal of Education*, 4(2), 191–222.
- Trummal, A. (2017). 2–12-aastaste laste vanemate tajutud kompetentsus ja käitumisraskuste esinemine lastel. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Twenge, J. M., Cooper, A. B., Joiner, T. E., Duffy, M. E., Binau, S. G. (2019). Age, Period, and Cohort Trends in Mood Disorder Indicators and Suicide-Related Outcomes in a Nationally Representative Dataset, 2005–2017. *Journal of Abnormal Psychology*, 128(3), 185–199.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. (2017). *Education Sector Responses to the Use of Alcohol, Tobacco and Drugs. Good Policy and Practice in Health Education*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. (2018). *International Standards on Drug Use Prevention*. Second Updated Edition.
- van der Velden, P. G., Setti, I., van der Meulen, E., Das, M. (2019). Does Social Networking Sites Use Predict Mental Health and Sleep Problems When Prior Problems and Loneliness Are Taken into Account? A Population-Based Prospective Study. *Computers in Human Behavior*, 93, 200–209.
- VATEK. (2016). *Vaimse tervise strateegia 2016–2025*. Kasutatud 10.01.2020. https://vatek.ee/wp-content/uploads/2016/04/Vaimse_tervise_heaolu_strateegia_2016-2025_30.03.2016.pdf
- Villabø, M., Gere, M., Torgersen, S., March, J. S., Kendall, P. C. (2012). Diagnostic Efficiency of the Child and Parent Versions of the Multidimensional Anxiety Scale for Children. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 41(1), 75–85.
- Vostanis, P., Humphrey, N., Fitzgerald, N., Deighton, J., Wolpert, M. (2013). How Do Schools Promote Emotional Well-Being Among Their Pupils? Findings From a National Scoping Survey of Mental Health Provision in English Schools. *Child and Adolescent Mental Health*, 18(3), 151–157.
- Wang, X., Zhang, D., Wang, J. (2011). Dual-Factor Model of Mental Health: Surpass the Traditional Mental Health Model. *Psychology*, 2(8), 767–772.
- Wasserman, D., Carli, V., Wasserman, C., Apter, A., Balazs, J., Bobes, J., ... Marusic, D. (2010). Saving and Empowering Young Lives in Europe(SEYLE): A Randomized Controlled Trial. *BMC Public Health*, 10(1), 192–205.
- Wasserman, D., Hoven, C. W., Wasserman, C., Wall, M., Eisenberg, R., Hadlaczky, G., ... Carli, V. (2015). School-Based Suicide Prevention Programmes: The SEYLE Cluster-Randomised, Controlled Trial. *The Lancet*, 385(9977), 1536–1544.
- West, P., Sweeting, H. (2003). Fifteen, Female and Stressed: Changing Patterns of Psychological Distress Over Time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(3), 399–411.

Westerhof, G. J., Keyes, C. L. M. (2010). Mental Illness and Mental Health: The Two Continua Model Across the Lifespan. *Journal of Adult Development*, 17(2), 110–119.

WHO Regional Office for Europe (2020). WHO European mortality database (MDB), SDR(15-29), Suicide and intentional self-harm, per 100 000. Alla laaditud 06.03.2020. <https://gateway.euro.who.int/en/datasets/european-mortality-database>

WHO Regional Office for Europe. (2018). *Fact Sheet for World Mental Health Day 2018: Adolescent Mental Health in the European Region*.

World Health Organization. (2001). *The World Health Report 2001: Mental Health: New Understanding, New Hope*. Geneva.

World Health Organization. (2008). *The Global Burden of Disease: 2004 Update*. Geneva: WHO Press.

World Health Organization. (2009). *Prevention of Mental Disorders: Effective Interventions and Policy Options: Summary Report*. Geneva: World Health Organization.

World Health Organization. (2015). *Preventing Youth Violence: An Overview of the Evidence*. Geneva: World Health Organization.

World Health Organization. (2018). *Situation of Child and Adolescent Health in Europe*. Geneva: World Health Organization.

Young, K. S. (1998). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237–244.

Zalsman, G., Hawton, K., Wasserman, D., van Heeringen, K., Arensman, E., Sarchiapone, M., ... Zohar, J. (2016). Suicide Prevention Strategies Revisited: 10-Year Systematic Review. *The Lancet Psychiatry*, 3(7), 646–659.

**Eesti noorte
keskkonna-
teadlikkus
antropotseeni
ajastul: head
teadmised, kuid
väike mure?**

EESTI NOORTE KESKKONNATEADLIKKUS ANTROPOTSEENI AJASTUL: HEAD TEADMISED, KUID VÄIKE MURE?

Bianka Plüschke-Altöf
Piret Vacht
Helen Sooväli-Septing

Sissejuhatus¹

Keskkonnateadlikkus on olnud päevakorras alates 1960ndatest aastatest, äratades ülemaailmset tähelepanu pärast esimest Maa päeva väljakuulutamist New Yorgis 1970. aastal (Li jt 2019; Sánchez-Llorens jt 2019). Sellest ajast alates on mitmetes aruannetes ja kokkulepetes (nt Rooma klubi „Kasvu piiride“ ja Brundtlandi aruandes ning Agenda 21-s) rõhutatud olulisust rakendada meetmeid keskkonnakaitseks ja säästvaks arenguks (Niankara ja Zoungrana 2018; Sánchez-Llorens jt 2019). Kui ÜRO kuulutas 2002. aastal välja säästvat arengut toetava hariduse aastakümne, tõdeti, et keskkonnaharidus on oluline keskkonnateadlikkuse ja keskkonnakaitse edendamiseks (Eilam ja Trop 2012; Nasibulina 2015). Nii koostasid 2005. aastal ka keskkonnatingimuste ja teadusministeerium vastava memorandumi ja asusid koostama tegevuskava, kus Eesti seadis endale eesmärgi „toetada elanikkonna loodusharidusliku

ja keskkonnaalase teadlikkuse, oskuste ja pädevuse tõusu demokraatlikus, mitme kultuurilises Eesti ühiskonnas, aidates seega kaasa jätkusuutliku ühiskonna kujunemisele“ (Keskkonnahariduse ja -teadlikkuse tegevuskava... 2019).

Pingutustest hoolimata on antropotseeni² ajastul tekkinud keskkonnaprobleemid aina süvenemas: liigirikkus ja ökosüsteemid hävivad; nõudlus energia ja vee järele suureneb; õhk ja vesi on saastunud ja mullastik degradeerunud ning nende seisund üha halveneb. Selle kõige on põhjustanud mittesäästvad liikumisviisid (eriti autostumine³), puudulik jäätmekäitlus (eriti plastjäätmete) ja monokultuuridel ning ulatuslikul taimekaitsemürkide ja sünteetiliste väetiste kasutamisel põhinev intensiivne põllumajandus (Niankara ja Zoungrana 2018). Lisaks sellele on kliimamuutus globaalne väljakutse, mida süvendab mittetaastuvate energiaallikate liigkasutus ja metsade lageraie (Niankara ja Zoungrana 2018; Poortinga jt 2018). Seetõttu on valitsustevahelise

¹ Uuringut, millel põhinevad siinses artiklis esitatud tulemused, on teetanud Tallinna Ülikooli Uuringufond (uurimusega „Inimese ja looduse mõju urbaniseerivas maailmas“ TF519) ja Eesti Teadusagentuuri Fond (uurimusega „Maastikuline lähenemine rurbaansusele“ PRG398).

² Antropotseen ehk inimeste ajastu on geoloogiline ajastu, kus inimtegevus on võimeline Maad globaalselt ja geofüüsikaliselt muutma.

³ Vt Tuvikene jt (2020). Autostumine ja ligipääsetavuse muutused Eestis. H. Sooväli-Septing (toim), *Eesti Inimarengu Aruanne 2019/20*.

andmete analüüsiga Eesti noorte kliimateadlikkusest. Selle illustreerimiseks kasutame noorte kliimastreikijate tsitaate, mis pärinevad praegu käsil oleva sotsiaal-antropoloogilise uuringu intervjuudest⁶. Sedasi on võimalik selgitada, kui keskkonnateadlikud on Eesti noored, ja seda nii võrreldes teiste Euroopa riikide noorte kui ka teiste Eesti elanikega. Samuti võimaldavad saadud tulemused mõista, missugused tegurid mõjutavad noorte keskkonnateadlikkust ja mida tuleks nende teadlikkuses parandada.

Keskkonnateadlikkus kui keskkonnasõbraliku käitumise põhitegur

Keskkonnateadlikkust ja sellest tulenevat käitumist on aastakümnete jooksul uuritud mitmetes valdkondades, enim keskkonnapsühholoogias, sotsioloogias, pedagoogikas ja majandusteaduses (Vent 2014). Üldiselt defineeritakse keskkonnateadlikkust kui „arusaama inimkäitumise mõjust keskkonnale” (Ningrum ja Herdiansyah 2018). Keskkonnateadlikkus hõlmab mitut tasandit (Sánchez-Llorens jt 2019):

- kognitiivne: faktilised teadmised keskkonnaseisundist ja keskkonnaprobleemidest, inimese ja keskkonna suhte ning vastasmõju mõistmine, sh keskkonnaalane kirjaoskus (ehk inimeste arusaam neid ümbritsevat keskkonnast);
- afektiivne: keskkonnaprobleemidesse suhtumise viis, sh tunded (nt mure keskkonna pärast);
- konnatiivne: teadmistest põhjendatud hoiakud, st valmisolek käituda teisiti keskkonna kaitsmise heaks, sh vastutustunne ja usk enesetõhususse;
- aktiivne: käitumine keskkonna suhtes.

Selline mitmetasandilisus näitab, kuidas keskkonnateadlikkusele omistatakse suurt tähtsust keskkonda säästva ehk keskkonnasõbraliku käitumise soodustamises. Keskkonnasõbraliku käitumise⁸ all mõistetakse üldiselt „eesmärgipõhist käitumist, millega kavatakse vähendada keskkonnale halba mõju”⁹ (Li jt 2019). Niisugune käitumine kätkeb nt energia säästmist, säästvaid liikumisviise, jäätmetekke vältimist, jäätmete sorteerimist ja taaskasutust, tarbimise vähendamist ning looduskaitset (Ningrum ja Herdiansyah 2018). Kuna keskkonnasõbralikku käitumist käsitletakse nii Eestis kui ka mujal keskkonnaharidusprogrammide põhi-eesmärgina (Keskkonnahariduse ja -teadlikkuse tegevuskava... 2019), suhtutakse keskkonnaharidusse kui viisi, mis muudab inimesed keskkonnaprobleemidest teadlikuks ja nende pärast murelikuks. Keskkonnaharidus hõlmab arusaama keskkonna ja inimese (mh majanduse ja ühiskonna) suhtest ja sellest, kuidas kujundavad seda suhet individid, organisatsioonid ja poliitika (Puusepp 2020). Ideaalis on keskkonnahariduse tulemiks inimesed, kellel on teadmised, oskused, hoiakud, kavatsus ja kohusetunne töötada keskkonnaprobleemide lahendamise nimel ning vältida uusi probleeme (UNESCO-UNEP 1976: Saribas jt 2014 järgi). Üks oluline tasand keskkonnahariduses on kindlasti keskkonnaalane kirjaoskus ehk võimekus märgata ja analüüsida keskkonnasüsteemide seisundit ning astuda vajalikke samme, et seda hooldada, taastada ja parandada (Saribas jt 2014). Koos teiste teguritega kujundab see keskkonnahoiakud, mis mõjutavad omakorda otsuseid keskkonnakäitumise kohta (vt ülevaadet: Li jt 2019). Nõnda näitab ka enne mainitud ÜRO säästvat arengut toetava hariduse aastakümneend seda, et käitumusmuutuste edendamisel on määrav tähtsus haridusel (Nasibulina 2015).

⁶ Vt Reichel jt. Speaking of a climate crisis. Heimann jt (toim), *Climate Cultures in Europe and North America* (ilmumas).

⁷ Keskkonnateadlikkuse kontseptsioon Jimenez ja Lafuente (2010) järgi, tsiteeritud: Sánchez-Llorens jt (2019).

⁸ Ingl k *pro-environmental behavior*.

⁹ Keskkonnasõbraliku käitumise definitsioon Stern (2000) ja Kollmuss/Agyeman (2002) järgi, tsiteeritud: Li jt (2019).

Mitmetes uuringutes on aga tõdetud, et keskkonnateadlikkuse, -hoiakute ja sõbraliku käitumise vahel ei ole nii otsene seos (tuntuim näide: Hines jt 1987; vt ülevaadet: Christmann jt 2014; Eilam ja Trop 2012; Leggewie ja Welzer 2010; Li jt 2019; Niankara ja Zoungana 2018; Sánchez-Llorens jt 2019; Saribas jt 2014; Vent 2014). Pigem tuleb ette kavatsuste-käitumise ebakõla¹⁰ (Li jt 2019), mille korral sõltub keskkonnasõbralik käitumine lisaks teadlikkusele väärtustest¹¹ ning sotsiaalsetest¹² ja psühholoogilistest teguritest¹³ (vt ülevaadet Vent 2014).

Määrava tähtsusega on aga ka nn kontekstuaalsed tegurid, kuna võimalused keskkonnasõbralikuks käitumiseks ei sõltu ainult individuaalsetest valikutest vaid ka ühiskonnast, poliitikast, majandusest, kultuurist ning globaalsetest protsessidest. Viimasel ajal on sellega seoses muutunud populaarseks arutelud „tasaarengust“¹⁴ (Vasser 2019), „kliimakultuurist“ (Christmann jt 2014) ja „demokraatia keskkonna(eba)sõbralikkusest“ (Leggewie ja Welzer 2010), kus keskkonna säästmise mõjureid käsitatakse süsteemsete piiridena. Süsteemsetel piiridel on inimeste keskkonnakäitumises oluline osa, kuna võimalus ja suutelisus keskkonnasõbralikult käituda oleneb ühiskondlikust kontekstist. Näiteks sõltub nn kohalikust kliimakultuurist see, kas kliimamuutusi tajutakse ühiskondlikult eksistentsiaalse ohuna või olukorrana, mida on võimalik üksikisiku käitumismuutusega lahendada (Christmann jt 2014). Samuti, hoolimata sellest, et teadlikkus tarbimise keskkonnamõjust on suurenenud, juhib tarbimiskultuur endiselt ühiskonna toimimist ja inimeste

¹⁰ Ingl k *intentions-behavior gap*.

¹¹ Nt hoiakud ja tundlikkus looduse suhtes, mure looduse pärast, hoolivus tuleviku ja kogukondade vastu.

¹² Nt demograafilised aspektid, vanemate mõju, harjumuslikud käitumismustrid (nt mugavus), kogemused, kulud (nt aeg ja raha). Näidetena võib tuua mh jäätmekäitlusvõimaluste kättesaadavus, poliitika ja seadused, meedia mõju, kokkupuutumisevõimalused loodusega.

¹³ Nt motivatsioon, sotsiaalsed normid, vastutustunne, enesetõhusus käitumismuutmisel, väärtuste laad (egotsentriline, altruistlik või biosfääriline), inimese ebaratsionaalsus.

¹⁴ Ingl k *degrowth*.

käitumist. Kiisel (2016) nimetab seda keskkonnateadlikkuse paradoksiks, mille kohaselt isegi enda meelest väga keskkonnateadlikud ja -säästlikud ühiskonnagrupid tarbivad suures koguses energiat, mis tuleneb näiteks nende igapäevastest liikumismustritest. Olgu siin heaks näiteks autostumine, mis üha jätkub Eestis eriti nende seas, kes peavad oma käitumist keskkonnaga arvestavaks (Kiisel 2016). Niisuguse olukorra on olulisel määral põhjustanud süsteemseid piire loovad tegurid, nt liikluskorraldus, mis soosib autosid, ja autole alternatiivsete liiklemisviiside ebaatraktiivsus (Tuvikene jt 2020). Ühtlasi seatakse praeguses kapitalistlikus majandussüsteemis prioriteediks majanduskasv, mis paraku vastandub keskkonnakaitsele (Leggewie ja Welzer 2010; Vasser 2019). Kontekstuaalsed tegurid määravad seega selle, kas ja kuidas saavad üldse inividid midagi mõjutada, kuna mitmeid keskkonnaprobleeme ei põhjusta ainult nende otsused. See, et tänapäevane väga loodusvaranõudlik majandusmudel põhineb ületootmisel ja -tarbimisel ning „tulevastelt põlvkondadelt laenamisel“ loogikal (Leggewie ja Welzer 2010), on keskkonnaprobleeme üha süvendanud. Eestit iseloomustab kliimamuutuse taustal lisaks autostumisele (Tuvikene jt 2020) nt pidev linnastumine (Plüschke-Altorf jt 2020), samuti elav arutelu metsanduse arengukava (Väli 2019) ja põlevkivitööstuse tuleviku üle („põxit“; Randma 2018).

Niisiis ei saa eelneva põhjal järeldada, et keskkonnateadlikkus tingib kohe keskkonnasõbraliku käitumise, kuna seda mõjutavad ka teised tegurid. Indiviidi käitumise muutumise keerukus ja tõhusus sõltub nii süsteemsetest keskkonnast kui ka ebaseaduslikest sotsiaalmajanduslikest võimalustest. Nendest kontekstuaalsetest teguritest lähtudes on Stern (2000: Vent 2014 järgi) jaganud keskkonnasõbraliku käitumise kaheks tasandiks: käitumise kavatsus ja käitumise mõju. Esimene kätkeb teadlikku ja motiveeritud käitumist, millega soovitakse teha keskkonnale head, samal ajal kui teises on algsed kavatsused teisejärgulised ja põhitähtsus on hoopis üksikisiku käitumise keskkonnamõjul. Üks hea

näide on kindlasti see, et madalama sissetulekuga inimesed käituvad keskkonnasäästlikumalt mitte kindla kavatsuse, vaid rohkem piiratud võimaluste tõttu lubada omale suure keskkonnamõjuga mugavusi (Vent 2014).

Võttes arvesse keskkonnateadlikkuse ühiskondliku konteksti ja keskkonnakäitumise süsteemsed piirid, käsitleme selles peatükis enne kirjeldatud keskkonnateadlikkuse mudeli järgi (Sánchez-Llorens jt 2019) noorte keskkonnateadlikkuse eri tasandeid. Teisisõnu võtame vaatluse alla järgnevad aspektid: noorte hinnangu oma keskkonnaalasele kirjaoskusele, -teadmistele ja keskkonna ning inimese suhte mõistmisele (kognitiivne tasand); suhtumise, nt mure kliima- ja üldisemalt keskkonna pärast, või vastupidi optimismi (afektiivne tasand); valmisoleku keskkonda kaitsta, vastutustunde keskkonna ees ja usu enesetõhususse käitumise muutmisel (konnaatiivne tasand). Veidi puudutame ka seda, kuidas noored keskkonna suhtes käituvad (aktiivne tasand), kuid fookus on teistel tasanditel.

Andmed ja analüüsimeetodid

Keskendudes küsimusele „Kui keskkonnateadlikud on Eestis noored?“, käsitleme selles peatükis noorte keskkonnateadlikkuse eri tasandeid. Noorte keskkonnateadlikust kirjeldame ja analüüsime kahel moel. Esiteks anname ülevaate uuringutest, milles on tähelepanu all eelkõige noorte keskkonnateadlikkus Eestis ja mujal (Henno ja Anmann 2017; Eesti elanike... 2018; Keskkonnateemaline Eurobaromeeter 2017; Niankara ja Zoungrana 2018; Pohjolainen jt 2018; Poortinga jt 2018; Hiiumaa näitel: Raudsepp 2003; Seppel 2014; Tartu näitel: Vent 2014). Teiseks, lisaks sekundaaranalüüsile esitame oma tehtud statistilise analüüsi Euroopa Sotsiaaluuringu 2016 andmestikust (joonised 1–3 allpool), milles on kõne all avalikkuse suhtumine kliimamuutusesse¹⁵. Selle illustreerimiseks kasutame praegu

¹⁵ Ingl k *public attitudes to climate change*.

käsil oleva noortele keskenduva sotsiaal-antropoloogilise kliimaaktivismi uuringu intervjuude esmaseid andmeid, mis pärinevad noortelt Eesti kliimastreikijatelt ja keskenduvad nende motivatsioonile kliimamuutusega võitlemiseks välja astuda¹⁶.

Siinses peatükis esitatud PISA uuringu andmeid mõõdavad noorte teadmisi keskkonna kohta objektiivselt. Ülejäänud uuringud keskkonnateadlikkuse kasutavad kirjeldamiseks aga subjektiivseid andmeid. Teiste sõnadega tugineb enamik uuringuid eneseraporteeritud keskkonnateadlikkusele ehk sellele, kuidas noored ja teised Eesti elanikud hindavad oma keskkonnateadmisi ja -käitumist, ning mida nad enda sõnul väärtustavad. Just selline subjektiivne hinnang oma keskkonnateadlikkusele (sh eriti vastutustundele ja enesetõhususele) on kooskõlas enne ära toodud kontekstuaalsete tegurite ja keskkonnateadlikkuse mudeliga (Sánchez-Llorens jt 2019), määrates inimese keskkonnasõbraliku käitumise. Kõik peatüki tarbeks kasutatud küsitlused, andmed ja uuringud keskenduvad keskkonnateadlikkuse teemale, kuid rõhutavad teadlikkuse eri aspekte: keskkonnaalane kirjaoskus ja hinnang oma keskkonnateadlikkusele (Henno ja Anmann 2017; Niankara ja Zoungrana 2018; Seppel 2014), huvi keskkonnas toimuva vastu (Vent 2014), hoiakud keskkonna suhtes (Euroopa Sotsiaaluuring 2016; Keskkonnateemaline Eurobaromeeter 2017; Raudsepp 2005) ja mure (Euroopa Sotsiaaluuring 2016). Laialdasema kokkuvõtte keskkonnateadlikkusest, -hoiakutest ja -käitumisest Eestis annab Eesti Elanike Keskkonnateadlikkuse Uuring (Eesti elanike... 2018), mida avaldab Keskkonnaministeerium alates 2010. aastast iga kahe aasta tagant.

Kuigi Eesti noorsootöö seaduses käsitatakse noort 7–26aastase isikuna, lähtume siinses peatükis Euroopa Sotsiaaluuringu andmetest (vt ESS; Pohjolainen jt 2018; Poortinga jt 2018), kus noore vanuse alammäär on 15. Kuna ka teistes

¹⁶ Vt Reichel jt. *Speaking of a climate crisis*. Heimann jt (toim), *Climate Cultures in Europe and North America* (ilmumas).

refereeritud uuringutes on noore vanuse alammäär 15¹⁷ (PISA 2015; Henno ja Anmann 2017 järgi; Niankara ja Zoungrana 2018; Eesti elanike... 2018; Keskkonnateemaline Eurobaromeeter 2017; Vent 2014), annamegi ülevaate noorte keskkonnateadlikkusest alatest 15 eluaastast.

Kui enne kirjeldasime keskkonnateadlikkuse teoreetilisi lähtekohti, siis edasi keskendume keskkonnateadlikkust käsitletud uuringutele (sekundaaranalüüs) ning täiendame neid andmeid 2016. aasta Euroopa Sotsiaaluuringu analüüsiga (primaaranalüüs). Mõlemad andmed võimaldavad koos selgitada, kui keskkonnateadlikud on Eesti noored võrreldes teiste Euroopa riikide noortega ja kuidas erineb Eesti noorte keskkonnateadlikkus Eesti elanikest (vanusegruppide jt sotsiaal-demograafiliste aspektide võrdluses). Samuti toome välja, millised on Eesti noorte keskkonnateadlikkuse kitsaskohad.

Eesti noorte keskkonnateadlikkus: andmete analüüs

Eesti noorte keskkonnateadlikkus võrreldes teiste riikide noortega

PISA (2015) ja Eurobaromeetri (2017) uuringu tulemused näitavad, et Eesti noortel on küll loodusteadustes väga head teadmised, kuid hinnang oma keskkonnateadlikkusele ei küündi samale tasemele. PISA uuringu järgi on Eesti õpilased enda meelest kõige paremini kursis taimede ja loomade väljasuremise, õhusaaste, veepuuduse ning metsade hävimise temaatikaga. Neis valdkondades hindas oma teadmisi heaks või üsna heaks üle 80% noortest (Henno ja Anmann 2017; Tuul 2018). Samuti on kinnitanud võrdlevad uuringud, et see, kui palju Eesti õpilased tajuvad, et nad on mainitud valdkondadest informeeritud, langeb hästi kokku rahvusvahelise

¹⁷ Erandiks on siin Seppeli (2014) ning Eilami ja Tropi (2012) uuringud, kus alammäär moodustavad 3. ja 6. klassi õpilased.

keskmisega¹⁸ (Niankara ja Zoungrana 2018). Seevastu on Eesti õpilased enda arvates kõige vähem kuulnud geneetiliselt muundatud organismide kasutamisest ja kasvuhoonegaaside hulga suurenemisest atmosfääris (Henno ja Anmann 2017). Nii ilmnes, et võrreldes rahvusvahelise keskmisega¹⁹ leidis Eestis rohkem neid õpilasi, kes polnud enda hinnangul kunagi midagi kuulnud kasvuhoonegaaside hulga suurenemisest atmosfääris (Niankara ja Zoungrana 2018; Tuul 2018).

Lisaks keskkonnateadlikkusele käsitles PISA uuring õpilaste optimismi²⁰, tehes kindlaks selle, kui palju usuvad õpilased, et keskkonnaprobleemid muutuvad järgmise 20 aasta jooksul tõsisemaks, jäävad samale tasemele või leiavad lõpuks lahenduse (Tire 2018). Eesti õpilaste hinnangul läheb olukord senisest halvemaks õhusaaste, metsade hävitamise ja kasvuhoonegaaside hulga suurenemise poolest. Ülejäänud keskkonnaprobleemid jäävad nende arvates enam-vähem samale tasemele (Henno ja Anmann 2017). Nii ei lahene Eesti noorte hinnangul järgmise 20 aasta jooksul ükski uuringu kajastatud keskkonnaprobleem. Ometi, kui võrrelda riikide keskmisi tulemusi, on Eesti õpilased siiski kõige optimistlikumad (Echazarra 2018). Üks põhjus seisneb rahvusvahelise PISA uuringu järgi selles, et optimism on tugevalt seotud keskkonnateadlikkusega, st mida keskkonnateadlikumana noored ennast tajuvad, seda pessimistlikumad nad on, ja vastupidi (Echazarra 2018; Tire 2018). Seega, ehkki rahvusvaheliste uuringute kohaselt on Eesti noortel head loodusteadmised teiste riikide noortega kõrvutades hindavad nad oma teadmisi ikkagi kehvaks. Sestap tuleks Eesti noorte keskkonnateadlikkust veelgi tõsta.

Selline suhteline optimism ei ole aga omane ainult noorte põlvkonnale. Viimasest keskkonnateemalisest Eurobaromeetri (2017) uuringust nt selgus, et ka Eesti täiskasvanute

¹⁸ 87,4% on õhusaaste ja 77,1% veepuuduse probleemiga enda sõnul tuttav või teab sellest natuke (Niankara ja Zoungrana 2018).

¹⁹ Kui Eesti õpilastest 11%, siis rahvusvaheline keskmine on 7% (Niankara ja Zoungrana 2018).

²⁰ Seda nimetatakse ka optimismi leviku indeksiks (Tire 2018).

seas on mure keskkonnaprobleemide pärast mõnevõrra madalam kui teiste Euroopa riikide täiskasvanute hulgas²¹. Suurim erinevus ilmneb aga siis, kui võrrelda Eesti ja Euroopa keskmisi tulemusi kitsamate teemade, näiteks plastireostuse ja kliimamuutuse arvestuses. Nagu ka enne mainitud, siis keskkonnamure tekkimiseks ja keskkonnasõbralikuks käitumiseks on vaja lisaks keskkonnateadlikkusele usku sellesse, et oma käitumist on võimalik muuta ja et seda muutes saab keskkonda päriselt kaitsta (ehk usku enesetõhususse)²². Kui keskmiselt 87% eurooplastest (mõnes riigis kuni 97%) usub, et nad on suutelised keskkonda kaitsma, siis Eestis usutakse enesetõhususse märksa vähem (77%; Keskkonnateemaline Eurobaromeeter 2017). Samamoodi on selgunud ka Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuringust (2018), et keskkonnasäästliku eluviisi väljakujunemist takistab muu hulgas vähene usk enesetõhususse. Uuringus vastanud nägid enda puudusena ebapiisavat järjekindlust, vajalike teadmiste ja oskuste puudumist ning pidasid üheks pärssivaks mõjuriks ka igapäeva elu takistusi (sh süsteemseid piire, millest oli juba juttu autostumise näitel).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti noorte loodusteadmised (ehk kognitiivne tasand Sánchez-Llorensi jt (2019) skaala kohaselt) on võrreldes teiste riikide noortega väga heal tasemel, kuid see ei tähenda, et noored on kohe keskkonnaprobleemide pärast tõsiselt mures. Küll aga peetakse just seda suhtumist (nt muret) kui afektiivset tasandit üheks olulisemaks mõjuteguriks keskkonnasõbraliku eluviisi kujunemisel. Siinkohal tundub, et noorte vähest muret põhjustab kehvem hinnang enda keskkonnateadlikkusele ja suutlikkusele kaitsta keskkonda praeguse majandusliku ning sotsiaal-kultuurilise süsteemi piireis. Ühtlasi on oma osa sellel, et võrreldes teiste riikidega on mure keskkonna pärast Eesti ühiskonnas üleüldse vähem levinud.

²¹ Euroopa riikides muretseb keskmiselt 81% (maksimaalselt 97%) elanikest selle pärast, kuidas keskkonnaprobleemid mõjutavad nende elu ja tervist, Eesti elanikest on murelikud 76%.

²² Ingl k *self-efficacy*.

Eesti noorte keskkonnateadlikkus võrreldes teiste eestlastega

Eesti noorte ja täiskasvanute keskkonnateadlikkusel on nii ühiseid jooni olulisi erinevusi. Sellepärast pöörame järgnevalt tähelepanu sotsiaal-demograafilistele teguritele. Keskkonnateadlikkust ja -käitumist mõjutavatest sotsiaal-demograafilistest teguritest on mitmed varasemad uuringud tõstnud esile elanike vanuse kui vastuolulise mõjuteguri. Kui osa uuringuid on leidnud, et nooremad inimesed on üldiselt keskkonnasõbralikumad nii hoiakute kui ka käitumise poolest, siis teiste järgi käituvad hoopis vanemad inimesed noortega võrreldes keskkonna suhtes vastutustundlikumalt (vt ülevaadet: Vent 2014). Eesti näitel on Raudsepp (2003) selgitanud, et vanem põlvkond on keskkonnateadlikum ja käitub keskkonnasõbralikumalt, kuna puutus nt sagedamini kokku loodusega, mida kohatakse tänapäeval intensiivse linnastumise tõttu palju vähem²³. Samuti iseloomustab vanemat põlvkonda kokkuhoidlikkus ja see, et neil on rohkem aega (Raudsepp 2003). Muuseas seda, miks keskkonnateadlikkus eluea jooksul suureneb, võib aidata selgitada kohordiefekt (Vent 2014). Kohordiefekti võisid nt Eestis põhjustada 1980ndatel toimunud rohked ühiskondlikud keskkonnaliikumised, millele olid toona tunnistajaks paljud praegu vanemas eas inimesed (Kiisel 2005; Raudsepp 2003). Toetudes kohordiefektile kui kontekstuaalse tegurile, võiks ka nüüdsete kliimastreikide tõttu nooremat põlvkonda tulevikus oodata ees senisest suurem keskkonnamure ja -sõbralikkus.

Keskkonnateadlikkuse suurenemist koos vanuse kasvamisega mõjutab ka elukaare efekt²⁴, mis väljendub pereloomise eas. Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring (2018) on leidnud, et mida vanemaks inimene saab, seda paremaks

²³ Ülevaate Eesti linnade ökosüsteemidega seotud katsumustest: Vacht jt (ilmumas).

²⁴ Elukaare efekt (ingl k *life-cycle effect*) eeldab, et keskkonnateadlikkus muutub elu jooksul ja on seotud mitmesuguste teguritega, nt aja kättesaadavuse ja majandusliku olukorraga (Raudsepp 2003, 2005).

hakkab ta pidama oma teadmisi keskkonna kohta. Enamgi veel, pereikka jõudes ilmneb märgatav „hüpe“: kui 15–19aastastest on enda hinnangul keskkonnateemadega hästi kursis 32%, siis 20–29aastastest juba 41%. Veelgi suurem vanuseline erinevus esineb siis, kui võrrelda, kui suur osa hindab keskkonnasäästlikku eluviisi oluliseks: 15–19 aastastest 18% ja 20–29aastastest 38%. Ühtlasi võib ealist erinevust märgata keskkonnasäästlikus käitumises (aktiivne tasand). Näiteks harrastavad keskkonnasäästlike tegevusi, nagu prügi sorteerimist, toidu ostmise planeerimist ja kilekottide ning plastikust ühekordsete nõude vältimist harvem alla 30aastased kui vanemad eagrupid (Eesti elanike... 2018). Keskkonnaotsuste tegemisel kaasarääkimise võimalust peavad aga oluliseks keskmisest sagedamini 40–49aastased (50%). Sellegipoolest leidub üksikuid tegevusi, milles noored ja keskealised on märgatavalt aktiivsemad kui eakamad. Nt osalevad nad palju enam keskkonnahoidu silmas pidavates ühistevgevustes, nagu „Teeme ära“, maailmakoristuspäev ja autovaba päev (Eesti elanike... 2018). Samuti ostavad noored ja keskealised rohkem öko-, mahe- või ausa kaubanduse märgisega kaupu (Eesti elanike... 2018).

Noorem põlvkond erineb vanemast põlvkonnast ka selles, kuivõrd nad usuvad, et Eesti keskkonnamõju on globaalselt oluline: kui noortest usub mainitut 46%, siis ülejäänud Eesti elanikest 37%. Seega tunnevad noored mõnevõrra suuremat vastutustunnet. See mõjutab ka Eestit tervikuna, kuna noorte loodud liikumised, nii Eesti Metsa Abiks kui ka Extinction Rebellion Eesti ja Fridays for Future Eesti (kliimastreikijad) üritavad ühiskonnas aktiivselt kaasa rääkida. Nagu on öelnud üks kliimastreikide eestvedajatest: „Me tahame, et riigid kuulutaksid välja kliimakriisi olukorra, täpselt see pärast me streigimegi. Riikide esimene samm peaks olema tunnistada probleemi tõsidust (toim).“ (Reichel jt, ilmumas).

Üldisest keskkonnateadlikkuse suurenemisest elu jooksul ei saa aga järeldada, et vanus mõjutab keskkonnateadlikkust otse. Mitmed uuringud viitavad asjaolule, et keskkonnateadlikkus on just suurim laste, mitte noorte seas. Sandra

Sánchez-Llorens jt (2019) on tuvastanud, et keskkonnateadlikkus langeb I ja II kooliastme vahel. Lisaks sellele on Efrat Eilam ja Tamar Trop (2012) leidnud, et noortega võrreldes on laste keskkonnaalane kirjaoskus (ehk võimekus märgata ja analüüsida keskkonnasüsteemide seisundit) (Saribas jt 2014) ja keskkonnasõbralik käitumine paremini kooskõlas²⁵. Samale järeldusele jõuti ka Eesti Maaülikoolis tehtud bakalaureusetöös²⁶, kus uuriti 3. ja 7. klassi õpilaste loodusteadmisi ja keskkonnakäitumist (Seppel 2014). Selles töös täheldati, et kuigi vanemaks saades suurenevad teadmised loodusest, väheneb sama ajal huvi looduse vastu ja emotsionaalne side loodusega. Kui vanus kasvab, peetakse oma keskkonnateadlikkust ja keskkonnasõbralikku käitumist samuti kehvemaks. Kõige suurem erinevus esines konkreetselt prügi maha viskamises: kui 3. klassi õpilastest väitis 92%, et nad pigem või üldse ei viska prügi maha, siis 7. klassi õpilastest kõigest 70% (Seppel 2014).

Küllaltki tõenäoline on see, et noorte keskkonnateadlikkust mõjutavad lisaks vanusele samad aspektid, millele on juhtinud tähelepanu mitmed suurema valimiga uuringud (vt ülevaadet: Li jt 2019; Ningrum ja Herdiansyah 2018). Muuhulgas on täheldatud, et keskkonnateadlikkust mõjutab märgatavalt ka sugu, haridustase ja majanduslik toimetulek. Näiteks Tallinnas ja Tartus tehtud uuringud (Vent 2014), mis lähtusid Sánchez-Llorensi (jt 2019) skaala aktiivsest tasandist, näitasid, et just naised kipuvad rohkem valima keskkonnasäästlike liikumisviise (jalgratta, jalgsi käimise, ühistranspordi). See on osaliselt tingitud soolistest erinevustest avaliku ruumi kasutusmustrites: nii Eestis kui ka mujal on tuvastatud, et naised kasutavad palju rohkem ühistransporti ja seega ka avalikku ruumi, mis on jällegi otseselt seotud ka nn meheliku autoomamise kultuuriga

²⁵ Selles uuringus vastavalt 6. ja 12. klass.

²⁶ Küsitletud said selles uuringus 141 õpilast, keda leiti lumepallimeetodi ja mugavusvalimi printsiibil. Kuigi tulemustel puudub statistiline esindavus (puuduva juhusliku valimi printsiibi tõttu), viidab uuring siiski samale erinevusele lapse- ja noorte ea vahel keskkonnateadmiste ja keskkonnakäitumise küsimustes nagu seda on teinud teised rahvusvahelised uuringud (Eilam ja Trop 2012, Sánchez-Llorens jt 2019).

Foto 2. Kliimastreik Tartus

Allikas: Fridays for Future Eesti

(Leggewie ja Welzer 2010; Tuvikene jt 2020). Peale selle tõdetakse, et mida haritumad on Eesti inimesed, seda rohkem tuntakse keskkonna vastu huvi, soovitakse keskkonnanõuete tegemisel kaasa rääkida ja mõistetakse, et Eesti keskkonnamõju on globaalselt oluline (tuntakse vastutust) (Vent 2014; Raudsepp 2005; Eesti elanike... 2018). Haridus võib aga omakorda olla seotud majandusliku toimetulekuga. Ühest küljest on leitud, et suurema sissetulekuga inimesed käituvad keskkonnahoidlikumalt, kuna neil on tihti peale ka kõrgem haridustase. Teisest küljest võib just väiksema sissetulekuga inimeste seas märgata keskkonnasäästlikumat käitumist, sest nad ei saa endale lubada suure keskkonnamõjuga mugavusi. Seega on keskkonnasõbralikkus sellises olukorras pigem muude tegurite kõrvalmõju kui sihipärane tegevus (vt Stern 2000: Vent 2014 järgi).

Niisiis ei mõjuta demograafilised tegurid keskkonnakäitumist otse, vaid viimane on suuresti põimunud kontekstuaalsete tegurite ehk meid ümbritsevate süsteemidega. Kui vaatame noorte keskkonnateadlikkust, siis võib tõdeda, et kuigi Eesti

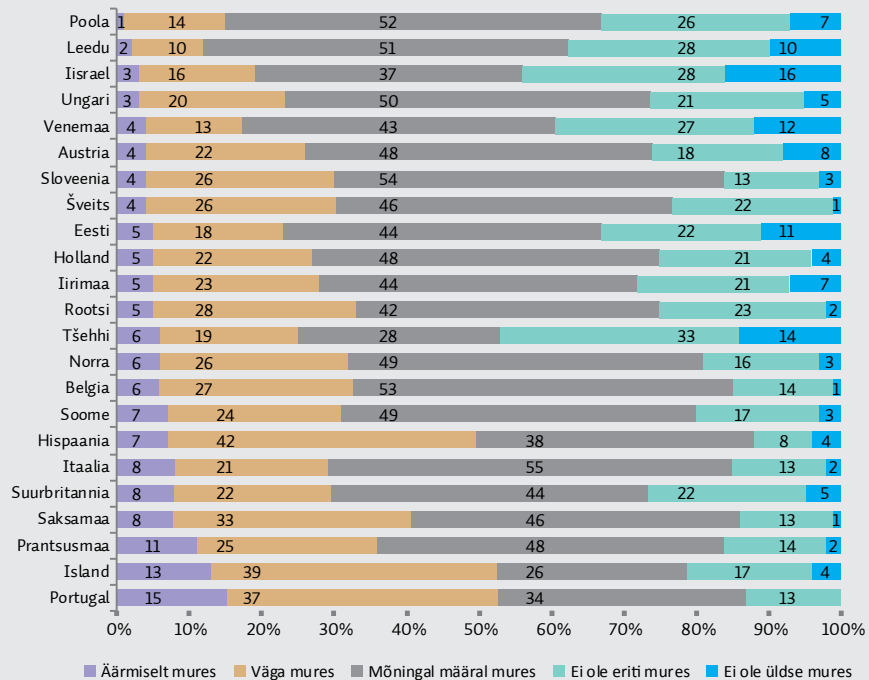
elanikud peavad oma keskkonnateadlikkust üldiselt väga heaks (82%, Eesti elanike... 2018), siis leidub noorte seas rohkem neid, kes vastupidi ei pea end kuigi keskkonnateadlikuks (24% 15–19aastastest, Eesti elanike... 2018). Seevastu hinnang oma keskkonnateadlikkusele paraneb märkimisväärselt siis, kui inimene jõuab pereloomisikka.

Eesti noorte kliimateadlikkus

Alates 2019. aasta märtsist toimuvad ka Eestis Fridays for Future kliimastreigid (vt fotot 2), mis on lisaks keskkonnateadlikkusele juhtinud üldsuse tähelepanu kliimateadlikkuse olulisusele.

2016. aasta Euroopa Sotsiaaluuring²⁷ kinnitab, et kliimamuutus on laialdaselt aktsepteeritud nähtus: enamik

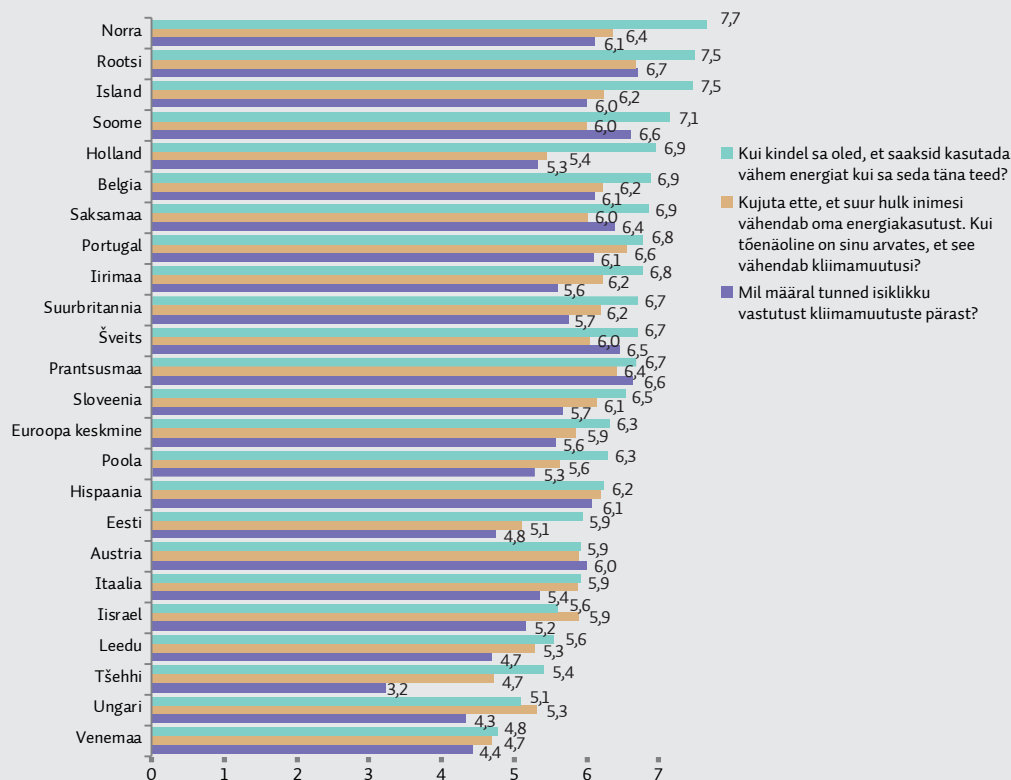
²⁷ Euroopa Sotsiaaluuringus (2016) tehti esimest korda ankeetküsitlus, mis keskendus kliima ja energia teemale, eriti just hoiakutele kliimamuutuse suhtes (Pohjolainen jt 2018; Poortinga jt 2018). Andmeid koguti 23 riigist, sh Eestist.

Joonis 1. Mure kliimamuutuse pärast Euroopa noorte seas, %

Allikas: ESS (2016) andmed. Eesti noorte osakaal oli n=294, mis moodustab 3,8% kõigist vastanuid

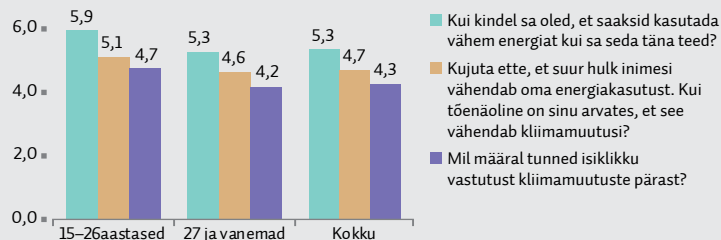
Märkus: Riigid järjestatud keskmise tulemise alusel – ülevalpool riigid, kus mure kliimamuutuse pärast väiksem

Joonis 2. Keskmine hinnang vastutustundele ja enesetõhususele kliimamuutuse vähendamise kontekstis Euroopa noorte seas

Allikas: ESS (2016) andmed. Eesti noorte osakaal oli n=294, mis moodustab 3,8% kõigist vastanuist

Märkus: Küsimustele on vastatud 11-palli skaalal, millest 0 tähistab inimese umbusku ja 10 veendumust. Küsimuses „Kui kindel sa oled, et saaksid kasutada vähem energiat, kui sa seda teed?“ tähistab vastus 0 – pole üldse kindel ja 10 – olen täiesti kindel; küsimuses „Kujuta ette, et suur hulk inimesi vähendab oma energiakasutust. Kui tõenäoline on, et see vähendab kliimamuutusi?“ tähistab vastus 0 – väga ebatõenäoline ja 10 – väga tõenäoline; küsimuses „Mil määral tunned isiklikku vastutust kliimamuutuse pärast?“ tähistab vastus 0 – mitte üldse ja 10 – väga olulisel määral

Joonis 3. Õpilaste osakaal, kes viimase 12 kuu jooksul on väljaspool kooli olnud kaasatud järgmiste organisatsioonide tegevusse, %

Allikas: ESS (2016) andmed. Eesti noorte osakaal oli n=294, mis moodustab 3.8% kõigist vastanuist

Euroopa elanikke nõustub väitega, et kliima muutub ja seda on põhjustanud vähemalt osaliselt inimtegevus²⁸ (Pohjola-jt 2018). Samamoodi on sellega päri ka noored²⁹.

Samal ajal ei tähenda kliimamuutuse ja selle põhjuste tunnistamine seda, et kliimamuutuse pärast hakatakse muret tundma, eriti Eestis. Võrreldes Euroopa keskmisega on eestlased kliimamuutuse pärast mures vähem³⁰ (Pohjola-jt 2018).

²⁸ 92% vastanutest nõustusid väitega, et kliima on muutumas (vastusevariandid: kliima on kindlasti muutumas ja kliima on tõenäoliselt muutumas) ja 91% vastasid, et seda on põhjustanud vähemalt osaliselt inimtegevus (vastusevariandid: täielikult inimtegevusest põhjustatud, peamiselt inimtegevusest põhjustatud ja enam-vähem võrdselt inimtegevuse ja looduslike protsesside poolt põhjustatud).

²⁹ 93% noortest nõustusid väitega, et kliima on muutumas (vastusevariandid: kliima on kindlasti muutumas ja kliima on tõenäoliselt muutumas) ja 91% vastasid, et seda on põhjustanud vähemalt osaliselt inimtegevus (vastusevariandid: täielikult inimtegevusest põhjustatud, peamiselt inimtegevusest põhjustatud ja enam-vähem võrdselt inimtegevuse ja looduslike protsesside poolt põhjustatud).

³⁰ Kui Euroopas on kliimamuutuste pärast mures keskmiselt 76% inimestest, siis Eestis kõigest 58%. Koos Tšehhi ja Iisraeliga muretsetakse Eestis kliimamuutuse pärast kõige vähem, Hispaanias aga 88% ulatuses.

jt 2018). Vaadates, mil määral on Euroopa noored mures kliimamuutuse pärast, siis näeme, et siin paigutuvad Eesti noored³¹ teiste riikide võrdluses samuti pigem vähem murelike noorte hulka (vt joonist 1).

Sellegipoolest on murelikke Eesti noori siiski märksa rohkem (67%) kui murelikke Eesti elanikke keskmiselt (58%). Seda rõhutavad ka kliimastreikijad, astudes „hirmuga kliimamuutuse vastu“ (Annist 2019). Mure kliimatuleviku pärast on motiveerinud ka siinset kliimastreikijat streikima:

Ma vaatasin neid fakte ja seda, mis olukord maailmas on. See on päris jube. Ja mitte keegi midagi ei tee, ometi keegi peab tegema. Niisugune hirm ajendas mind, see, kui sa loed raportist, et meil on ainult kaks-teist aastat jäänud. (toim.) (Reichel jt (ilmumas))

³¹ Noored vanuses 15–26. Taustauringute järgi muutub inimene tavalalt keskkonnateadlikumaks ja keskkonnasäästlikumaks siis, kui ta jõuab pereloomisikka. Eesti Statistika (2019) kohaselt on sünnitusiga Eestis 25+, mille tõttu käsitleb siinne uuring kuni 26aastaseid noori homogeense grupina.

Kuigi noorte kliimaaktivistide põlvkonnale võib mure kliimamuutuse pärast olla määrav tegur selleks, et enda käitumist muuta ja keskkonnakaitseks välja astuda, nagu eestvedajad on eespool välja toonud, on üldine kliimamure tase madal. Selline tulemus kliimateadlikkuse afektiivse tasandi kohta võib tuleneda asjaolust, et ühest küljest tajuvad Eesti elanikud kliimamuutust kui olulist nähtust, kuid teisest küljest ei nähta selles ilmtingimata negatiivset mõju Eestile. Nii nagu Islandi ja Israeli elanikud, usuvad ka Eestis paljud seda, et kliimamuutus ei mõju Eestile niivõrd halvasti. Vaid ligi 60% Eesti elanikest (Poortinga jt 2019) ja 54% noortest arvab, et kliimamuutuse mõju on halb. See tähendab, et Eestis ei tajuta kliimamuutust *per se* probleemina, mille tõttu tajutakse siin vähem muretunnet kui teistes riikides. See on osaliselt põhjustatud sellest, et võrreldes teiste kliimatsoonidega ei ole Eestis ekstreemsete ilmastikuolude sagenemine tajutav ja kogetav, st kliimamuutusega seotud probleemid jäävad Eestis sageli liiga kaugeks ja abstraktseks, et nende olulisust tunda (Annist 2019; Eesti elanike... 2018). Sellega ühtaegu kinnitavad keskkonnateemalise Eurobaromeetri (2017) tulemused, et teised keskkonnaprobleemid, nagu liigne prügistamine ja jäätmekorraldus, on Eesti inimeste jaoks olulisemal kohal. See võib olla tingitud sellest, et „Teeme ära“ ja maailmakoristuspäeva liikumistega on prügistamine olnud siiani rohkem esil kui kliimamuutused – asjaolu, mis on kliimaaktivismi tõttu praegu tuntuvalt muutumas.

Lisaks küsimusele, kas kliimamuutust tajutakse probleemina, on oluline ka vaadata Sánchez-Llorensi (jt 2019) skaala konnatiivset tasandit. Teisisõnu tuleb käsitleda seda, kui palju tunnetavad noored kliimamuutusega tegelemise ees isiklikku vastutust ja kuidas nad hindavad oma suutlikkust muutustega edukalt tegeleda (Poortinga jt 2018). See, kas inimene usub, et ta saab oma käitumist muuta (järjekindlus) ja/või usub, et ta saavutab käitumise muutmise soovitav tulemuse (oodatav tulemus), näitab, kuidas hindab inimene oma enesetõhusust. Jooniselt 2 on näha, et võrreldes teiste riikide noortega tunnevad Eesti noored

vähem isiklikku vastutust kliimamuutuse ees ja hindavad oma enesetõhusust kehvemini. Muuseas paistab see silma ka mitmete teiste Ida-Euroopa riikide noorte juures. Vastutustunne ja usk enesetõhususse on muidugi otseselt seotud ka ühiskondliku taustaga, nt kas noored tunnevad, et neil on Eestis võimalus ühiskondlikes küsimustes kaasa rääkida ja saada kuulatud. Paraku ei tunne noored rahvusvaheliste³² (Noor 2019) ja Eesti uuringute (Kalmus ja Siibak 2020) järgi seda, et nad on ühiskondlikesse debattidesse piisavalt kaasatud. Nõnda kipuvad nad oma arvamust avaldama kas mitte üldse või pigem passiivselt, nagu nt annetuste tegemise, petitsioonidele alla kirjutamise, kunsti, muusika, poliitiliste blogide ja sotsiaalmeedia postituste kaudu (Noor 2019). Kliimastreigid on siin oluline erand, ja see, kuidas ühiskond sellesse liikumisse suhtub, võib seega olla määrav ka tulevaste noorte ühiskondliku aktiivsuse väljakujunemisele.

Siiski, vanema vanusegrupiga võrreldes tunnevad Eesti noored kliimamuutuse ees veidi suuremat isiklikku vastutust, usuvad rohkem enda järjekindlusesse ja sellesse, et nad suudavad oma käitumist muutes kliimamuutust vähendada (vt joonist 3).

Sotsiaaldemograafilistest teguritest oleneb Eesti noorte kliimateadlikkus ka märgatavalt regioonist ja asumi tüübist. Nt kõige vähem tunnevad kliimamuutuse ees vastutust need noored, kes elavad Kirde-Eestis³³. See-eest suurlinnas³⁴ elavad noored on kliimamuutuse pärast rohkem mures, tunnevad kliimamuutuse ees enam isiklikku vastutust ja usuvad, et kliimamuutusel on pigem halb üleilmne mõju

³² PROMISE („Noorte ühiskondliku kaasatuse edendamise“) töödeb, et Eesti noored on kümne uuringus osalenud riigi (Eesti, Soome, Saksamaa, Itaalia, Portugal, Slovakkia, Hispaania, Venemaa, Horvaatia ja Suurbritannia) seas kodanikuaktiivsuse poolest eelviimasel kohal, ületades aktiivsuses pelgalt Venemaa noored (Noor 2019).

³³ Oluline erinevus esineb Kirde-Eesti noorte ja Põhja-, Lõuna- ning Kesk-Eesti noorte vahel.

³⁴ Küsimus pärineb ESS (2016) uuringust, kus inimestel paluti kirjeldada, milline fraas kirjeldab nende elukohta kõige paremini. Valikutes oli suurlinn, valglinnastunud piirkond või suurlinna vahetu lähedus, väikelinn, maaküla, talu või maakoh.

kui need, kes elavad külades. Samuti on vastutus- ja muretunne veidi suurem noortel naistel ning enamasti kodus eesti keelt kõnelevatel noortel. Noored naised arvavad meestest rohkem, et oma energiatarbimist muutes on võimalik kliimamuutust vähendada. Peale selle mõjutab noorte vastutustunnet kliimamuutuse ees ka majanduslik toimetulek: noored, kelle leibkondadel on väga keeruline majanduslikult toime tulla, tunnevad vastutust palju vähem kui need, kes on majanduslikult paremal järjel. Halvema majandusliku toimetulekuga noored mõtlevad samuti märksa vähem kliimamuutuse peale.

Hoolimata inimekkelise kliimamuutuse tunnistamisest ei ole Eesti noortel üldiselt tekkinud kliimateadlikku käitumist. Selle peamised põhjused ilmnevad siis, kui vaadata lähemalt nii afektiivset kui ka konnatiivset tasandit. Kliimamuutust ei tajuta ilmtingimata murekohana nt ühiskondliku kliimakuultuuri tõttu. Seda enam, et üsna vähe usutakse ka seda, et suudetakse kliimamuutust oma käitumismustrite muutmisega edukalt vähendada. Viimase taga on kontekstuaalsed tegurid, nagu näiteks noorte vähene kaasatus ühiskondlikesse debattidesse või Eesti riigi suhteliselt suur süsiniku jalajälg (Randma 2018). Kuna viimane tuleneb suurel määral põlevkivikesksest energiatootmisest (Randma 2018), siis võib üksiksikule tunduda, et tal on seda keeruline mõjutada.

Kokkuvõte

Kui vaadata keskkonnateadlikkuse eri tasandeid, saab kognitiivse tasandi kohta tõdeda, et rahvusvahelises võrdluses on Eesti noortel loodusteadmised ja keskkonnaalne kirjaoskus väga heal tasemel (Henno ja Anmann 2017; Niankara ja Zoungrana 2018). Siiski ei pea noored oma keskkonnateadlikkust kuigi heaks, kui võrrelda neid nii teiste riikide noorte (Tire 2018) kui ka vanemate vanuserühmadega Eestis (Eesti elanike... 2018). Võrreldes faktiliste teadmistega (kognitiivse tasandiga) tekitavad aga rohkem muret Eesti

noorte tunded (afektiivne tasand) ja hoiakud (konnatiivne tasand). Võrreldes Euroopa keskmiste tulemustega siis nii nagu Eesti täiskasvanud, muretsevad ka Eesti noored keskkonnaprobleemide pärast vähem, tunnevad nende ees väiksemat vastutust ja usuvad vähem oma enesetõhususse (Henno ja Anmann 2017; Keskkonnateemaline Eurobaromeeter 2017; Pohjolainen jt 2018). Niisiis on Eesti elanike vastutustunne keskkonnaprobleemidega tegelemise ees ja usk suutlikkusse keskkonda kaitsta Euroopas tervikuna üks väiksemaid (ESS 2016; Keskkonnateemaline Eurobaromeeter 2017). Siiski tuleb rõhutada, et Eestis tunnevad noored vanemate vanusegruppide kõrval kliimamuutuse pärast palju rohkem muret ja suuremat vastutust (ESS 2016; Pohjolainen jt 2018). Kui noored jõuavad pereikka, suureneb erinevus noorte ja nendest vanemate vahel veelgi. Samuti peavad Eesti noored Eesti keskkonnamoju globaalselt olulisemaks (Eesti elanike... 2018). Sellest tingituna tunnevad Eesti noored ka suuremat vastutust kliimamuutuse ees ja usuvad rohkem, et oma käitumist muutes saavad nad kliimamuutust vähendada kui vanemad vanuserühmad.

Seejuures tuleb siiski tähele panna, et head keskkonnateadmised ei väljendu kohe ka keskkonnasõbralikus käitumises. Niisuguse ebakõla põhjuseid võib otsida pigem afektiivsest ja konnatiivsest kui kognitiivsest tasandist. Kuigi noorte keskkonnateadmised on rahvusvaheliselt heal tasemel (PISA 2015: Henno ja Anmann 2017 järgi; Tuul 2018), ei ole nad enda arvates nii keskkonnateadlikud. Lisaks sellele ilmneb, et ehkki Eestis on keskkonnaharidus noorte teadmiste edendamiseks palju kaasa aidanud, ei tekita paremad teadmised ilmtingimata noortes mure- ja vastutustunnet ning usku sellesse, et oma käitumist muutes saab keskkonnaseisundit päriselt parandada. Niisugused tunded ja hoiakud kätkevad omakorda varjatud kujul kontekstuaalsetes taustas. Selle alla liigituvad nt majanduslikud (tarbimisühiskond), kultuurilised (probleemi tajutav) ja ühiskondlikud tegurid (noorte kaasatus ühiskondlikes debattides ja avalikus ruumis), mis võivad jätta noortele mulje, et nendest ei

sõltu midagi. Kui keskkonnahariduse eesmärk on kasvatada keskkonnaprobleemide kohta teadlikkust ja muuta inimesi murelikumaks (Saribas jt 2014), siis võiks faktiteadmiste asemel pöörata senisest rohkem tähelepanu just kogemuslikule küljele, teisisõnu noorte tunnetele ja hoolivusele. Samuti peaks keskkonnaharidus looma arusaama, et keskkond on teiste valdkondadega süsteemselt seotud, ja kaasama noori palju enam keskkonnaaruteludesse. Eeskujuks on siin need noored, kes näitavad kliimastreigiga, et neil on õigus keskkonnaküsimustes kaasa rääkida, sealjuures kõneledes pigem „inimeste südamele kui mõistusele“³⁵ (Ropeik 2019).

Kasutatud allikad

Annist, A. (2019). Hirmuga kliimamuutuste vastu. *Vikerkaar*, oktoober 2019. Kasutatud 15.02.2020. <http://www.vikerkaar.ee/archives/25250>

Christmann, G., Balgar, K., Mahlkow, N. (2014). Local Constructions of Vulnerability and Resilience in the Context of Climate Change. A Comparison of Lübeck and Rostock. *Social Sciences*, 3(1), 142–159.

Echazarra, A. (2018). Have 15-Year-Olds Become “Greener” Over the Years? *PISA in Focus*, 87. OECD Publishing, Paris.

Eilam, E. ja T. Trop. (2012). Environmental Attitudes and Environmental Behavior—Which Is the Horse and Which Is the Cart? *Sustainability*, 4(9), 2210–2246.

Eesti säästva arengu riiklik strateegia. Säästev Eesti 21. (2005). Tallinn: Keskkonnaministeerium. <https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/saastev.eesti.21.pdf>

Keskkonnahariduse ja -teadlikkuse tegevuskava 2019–2022. (2019). Tallinn: Keskkonnaministeerium, Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/keskkonnateadlikkus/keskkonnahariduse-ja-teadlikkuse-tegevuskava-2019-2022>

Eesti Statistika. (2019). Emadus täna ja eile: Sündimus. *Statistikablogi*, 06.05.2019. Kasutatud 15.02.2020. <https://blog.stat.ee/tag/sundimus/>

Euroopa Sotsiaaluuring. (2016). Euroopa Komisjon. <https://www.europeansocialsurvey.org/data/themes.html?t=climatch>

Henno, I., Anmann, R. (2017). Eesti õpilaste loodusainete õppimisega seotud huvid, hoiakud ja motivatsioon ning osalemine tunnivälisestest tegevustest PISA 2015s. Võrdlus PISA 2006 tulemustega. Tallinn: Tallinna Ülikool. <https://www.innove.ee/wp-content/uploads/2017/11/>

³⁵ Algselt (ingl k) *speak to hearts and not heads*.

- Loodusainete-oppimisega-seotud-huvid-hoiakud-ja-motivatsioon-PISA-2015.pdf
- Hines, J.M.; Hungerford, H.R.; Tomera, A.N. (1987). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *J. Environ. Educ.*, 18, 1–8.
- Kalmus, V. ja Siibak, A. (2020) Eesti noored virtuaalses arvamusruumis. H. Sooväli-Sepping (toim), *Eesti Inimarengu Aruanne 2019/20* (lk 220–229). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Keskkonnateemaline Eurobaromeeter (Eurobarometer surveys on public attitudes to the environment)*. (2017). Euroopa Komisjon. https://ec.europa.eu/environment/eurobarometers_en.htm
- Kiisel, M. (2005). Keskkonnateadvuse kujunemine Eestis 1980-ndatest 2005-ni. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskond.
- Kiisel, M. (2016). The Paradox of Environmental Awareness. *UT Blog*. Kasutatud: 15.02.2020. <http://blog.ut.ee/the-paradox-of-environmental-awareness>
- Leggewie, C., Welzer, H. (2010). *Das Ende der Welt, wie wir sie kannten. Klima, Zukunft und die Chancen der Demokratie*. Bundeszentrale für Politische Bildung: Bonn.
- Li, D., Zhao, L., S. Ma, S. Shao, S., Zhang, L. (2019). What Influences an Individual's Pro-Environmental Behavior? A Literature Review. *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 28–34.
- Nasibulina, A. (2015). Education for Sustainable Development and Environmental Ethics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 214, 1077–1082.
- Niankara, I. ja Zoungrana, D. T. (2018). Interest in the Biosphere and Students Environmental Awareness and Optimism: a Global Perspective. *Global Ecology and Conservation*, 16, 1–16.
- Ningrum, Z. B. ja Herdiansyah, H. (2018). Environmental Awareness and Behavior of College Students in Regards to the Environment in Urban Area. *E3S Web of Conferences*, 74, 1–6.
- Noor, K. (2019). Keskkonnateemad on noorte jaoks olulisemad kui poliitika. *ERRi Novaator*, 26.04.2019. Kasutatud 15.02.2020. <https://novaator.err.ee/933915/keskkonnateemad-on-noorte-jaoks-olulisemad-kui-poliitika>
- Plüschke-Altöf, B., Loewen, B., Leetmaa, K. (2020). Keskuseääremaa lõhe on Eestis viimase 30 aasta jooksul süvenenud. H. Sooväli-Sepping (toim), *Eesti Inimarengu Aruanne 2019/20* (lk 44–55). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Pohjolainen, P., Kukkonen, I., Jokinen, P., Poortinga, W., Umit, R. (2018). Public Perceptions on Climate Change and Energy in Europe and Russia: Evidence from Round 8 of the European Social Survey. *European Social Survey*. <https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS8-pawcer-climate.change.pdf>
- Poortinga, W., Fisher, S., Böhm, G., Steg, L., Whitmarsh, L., Ogunbode, C. (2018). European Attitudes to Climate Change and Energy: Topline Results from Round 8 of the European Social Survey. *European Social Survey*. <https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS8-toplines.issue.9.climatechange.pdf>
- Puusepp, L. (2020). Environmental Education in Estonia. *Forestpedagogics*, 24.01.2020. Kasutatud 20.02.2020. <http://forestpedagogics.eu/portal/2020/01/24/environmental-education-in-estonia>
- Randma, T. (2018). Estonia's dirty secret. *Estonian World*, 16.09.2018. Kasutatud 15.02.2020, <https://estonianworld.com/opinion/teet-randma-estonias-dirty-secret>.
- Raudsepp, M. (2003). Some Sociodemographic and Sociopsychological Predictors of Environmentalism. R. Garcia Mira, J. M. S. Cameselle & J. R. Martinez (toim), *Culture, environmental action and sustainability* (lk 123–134). Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers.
- Raudsepp, M. (2005). Emotional Connection to Nature: its Socio-Psychological Correlates and Associations with

- Pro-Environmental Attitudes and Behavior. B. Martens, A. G. Keul (toim), *Designing social innovation: Planning, building, evaluating* (lk 83–91). Cambridge: MA: Hogrefe & Huber Publishers.
- Reichel, C., Plaan, J., Plüschke-Altöf, B. Speaking of a Climate Crisis in the Fridays for Future Movement: Local Climate Cultures Shaping Global Climate Action? T. Heimann, J. Sommer, M. Kusenbach, G. Christmann (toim), *Climate Cultures in Europe and North America: Local, Regional and Transatlantic Formation of Climate Change Knowledge and Action*. (ilmumas)
- Ropeik, D. (2019). It's time for climate change communicators to listen to social sciences. *Grist*, 17.03.2019. Kasutatud 15.02.2020. <https://grist.org/article/its-time-for-climate-change-communicators-to-listen-to-social-science>
- Sánchez-Llorens, S., Agulló-Torres, A., Del Campo-Gomis, F. J., Martínez-Poveda, A. (2019). Environmental Consciousness Differences Between Primary and Secondary School Students. *Journal of Cleaner Production*, 227, 712–723.
- Saribas, D., Teksoz, G., Ertepinar, H. (2014). The Relationship Between Environmental Literacy and Self-Efficacy Beliefs Toward Environmental Education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 116, 3664–3668.
- Seppel, K. (2014). Õpilaste loodusteadmised ja keskkonakäitumine. Bakalaureusetöö. Tartu: Eesti Maaülikool.
- Tire, G. (2018). Kui „roheline“ on Eesti 15-aastane õpilane? *Innove blogi*, 05.11.2018. Kasutatud 15.02.2020. <https://www.innove.ee/blogi/gunda-tire-kui-roheline-eesti-15-aastane-opilane>
- Turu Uuringute AS. (2018). Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring. Keskkonnaministeerium. https://www.envir.ee/sites/default/files/2018_keskkonnateadlikkuse_uuring.pdf
- Tuvikene, T., Antov, D., Rehema, M. Autostumine ja ligipääsetavuse muutused Eestis (2020). H. Sooväli-Sepping (toim), *Eesti Inimarengu Aruanne 2019/20* (lk 66–77). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Tuul, M. (2018). Eesti noorte keskkonnateadlikkus võrreldes teiste maadega. Pealinn, 06.11.2018. Kasutatud 15.02.2020. <http://www.pealinn.ee/tagid/koik/uuring-eesti-noorte-keskkonnateadlikkus-pole-kumnendiga-paranenud-n230991>
- Vacht, P., Koff, T., Plüschke-Altöf, B., Müüripeal, A. Ecosystem Services of Tallinn City: Achievements and Challenges. *Dynamiques Environnementales*. (ilmumas)
- Vasser, M. (2019). Tasaareng ehk miks majandus ei pea kasvama. *Müürileht*, 14.01.2019. Kasutatud 15.02.2020. <https://www.muurileht.ee/tasaareng-ehk-miks-majandus-ei-peat-kasvama>
- Vent, M. (2014). Tartlaste keskkonnateadlikkust ja -käitumist mõjutavad sotsiaal-demograafilised tegurid aastatel 2001, 2006 ja 2011. Magistritöö. Tartu: Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.
- Väli, L.-M. (2019). Rahva rahustajad juhivad tähelepanu kriisilt kõrvale. ERR, 05.08.2019. Kasutatud 15.02.2020. <https://www.err.ee/967741/linda-mari-vali-rahva-rahustajad-juhivad-tahelepanu-kriisilt-korvale>
- Walker, G. (2012). *Environmental Justice: Concepts, Evidence and Politics*. Routledge: Abingdon/New York.

**Eesti noorte
veebiriskid
ja nendega
toimetulek**

EESTI NOORTE VEEBIRISKID JA NENDEGA TOIMETULEK

Veronika Kalmus
Kadri Soo
Andra Siibak

Sissejuhatus¹

Ehkki internet pakub ka palju võimalusi, on uuringutest (Livingstone, Haddon 2009) ühtaegu nähtunud, et mida aktiivsemalt ja mitmekülgsemalt noored internetti kasutavad, seda suurem on tõenäosus, et puututakse kokku ka mitmesuguste veebiriskidega. Teisisõnu on tegu olukordadega, mis võivad kaasa tuua füüsilist, vaimset või materiaalselt kahju ning mõjuda noortele halvasti (Livingstone 2009).

Olgugi et enamik noori ei puutu internetti kasutades kokku millegi sellisega, mis neid häiriks või muretsema paneks – nad ei koge internetikahju (Livingstone jt 2011) –, rõhutavad uurijad (Livingstone, Staksrud 2009), et noorte internetikasutust ning sellest tulenevaid kogemusi ja riske ei tohi mingil juhul vaadelda homogeense ja universaalse nähtusena. Kuigi paljud noored ei lase end internetiriskidest häirida või võtavad riskidega kokku puutudes appi

toimetulekustrateegiad, et vähendada negatiivsete emotsioonide tulva (Vandoninck jt 2013), leidub ka neid noori, kes kogevad veebiriskidega silmitsi seistes tõsist internetikahju. Siinjuures on oluline nentida, et see, mis võib noori internetis häirida või muretsema panna, ei pruugi alati langeda kokku täiskasvanute arusaamadega veebiriskidest (Swist jt 2015; Vandoninck jt 2013). Enamgi veel, kuna riski kontseptsioon on väga subjektiivne, ei erine riski mõiste ainuüksi noorte ja täiskasvanute (sh uurijate, õpetajate, poliitikakujundajate) seas, vaid ka kultuuriti. Internetikahju, mis võib riskidega kaasneda, sõltub aga omakorda sellest, kuidas iga noor ohuolukordi isiklikult tunnetab, üle elab ja nendega toime tuleb (Staksrud, Livingstone 2009).

EU Kids Online'i 2018. aasta suvel tehtud küsitluse tulemuste kohaselt kasutab Eesti noortest iga päev internetti 97% (Sukk, Soo 2018). Rahvusvahelises võrdluses paistavad Eesti noored juba aastaid silma sellega, et nende internetikasutus on eriti riskialdis (Helsper jt 2013). Selles peatükis tuginemegi rahvusvahelise EU Kids Online'i uuringu kahe küsitlusetapi – 2010. ja 2018. aasta – Eesti andmetele, et

¹ EU Kids Online Eesti 2018. aasta uuringut toetasid Eesti Interneti SA, Haridus- ja Teadusministeerium (Euroopa Sotsiaalfondist), Justiitsministeerium, Sotsiaalministeerium, Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut (uurimisprojektid IUT 20-38 ja PUT 44, rahastaja Eesti Teadusagentuur).

selgitada 11–17aastaste Eesti noorte internetikasutuse varjukülgi. Selleks keskendume peamistele veebiriskidele (küberkiusamine ja selle pealtnägumine; interneti liigkasutus; isikliku info ja isikuandmetega seotud riskid; seksuaalne, kahjulik või häiriv veebisisu), mis noori ohustavad, ning analüüsime, kui sageli kogevad Eesti noored internetikahju, milliseid toimetulekstrateegiaid nad kasutavad ning kuidas tulevad enda hinnangul toime veebis kogetud häirivate olukordadega. Sedasi toome esimest korda avalikkuse ette vastavasisulise analüüsi, mis hõlmab ajalist võrdlust ja tugineb Eesti noorte esinduslikele andmetele, täites seega olulise tühimiku. Empiirilise analüüsi tulemustele tuginevad soovitusel noortepoliitika edendamiseks aitavad ühtlasi tõhustada sisendit (digi)noorsootöö korraldamist.

Noored internetis

Veebiriskid ja internetikahju

Internetiriskid on internetis avanevate võimalustega kindlas seoses: mida aktiivsemalt ja mitmekülgsemalt internetti kasutatakse, seda enam võidakse kokku puutuda ka eri laadi internetiriskidega (Vandoninck jt 2013). Võrreldes nooremataga ootab vanema rühma esindajaid internetis ees palju enam nii võimalusi kui ka riske, kuna nende digipädevus ehk teadmiste ja oskuste kogum on suurem ning võimaldab nõnda kasutada internetti agaramalt ja laiahaardelisemalt (Hasebrink 2012; Livingstone, Helsper 2010).

EU Kids Online'i teadusõrgustik (Hasebrink jt 2009) eristab seksuaalse alatooniga, agressiivsed, väärtuselised ja kommertslikud riskid. Neid on omakorda võimalik noorte rolli alusel jagada kolme suuremasse gruppi: 1) noor kui soovimatu ja kahjuliku veebisisu (nt pornograafia, vägivaldse/agressiivse veebisisu, spämmi) saaja; 2) noor kui osaleja (nt jagab endast isiklikku infot, kohtub võõraga, teeb enesele liiga, sh lõigub ennast); 3) noor kui kahjuliku veebikäitumise algataja (nt küberkiusaja, häkkija).

Teadlased (vt Livingstone jt 2018 ülevaatlisku artiklit kõnealuse valdkonna arengusuundadest) nendivad üksmeelselt, et veebiriskidega kokkupuutumise määr ja laad sõltuvad paljuski iga noore konkreetsetest veebiharjumustest. Näiteks poisid on veebikeskkondades tüdrukutest riskialtimad ja kogevad seetõttu palju enam vägivaldset, solvavat ning pornograafilist veebisisu, jagavad enda kohta personaalset infot ning lähevad kohtuma veebituttavaga; küberkiusamine puudutab seevastu nii tüdrukuid kui ka poisse võrdselt (Livingstone, Haddon 2009; Livingstone jt 2014).

Veebiriskide potentsiaalset mõju on samuti keeruline hinnata, kuna see, kuidas noored kogetule reageerivad, sõltub suuresti nende sotsiaal-demograafilisest taustast, isikuomadustest, varasematest kogemustest ja digipädevusest. Nii on empiirilistest uuringutest (Livingstone, Helsper 2007) selgunud, et kõige tõenäolisemalt puutuvad internetiriskidega kokku just haavatavamad, riskirühmadesse kuuluvad noored, kellel on nt madalam enesehinnang jm psühholoogilised eripärad ning kes pärinevad madalamast sotsiaalsest kihist. Samuti on ilmnunud Sonia Livingstone'i ja Ellen Helsperi (2007) uuringust, et veebis võivad riskantsemalt käituda (nt jagada isiklikku infot või minna veebituttavaga kohtuma) nii juba tavaelus riskialtimad noored kui ka need, kes pole rahul oma elu ja lähisuhetega (nt vanematega läbisaamisega) ning kellele on internet muutunud põnevaks ja rahuldust pakkuvaks alternatiiviks.

Kuna alati ei pruugi veebiriskid noort otseselt kahjustada, analüüsitakse teadusuuringutes enamjaolt veebiriskide võimalikku kahju ehk mõõdetakse, kui võrd häiritud on noor veebiriskiga kokkupuutumisest (Vandoninck jt 2013).

Ehkki noored puutuvad enim kokku riskantse veebisisu, nagu pornograafiaga, ilmneb küsitlusuuringutest, et kõige enam ollakse hoopis häiritud käitumuslikest ja osalusriskidest (Livingstone 2014; Swist jt 2015). Nendeks on langemine ahistamise ohvriks, isikliku info kuritarvitamine ja küberkiusamine, millest viimast peavad noored üheks kõige häirivamaks veebiriskiks (Swist jt 2015). Seda, kuidas

küberkiusamine mõjub halvasti noorte vaimsele tervisele ja suurendab sealhulgas tahtliku enesevigastamise ja suitsiidikäitumise riski, rõhutatakse ka peatükis 2. Ühtlasi on viimastel aastatel elavnenud arutelu nn võrguvanemluse, noorte digijalajälje, lapsepõlve kommertsialiseerumise ja andmes- tumisega seotud riskide üle (Mascheroni 2020; Siibak 2019).

Noorte toimetulekustrateegiad

Livingstone jt (2018) tõdevad, et kui 1990ndatel tehti esimesed noorte internetikasutuse uuringud ja koostati kaasuvad poliitikadokumendid, toonitati vajadust noori internetiriskide eest igati kaitsta. Toona oli ülekaalus ülikaitsev hoiak, mis kujutas noort põlvkonda rühmana, kes seisab silmitsi ähvardavate veebiohtudega, on haavatav ja vajab kaitset ning kellel puudub toimevõimekus, otsustusvõime ja oskused. Viimasel kümnendil on aga selline seisukoht asendunud arusaamaga, mille kohaselt on vaja hakata pöörama rohkem tähelepanu vajadusele arendada noorte säilenõtkust ehk võimet tulla toime muutuste ja uute, keeruliste või probleemsete olukordadega (ülevaadet selle valdkonna arengusuundade kohta vt Livingstone jt 2018). Näiteks on mitmed autorid (Livingstone, Staksrud 2009; Scott 2016; Vandoninck jt 2013) väitnud, et kui noor kogeb veebiriske ja saab neist teadlikuks, võib see olla ka kasulik. Täpsemini, seeläbi arendab noor oma subjektsust ja toimevõimekust ning õpib rakendama toimetulekustrateegiaid, mis aitavad häirivatest olukordadest üle saada ja nendega kohaneda.

Peamiselt eristavad teadlased (Vandoninck jt 2013) kolme liiki toimetulekustrateegiaid, mida noored internetiohtudega kokku puutudes rakendavad, et stressiolukorda ja võimalikku psühholoogilist kahju ära hoida. Nendeks on 1) fatalistlik / alistuv / passiivne strateegia, mille korral loodetakse, et probleem kaob iseenesest, või katkestatakse mõneks ajaks interneti kasutamine; 2) kommunikatiivne strateegia, kus otsitakse sotsiaalset tuge, räägitakse juhtunust usaldusisikule; 3) ja proaktiivne / ennetav strateegia, mille tulemusel

nt blokeeritakse kasutaja, kustutatakse sõnumid, kasutatakse privaatsussätteid, antakse teada ebasobivast sisust jne. Niisiis võetakse need toimetulekustrateegiad appi siis, kui ollakse kogetust häiritud (McHugh jt 2018). Kindla toimetulekustrateegia valik oleneb nii noore sotsiaalsest keskkonnast kui ka sellest, kuidas ta konkreetset internetiriski tajub. Näiteks Sofie Vandoninck jt (2013) on leidnud, et madala enesehinnangu, psühholoogiliste raskuste ja agressiivse käitumisega ning vanemate ja eakaaslastega probleemsetes suhetes noored on ka veebiriskide suhtes tundlikumad, kogedes palju enam veebiriskide põhjustatud otsest internetikahju. Seega ilmneb uuringutest (Barr 2010; Blanchard jt 2008; Haddon, Livingstone 2014; Vandoninck jt 2013), et noored, kes on haavatavamad nn *offline*-keskkonnas, on haavatavamad ka veebikeskkonnas.

Kõige sagedamini rakendavad noored veebiriskidega kokku puutudes kommunikatiivset toimetulekustrateegiat (Vandoninck jt 2013), mis on enam levinud tüdrukute ja alla 12aastaste noorte seas. Seevastu vanuse kasvades ja digipädevuse suurenedes hakatakse rohkem kasutama ka proaktiivset strateegiat. Näiteks Hudsoni jt (2016) analüüs viitab sellele, et vanemaks saades rakendavad küberkiusu kogunud tüdrukud noormeestest enam proaktiivset toimetulekustrateegiat, teavitades kiusamisest teenusepakkujat (veebikeskkonda) või rakendades privaatsussätteid. Nooremad võivad aga nii küberkiusamist kogedes (Dehue jt 2008; Tokunaga 2010) kui ka seksuaalse veebisisuga kokku puutudes reageerida passiivselt, lõpetades interneti kasutamise (Vandoninck jt 2013). Seejuures tuleb märkida, et siiski valdavalt ei rakenda noored veebiriskidega hakkama saamiseks ühte konkreetset strateegiat, vaid kombineerivad mitmeid (Vandoninck jt 2013).

Andmed ja analüüsimeetodid

Peatükk põhineb rahvusvahelise EU Kids Online'i uuringu kahe küsitlusetapi – 2010. ja 2018. aasta – Eesti andmetel. Mõlemal aastal küsitles Tartu ülikooli EU Kids Online'i

uurimisrühm koostöös Turu-uuringute AS-iga ligikaudu 1000 noort internetikasutajat ja iga noore üht vanemat. Küsimustikud tõlkisime inglise keelest eesti ja vene keelde ning kohandasime Eesti konteksti, järgides rahvusvahelise EU Kids Online'i uurimisrühma soovitusi ja juhtnööre (vt metoodika kohta lähemalt Sukk, Soo 2018: 10–13).

Mõlemal aastal toimus küsitlus kevadel-suvel (maist juulini). Uuringu sihtrühma kuulusid 2018. aastal 9–17aastased (2010. aastal 9–16aastased) Eesti noored, kes kasutavad internetti, ning nende vanemad. Vastajad leiti juhuvaliku alusel, lähtudes ka elukoha- ja noorte vanuserühma kvootidest. Küsitlus tehti vastajate kodudes, kus kombineeriti silmast silma struktureeritud intervjuu iseseisvalt täidetava ankeediga. Andmeid koguti 2018. aastal tahvelarvutitega. Igas majapidamises intervjueeriti kahte inimest: üht noort ning tema vanemat (või hooldajat). Valimi moodustas 2018. aastal 1020 (2010. aastal 1005) vastajat mõlemas sihtrühmas.

Kogutud andmed kaalus Turu-uuringute AS Eesti statistikaameti rahvastikustatistika andmebaasi põhjal. Kaalumiseks kasutati noorte soo, vanuse, elukoha ja küsitlusele vastamise keele (eesti või vene keele) tunnuseid. Andmete kaalumise ei avaldanud olulist mõju soo, vanuse, piirkonna ning linnaosa tunnustele, ent mõjutas keele ning asustuspiirkonna jaotust (kaalumata andmefailis olid eestlased üleesindatud ja teised rahvused alaesindatud, ning linnalised piirkonnad enam esindatud kui maapiirkonnad).

Tulemuste tõlgendamisel tuleb silmas pidada, et uuring ei hõlma kõiki Eesti noori, kuna uuringust jäid välja nt lastevõi asenduskodudes elavad noored. Katsumuseks kujunes ka suur uuringus osalemisest keeldunute arv huvi- või aja puuduse tõttu, küsimustikule vastanute määr oli seepärast 2018. aastal 32,6%. Samuti tuleb 2010. ja 2018. aasta tulemuste võrdlemisel olla ettevaatlik, sest mõnel juhul tuli metoodika täiustamiseks ja tehnoloogiliste muutustega sammupidamiseks kohandada küsimuste ja/või vastusevariantide sõnastust.

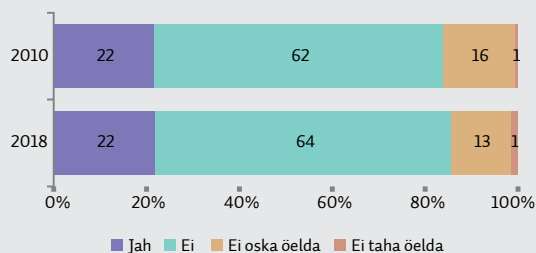
Selles peatükis võtame vaatluse alla 11-17aastased noored. Kuna 9–10aastaste ankeet oli lühem ega sisaldanud kõiki küsimusi, millel on siinses peatükis põhitähelepanu, jätsime noorima rühma analüüsist kõrvale. Taustatunnustena oleme kasutanud noorte vanust, sugu, vastamise keelt ja enesehinnangulist sotsiaalset kihti – mõõdetuna 10astmelisel ühiskondlikul „redelil“, millele sai noor paigutada enda ja oma pere –, ning vanema haridust.

Andmeid analüüsisime SPSS tarkvaraga. Statistiliselt olulisi erinevusi eri rühmade (nt eesti ja vene noorte, poiste ja tüdrukute, vanuserühmade) vahel kontrollisime Crameri V ja t-testi abil.

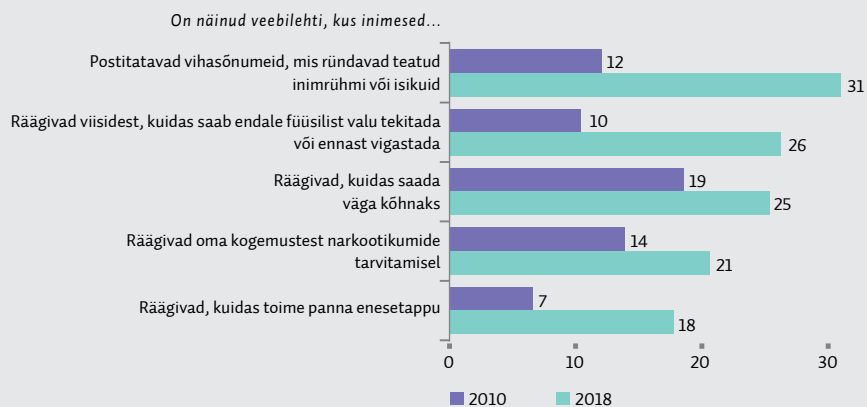
Eesti noorte internetikasutuse varjuküljed

Internet võib pakkuda noortele arvukalt enesearengu-, meelelahutus- ja suhtlusvõimalusi, kuid samal ajal võivad internetiga kaasneda riskid ning see võib muutuda ebaseadusliku kogemuse allikaks. Järgnevalt kõneleme lähemalt sellest, kui paljud Eesti noored on tundnud end internetis millegi häirituna ning milliste riskidega on nad internetis enda sõnul kokku puutunud. Kõigepealt käsitleme veebisisu riske, milles noored on veebimaterjali vastuvõtjad. Seejärel keskendume riskidele, milles noored ise osalevad. Eelneva jaoks kasutame EU Kids Online'i uuringu 2010. ja 2018. aasta andmeid, mis võimaldavad võrrelda 11–16aastaseid noori.

Enamik noortest ei olnud küsitlusele eelnenu aastajooksul veebis millegi häirivaga kokku puutunud (vt joonist 1). Samal ajal kinnitas aga neist veidi enam kui viiendik, et on näinud midagi ebaseaduslikku, mis tekitas ebamugavust või hirmutunde. Nii ei ole häiriva veebisisuga kokkupuutunute osatähtsus kaheksa aasta jooksul muutunud. Vanemad vastajad olid noorematega võrreldes näinud internetis ka tuntavalt enam midagi häirivat. Näiteks 2018. aastal väitis

Joonis 1. Häiriva veebisuga kokkupuutumine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

Joonis 2. Kahjuliku veebisuga kokkupuutumine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

Märkus: Jaatavalt vastanute osatähtsus

11–12aastastest 15%, et nad on kokku puutunud häiriva veebisisuga; 15–16aastaste hulgas oli selliseid noori kaks korda enam (31%). Niisugune tulemus on mõistetav, sest vanemaks saades kasutatakse internetti sagedamini ja mitmekesisemalt, mistõttu suureneb tõenäosus kogeda ohtusid ja näha mittesoovitavat veebisisu. Lisaks võivad noorte endi sõnutsi nende vanuseid internetis häirida ja muretsema panna nt isiklike piltide loata jagamine, võõrastelt saadud (seksuaalse sisuga) sõnumid, küberkiusamine, viirused, vägivaldne materjal ning pahatahtlikud ja sallimatud kommentaarid kellegi kohta (Sukk, Soo 2018).

2010. aasta uuringu tulemuste järgi oli kolmandik 11–16aastastest noortest (33%) puutunud viimase 12 kuu jooksul kokku vähemalt ühe potentsiaalselt kahjuliku veebisisu liigiga. 2018. aastaks oli selliseid noori juba 48%. Jooniselt 2 selgub, et 2010. aastal olid noored kõige rohkem näinud kõhnumist propageerivaid materjale (19%), kaheksa aastat hiljem aga vihkamist õhutavaid veebilehti (31%). Kõigi kahjuliku veebisisu liikidega kokkupuutunute osatähtsus on seega ajaga suurenenud. Enim on suurenenud vihasõnumeid ning enese vigastamist kirjeldavaid postitusi näinud noorte osakaal, seda ligikaudu 2,5 korda. 15–16aastaste hulgas on aga 11–12aastastega võrreldes märgatavalt rohkem neid, kes on näinud vähemalt üht kahjulikku veebimaterjali – 2018. aastal vastavalt 59% ja 40%. Tähelepanuväärne on ka see, et 15–16aastastest noortest oli iga kümnes puutunud aasta jooksul kokku kõikide uuringus käsitletud kahjuliku veebisisu liikidega.

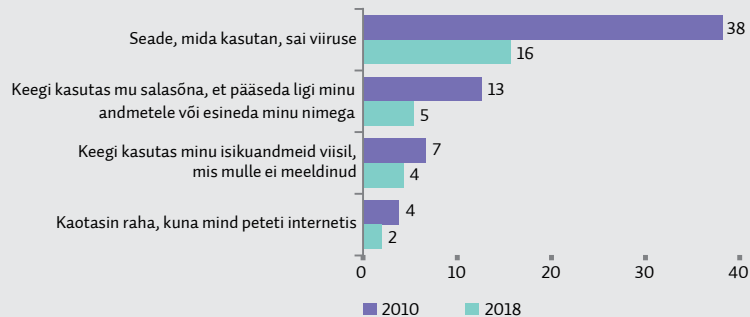
Kui 2010. aastal oli üks levinuim noorte veebikasutuse risk arvutiviirus (38%, vt joonist 3), siis 2018. aastal esines seda ligikaudu kaks korda vähem. Samuti oli vähenenud nende noorte osakaal, kelle isikuandmeid väärkasutati või kellelt peteti raha välja: 2010. aastal puutus peaaegu iga teine ning 2018. aastal iga viies noor kokku vähemalt ühe isikuandme- ja seadmeriskiga. Selline muutus ajas näitab, et noorte (ja tõenäoliselt ka nende vanemate) teadlikkus on isikuandmete

ohtude kohta kasvanud ning neid osatakse paremini ennetada. Muuseas ei ilmnenud isikuandmerkidega kokkupuutumisel vanuseti ja sooti erinevusi.

Seksuaalse sisuga riskidega kokkupuutumine on noorte seas samuti aastatega vähenenud. Noori, kes olid 12 kuu jooksul näinud internetis seksuaalse alatooniga pildimaterjali, oli 2018. aastal vähem kui 2010. aastal (vt joonist 4). Seksuaalse veebisisu, nt piltide ja videotega alasti või seksivatest inimestest olid kõige vähem kokku puutunud 11–12aastased noored. Viimase uuringu tulemuste järgi andis kümnendik neist ka teada seksuaalse veebisisu nägemisest. Seksuaalset materjali näinute osakaal suureneb aga järsult teismeeas: 13–14aastastest oli seda näinud ligikaudu neljandik ja 15–16aastastest kolmandik. Teismeliste sagedasem kokkupuude seksuaalse materjaliga võib niisiis tuleneda nii intensiivsemast internetikasutusest ja juhuslikust sattumisest seksuaalsele materjalile kui ka east tingitud suuremast huvist seksiteemade vastu ning teadlikust seksuaalse veebisisu otsimisest.

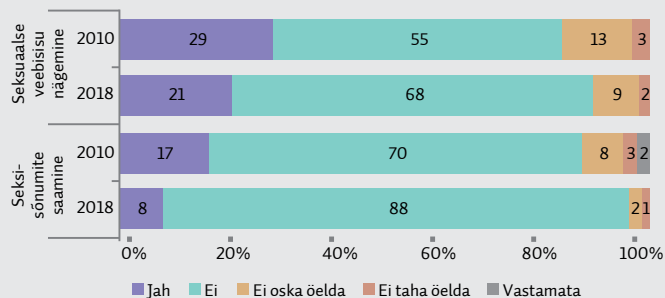
Üheks veebiriskiks on ka see, et noored saavad seksuaalse alatooniga sõnumeid. Neis sõnumeis võidakse noorelt küsida infot nt tema seksuaalkogemuste ja intiimsete kehaosade kohta, paluda temalt saada endast paljastavaid pilte või postitada videoid alasti või seksivatest inimestest. Kui seksisõnumeid vahetavad tuttavad noored, ei pruugi nad seda tajuda ebameeldivana, vaid ennemini nalja või flirdina (Kerstens, Stol 2014). Häiritust põhjustab vastupidi olukord, kus sõnumeid saadab täiskasvanud või võõras isik, kelle kavatsustest ei ole noor teadlik. Juhul kui seksuaalse sisuga sõnumid tunduvad saajale pealetükkivad, ebameeldivad ja soovimatud, on tegemist juba veebipõhise ahistamisega (Barak 2005).

Seda, kas noored on viimase aasta jooksul saanud seksisõnumeid, käsitleti ka EU Kids Online'i uuringus. Noori küsitledes täpsustati, et sõnumid võivad sisaldada seksimisest rääkimist, alasti või seksivatest inimestest pilte ja videoid. Kui 2010. aastal oli veebis seksiteemalisi sõnumeid saanud

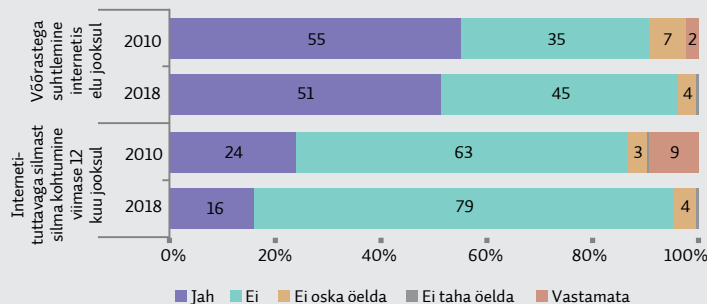

Joonis 3. Isikliku info ja andmete ohtudega kokkupuutumine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

Märkus: Jaatavalt vastanute osatähtsus

Joonis 4. Seksuaalse sisuga materjali nägemine ning sõnumite saamine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

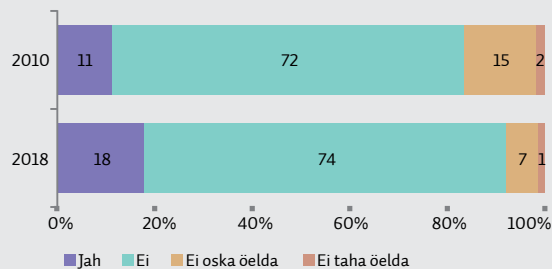
Joonis 5. Võõra inimesega internetis suhtlemine (elu jooksul) ja internetituttavaga silmast silma kohtumine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

noorte osakaal 17% (vt joonist 4), siis 2018. aastaks oli see näitaja tähelepanuväärselt väiksem, ainult 8%. Pealegi ei tundnud suurem osa (58%) noortest ennast ka sõnumite tõttu häirituna. Ehkki seksisõnumite suurima riskirühma moodustavad 15–16aastased noored, sai neist selliseid sõnumeid 2018. aastal üksnes 17%. Nooremates vanuserühmades sai seksuaalse sisuga sõnumeid 3–7% küsitletutest.

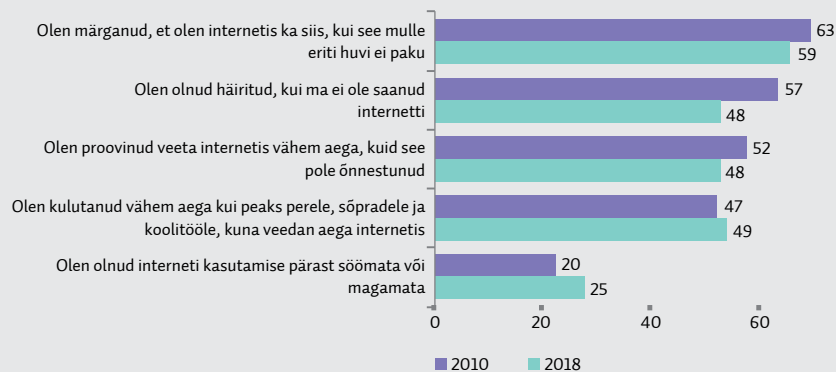
Internet pakub noortele ohtralt võimalusi uute tuttavate leidmiseks ja sõprussuhete loomiseks, kuid iga kohatud inimene ei pruugi olla usaldusväärne ning heatahtlik. EU Kids Online'i kontseptuaalne raamistik (Livingstone 2009; Livingstone, Haddon 2009) käsitleb internetis võõraga suhtlemist ja temaga päriselus kohtumist potentsiaalse riskitegurina, mis ei pruugi, kuid võib viia otsese kahju kogemiseni, näiteks seksuaalse ahistamiseni internetis (Soo, Bodanovskaya 2011; Soo jt 2012). EU Kids Online'i uuringust

selgus, et peaaegu pool 11–16aastastest noortest oli oma elu jooksul vähemalt korra suhelnud internetis inimesega, keda ei olnud kunagi silmast silma näinud (joonisel 5 märgitud võõraks inimeseks). Internetis võõraga suhtlemisest andis 2018. aastal teada veidi vähem noori kui 2010. aastal. Küll aga on märgatavalt vähemaks jäänud neid noori, kes olid viimase 12 kuu jooksul internetis kohatud inimesega silmast silma kohtunud (joonisel 5 märgitud internetituttavaks). Kui 2010. aastal oli selliseid noori vastajate hulgas neljandik, siis 2018. aastal kuuendik.

Erinevalt mitmetest enne käsitletud veebiriskidest on küberkiusamist kogunud noorte osatähtsus kahe uuringuaasta võrdluses suurenenud. 2018. aastal teatas ligi viiendik noortest, et nendega on viimase 12 kuu jooksul interneti või mobiiltelefoni vahendusel vastikult või solvavalt käitunud (vt

Joonis 6. Küberkiusamise kogemine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

Joonis 7. Interneti liigkasutuse tunnuste esinemine viimase 12 kuu jooksul, 11–16aastased noored, %

Märkus: Jaatavalt vastanute osatähtsus

joonist 6). Küberkiusamise ohvriks langes 2018. aastal enim 13–14aastased noori, täpsemini 20%. Noorema ja vanema vanuserühma hulgas koges kiusamist ligikaudu 17% noortest.

Joonis 7 illustreerib seda, kuidas on noored puutunud 12 kuu jooksul kokku interneti liigkasutusele viitavate olukordadega. Mõlemal uuringuaastal oli kõige rohkem neid noori (ligikaudu 60%), kes olid internetis ka siis, kui see neile enam huvi ei pakkunud. Samuti oli peaaegu iga teine noor tundnud end häirituna sellest, kui ei saanud internetti kasutada. Sama palju oli ka neid, kes olid tulutult proovinud internetikasutust vähendada või olid internetis veedetud aja tõttu suhelnud vähem lähedastega ja jätnud koolitöö unarusse. 20–25% noortest olid interneti kasutamise tõttu olnud söömata või magamata.

2010. aastal märkis 85% ja 2018. aastal 82% noortest, et on kogenud vähemalt üht juba kirjeldatud interneti liigkasutuse tüüpi. Iga kümnes noor oli puutunud kokku kõikide küsitluses määratud olukordadega. Siiski ei tähenda aastas mõni üksik ülemäärane internetikasutuse juhtum veel seda, et on tekkinud probleemne käitumisharjumus. Murelikuks peaks tegema sellise käitumise sagenemine, kuna noorte ülemäärane internetikasutus, eelkõige internetisõltuvus, seondub psühhopatoloogia ja suitsiidikäitumisega (vt ka käesolev kogumik ptk 2). 2018. aastal vastas neljandik noortest, et nad on kogenud vähemalt üht interneti liigkasutuse olukorda kord nädalas või sagedamini, ja 5% vastajatest oli puutunud kolme või enama olukorraga kokku iga nädal. Paraku uuriti 2010. aastal interneti ülemäärast kasutust veidi teistsuguse sagedusskaalaga (0 – mitte kunagi; 3 – väga sageli), mis raskendab tulemuste võrdlemist. Näiteks väitis tollal 13% noortest, et nad on kogenud väga sageli vähemalt üht neilt küsitud olukorrast. Interneti liigkasutuse ilmingutes (sh sageduses) ei esinenud soolisi ega vanuselisi erinevusi.

Eelnev ülevaade näitab, et isikuandme- ja seadme- ning seksuaalse sisuga riskidega kokkupuutunute osakaal on ajaga vähenenud. Samuti on jäänud harvemaks see, et

suheldakse internetis võõra inimesega ja kohtutakse temaga. Suurenenud on aga kahjuliku veebisisu nägemise tõenäosus, kusjuures kaheksa aastaga on märgatavalt suurenenud ka vihasõnumeid ja enesevigastamist puudutavaid veebisaite näinud noorte osatähtsus. Keeruline on hinnata, kui võrd on seda põhjustanud muutunud veebisisu ja sotsiaalmeedia ning otsingumootorite algoritmid – mis soovivad juurde nt enesevigastamise materjali, kui seda on juba korra otsitud –, ja kui võrd noorte veebikäitumine. Samuti teeb murelikuks, et küberkiusamine on mõneti sagenenud.

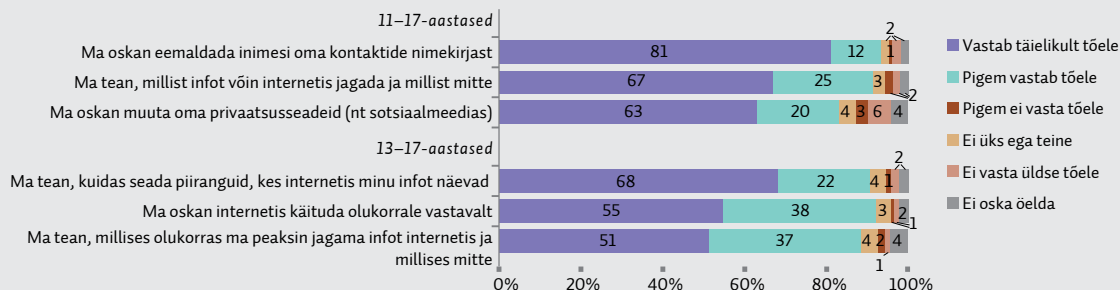
Pädevus turvaliseks internetikasutuseks

Sellel, kuidas osatakse internetiohtusid ennetada ja nendega hakkama saada, on oluline osa noorte teadmistel, oskustel ja kogemustel. Mida parem on noorte digitaalne kirjaoskus ja mida pädevamad on nad internetis, seda rohkem saavad nad internetist kasu ning oskavad ka erisuguste internetiohtudega toime tulla (Livingstone jt 2011).

Selles alapeatükis võtame vaatluse alla üksnes kõige värske- mad, 2018. aasta andmeid, püüdes välja selgitada, millised 11–17aastaste noorte rühmad on virtuaalmaailmas tegutsemiseks paremini ette valmistunud ja kes on haavatavamad.

Eesti noorte oskused turvaliseks internetikasutuseks on nende endi hinnangul üldiselt head (vt joonist 8). Enamik 11–17aastaseid oskab eemaldada inimesi oma kontaktide nimekirjast (93% märkis, et see vastab täielikult või pigem tõele), teab, millist infot võib internetis jagada ja millist mitte (92%), ning oskab muuta oma privaatsusseadeid (83%).

Mõnevõrra keerukamaid oskusi palusime hinnata üksnes 13–17aastastel (vt joonist 8), kes hindavad oma digipädevust samuti üldjoontes heaks. Enamik noori (90%) teab, kuidas seada piiranguid neile, kes internetis tema kohta infot näevad, 93% oskab internetis käituda olukorrale kohaselt, ning

Joonis 8. Noorte digitaalne pädevus 2018, %

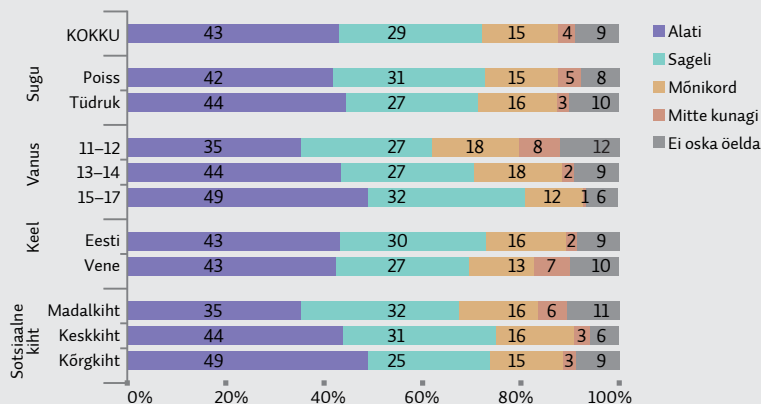
Märkus: 11-17-aastased, n=763; 13-17-aastased, n=528

88% on teadlik, millises olukorras peaks internetis infot jagama ja millises mitte. Üldiselt peavad 11-17-aastased noored oma oskusi paremaks enamini internetiturvalisuses kui infootsingus ja sisuloomes (vt Sukk, Soo 2018: 25-26), mis viitab sellele, et turvaline internetikasutus on olnud viimastel aastatel Eesti noorte digitaalse kirjaoskuse arendamises esmatähtis.

Noorte digipädevus suureneb ootuspäraselt koos vanuse kasvamisega – mitme oskuse poolest ületab 15-17-aastaste keskmine enesehinnang 11-14-aastasteid ning 13-14-aastased on omakorda 11-12-aastastega võrreldes enesekindlamad (vt lisa 1). Samuti ei esine silmapaistvalt suuri erinevusi nii poiste ja tüdrukute ega ka eesti ning vene keelt rääkivate noorte vahel. Tähelepanu väärib hoopis asjaolu, et oma digipädevust hindavad keskmisest tagasihoidlikumaks noored, kes paigutasid end kujuteldaval sotsiaalsel redelil madalamale (astmetele 0-5). Lapsevanema haridus ei osutunud aga statistiliselt olulisel määral eristavaks tunnuseks.

Kuna noored kasutavad internetti enim mobiil- või nutitelefonis (Sukk, Soo 2018: 15), käsitleme lähemalt ka nutiseadmete turvalise kasutamise oskusi ja piirdume jällegi 13-17-aastastega. Eesti noorte nutiseadmete kasutamise pädevus on üldiselt heal tasemel (vt lisa 2). Enamik 13-17-aastaseid oskab oma nutitelefoni võõraste eest kaitsta (jaatavalt vastas 96%), teab, kuidas enda asukohta näitavaid sätteid välja lülitada (88%), ja oskab leida infot nutitelefoni turvalise kasutamise kohta (87%). Veidi enesekindlamalt tunnevad end seejuures poisid, 15-17-aastased ja vene keelt kõnelevad noored. Siingi ilmnes märgatav seos enesehinnangulise sotsiaalse kihiga: mida kõrgemale ühiskondliku redeli astmele noor ennast asetab, seda paremaks peab ta end ka nutitelefoni turvalises kasutamises.

Ühtlasi uurisime, kui hästi on noored ette valmistunud toimetulekuks mõne internetiohu või probleemse olukorraga. Enamik vastanutest usub, et teab, mida teha, kui keegi käitub internetis viisil, mis neile ei meeldi (72% teab seda

Joonis 9. Noorte vastused väitele „Ma tean, mida teha, kui keegi käitub internetis viisil, mis mulle ei meeldi“, %

Märkus: Sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi, 2018. aasta

endi sõnul alati või sageli; vt joonist 9). Ootuspäraselt on internetisuhtluses kogenumad ja seetõttu ka pädevamad vanemad noored, eriti 15–17aastased. Ehkki siinkohal ei esine märkimisväärset soolist erinevust, nähtub, et eesti keelt kõnelevad noored on pisut enesekindlamad: 11% eesti ja 17% vene noortest ei tea, mida internetiohu või probleemse olukorra korral teha, või ei oska sellele vastata. Taaskord on noorte enesehinnangulise pädevuse juures oluline osa sellel, millisesse sotsiaalsesse kihti nad enda meelest kuuluvad: ennast madalkihti paigutavad noored hindavad probleemse olukorraga hakkamasaamise valmidust kõige tagasihoidlikumaks.

Noorte internetisuhtluses võib probleemseks olukorraks pidada küberkiusamise pealtnägemist. Neid 11–17aastaseid noori, kes olid viimase 12 kuu jooksul näinud pealt, kuidas kedagi teist internetis solvavalt või inetult koheldi, on üsna palju (40%). Neist enamik (63%) väitis, et teab, mida

niisuguses olukorras teha. Muuseas on siin tähtis tähele panna etnokultuurilist erinevust küberkiusu ohvri aitamisel: eesti keelt kõnelevatest noortest püüdis kannatanut aidata 40%, vene noortest aga 63% (Sukk, Soo 2018: 48).

Toimetulek häiriva veebisuga

Noorte heaolu seisukohast on oluline, kui sageli kogevad nad internetikahju, st puutuvad internetis kokku millegagi, mis neid häirib või muretsema paneb, ning kuidas nad selle olukorraga toime tulevad. 2018. aasta andmetel koges viimase 12 kuu jooksul internetikahju 23% 11–17aastastest noortest (lisa 3). Koos vanusega suureneb ka häiriva veebisuga kokkupuutumise tõenäosus. Veidi rohkem kogevad internetikahju tüdrukud ja noored, kes paigutavad end madalkihti või kõnelevad vene keelt.

Tabel 1. Isikud, kellele noor rääkis häirivast internetikogemusest või küberkiusamisest 2018. aastal

	Häirivast internetikogemusest rääkimine		Küberkiusamisest rääkimine	
	%	Arv	%	Arv
Mõnele umbes omavanusele sõbrale	48	84	34	45
Emale või isale	35	61	28	37
Vennale või õele	10	18	10	13
Õpetajale	6	10	9	12
Kellelegi teisele	6	10	5	7
Muule täiskasvanule, keda usaldan	4	8	2	3
Kellelegi, kelle töö on lapsi aidata (sotsiaaltöötaja, politsei, psühholoog)	1	2	2	2

Märkus: Valida võis mitu vastusevarianti

Tabel 2. Häirivast internetikogemusest rääkinud ja mitterääkinud noorte tundmused 2018. aastal

	Rääkis kellelegi (n=118)		Ei rääkinud (n=48)	
	%	Arv	%	Arv
Häbi	61	56	47	19
Põnevus	43	40	41	16
Uudishimu	34	32	13	5
Hirm	24	22	31	12
Abitus	24	22	6	2
Viha	18	16	19	8
Kurbus	16	15	7	3
Alandus	10	9	7	3
Rõõm	7	7	2	1
Ei tundnud midagi erilist	5	4	7	3

Märkus: Valida võis mitu vastusevarianti

Enamik internetikahju kogenud noortest (71%) kasutas kommunikatiivset toimetulekustrateegiat ehk rääkis kellelegi juhtunust (vt lisa 3). Tuntavalt enam jagasid oma muret tüdrukud (78%). Lisaks torkab silma, et kommunikatiivset strateegiat kasutavad sagedamini nooremad, 11–12aastased, ning keskkihti kuuluvad noored. Kuna vastajate arv on aga rühmades väike, pole need erinevused statistiliselt olulised.

Üks kõige tõsisem internetirisk on küberkiasamine. Enamik noori (61%), kes olid seda kogenud, kasutas kommunikatiivset strateegiat, kuid palju oli ka neid, kes ei rääkinud juhtunust kellelegi (39%; vt lisa 4). Nii nagu teiste internetikahjudega toimetulemise juures, ilmnes ka siin kõige selgem seos sugudega: enamik küberkiasatud tüdrukutest valis kommunikatiivse strateegia, aga veidi üle poole poistest ei rääkinud juhtunust kellelegi. Samuti selgus, et küberkiasamisest rääkisid pigem noored, kes on 13–14aastased, kõnelevad vene keelt või paigutavad end kõrgkihti.

Valdavalt usaldavad noored internetimured sõpradele (48% netikahju kogenutest ja 34% küberkiasatutest, vt tabelit 1) või vanematele (vastavalt 35% ja 28%). Vähem räägitakse internetis millegi häiriva kogemisest või küberkiasamisest õele või vennale (10%), veidi harvemini õpetajale või teisele täiskasvanule. Väärub mainimist, et professionaalse nõustaja poole pöörduvad kaduvväike osa (1–2%) internetimuredega kokku puutunud noortest.

Veidi rohkem kasutavad kommunikatiivset strateegiat noored, kes kogevad internetis midagi häirivat sagedamini ehk vähemalt kord nädalas. Küberkiasamisest räägivad kõige tõenäoselt juhtunust (natuke, üsna või väga) häiritud noored. Küll aga tuleb näha probleemsetena seda, et noorte seas, kes ei rääkinud viimasest küberkiasamisest kellelegi, oli 14% neid, kes olid juhtunust üsna või väga häiritud.

Häirivad internetikogemused võivad noortes esile kutsuda mitmesuguseid tundmusi (vt tabelit 2). Enamik noori tunneb juhtunu pärast häbi, sageli valdab noori ka põnevus või uudishimu. Väga sageli tunnevad internetikahju kogenud

noored hirmu, abitust, viha või kurbust. Ehkki statistiliselt olulisi seoseid pole võimalik esitada, väärub mainimist, et peaaegu kolmandik neist, kes oma muret kellelegi ei usaldanud, tundis hirmu.

Häiriva internetikogemusega toimetulekuks kasutavad noored peale kommunikatiivse ka teisi strateegiaid. Kõige levinumad on passiivsed käitumisviisid: ligikaudu kolmandik noortest ei teinud viimase juhtumi korral sellest välja või lihtsalt sulges veebilehe või äpi (vt tabelit 3). Proaktiivsete võtete seas on populaarseim see, et ebameeldivalt käitunud inimene blokeeritakse (19% juhtudest). Samavõrd levinud kui passiivne soov, et ebameeldivalt käitunud inimene noore rahule jäta, on teine proaktiivne strateegia: häiriva inimese sõnumite kustutamine (12%). Tähelepanuvääriv osa noortest (17%) kasutas aga võtet, mis ei sobinud ühegi ankeedis esitatud vastusevariandi alla.

Strateegiate võrdlemiseks ja seoseanalüüsiks moodustasime koondtunnused: vähemalt ühe proaktiivse/passiivse strateegilise võtte kasutamine. Proaktiivsed strateegiad on noorte seas tunduvalt vähem populaarsed kui passiivsed võtted (vt lisa 5). Ootuspäraselt kasutavad proaktiivset strateegiat vähimal määral ja passiivset strateegiat enim kõige nooremad vastajad, 11–12aastased. Seosed teiste sotsiaal-demograafiliste tunnustega pole statistiliselt olulised, kuid on märgatav, et mida kõrgemas sotsiaalsesse kihti noor end paigutab, seda suurem on proaktiivse strateegia kasutamise tõenäosus.

Noored võivad internetikahju kogedes toimetulekustrateegiaid kombineerida. Seejuures ilmneb, et kommunikatiivse strateegia kasutajad eelistavad mõnevõrra rohkem proaktiivseid võtteid ja kommunikatiivse strateegia mittekasutajad kalduvad veidi enam lootma passiivsele strateegiale (vt tabelit 4).

Kuigi uurisime ka kõigi kolme toimetulekustrateegia (kommunikatiivse, proaktiivse ja passiivse) kasutamise seoseid digipädevusega, ei ilmnenud olulisi mustreid. Ainsa

Tabel 3. Proaktiivsete ja passiivsete strateegiate kasutamine häiriva internetikogemuse korral 2018. aastal

	%	Arv
Proaktiivsed strateegiad		
Kustutasin kõik selle inimese sõnumid	12	21
Teatasin sellest (nt klikkasin veebikeskkonnas „abi“ või „teata rikkumisest“ lingile, võtsin ühendust interneti teenusepakkuja või veebilehe haldajaga)	7	12
Muutsin oma privaatsusseadistusi / kontaktandmeid	7	12
Passiivsed strateegiad		
Ei teinud juhtunust välja või lootsin, et asi laheneb iseenesest	33	57
Panin veebilehe või äpi kinni	29	51
Tahtsin, et see inimene mind rahule jäta	12	20
Tundsime end juhtunu tõttu süüdi	6	10
Tahtsin sellele inimesele kätte maksta	5	8
Lõpetasin mõneks ajaks interneti kasutamise	5	9
Tegin midagi muud	17	29

Märkus: Valida võis mitu vastusevarianti

Tabel 4. Vähemalt ühe proaktiivse või passiivse strateegilise võtte kasutamine häirivast internetikogemusest rääkinud ja mitterääkinud noorte seas 2018. aastal

	Rääkis kellelegi (n=118)		Ei rääkinud (n=48)	
	%	Arv	%	Arv
Proaktiivne strateegia	33	39	18	9
Passiivne strateegia	63	74	77	37

märkimisväärse tõigana selgus, et kommunikatiivset strateegiat kasutanud noored on enesekindlamad väitma, et nad teavad, mida teha, kui keegi käitub internetis viisil, mis neile ei meeldi.

Kokkuvõte

Eesti noored tunnevad end internetis küllaltki turvaliselt: enamik 11–16aastaseid ei ole 12 kuu jooksul millegi häirivaga kokku puutunud. Veidi enam kui viiendik on aga kogenud midagi ebameeldivat või hirmutavat.

Vaatlusaja jooksul on toimunud mõned olulised muutused: vähenenud on isikuandme- ja seadmeriske kogenud noorte osakaal, samuti seksuaalse alatooniga veebimaterjali näinud ning seksuaalse sisuga sõnumeid saanud noorte suhtarv. Võrreldes kaheksa aasta taguse ajaga oli 2018. aastal veidi vähem ka neid noori, kes olid internetis võõraga suhelnud või läinud internetituttavaga silmast silma kohtuma. Suurenenud on aga kahjulikku veebisisu – eriti vihasõnumeid ja enesevigastamise kajastusi – näinud ning mõnevõrra ka küberkiusamist kogenud noorte osakaal. Samale tasemele on jäänud nende noorte suhtarv, keda on internetis miski häirinud või kes on kogenud mõnd interneti liigkasutamisele viitavat olukorda.

Eesti noorte turvalise internetikasutuse oskused, sealhulgas nutiseadmete kasutamise pädevus, on nende endi hinnangul üldiselt head. Noorte digipädevus suureneb vanuse kasvades – see on ootuspärane, arengupsühholoogilist seaduspära ja elukaarega seotud kogemustepagasi suurenemist järgiv tulemus (vrd varasemad uuringud, nt Livingstone, Helsper 2010). Vanemaks saades sageneb ka kokkupuude enamike veebiriiskide, välja arvatud isikuandmeriskidega. Muuseas heaks saab kiita seda, et võrreldes EU Kids Online'i 2010. aasta üle-Euroopalise uuringu tulemustega ei esine Eestis 2018. aastal poiste ja tüdrukute vahel silmapaistvalt suuri

erinevusi riskide kogemises ega digipädevuses (vt Livingstone jt 2014). Samuti puuduvad olulised erinevused eesti ja vene keelt rääkivate noorte vahel.

Tähelepanuväärne on asjaolu, et kõikides käsitletud aspektides hindavad oma digipädevust keskmiselt tagasihoidlikumaks noored, kes paigutasid end kujuteldaval sotsiaalsel redelil madalamale. Kuna ilmnes, et just need noored kogevad mõnevõrra sagedamini ka internetikahju, on tegemist kõige haavatavama sotsiaalse rühmaga. Tagasihoidlik sotsiaal majanduslik taust on osutunud üheks olulisimaks internetiriskide ja -kahju kogemise teguriks ka rahvusvahelistes uuringutes (Livingstone, Helsper 2007; Livingstone jt 2011).

Enamik internetikahju kogenud noortest kasutas kommunikatiivset toimetulekustrateegiat ehk rääkis kellelegi juhtunust. Kõige rohkem jagavad oma muret tüdrukud, eriti küberkiusamise ohvriks langedes. Väärib mainimist, et professionaalse nõustaja (sotsiaaltöötaja, psühholoogi või politseiniku) poole pöördub kaduvväike osa internetimuredega kokku puutunud noortest. Selle põhjuseks võib olla nii noorte vähene teadlikkus nõustamisvõimalustest, psühholoogiliste raskustega seotud stigmad – nt ei julge noored kaaslaste silme all pöörduda oma kooli psühholoogi poole – kui ka nõustamisteenuste vähene kättesaadavus (vt ka käesolev kogumik, ptk 2).

Üldiselt, kui noored kogevad tõsisemat internetikahju ja tunnevad end seejuures sagedamini või rohkemal määral häirituna, leiavad nad usaldusväärse isiku, kellega oma muret jagada. Siiski eristub väike rühm noori, kes on olnud küberkiusamisest tõsisemalt häiritud või tundnud internetis kogetu pärast hirmu, kuid pole kedagi juhtunusse pühenanud.

Ehkki proaktiivsed toimetulekustrateegiad on tõhusamad ning aitavad arendada säilenõtkust (Vandoninck jt 2012), kasutavad noored sagedamini passiivseid strateegiaid. Siingi tõsisis esile kindel kihistumismuster: proaktiivseid võtteid

kasutavad rohkem noored, kes eelistavad ka kommunikaatiivset strateegiat, on vanemad (ja seega pädevamad) ning hindavad oma sotsiaalset staatust kõrgemalt.

Lõppeks ilmnes Eesti noorte digitoimetulekus sotsiaal-teadustes tuntud Matteuse efekt („Sest igäihele, kellel on, antakse, ja tal on rohkem kui küllalt, kellel aga ei ole, selle käest võetakse ära seegi, mis tal on“; Mt 25: 29; vt ka Kalmus jt 2014; Vandoninck jt 2012). Kui enamik noori on digimaailmas hakkamasaamiseks hästi ette valmistunud ega koge suuri raskusi, leidub siiski väiksem rühm noori, kel läheb eakaaslastega võrreldes kehvemini nii sotsiaalses kui ka virtuaalses keskkonnas. Seega tuleks noorsoo- ja sotsiaaltöötajatel pöörata tähelepanu sellele, kuidas tulevad digimaailmas toime tagasihoidlikuma sotsiaalse taustaga noored, küsides aeg ajalt otsesõnu, kuidas neil virtuaalsuhtluses läheb, ning pakkudes võimalust veebimuredest rääkida, et neile koos lahendusi otsida.

Parandamist vajab ka noortele suunatud psühholoogiliste nõustamisteenuste otsene kättesaadavus, mis ei nõua vanema nõusolekut, ning noorte informeeritus spetsialistidelt abi saamise võimalustest. Seejuures on väga oluline hoolitseda abi küsivate noorte privaatsuse eest.

Kuna kordusuuringu tulemustest selgus, et noored ei näe siiski kahjulikku veebisisu (eriti vihasõnumeid) vähem ega lange harvemini küberkiusamise ohvriks, soovitame teavitust- ja ennetustegevustes pöörata enim tähelepanu just nendele veebiriskidele. Oluline on kasvatada noortes täisleppimatust küberkiususe suhtes ning arendada säilenõtkust ja toimimisoskusi küberkiusamisega kokkupuutumisel. Täiskasvanute hea eeskujuga, sealhulgas vähemalt elementaarne viisakus virtuaalsuhtluses, on samuti määrava tähtsusega (Kalmus, Siibak 2020).

Kasutatud allikad

- Barak, A. (2005). Sexual Harassment on the Internet. *Social Science Computer Review*, 23(1), 77–92.
- Dehue, F., Bolman, C. ja Völlnik, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' Experiences and Parental Perception. *Cyberpsychology & Behaviour*, 11(2), 217–223.
- Hasebrink, U. (2012). Young Europeans' Online Environments: a Typology of User Practices. Livingstone, S., Had- don, L., Görzig, A. (toim), *Children, Risk and Safety on the Internet: Research and Policy Challenges in Comparative Perspective* (lk 127–140). Bristol: Policy Press.
- Helsper, E. J., Kalmus, V., Hasebrink, U., Sagvari, B. ja De Haan, J. (2013). *Country Classification: Opportunities, Risks, Harm and Parental Mediation*. LSE, London: EU Kids Online.
- Hudson, C. C., Lambe, L., Pepler, D. J. ja Craig, W. M. (2016). Coping While Connected: the Association Among Cyber- victimization, Privacy Settings, and Reporting Tools in Youth. *Canadian Journal of School Psychology*, 31(1): 3–16.
- Kalmus, V. ja Siibak, A. (2020). Eesti noored virtuaalses arvamusruumis. H. Sooväli-Septing (toim), *Eesti inimarengu aruanne 2018/2019* (lk 122–131). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Kalmus, V., Siibak, A. ja Blinka, L. (2014). Internet and Child Well-Being. A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Fronese ja J. E. Korbin (toim), *Handbook of Child Well-Being. Theories, Methods and Policies in Global Perspective* (lk 2093–2133). Dordrecht: Springer.
- Kerstens, J. ja Stol, W. (2014). Receiving Online Sexual Requests and Producing Online Sexual Images: the Multi- faceted and Dialogic Nature of Adolescents' Online Sexual Interactions. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(1).
- Livingstone, S. (2014). Risk and Harm on the Internet. Jordan, A. ja Romer, D. (toim), *Media and the Well-Being of Children and Adolescents* (lk 129–146). Oxford: Oxford University Press.

- Livingstone, S. ja Haddon, L. (2009). *Kids Online: Opportunities and Risks for Children*. Bristol: The Policy Press.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. ja Ólafsson, K. (2011). *Risks and Safety on the Internet: the Perspective of European Children. Full findings*. London: LSE, EU Kids Online.
- Livingstone, S. ja Helsper, E. (2007). Taking Risks When Communicating on the Internet: the Role of Offline Social-Psychological Factors in Young People's Vulnerability to Online Risks. *Information, Communication and Society*, 10(5), 619–643.
- Livingstone, S. ja Helsper, E. J. (2012). Balancing Opportunities and Risks in Teenagers' Use of the Internet: the Role of Online Skills and Internet Self-Efficacy. *New Media & Society*, 12(2), 309–329.
- Livingstone, S., Kalmus, V. ja Talves, K. (2014). Girls' and Boys' Experiences of Online Risk and Safety. C. Carter, L. Steiner ja L. McLaughlin (toim), *The Routledge Companion to Media and Gender* (lk 190–200). London: Routledge.
- Livingstone, S., Mascheroni, G. ja Staksrud, E. (2018). European Research on Children's Internet Use: Assessing the Past and Anticipating the Future. *New Media & Society*, 20(3), 1103–1122.
- Mascheroni, G. (2020). Datafied Childhoods: Contextualising Datafication in Everyday Life. *Current Sociology*, 68(6), 798–813.
- McHugh, B. C., Wisniewski, P. J., Rosson, M. B. ja Carroll, J. M. (2018). When Social Media Traumatizes Teens: the Roles of Online Risk Exposure, Coping, and Post-Traumatic Stress. *Internet Research*, 28(5), 1169–1188.
- Siibak, A. (2019). Digital Parenting and the Datafied Child. T. Burns ja F. Gottschalk (toim), *Educating 21st Century Children: Emotional Well-Being in the Digital Age*. Paris: OECD Publishing.
- Soo, K., Ainsaar, M. ja Kalmus, V. (2012). Behind the Curtains of e-State: Determinants of Online Sexual Harassment among Estonian Children. *Studies of Transition States and Societies*, 4(2), 35–48.
- Soo, K. ja Bodanovskaya, Z. (2011). Risk Factors of Becoming a Victim of Internet Related Sexual Abuse. Ainsaar, M. ja Lööf, L. (toim), *Online Behaviour Related to Child Sexual Abuse. Literature Report* (lk 46–49). Stockholm: Council of the Baltic Sea States.
- Staksrud, E. ja Livingstone, S. (2009). Children and Online Risk: Powerless Victims or Resourceful Participants? *Information, Communication & Society*, 12(3), 364–387.
- Sukk, M., Soo, K. (2018). *EU Kids Online'i Eesti 2018. aasta uuringu esialgsed tulemused*. V. Kalmus, R. Kurvits ja A. Siibak (toim). Tartu: Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.
- Swist, T., Collin, P., McCormack, J. ja Third, A. (2015). *Social Media and the Wellbeing of Children and Young People: a Literature Review*. Perth, WA: Prepared for the Commissioner for Children and Young People, Western Australia.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following You Home from School: a Critical Review of Literature and Synthesis of Research on Cyberbullying Victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277–287.
- Vandoninck, S., d'Haenens, L. ja Segers, K. (2012). Coping and Resilience: Children's Responses to Online Risks. S. Livingstone, L. Haddon ja A. Görzig (toim), *Children, Risk and Safety on the Internet: Research and Policy Challenges in Comparative Perspective* (lk 205–218). Bristol: The Policy Press.
- Vandoninck, S., d'Haenens, L. ja Roe, K. (2013). Online Risks: Coping Strategies of Less Resilient Children and Teenagers Across Europe. *Journal of Children and Media*, 7(1), 60–78.

LISA 1

Noorte digipädevus sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi 2018. aastal (keskmised)

	Sugu		Vanus			Keel		Sotsiaalne kiht		
	Poiss	Tüdruk	11–12	13–14	15–17	Eesti	Vene	Madal-kiht	Kesk-kiht	Kõrg-kiht
Ma oskan eemaldada inimesi oma kontaktide nimekirjast	3,7*	3,8*	3,6*	3,8*	3,8*	3,7	3,8	3,6*	3,8*	3,8*
Ma tean, millist infot võin internetis jagada ja millist mitte	3,5*	3,6*	3,4*	3,6*	3,6*	3,5	3,6	3,3*	3,6*	3,7*
Ma oskan muuta oma privaatsusseadeid (nt sotsiaalmeedias)	3,3	3,4	2,9*	3,4*	3,7*	3,3	3,5	3,2	3,4	3,4
Ma tean, kuidas seada piiranguid, kes internetis minu infot näevad	3,6	3,6	–	3,5*	3,7*	3,6	3,6	3,4*	3,6*	3,7*
Ma oskan internetis käituda olukorrale vastavalt	3,4	3,5	–	3,4	3,5	3,4	3,6	3,3*	3,5*	3,6*
Ma tean, millises olukorras ma peaksin jagama infot internetis ja millises mitte	3,4	3,4	–	3,3*	3,5*	3,4	3,4	3,2*	3,5*	3,5*

Märkus: Digipädevusi hinnati skaalal: 0 – „ei vasta üldse tõele“, 1 – „pigem ei vasta tõele“, 2 – „ei üks ega teine“, 3 – „pigem vastab tõele“, 4 – „vastab täielikult tõele“. Analüüsist on välja jäetud „ei oska öelda“ vastanud noored. Tärniga tähistatud rühmade vastused erinevad statistiliselt oluliselt ($p < 0,05$) t-testi ja dispersioonanalüüsi alusel.

LISA 2

Nutiseadmete turvalise kasutamise oskused 13–17aastaste noorte seas sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi 2018. aastal (%)

	Oskan välja lülitada minu asukohta näitavaid sätteid (nt Facebookis või Google Mapsis)			Oskan kaitsta oma nutitelefoni parooli, ekraanimustri või sõrmejäljega			Oskan leida infot, kuidas kasutada nutitelefoni turvaliselt		
	Jah	Ei	Ei oska öelda	Jah	Ei	Ei oska öelda	Jah	Ei	Ei oska öelda
Kõik vastajad	88	6	6	96	2	2	87	6	7
Sugu									
Poiss	90	5	5	97	2	1	89	7	4
Tüdruk	86	7	7	95	3	3	86	4	10
Vanus									
13–14	84	8	8	96	2	2	82	8	10
15–17	92	4	4	95	3	2	92	4	4
Keel									
Eesti	88	5	7	95	2	3	87	5	8
Vene	89	7	3	98	2	0	88	8	4
Sotsiaalne kiht									
Madalkiht	86	9	4	92	6	3	82	9	9
Keskkiht	89	5	6	96	2	2	88	5	7
Kõrgkiht	91	4	5	98	1	1	91	3	6

LISA 3

Häirivad internetikogemused ja nendest rääkimine sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi 2018. aastal

	Netikahju kogenud noored		Häirivast internetikogemusest rääkimine			
	%	Arv	Rääkis kellelegi		Ei rääkinud	
	%	Arv	%	Arv	%	Arv
Kõik vastajad	23	175	71	118	29	48
Sugu						
Poiss	20	78	63	46	37	27
Tüdruk	26	97	78	72	22	21
Vanus						
11–12	15	36	78	26	22	8
13–14	22	50	69	32	31	15
15–17	30	89	70	60	30	26
Keel						
Eesti	21	119	72	82	28	31
Vene	28	56	69	36	31	16
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	28	40	63	23	37	13
Keskkiht	22	81	78	61	22	17
Kõrgkiht	22	39	70	27	30	11

LISA 4

Küberkiusamise kogemine ja sellest rääkimine sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi 2018. aastal

	Küberkiusamist kogenud noored		Küberkiusamisest rääkimine			
	%	Arv	Rääkis kellelegi		Ei rääkinud	
			%	Arv	%	Arv
Kõik vastajad	17	131	61	77	39	49
Sugu						
Poiss	19	75	46	33	54	39
Tüdruk	15	56	81	44	19	11
Vanus						
11–12	17	39	61	24	39	15
13–14	20	44	68	28	32	13
15–17	16	48	54	25	46	21
Keel						
Eesti	15	87	57	48	43	37
Vene	22	45	70	29	30	13
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	17	25	62	14	38	9
Keskkiht	18	65	60	40	40	26
Kõrgkiht	17	29	73	20	27	7

LISA 5

Vähemalt ühe proaktiivse või passiivse strateegilise võtte kasutamine häiriva internetikogemuse korral sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi 2018. aastal

	Proaktiivne strateegia		Passiivne strateegia	
	%	Arv	%	Arv
Kõik vastajad	29	50	67	117
Sugu				
Poiss	25	20	70	55
Tüdruk	31	30	65	63
Vanus				
11–12	22	8	85	31
13–14	34	17	60	30
15–17	28	25	64	57
Keel				
Eesti	31	37	64	77
Vene	25	14	72	40
Sotsiaalne kiht				
Madalkiht	18	7	65	26
Keskkiht	31	25	65	53
Kõrgkiht	44	17	70	27

**Noorte liikuvus-
praktikad ja neid
mõjutavad tegurid
maapiirkondades**

NOORTE LIIKUVUSPRAKTIKAD JA NEID MÕJUTAVAD TEGURID MAAPIIRKONDADES

Raili Nugin

Sissejuhatus¹

Viimaste aastakümnete arengut iseloomustav märksõna on kahtlemata mobiilsus. Transpordi areng ja parem kättesaadavus erinevate ühiskonnakihtide seas on muutnud inimesed liikuvamaks kui kunagi varem. Juba mõnda aega läbiviidavad liikuvusuuringud näitavad, et nii reisimine kui ka tööalane- ja õpiränne on võtnud aukartustäratavad mõõtmed. Me teame umbkaudu, kui palju ning kuhu liigutakse, ent mõneti vähem seda, millised sotsiaalsed mõjud võivad olla sellisel mobiilsusel – kuidas muutuvad kohad, kuidas teisenevad sotsiaalsed suhted, mil moel muudab see erinevaid kombeid jne.

Käesolev peatükk püüab seda lünka teadmistes täita, võttes vaatluse alla noored, kes elavad hajaasustusega- ehk maa- piirkondades². Nende mobiilsust on seni peamiselt käsitletud

linnastumise ja väljarände võtmes. Väheste ja kahaneva rahvastikuga piirkondades on just noorte lahkumine kriitiline, kuna lahkuvad need, kes võiksid luua lisaväärtust (nii järelkasvu kui panustamise näol inimkapitali). Käesolevas peatükis analüüsitakse peamiselt kahte uurimisküsimust: (1) mil moel võib asulate ruumiline korraldus (nt külakeskuse struktuur) mõjutada liikuvusmustreid ning vastupidi, olla neist mõjutatud?; ning (2) kuidas on erinevad kapitalide liigid (sotsiaalne, kultuuriline ja sümboolne) seotud mobiilsustega ning mismoodi liikumine omakorda neid mõjutab?

Allpool kirjeldan protsesse, mis näitavad, et (nii maal kui ka linnas elavate) noorte mobiilsuspraktikad on märksa mitmekesisemad, kui jääb mulje uurimustest, mis vaatlevad noorte linna kolimist või maale jäämist (Jones 1999; Jamieson 2000; McGrath 2001; Kloep jt 2003; Stockdale 2006; Howley 2006; Krange, Skogen 2007; Gibson, Argent 2008; Demi jt 2009; Rye 2011; Irvin jt 2012). Peatükk osutab, et mõistmaks noorte mobiilsust peaks laiendama uurimisfookust ka sotsiaalsetele ja struktuurilistele aspektidele, mis seni uurimisest veidi kõrvale on jäänud. Teisisõnu tuleb

¹ Käesoleva artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur (uurimisgrant PRG 398).

² Maapiirkondade ja maalise mõiste on üsna keeruline sotsiaalselt konstrueeritav termin. Kontseпти defineerimisega seonduvatele probleemidele pühendun edaspidi, teoreetilisi lähtekohti avavas alapeatükis.

artiklis juttu mitte ainult noortest ja nende elust, vaid ka maaelu aspektidest, mis mõjutavad nende igapäevaelu, liikumist ja väljarännet.

Tuginedes 2010.–2019. aastatel kogutud süva- ja grupiintervjuudele (77 informandi, peamiselt noortega) ning osalusvaatlustele, näitab peatükk, kuidas asulate ruumiline struktuur mõjutab nii liikumismustreid kui ka sotsiaalset kapitali ning on samal ajal mõlemast sõltuvuses. Huviringide ja noortekeskuste dünaamika (lahtiolekuajad, tegevused) sõltuvad paljuski sellest, millised on asula tüüp, selle kuvand, asukoht, transpordikorraldus ja kogukonnasisesed suhted. Noorte liikumispraktikad mõjutavad nende sotsiaalseid suhteid või positsiooni ühiskonnas, aga mõlemad aitavad ka nende mobiilsust suurendada. Teisisõnu mõjutab mobiilsus väga paljusid sotsiaalseid aspekte – ja vastupidi – ning nende koosmõju mõistmiseks peaks noorte liikuvusuuringute amplituud laiendama.

Peatükk algab tutvustusega Eesti arengust liikumisuuringute kontekstis. Sellele järgneb teemakohase teoreetilise kirjanduse tutvustus. Pärast detailsemat andmestiku ja uuringumetodoloogia kirjeldust järgneb analüüs, mis on jaotatud kaheks alapeatükiks, lähtuvalt eespool toodud uurimisküsimustest. Esimene alapeatükk käsitleb kohtade ruumiliste ja struktuuriliste aspektide läbipõimimist mobiilsustega; teine käsitleb erinevate kapitalide seotust liikuvusmustritega ja mobiilsuse mõju kapitalide omandamisele. Kirjatükk lõpeb kokkuvõttega, milles juhitakse tähelepanu aspektidele, mida peaks silmas pidama noorte liikumisi uurides ning noortepoliitikaid välja töötades.

Mobiilsused Eestis

Noorte elu mõjutavad ka Eestis üldisemalt levinud liikumispraktikad ja -normid. Mida peetakse normaalseks? Kuidas liiguvad noorte vanemad, sõbrad, trennikaaslased? Millist

räägitakse meedias ja millised on üldlevinud mobiilsed eluviisid konkreetsetes kultuuris? Mille poole püüelda, milliseid valikuid elus teha?

Eesti on üks hõredama rahvastikutihedusega riike Euroopas, sealjuures on suur osa siinsest elust koondunud pealinna ja selle ümbrusse. Tallinn ja Harjumaa toodavad üle 60 protsendi rahvuslikust koguproduktist, seal elab üle 40 protsendi elanikkonnast ja sinna on koondunud ligi pooled töökohad (45%, Statistikaamet 2011). Need numbrid näitavad, et Eesti on väga linnastunud, aga ka kõrge töömobiilsusega riik. Ligi 75 000 inimest tuleb igapäevaselt Tallinna tööle, lisades seeläbi 50 000 autot linna tänavatele (Tamm, Nergi 2018).

Kodukohast eemal töötamine on viimastel aastatel plahvatuslikult kasvanud. Kui 1997. aastal töötas 81% Eesti inimestest samas munitsipaalüksuses, kus elas, siis kakskümmend aastat hiljem (2017) oli see number kahanenud 63,1%-le (Statistikaamet 2017)³. Maal elavatest inimestest töötas 2017. aastal väljaspool enda omavalitsust ligi 65% (ibid.). Ent pendeldamine pole ainult töölkäijate amplituud. Ka õppimise eesmärgil rännatakse pikki kilomeetreid, sageli iga päev. 71% Eesti gümnaasiumiõpilastest ei õpi kodule kõige lähemas koolis ning gümnaasisti keskmine koolitee oli 2016. aastal 15 km pikk (Valgma 2017).

Lisaks Eesti piires kodust eemal töötajatele ning õppijatele on palju neidki, kes töötavad välismaal. Eesti inimeste osakaal, kes töötavad välismaal või on seda kunagi varem teinud, on üks kõrgemaid Euroopa kontekstis (Tammaru jt 2017). Soomes elab ligikaudu 51 500 Eestist pärit inimest (Assmuth jt 2018), kellele lisanduvad need, kelle elukoht on registreeritud Eestis, kuid kes käivad Soomes tööl. Viimastel aastatel Eestisse sisserännanute seas on suurim osakaal (33%) neil, kes on kunagi Soome kolinud, kuid nüüd sealt naasevad (Tammaru jt 2017). Välismaal töötamise viise on

³ Pärast haldusreformi see arv küll tõusis (67%), ent see tõus peegeldab vaid seda, et haldusüksused muutusid suuremaks. Nii muutus üheks omavalitsuseks Saaremaa vald, mille pindala on 2712 km².

erinevaid (periooditi töötajad, kohalviibijad, igapäevased pendeldajad), seega on keeruline määratleda, kes on emigreerunud ning kes elavad ajutiselt riigis, kus nad töötavad. Ehk tuleks kriitiliselt suhtuda ka „väljarännanu“ mõistesse ja rääkida pigem translokaalsetest inimestest (mõistel peatutakse pikemalt allpool, vt ka Assmuth jt 2018).

Demograafiliste ja geograafiliste eripärade ning transpordi ja infotehnoloogia kiire arengu tõttu on mobiilsus Eestis kasvanud määrani, mis mõjutab kohtade arengut, sealjuures ka nende inimeste (sh noorte) igapäevaelu, kes ise kuhu ei liigu. Käesolev peatükk osutabki sellele, kuidas on sotsiaalsed suhted ja mobiilsus omavahel seotud ning millised aspektid mõjutavad noorte liikuvust.

Mobiilsuse uurimine maapiirkondades ja selle väljakutsed: teoreetilised lähtekohad

Maapiirkondade noorte mobiilsusest rääkides tekib esimesena küsimus, kuidas defineerida maapiirkondi. Üks võimalus on neid määratleda asustuse või selle tiheduse järgi, nii näiteks mõistetakse ametlikult maapiirkonda valla või väikelinnana, kus elab vähem kui 4000 inimest (Värnik jt 2011: 5). Teisalt on viimaste aastakümnete mobiilsuste areng hägustanud piire maa ja linna vahel, seega muutub üha keerulisemaks ka nende määratlemine mõõdetavate markerite abil. Tänapäeva ühiskonda iseloomustavad valg- ja vastulinnastumine ning linlike eluviiside tungimine maale (Värnik jt 2011: 5), räägitakse koguni planetaarsest urbanismist ehk erinevate linlike toimemehhanismide imbumisest linnadest välja (Brenner, Schmid 2015). Nii ei pruugi abiks olla ka maa defineerimine linnale vastandumise kaudu.

Rando Värnik koos kolleegidega on leidnud, et maalisus on eelkõige sotsiaalne konstruktsioon ning seda saab defineerida kui „geograafilist piirkonda koos talle omaste sotsiaalsete ja looduslike iseärasustega“ (Värnik jt 2011: 5).

Mõistagi on ka nende iseärasuste defineerimine keerukas ja sõltub kontekstist (ning erineb riigiti). Käesolevas peatükis tuginetakse intervjuudele, mis on tehtud kohtades, mida saab defineerida maapiirkondadena nii asustustiheduse aspektist kui ka sotsiaalkonstruktivistlikult (seda looduslikku ja sotsiaalset kooslust defineerivad kohalikud maakohale iseloomulikuna ning linnast erinevalt).

Teisena kerkib esile küsimus mobiilsuse mõistest ja sellest, kuidas seda uurida või mõõta. Akadeemilistes kirjutistes on üha enam hakatud rääkima mobiilsuste, sotsiaalsete struktuuride ja ruumiliste arengute koosmõjust ning vajadusest uurida kõiki neid fenomene koos, mitte eraldi (s.o uue mobiilsuse paradigma, ingl k *new mobility paradigm*, vt Sheller ja Urry 2006). Ka noorteuurimustes ei peaks seega käsitlema eraldi liikumist ning sotsiaalset ja ruumilist elukeskkonda, vaid uurima nende omavahelisi seoseid ja mõjutusi. Liikumist seejuures ei tuleks siinkohal käsitleda pelgalt noorte endi liikumisena, vaid tähelepanu tuleks pöörata ka sellele, kuidas liiguvad noorte elusid mõjutavad kapitalid, tähendused ja kultuurid (Creswell 2014; Merriman 2014; Farrugia 2014: 293). Ligipääs liikumisvõimalustele on muutunud ühiskonnakihistuse vormiks (Kaufmann jt 2004), seega mobiilsus on muutunud kõigi eagruppide jaoks omaette kapitaliks või ressursiks. Oluline pole enam niivõrd inimese päritolu ja elukoht, kuivõrd see, kas ja kuidas ta sealt liikuma pääseb ning kas ta suudab füüsilise liikumise pöörata enda jaoks ülenevaks sotsiaalseks mobiilsuseks (Bauman 1998).

Niisiis pole ka maapiirkondades noorte mobiilsuse uurimisel piisav küsida pelgalt seda, kas nad lahkuvad maalt või jäävad kodukohta. See kitsendab noorte liikuvusmuutrite uurimise ühele otsusele (eeldades seejuures, et otsus on ühekordne) ega vaatle liikumispraktikaid laiemalt. Noorte mobiilsus algab juba lasteaiast, erinevatel eluetappidel sealjuures muutudes. Paljud on samaaegselt seotud nii kodukoha kui ka mõne linnaga, elades periooditi mõlemas. Paigaidentiteet on muutunud painduvaks ja asendunud „dünaamilise heterolokaalsusega“ (Halfacree 2012: 209). Globaalne

majandussüsteem põhineb mobiilsustel ja rahvusvahelistel suhetel ning liikumispraktikad on muutnud ka linna ja maa omavahelisi suhteid – seda kõike tuleks uurimisel arvesse võtta (Farrugia 2016: 838).

Mobiilsuse kasvu tõttu on viimastel aastakümnetel aktuaalseks saanud ka hargmaisus ehk transnatsionalism – nähtus, et inimesed on migreerunud sihtriiki, ent on seotud mitmel moel ka lähteriigiga (kultuurilisi ja perekondlikke sidemeid säilitades ja hoides, vt Jakobson 2017; Ahas jt 2017; Telve 2018). Teadusmaailmas debateeritakse hargmaisuse üle, sest see hõlmab erinevaid praktikaid. Mitmed uurijad on viidanud, et tänu hargmaisuse levikule peab ümber mõtestama mitte ainult migratsiooni mõiste, vaid ka ühiskonna oma laiemalt (Levitt, Schiller 2004), sest see mõjutab ühiskondlikke toimetehhanisme ka nende jaoks, kes jäävad kodumaale või kelle riiki toimub sisseränne (Vertovec 2004).

Hiljutised kasvanud rändevood on kaasa toonud selle, et ühe inimese transnatsionaalsus ei pruugi hõlmata pelgalt kahte riiki, vaid mitmeid siht- ja isegi lähteriike või erinevaid paiku lähteriigis. Seetõttu on kasutusele võetud ka mõiste translokaalsus (vt nt Assmuth 2018; Peth jt 2018), mis ei ole hargmaisust kirjeldades niivõrd kinni rahvus- ega riigipiirides, vaid lähtub eelkõige erinevatest paikadest. Translokaalsus võimaldab seega kirjeldada näiteks Eestis elavaid Venemaa kodanikke, kes on tööl Soomes. Mõiste on oluline ka käesoleva peatüki kontekstis, sest võib tähistada maaelanike seotust erinevate kohtadega (nii linnadega Eestis kui ka väljaspool Eestit).

Maapiirkondades elavate noorte puhul võidakse geograafilist liikumist maalt linna sageli tõlgendada liikumisena sotsiaalsel redelil (Bjarnason, Thorlindsson 2006; Thissen jt 2010; Rye 2011; Haukanes 2013). Vahel nähakse maale jäämist koguni märgina mahajäämusest või läbikukkumisest (Skeggs 2004; Evans 2016). Samal ajal võib (olenevalt koha sümboolsest väärtusest) saada paigaidentiteet omamoodi ressursiks, eneseteostamise vahendiks (Krange, Skogen

2007; Nugin 2018). Enamgi veel, füüsiline liikumine erinevate kohtade vahel on sageli määrav kohaidentiteedi tekkel: inimesel tekib võimalus võrrelda erinevaid paiku ja selle alusel hinnata kodukohta (Shucksmith 2018). Teisalt nõuab ka kohaidentiteedi teadvustamine ja sõnastamine hariduslikku tausta ja võib sõltuda sotsiaalsest taustast (Shucksmith 2012). Seetõttu saab liikumist käsitleda nii materiaalse kui ka sümboolse ressursina (Annist 2016; Rye, Blekesaune 2007) ja mitte kõik mobiilsustüübid pole vahetatavad teisteks kapitalideks.

Kokkuvõtvalt, kuigi väljarännet maakohtadest linna on uuritud (Jamieson 2000; Rye, Blekesaune 2007), on neist uurimustest pahatihti jäänud kõrvale igapäevased liikumispraktikad ja -mustrid. Liikuvuspraktikad ja nende tähendus ning mõju on märksa laiem teemadering kui pelgalt kavatsus või otsus maalt linna kolida. Maapiirkondade jätkusuutlikkus sõltub küll sellest, kui palju noori otsustab sinna elama jääda, ent samas on maakohtade arengupotentsiaalset lähtuvalt seal vaja kõige enam neid noori, kes on hea haridusega ning oskavad paigaidentiteeti enda jaoks sõnastada ja seda arendada. See aga eeldab pahatihti mobiilsust. Seega, et töötada välja jätkusuutlikke poliitikaid noorte ja maakohtade jaoks, on vajalik uurida, kuidas ja millised liikuvuspraktikad mõjutavad kogukondi ning kuidas mõjutavad kogukonnad ja taristustruktuurid noorte täiskasvanukssaamist ja mobiilsusi.

Andmed ja analüüsimeetodid

Peatükk tugineb välitöödele, mis on tehtud seitsmes Eesti maapiirkonnas aastatel 2010–2019. Uuritud paigad asusid neljas erinevas maakonnas nii Põhja-, Lõuna-, Ida- kui Lääne-Eestis. Kõik olid hajaasustusega regioonid, mille elanike arv oli alla 2000 inimese. Igas piirkonnas asus üks suurem keskusküla, mida ümbritsesid väiksemad külad. Kõik asusid üsna kaugel suurematest linnadest (keskmine kaugus

Tallinnast 181 km, vt täpsemat kirjeldust lisast informantide tabelist). Välitööde käigus viidi läbi peamiselt intervjuusid⁴, aga ka osalusvaatlusi. Enamasti intervjueriti noori inimesi (vanuses 12–27)⁵, ent igas piirkonnas peeti vajalikuks intervjuerida ka nn võtmeisikuid. Võtmeisikutena defineerin käesoleva uurimuse kontekstis noorsootöötajaid (sh huviringide juhte ja treenereid), õpetajaid või lapsevanemaid, kellel oli noorte elus oluline roll. Nagu eelnevalt mainitud, oli uurimise kontekstis oluline mõista ja uurida mitte vaid noorte igapäeva elu, vaid ka laiemaid protsesse ja tegureid, mis seda mõjutavad. Seda lünka aitasid täita just võtmeisikud, kes oskasid selgitada protsesse, mida noored oma vähese elukogemuse või kompetentsi tõttu alati ei märganud või ei teadnud.

Välitööde käigus tehti nii grüpiintervjuusid (N=13) kui ka individuaalseid süvaintervjuusid (N=14) 55 noore inimese ning 22 võtmeisikuga (kellest kaheksa olid ka ise alla 30 aasta vanad). Informante leiti nii tänavalt kui sotsiaalmeedia abil, aga ka noorsootöötajate kaudu või lumepallimeetodit kasutades. Intervjueritud noored olid 16–27aastased, välja arvatud kolm informanti, kes olid nooremad (sel juhul küsiti ka nende vanemate nõusolekut). Noorte valim on sooliselt tasakaalus (28 naist / 27 meest), ent võtmeisikute valimis domineerivad naised (17 naist / 5 meest), kajastades seeläbi ka soolist ebavõrdsust noorsootöötajate ja õpetajate seas. Noorte sotsiaalne taust erines. Intervjueriti nii gümnasiste kui tudengeid, kelle peredes oli erinev majandusliku kindlustatuse tase. Informantide seas oli aga ka neid, kes juba töötasid – ka siin püüeldi valimi heterogeensuse poole ning intervjueriti sotsiaaltöötajaid, kokki, automehaanikuid, lõhkajaid, põllumehi, kaitseväelasi, puuseppi ning ka omavalitsustöötajaid.

⁴ Kolm välitööd on viidud läbi koostöös Eesti Rahva Muuseumiga ja muuseumitöötaja Jaanika Jaanitsa abiga.

⁵ Noorsootöö seaduse järgi mõistetakse noorena inimest vanuses 7–26. Käesoleva uuringu kontekstis laiendasin vanuselist amplituuda, kuna mind huvitasid ka noored, kes olid maale jäänud või sinna elama asunud pärast haridustee lõppu.

Uuringus viidi läbi poolstruktureeritud intervjuud avatud küsimustega, mis lubasid vastajatel uusi teemasid ise üles võtta ja vestelda pikemalt teemadel, mis olid nende jaoks olulised. Intervjuu struktuur varieerus välitööde aastatel mõnevõrra, kuid keskendus enamasti noorte igapäeva elule, nende võimalustele ja tulevikuplaanidele ning mõtisklustele nende kodukoha ja selle ümbruse tähenduse üle.

Kõik intervjuud transkribeeriti ja kodeeriti (mõned tarkvaraga NVivo9, mõned käsitsi). Kodeerimisprotsessis kasutati suunatud kvalitatiivset sisuanalüüsi (Hsieh, Shannon 2005), mille puhul kodeerimissüsteem toetub juba eksisteerivale teooriale (siinses kontekstis toetuti uue mobiilsuse paradigma teooriale). Intervjuud loeti lähtuvalt küsimusest, kuidas on liikumine seotud kohtade või erinevate kapitalidega, ning kodeeriti need osad, mis puudutasid mobiilsust. Analüütilise selguse huvides tekkis kaks peamist teemaplokki: mobiilsuse ja kohtade omavahelised mõjud; ning mobiilsuse seosed kapitalidega. Tegelikult on need kaks teemat igapäeva elus tihedasti läbipõimunud. Peatüki analüüsiosa on jaotatud nende kahe teema järgi ning kõigi vastajate nimed on anonüümistatud.

Mobiilsused ja kohad

Ruumiliste ja sotsiaalsete struktuuride seotus mobiilsustega

Noorte igapäevased liikumistrajektorid (kooli, huviringidesse, tööle või sõbrale külla) on alati sõltunud ühelt poolt sellest, millised on transpordivahendid ja -võimalused, aga ka sellest, milline on asulate ruumiline struktuur. Teisisõnu – kui hajusalt on ehitatud majad, kui kaugel elavad mängukaaslased ja sõbrad, kui kaua liigutakse kooli jne. Liikumisvõimaluste piiratuse tõttu harisid Joosep Tootsi⁶

⁶ Tegelane Oskar Lutsu raamatust „Kevade“, mille tegevus toimub XX sajandi esimesel kümnendil.

ja ta koolikaaslaste vanemad põldu talu lähedal ning iga majapidamist ümbritses põllumaa. Talud asusid seetõttu üksteisest eemal ja asustus oli hõre. Toots ja ta eakaaslased sõidutati pastoraadi juures tegutseva kooli internaati, kus nad veetsid koolitalvel nädalaid, sest kodukoht oli koolist kaugel ning igapäevane sõitmine oluks mõeldamatu.

Hiljem, Nõukogude ajal, kui põllule hakati inimesi tööle viima bussiga, polnud enam tarvidust põldude kõrval elada, küll aga oli tähtis, et buss saaks põllutöölised peale võtta ühest kohast. Seega hakati 1960ndatel looma külakeskusi, kuhu ehitati linlikke kortermaju ja tihedalt koos asuvad eramaju. Lasteaiad ja koolid ehitati kodude lähedale ning internaatkoolide osakaal maakoolide hulgas langes drastiliselt. Tänapäeval on liikumisvõimalused aga veelgi enam arenenud ning see võimaldab elada keskustest kaugemal või käia suisa linnas tööl (või ka koolis). Samas pole kuhugi kadunud eelnevalt (nii Tootsi ajal kui ka hiljem) ehitatud talud ja kortermajad, mille paigutus ja kaugus üksteisest mõjutavad ka nüüdisaegsete noorte elu ja liikumistrajektoore.

Need asulad, mis olid Nõukogude ajal jõukad ning said ehitada suuri kortermaju, spordihooneid, kultuurimaju ja raamatukogusid, on nüüd pahatihti hädas mahajäetud arhitektuurse pärandiga, kuna liikumisvõimaluste suurenemise tõttu ei eelistata enam elada keskuskülades (Nugin, Pikner, ilmumas). Kehalise kasvatuse õpetaja Ulla (62) L asulast meenutas, et Nõukogude ajal ei ehitatud sinna eriti uusi maju ning ka kooli suurus jäi seetõttu tagasihoidlikuks – inimesed elasid lähedalasuvates küldes. Naaberasulas K aga oli olukord vastupidine – ehitati paneelmaju ja eramuid, samuti uus kool 300 õpilasele. Ümberkaudsetest küladest kolisid inimesed asulakeskusesse, nii jäid külad tühjaks. Ka taristud külade ümber lagunesid ning seetõttu ei taastatud enamikku talusid ka pärast poliitilist pööret. Pärast taasiseseisvumist on aga K keskusest inimesed ära kolinud ning kooli on jäänud vaid 16 õpilast, samal ajal kui L koolis käib 70 õpilast ning ümberkaudsed talud on elujõulisemad kui kunagi varem. Sellised lood näitavad, et mobiilsused ja

maakohtade sümboolne tähendus on omavahel seotud, sõltudes nii minevikust kui ka asula ruumilisest struktuurist tänapäeval ja mõjutades selle arengut. Lagunevate hoonetega asulate sümboolne väärtus kahaneb veelgi ning inimeste soov sinna elama tulla on väike, mõjutades seega demograafilisi arenguid neis piirkondades.

Asulate ruumiline struktuur võib mõjutada ka sotsiaalseid suhteid ja noorte igapäevaseid liikumispraktikaid. Meelis elas V külas paneelmajas, kuid käis koolis kaugemal, T asulas. Meelise hinnangul erinesid tema suhted sõpradega V külas tema klassikaaslaste omadest, kes elasid T asulas. Enamik Meelise sõpru elas tema lähedal paneelmajade korterites, T asulas aga elati enamasti eramutes, mis asusid üksteisest kaugel.

Meelis (17, 2011): V-s on korterelamute värk, T-s on rohkem üksikud majad ja enamusel on omad hoovid väiksed. Aga meil siin ikka oli kortermajas, kes sul oli naaber, oli see siis poiss... läksid tema ukse taha ja kutsusid õue, siis järgmise... nii et see on ikka teine asi. Seal kindlalt ei oska öelda, arvan, et seal T-s kutsuti vähem inimesi õue ja käidi õues. Seal oli natuke teistsugune elu.

Praegusel sotsiaalmeedia ajastul on ehk ka õuekutsumine teisenenud, ent kindlasti on säilinud elamute asukoha ja üksteisevahelise kauguse roll sotsiaalsete suhete ja noorte liikumispraktikate kujunemisel. Ka võivad elukohad sõltuda perekonna sotsiaalsest taustast ning vähemkindlustatud pered elada teatud elamutüüpides (nt paneelmajades) rohkem kui teised. Seega on sageli ka ruumilised ja sotsiaalsed hierarhiad omavahel seotud.

Ka teedevõrgust ja selle korrashoiust võib paljugi sõltuda. L valla endine volikogu liige rääkis, et vald jättis asfalteerimata ühe tee. Paljude selle tee ümbruses elavate inimeste jaoks oli tegu lühima teega lähedalasuvasse linna, ent nii mõnedki neist kasutasid pikemat teed, mis läbis valla keskust. Pikem tee oli asfalteeritud ning seega kiirem ja

mugavam. Vallaametnikud kartsid, et kui linna tööle sõitvad lapsevanemad muudavad oma linnasõidu trajektoori ega läbi vallakeskust, võivad nad panna ka lapsed linna kooli ning vald kaotab kooli pearahades. Ka teistes maapiirkondades selgus, et laste koolivalik ei sõltu sugugi alati sellest, milline kool on kõige lähemal, vaid sageli mängib rolli vanemate teekond tööle. Laps viiakse kooli linna, sest ise käiakse seal tööle ja vallakool sellele trajektoorige ei jää.

Lisaks igapäevasele taristule (pood, kliinik, kool, huviringid, noortekeskus) liiguvad noored vaba aega veetma pidudele. Mitmes maapiirkonnas on noorte kodulähedased pubid pidanud majanduslikel põhjustel ukseid sulgema. See tähendab, et vaba aega hakatakse rohkem veetma linnas, aga ka seda, et peole minekuks peab kasutama autot. Paljude noorte sõnul ootavad nad juhilubade saamist, et sotsiaalne elu oleks kirevam. Samas on ka maa-asulates kõrtse, kuhu käiakse ümbritsevatest küladest. Lapsevanem M külast rääkis, et igal reede õhtul veetsid ta pojad aega naabervalla pubis, ent see tähendas tema jaoks öist muret maanteedel varitsevate ohtude tõttu.

Grete-Liis (16, 2013) S külast: *Kunagi meil oli seal linnuse asemel /.../ selline pubi või ma ei tea, kuidas seda kutsuda, ja see oli küll selline hull möllupanemise koht, kus käisid koos mitme valla noored: lähedalt X, Y [naaberkülade nimed], isegi [lähedal asuvast linnast] sõideti sinna kohale. Aga nüüd on see muuseum.*

Grete-Liisi sõnutsi käivad kohalikud noored pidudel vaid linnas. See näitab, kuidas piirkondlikud sotsiaalsed suhtlusringkonnad võivad sõltuda kõrtside asukohast – väljas võib käia ka naabervallas ja suhelda seetõttu peamiselt teiste maapiirkondades elavate noortega (ja see võib potentsiaalselt suurendada mobiilsusi naabervaldade vahel). Linnas pidudel käimine suurendab tõenäoliselt aga peamiste suhtlusringkondade teket linnas ja mobiilsust keskuse suunas.

Reformid ja kogukonnad

Kiirete majanduslike ja demograafiliste muutuste tõttu on struktuuralsed reformid olnud maapiirkondade arengu vältimatu osa ning neid on toimunud pea kogu taasiseseisvumise perioodi jooksul. Piirkondlik areng (või ka selle hääbumine) mõjutab nii mobiilsusi kui ka sotsiaalseid suhteid külades. Iga kord, kui avatakse või suletakse pood, kool või mistahes muu asutus, tähendab see liikuvusmuutuste muutumist ja uute oludega kohanemist, mõjutades ka inimsuhteid.

1990ndatel alanud kiire linnastumine tähendas paljude maa-koolide ja -klasside ühendamist. Meelis meenutas, et kunagi oli V-s oma kool, mis suleti ning V kooli lapsed hakkasid käima T koolis, moodustades eraldi klassi. Nagu koolides kipub juhtuma, konkureerivad paralleelklassid omavahel paljudes valdkondades (sport, lauluvõistlused, õpiedukus) ning see võib tekitada pingeid. Nii juhtus ka T koolis ning need pinged kandusid edasi erinevate paikade vahelisteks pingeteks. Hiljem, kui rahvaarv vähenes veelgi, liideti V ja T klassid ning Meelise sõnul siis ka pinged kahanesid. Sarnaseid lugusid on rääkinud ka teised noored.

Merlin (18, 2011): *Kunagi, kui ma olin esimeses klassis, siis ma mäletan, oli mingi hull jama R ja K vahel. Kogu aeg! Oli lauluvõistlustel ja kergejõustikuvõistlustel mingi hull sihuke, kes on parem. Aga nüüd ei ole üldse enam. Kõik saavad hästi läbi.*

Mõistagi pole sellised mõõduvõtmised omased vaid maapiirkondadele – ka linnakoolides konkureerivad paralleelklassid. Linnas aga pole paralleelklassid moodustunud linnaosade alusel ja seega ei kandu selline vimm enamasti edasi piirkondlikult. Siin toodud näidetes aga tekkisid pinged koolisituatsioonis, ent need kanti üle ka noortele, kes polnud samas klassis või isegi koolis, sest kõik selle piirkonna inimesed tundusid kuidagi „kehvemad“. Kuna nii Merlin kui Meelis tunnistasid, et klasside ühendamisel leevenesid ka

pinged piirkondade vahel, võib eeldada, et klassikomplektide moodustamine regionaalsel alusel võib mõjutada erinevate paikkondade suhteid.

Regionaalreformid võivad muudelgi viisidel noorte liikumistrajektoore ja sotsiaalseid ringkondi muuta või täiendada. LS vald on üks sellistest näidetest. See moodustati 2016. aastal kolmest väikevallast. Valdade noortekeskusi ei ühendatud (vastupidi, loodi uus L noortekeskus). Keskuste juhid olid nüüd motiveeritud suurendama senist suhtlust (ja liikumist) ühendatud valdade vahel, korraldades ühiseid üritusi. See ülesanne osutus aga noorsootöötajatele parajaks väljakutseks.

Monika (24, 2017): Minu jaoks oli ka hästi keeruline esimestel kuudel, et L noored ei tahtnud mitte kuskile minna. Et lähme nüüd A-sse külla, ei, see on hästi see kodukoha mentaliteet. Isegi teised huviringide juhid on rääkinud, et üldiselt nad ei taha mitte kuskile minna. See on muidugi okei, see on hea, et neile kodu kõik meeldib. Aga et ei, et A ja K noored on mõttetud ja lollid, ja ei taha sinna minna, et teeme ikka siin, on ju. Nüüd me oleme ikka mitmetel väljasõitudel käinud, nad on kaasa tulnud mul. Selline teatud grupp muidugi.

Mark Shucksmith (2018) on välja toonud maakogukondade vastuolulise loomuse – ühest küljest on kogukond sotsiaalne ressurss ja paigaidentiteedi alus, ent samavõrd, kui see ühendab, välistab seesama identiteet ka teiste kaasamise. Haldusreform on selles mõttes väga huvitav uurimisobjekt – see näitab, kui paljud kogukonnad suudavad sellistest välistavatest praktikatest üle olla ja sidusad praktikad luua, hõlmates ka mobiilsust, mis ei toimi ainuüksi perifeeria ja keskuse vahel, vaid ka erinevate äärealade vahel.

Sageli räägitakse vajadusest tõsta maapiirkondades noorte osakaalu, otsides võimalusi, kuidas maal sündinud ja kasvanud noored jääksid kodukohta või tuleksid sinna tagasi

pärast õppimist. Selliste stsenaariumite puhul aga jäetakse kahe silma vahele rühm, kelle seas võiks samuti olla potentsiaalseid tulevase noori maaelanikke. Nimelt sõltub maapiirkonna arengupotentsiaal ka sellest, kui sageli liigutakse sinna teistest kohtadest, näiteks kui populaarne on paik suvituskohana. Nii näiteks elab suviti 400 000 Eesti inimest (s.o umbes 30% elanikkonnast) väljaspool kodu, suvitades vähemasti kuu aega (Ahas, Silm 2013). Enamasti kolitakse suveks maale. Paljudel suvitajatel on lapsed, kes kiinduvad neisse paikadesse ja suuremaks sirgudes võiksid oma tuleviku nendega siduda.

Täiskasvanuks saades kolis endisesse suvituskohta alaliselt elama Marika (25, intervjuueeritud 2017). Ta oli sündinud Tallinnas, kuid veetis kõik suved K külas. Pärast ülikooli lõppu otsustas ta oma elu aastaringselt siduda suvede jooksul armsaks saanud kohaga. Lisaks sellele, et K võitis kogukonda uue noore, mõjutas Marika otsus kohalike noorte elu ka sel moel, et ta hakkas lähedalasuvas noortekeskuses tööle noorsootöötajana. Selliseid näiteid on veelgi ja sageli pole maale kolinutel eelnevat perekondlikku sidet selle paigaga.

Suvituskohtadesse kolivad täiskasvanud mõjutavad ka sealsete noorte osakaalu, tuues oma lapsed maakoolidesse. Meelis (s 1964) kolis suvituskohta elama sajandivahetusel ja nüüdseks on tema perre sündinud kolm last. Samas mõjutavad kohalike noorte elu ka need suvitajad, kes ei pruugi piirkonda kolida, ent korraldavad maal näiteks muusikafestivale (pakkudes noortele nii meelelahutust kui ka suvist tööd). Lisaks ei tasu alahinnata suvitajatest noorte võimalikke sõprussuhteid kohalike noortega ja nende osalemist kohalikel noorteüritustel (nt laagrites) jne. Teisisõnu tasuks maanoorte elu paremaks mõistmiseks uurida ka linnainimeste liikumisi neisse paikadesse, mitte vaid maal elavate noorte liikumisi. Senised uuringud on osutanud, et uute kogukonnaliikmete sulandumine ei pruugi minna pingevabalt, kuid see siiski mõjutab kohalikke sotsiaalseid suhteid ja -vahekordi (Savage jt 2005; Savage 2010; Annist 2018).

Erinevate kapitalide ja mobiilsuste vahelised mõjud

Liikuvuspraktikate mõju noorte sotsiaalsele ja kultuurilisele kapitalile

Maapiirkonna liikumispraktikaid uuritakse enamasti arvutades, kui palju inimesi sinna saabub või sealt lahkub. Vähem tähelepanu on seni pööratud liikumisele maakohtade sees (Goodwin-Hawkins 2014: 168–170). Kui maal elav noor läheb kooli, sõltuvad mitmed tema tegevused kohaliku transpordikorralduse rütmist. Olenevalt vallast ja õpilase elukohast, võib koolitee ja bussisõit võtta kuni 40 minutit. Kuigi sama ajaga peavad arvestama ka paljud Tallinna noored, on maal bussigraafikud hõredamad.

Monika kirjeldas, et L kooli noored elavad enamasti kolmes erinevas suunas koolist, ca 10 kilomeetri kaugusel. Koolibuss teeb nende koju viimiseks mitu tiiru, võttes esmalt peale ühes suunas elavad lapsed ning tulles seejärel teistele järele. Seejuures vaheldub koju viimise järjekord, olenevalt päevast. Seega, sõltuvalt lahkumise ajast, tekib noortel sisustamist vajav vaba aeg. Tim Cresswell on rõhutanud, et mobiilsuste mõistmiseks tuleb sageli pöörata tähelepanu ka neist tingitud ootamistele (2012: 645) ja sellele, mida ooteajaga peale hakatakse.

Mõnikord veedavad noored aega lihtsalt bussijaamades ja -peatustes, panustades nii üsna levinud kuvandisse bussipeatustes passivatest tegevusetutest noortest (Haartsen, Strijker 2010). Teisalt on koolibussi tekitatud puhverajaknad paljude jaoks väga vajalikud, sest võimaldavad käia soovitud trennides, huviringides ja noortekeskuses. Vahel haaratakse nii erinevatesse tegevustesse ka need lapsed, kes muidu sellistest toimetustest välja jääksid. Paljuski tekivad ka sõprussuhted kaaslastega lähtuvalt sellest, millisesse huvitegevusse satutakse või millal noortekeskuses aega veedetakse. Seega mõjutab bussigraafik nii sotsiaalset kapitali

(laste omavahelisi suhteid) kui ka kultuurilist kapitali (luues potentsiaali huvitegevusteks). Vahel sõltub huviringide valik just liikumisvõimalustest (või võimetusest liikuma saada).

Samavõrd võivad bussigraafikud mõjutada noorte eemalejäämist tegevustest või seda, kus või milliseid hobisid harustatakse. H külas elav Luise käis koolis linnas 40 km kaugusel, kuid eelistas kodukohas asuvaid trenne ja ringe, mitte linna omi.

Luise (16, 2013): Mul on niimoodi, et üks marsa tuleb kell kolm ja siis ma jõuan iga päev sinna [kodukohta] enam-vähem. Järgmine tuleb alles kell kuus, siis ma jõuaksin alles kell seitse koju ega jõuaks üldse õppida.

Üks valiku põhjuseid oli ka see, et trennid olid kodukandis tasuta, seega käis Luise nii kergejõustikus, lauatennisel kui ka võrkpallis. Linnas trennide eest makstes valinuks ta tõenäoliselt vaid ühe spordiala. Luise mõõnis, et tänu sellele, et kooliväline tegevus oli koondunud koduküla lähedale, oli ka enamik sõpru pigem kodukandist kui linnast klassikaaslaste seast. Seega mängivad liikumismustrid rolli ka selles, milliste sotsiaalsete gruppide või paikadega noored end seovad ja kuhu kuuluvad. Tõenäoliselt on neil, kes Luise olukorras on valinud trennid ja huviringid linnas, ka suurem tutvusringkond seal.

Sotsiaalsel kapitalil on tähtis roll ka liikuvusvõimaluste leidmisel. Paljuski tuleneb kodust kaugemal asuvates huviringides osalemine vanemate võimalustest (kas neil on piisavalt ajalist või rahalist ressursi, kas peres on mitu autot jne). Teisalt sõltub see vanemate võimest teha koostööd teiste lapsevanematega. Noore mobiilsus võib sõltuda ka sõpradest ja sellest, kas sõbra vanem on nõus tedagi transportima. Vahel aitab liikuma abivalmis õpetaja. On juhtumeid, kus abi palutakse sotsiaalmeedias. Võib juhtuda, et tänu ühisele transportimisvajadusele sõlmivad lapsevanemad uusi sotsiaalseid suhteid. Igal juhul on sotsiaalne kapital ja mobiilsus omavahel tihedalt seotud.

2018. aastal kehtestati mitmel pool Eesti maakondades tasuta bussitransport. Välitööde käigus ei kohanud ma palju noori, kes oleksid kurnud ühistranspordi maksumuse üle (sest juba varemgi mitmed vallad kompenseerisid noorte sõite), pigem nuriseti bussigraafikute ja -marsruutide üle. Näiteks Kaido (19) ja Peeter (18) P külast hindasid olukorda „väga halvaks“, sest reis lähedalasuvasse linna (küll vaid 50 km kaugusele) võttis bussiga kaks ja pool tundi ning buss käis vaid kaks korda päevas. Seega kulus bussiga liikudes linnaskäigule terve päev, kuigi autosõit sinna kestnuks vaid veidi üle poole tunni. Teisisõnu sõltub liikuma saamine ka omavalitsuse logistilistest korraldustest ning erinevad kapitalid (sotsiaalne, majanduslik) ei pruugi rolli mängida, kui asulast linna käivad bussid tihedasti.

Kes saab vahetada mobiilsust teiste kapitalide vastu?

Lisaks liikumisele maalt linna ning maakohtade sees tuleks tähelepanu pöörata hargmaisusele – teisisõnu inimestele, keda on keeruline liigitada maalt väljarände mõttes nii lahkujateks kui jääjateks. Pärast Euroopa Liiduga liitumist on Eesti noorte seas palju neid, kes pikemalt või lühemalt töötavad või õpivad teistes Euroopa riikides. Üks sellistest on Kersti B asulast. Mõlemad tema vanemad käisid iga päev tööl teises omavalitsusüksuses ja tema õed elasid Tallinnas. Põhikooli ajal osales Kersti aktiivselt noorsootöös ning külastas noortevahetuse käigus Türgit. Gümnaasiumiõpinguid jätkas ta 80 km kaugusel asuvas linnas (kuigi gümnaasium oli olemas ka kodukohas). Pärast esimest gümnaasiumiaastat osales ta õpilasvahetuse programmis, õppides aasta Norras. Kõrgkooli kavatses Kersti minna Inglismaale, et õppida ajakirjandust. Ta polnud kindel, kas ta naaseb pärast seda kodukohta.

Kersti (18, 2012): Samas, kui isa ja ema on siia maja ehitanud, siis ma tulen küll siia elama. Aga see on küll nagu hiljem. Kui ma Eestisse tagasi tulen, siis läheksin Tartusse. Eesti on väike. Ükskõik, kus sa oled, istud

autosse, kahe tunni pärast oled teises Eesti otsas. Liikumist on alati Eestis ja see on lahe. /.../ Kui sul on oma pere ja pereelu, siis on [B] hea koht, aga kui sa oled veel noor ja tahad elu nautida, siis [B-st] jääb väheks. Kui ma kunagi saan oma pere ja tahan ühe koha peal olla, siis tõesti võib-olla.

Kersti tundis tugevat sidet kodukohaga, ent tema näide illustreerib ka seda, kuidas mobiilsus ja aina uute liikuvusvõimaluste otsimine on juba üles kasvades ja varakult saanud osaks tema elustiilist. Kersti enda ja tema pere mobiilsuspraktikad mõjutasid ta tulevikuplaane, aga samas ka arusaama, et vahemaad Eestis on väikesed. Seega mõjutab mobiilsuskogemus tema ambitsioone ja sihtide seadmist. Kindlasti andsid need kogemused ka julgust ja oskusi (ning võimalusi) taotleda järgmisi mobiilsusega seonduvaid projekte/stipendiume. Kersti rõhutas ka seda, et elu- ja töökoht ei pea tingimata kattuma ega välistanud võimalust elada tulevikus kodukohas. Samas illustreerib tema näide, et sotsiaalne ja majanduslik taust mängib elukäigus tähtsat rolli. Selline translokaalsus (mille puhul ka lähteriigis ollakse tihedalt seotud mitme kohaga) ei nõua vaid finantsressursse (ehkki leidub erinevaid programme, mis aitavad noorte õpinguid rahastada, on kindlasti vajalik ka teatud omafinantseering), aga ka kultuurilist kapitali haridusliku tausta näol. Kersti lugu viitab ka sellele, et väljarändekavatsused, mobiilsuspraktikad ja erialavalikud ei pruugi kokku langeda ja võivad kõik olla seotud erinevate paikadega.

Mobiilsus aga ei seonu vaid haridusega. Ka noored, kes otsivad oma kohta tööturul, kaaluvad erinevaid valikuid, mis sisaldavad endas liikumist. Paljud töötavad hooajati naaberriikides, peamiselt Skandinaavias. Kuigi välismaal töötavad noored kõigist Eesti piirkondadest, on enda koduvallast väljaspool töötajate osakaal maaelanike hulgas oluliselt suurem kui linlaste seas. Tallinna-lähedastest maakondadest käiakse tööl valdavalt pealinnas, ent mida kaugemal piirkond asub pealinnast, seda suurem hulk inimesi valib töötamiseks välismaa (peamiselt Soome). Kui töökoha tõttu

tuleb kaugele reisida nii ehk naa, kaalub palgavahe üles paar sõidule kulunud lisatundi. Sellised töötamise muustrid on erinevad: mõned pendeldavad regulaarselt, teised jäävad välismaale elama, osad töötavad hooajaliselt, teistel on kindel perioodiline rütm (nt kes viibib eemal viie nädala, kes kümne päeva kaupa). Kuigi need praktikad ei tundu eriti jätkusuutlikud, on paljudel pikki perioode eemal viibivatel noortel kodumaal pered. Seetõttu on neid raske liigitada nii jääjateks kui lahkujateks.

Tööränne mõjutab enamasti alati ka kohalejääjaid. Ulla rääkis perekonnast, kus isa töötas kuude kaupa Norras ja polnud nii tihti kodus, kui perekond oleks oodanud. Koju jäänud naine leidis endale uue kaaslase ning kolis koos lastega tema juurde linna. Sellised katkiläinud perekondade lood pole harvad (Assmuth jt 2018). Samas mõjutavad need suhete purunemised noorte elusid, kes seetõttu peavad kolima, aga ka kooliklasside dünaamikat või kasvõi valla eelarvet, sest väikestes kogukondades annab iga perekonna lahkumine või saabumine tunda ka eelarves.

On neid, kes töötavad välismaal aastaid, ent ei plaani (või ei saa) sinna jääda. Juhan (24, intervjuueritid 2011) T asulast oli veetnud kaks aastat Austraalias, töötades farmides. Koju naastes asus ta tööle lähedal asuvas kaevanduses lõhkajana. Aasta pärast koju saabumist ütles Juhan, et on Eestist tüdinud ja soovib siit lahkuda, ehkki ta selle aja jooksul polnud otsinud võimalusi välismaal töötamiseks. Raimo oli töötanud Soomes hooajalistel lammutustöödel. Ka tema oli tüdinud Eestis elamisest ja unistas bussijuhitööst Soomes. Maal elada ta ei soovinud.

Raimo (20, 2011): *Minu jaoks see ei ole huvitav, maal elada. Ka praegu tahaksin pidu ja möllu. Praegu. Veel. Ma ei tea... No jumal seda teab, praegu muidugi ma arvan, et tahaksin ikka seal linnas elada, ma ei tea, maal on mingid mesilased, noh. Nendega ma vabõee [üldse – vene k] ei viitsi möllata, nõelavad ja sutsavad mind ja ma lähen paiste näost ja...*

Teisalt rääkis Raimo õhinal, et ta tahaks minna nagu Juhangi Austraaliasse farmidesse tööle mõneks aastaks. Seega, põllumajanduslikud tööd olid tema jaoks vastuvõetavad, kui need hõlmaksid teatud moel eneseteostust (reisimist või uute kogemuste saamist).

Nii Juhani kui Raimo näited kajastavad nende sotsiaalset, kultuurilist ja majanduslikku tausta. Nende eluviisid, sõbrad ja hariduslik taust erinevad Kersti omast ning kuigi need võivad viia jätkuvate mobiilsusteni, ei vii nende geograafilises ruumis liikumine tingimata sotsiaalse mobiilsuseni. Sageli jäävad need noored maapiirkondadesse ja töötavad nn sinikraedena, ehkki nende suhtumine maakohtadesse on negatiivne (Rye 2006). Mõnikord võib siiski välismaal töötamine aidata tõsta noore sümboolset staatust eakaaslaste seas, kuigi töökogemus pole aidanud tal tõusta sotsiaalsel redelil (Annist 2016).

Kersti kultuuriline kapital ja hariduslik taust võimaldas tal sõnastada oma paigakuuluvustunde ja mõtestada mobiilsuskogemuse rolli kodukoha kiindumuses (vrd Shucksmith 2012). Tihti aitab just erinevate kohtade tundmine ja nägemine endas selgusele jõuda ning toita kohakuuluvust (Shucksmith 2018, Savage 2010). Teisalt on Beverly Skeggs (2004: 3) välja toonud, et just haritumatel ja jõukamatel inimestel on paremad eeldused selliseid ressursse (nt päritolu maakohast) välja tuua enda isiksuse rikastamiseks, sest neil on alati valik: olla kodukohas oma valitud ajal või päritolu varjata. Noored, kes ülikooliajal välismaal nn sinikrae positsioonil tööd teevad, suudavad paremini ka seda kogemust muuta enda kasuks sümboolseks kapitaliks, sest oskavad seda CVs esile tuua viisil, mis neile karjääriredelil abiks on.

Kokkuvõte

Maapiirkondades elavate noorte liikuvusi uurides tuleks arvesse võtta ka nende elukohtade ruumilist ülesehitust ja sotsiaalset konteksti. Külade ja asulate struktuur võib olla

läbi põimunud ajalooliste narratiivide, ideoloogia, sümboolsete tähenduste ja liikumispraktikatega. Need ruumilised struktuurid mõjutavad ühtaegu noorte mobiilsust, aga ka sotsiaalseid suhteid ja hierarhiaid kohtadel. Nii kultuuriline kui sotsiaalne kapital ja selle omandamine (või selle puudumine) võib sõltuda liikumismustritest ja bussigraafikutest. Haldusreformid võivad luua noorte jaoks uusi liikumistrajekte ja kujundada uusi jõuvahekordi sotsiaalsetes suhetes.

Konkreetsete asukohtade maine ja kuvand on oluline – noored võivad valida õppimiseks kaugema kooli selle parema kuvandi tõttu ja lahkuda kodukohast selle halva kuvandi pärast. Lisaks mõjutab paiga sümboolne tähendus linlaste liikumisi maakohadesse. Paljud neist võivad olla emotsionaalselt kohtadega väga seotud ning panustada seeläbi kogukonna arengusse. Seega on mobiilsus nähtus, mis on omavahelises sõltuvuses nii sotsiaalsete struktuuride kui ka individuaalsete arengutega. Mobiilsus võib sõltuda noore jaoks võtmeasukohtade reaalsest kaugusest, aga ka sellest, kuidas neid kaugusi tajutakse (autoga läbitavad vahemaad vs. sõltumine bussigraafikust). Kõik need aspektid sõltuvad ka noore sotsiaalsest taustast. Paigaidentiteedi loomiseks ja tunnetamiseks on sageli oluline võime liikuda, näha erinevaid kohti ning osata seda sõnastada.

Kõike eespool öeldut arvestades on äärmiselt keeruline alahinnata noorsootöö rolli maapiirkondades elavate noorte eludes. Noortekeskus (või huviring) on koht, mis võimaldab pöörata bussiootamise erinevate kapitalide kogumiseks, mis noore elus võivad kujuneda oluliseks. Noortekeskuses ajaveetmine aitab tugevdada sotsiaalset kapitali ehk sõprussidemeid kogukonnas. Lisaks sellele arendatakse seal erinevaid oskusi ehk kultuurilist kapitali. Samuti võimaldab huviringides käimine leida sidemeid liikumisvõimaluste arendamiseks. Näiteks võib ühises huviringis leida teisi noori, kelle vanemad aitavad abivajajaid trennidesse ja võistlustele või jagavad sõidukordi omavahel, tugevdades nii kogukonnasiseseid suhteid. Samas on noortekeskus koht, kus viiakse ellu noortevahetusi ning luuakse võimalusi

välismaale sõitmiseks ja väljaspool Eestit elavate noorte külaskäikudeks väikestes kohtadesse. Noortekeskuste tegevuste kaudu kohtutakse teiste noortega, kes elavad kodukandis või teistes Eesti piirkondades. See kõik mõjutab noorte liikumispraktikaid nii koduvallas kui ka sellest väljaspool.

Võimalused liikuda on mõjutanud kohti mitmel vastuolulisel moel, muu hulgas ka seda, kuidas me planeerime oma eluteed. Liikumispotentsiaal on saanud täiskasvanuusaamise oluliseks osaks, seda nii linnas kui maapiirkondades (Thompson, Taylor 2005; Cairns 2014) ja ka eneseteostuse lahutamatuks kaaslaseks (Bauman 1998). Liikumisvõimalus kaugetesse maadesse on nüüd kättesaadav ka nendes sotsiaalsetes kihtides, mis varem seda nautida ei saanud. Ometi erineb mobiilsuse mõju ja tähendus, sõltudes ka noore sotsiaalsest ja kultuurilisest taustast (Briggs 2013), ning kõik ei saa oma mobiilsuskogemust vahetada üleneva sotsiaalse mobiilsuse vastu. Maal elavate noorte puhul on seni peamiselt uuritud nende rännet lahkumise kontekstis, ent tähelepanuta on jäänud see, kuidas sarnased liikuvuspraktikad (nt tööränne välismaal) mõjutavad erineva sotsiaalse päritoluga noori. Mõnikord aitab ka lühiajaline välismaal elamine tõsta noore sümboolset staatust kaaslaste seas, ehkki ta töötab välismaal ametis, mida ta kodumaal ei nõustuks tegema (Annist 2016).

Mobiilsus on dünaamiline protsess, mida vaadeldes peab uurima nii kohalikku konteksti kui ka globaalseid ja poliitilisi arenguid. Kui me räägime maapiirkondades elavate noorte mobiilsusest, ei tohiks me keskenduda ainult nende rändekavatsustele või kohaidentiteedile. Samuti ei peaks vaatlema ainult neid noori, kes on juba täiskasvanuks saamas ja oma liikumisotsuseid ise teevad, sest liikumispraktikad saavad alguse varasest lapsepõlvest ja need harjumused võivad mõjutada ka noorte hilisemaid otsuseid. Me peaksime uurima ka maakohtadesse liikumist ning nn suvitajate seotust paikadega ja nende potentsiaalset mõju koha arengule. Samamoodi peaksime hoiduma rangetest jaotustest nagu

linn/maa, jääja/lahkuja, (kohta) kiindunud / (kohast) vöör-dunud. Noored võivad lahkuda lühemateks või pikemateks perioodideks, ent nad võivad jääda kodukohaga seotuks uutel viisidel (panustades sotsiaalmeedia kaudu vms).

Mobiilsust, väljarännet ja linnastumist kasutatakse sageli sünonüümidena, lihtsustades seeläbi neid protsesse ja riskides teha liigseid üldistusi. Lähemalt vaadates näeme, et kõik need mõisted sisaldavad mitmekülgseid praktikaid ja kõik need erinevad mõju poolest maakohtadele. Nende sügavamaid tähendusi eirates võib juhtuda, et regionaal-poliitilisi otsuseid võetakse vastu ennatlikult või kohalikke olusid arvestamata. Seetõttu on oluline kõiki neid nähtusi vaadelda eraldi, keskendudes sealjuures ka kohalikele nüanssidele noorte eludes, et tagada demograafiline tasakaal ja jätkusuutlik areng kohtadel. Liikumispriktikad kipuvad olema klassispetsiifilised ning sarnased andmed statistilistes raportites (välja- ja tööränne) võivad mõjutada kohalikke kogukondi erinevalt, sõltuvalt sellest, kes rändab ja mis eesmärgiga ning kas ja kuidas ta suudab hiljem selle kogemuse enda kasuks pöörata.

Kasutatud allikad

Ahas, R. ja Silm, S. (2013). *Regionaalse Pendelränne kordus-uuring*. Tallinn: Siseministeerium. Kasutatud 25.01.2019. <http://www.hol.ee/content/events/2/Pendelr%C3%A4nd euuringII.4-15-05-2013-14-55-33.pdf>

Ahas, R., Silm, S. ja Tiru, M. (2017). *Eestist lähtuv hargmaisus mobiilside rändlusandmete alusel*. T. Tammaru, K. Kallas ja R. Eamets (toim), Eesti Inimarengu Aruanne 2016/17 (lk 82–90). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

Annist, A. (2016). Elu mõtet kolides: Hargmaised eestlased ja ilmajäätü varjud. *Vikerkaar*, 31(7-8), 115–127.

Annist, A. (2018). *Struggling against hegemony: rural youth in Seto country*. Raport of HORIZON 2020 project: PROMISE: Promoting Youth Involvement and Social Engagement: Opportunities and challenges for conflicted young people across Europe. WP6: From Conflict to Innovation: Ethnographic Case Studies. Kasutatud 13.01.2020. <http://www.promise.manchester.ac.uk/wp-content/uploads/2018/06/Struggling-against-hegemony-rural-youth-in-Seto-country.pdf>

Assmuth, L., Hakkarainen, M., Lulle, A. ja Siim, P-M. (2018). *Children in Translocal Families*. L. Assmuth, M. Hakkarainen, A. Lulle ja P-M. Siim (toim), *Translocal Childhoods and Family Mobility in East and North Europe* (lk 3–33). Cham: Palgrave Macmillan.

Bauman, Z. (1998). *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

Bjarnason, T. ja Thorlindsson, T. (2006). Should I Stay or Should I Go? Migration Expectations Among Youth in Icelandic Fishing and Farming Communities. *Journal of Rural Studies*, 22(3), 290–300.

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. Richardson (toim), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (lk 241–258). Westport: Greenwood.
- Bourdieu, P. ja Wacquant, L. D. (2005). *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Brenner, N. ja Schmid, S. (2015). Towards a new epistemology of the urban? *City*, 19(2–3), 151–182.
- Briggs, D. (2013). *Deviance and Risk on Holiday. An Ethnography of British Tourists in Ibiza*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Cairns, D. (2014). *Youth transitions, international student mobility and spatial reflexivity. Being mobile?* New York: Palgrave MacMillan.
- Cresswell, T. (2012). Mobilities II: Still. *Progress in Human Geography*, 36(5), 645–653.
- Demi, M. A., McLaughlin, D. K. ja Snyder, A. R. (2009). Rural Youth Residential Preferences: Understanding the Youth Development. *Community Development Nexus. Community Development*, 40, 311–330.
- Evans, C. (2016). Moving away or staying local: the role of locality in young people's 'spatial horizons' and career aspirations. *Journal of Youth Studies*, 19(4), 501–516.
- Farrugia, D. (2014). Towards a spatialised youth sociology: the rural and the urban in times of change. *Journal of Youth Studies*, 17(3), 293–307.
- Farrugia, D. (2016). The mobility imperative for rural youth: the structural, symbolic and non-representational dimensions rural youth mobilities. *Journal of Youth Studies*, 19(6), 836–851.
- Gibson, C. ja Argent, N. (2008). Getting On, Getting Up and Getting Out? Broadening Perspectives on Rural Youth Migration. *Geographical Research*, 46, 135–138.
- Goodwin-Hawkins, B. (2015). Mobilities and the English Village: Moving Beyond Fixity in Rural West Yorkshire. *Sociologia Ruralis*, 55(2), 167–181.
- Haartsen, T. ja Strijker, D. (2010). Rural Youth Culture: Keten in the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 26, 163–172.
- Halfacree, K. (2012). Heterolocal Identities? Counter-Urbanisation, Second Homes, and Rural Consumption in the Era of Mobilities. *Population, Space and Place*, 18, 209–224.
- Haukanes, H. (2013). Belonging, Mobility and the Future: Representations of Space in the Life Narratives of Young Rural Czechs. *Young. Nordic Journal of Youth Research*, 21(2), 193–210.
- Howley, C. (2006). Remote Possibilities: Rural Children's Educational Aspirations. *Peabody Journal of Education*, 81, 62–80.
- Hsieh, H-F. ja Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288.
- Irvin, M., Byun, S-Y., Meece, J. L., Farmer, T. W. ja Hutchins, B. (2012). Educational Barriers of Rural Youth: Relation of Individual and Contextual Difference Variables. *Journal of Career Assessment*, 20, 71–87.
- Jakobson, M-L. (2017). Hargmaisuspoliitika. T. Tammaru, K. Kallas ja R. Eamets (toim), *Eesti Inimarengu Aruanne 2016/17* (lk 111–118). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Jamieson, L. (2000). Migration, Place and Class: Youth in Rural Area. *Sociological Review*, 48, 203–223.
- Jones, G. (1999). 'The Same People in the Same Places'? Socio-Spatial Identities and Migration of Youth. *Sociology*, 33, 1–22.
- Kaufmann, V., Bergman, M. M. ja Joye, D. (2004). Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 745–756.
- Kloep, M., Hendry, L. B., Glendinning, A., Ingebrigtsen, J-E. ja Espnes, G. A. (2003). Peripheral Visions? A Cross-cultural Study of Rural Youths' Views on Migration. *Children's Geographies*, 1, 91–109.

- Krange, O. ja Skogen, K. (2007). Reflexive tradition: young working class hunters between wolves and modernity. *Young. Nordic Journal of Youth Research*, 15(3), 215–233.
- Levitt, P. ja Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *The International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.
- McGrath, B. (2001). „A Problem of Resources“: Defining Rural Youth Encounters in Education, Work & Housing. *Journal of Rural Studies*, 17, 481–495.
- Merriman, P. (2014). Mobilities I: Departures. *Progress in Human Geography*, 39(1), 1–9.
- Milbourne, P. ja Kitchen, L. (2014). Rural Mobilities: Connecting Movement and Fixity in Rural Places. *Journal of Rural Studies*, 34, 326–336.
- Nugin, R. (2014). „I think that they should go. Let them see something“. The Context of Rural Youth’s Out-Migration in Post-Socialist Estonia. *Journal of Rural Studies*, 34, 51–64.
- Nugin, R. (2018). Mobile lives, immobile representations. Transfers. *Interdisciplinary Journal of Mobility Studies*, 8(2), 87–112.
- Nugin, R. ja Pikner, T. (ilmumas). Redrawing the post-socialist rurality: tensions with material legacies of Estonian collective farms.
- Peth, S. A., Sterly, H. ja Sakdapolrak, P. (2018). Between the village and the global city: the production and decay of translocal spaces of Thai migrant workers in Singapore. *Mobilities*, 13(4), 455–472.
- Rye, J. F. (2006). Rural youths’ images of the rural. *Journal of Rural Studies*, 22, 409–421.
- Rye, J. F. (2011). Youth Migration, Rurality and Class: a Bourdieusian Approach. *European Urban and Regional Studies*, 18(2), 170–183.
- Rye, J. F. ja Blekesaune, A. (2007). The Class Structure of Rural-to-Urban Migration. The Case of Norway. *Young. Nordic Journal of Youth Research*, 15(2), 169–191.
- Savage, M., Bagnall, G. ja Longhurst, B. (2005). *Globalisation and belonging*. London: Sage.
- Savage, M. (2010). The Politics of Elective Belonging Housing. *Theory and Society*, 27(2), 115–161.
- Shucksmith, M. (2012). Class, Power and Inequality in Rural Areas: Beyond Social Exclusion? *Sociologia Ruralis*, 52(4), 377–397.
- Shucksmith, M. (2018). Re-imagining the rural: From rural idyll to Good Countryside. *Journal of Rural Studies*, 59, 163–172.
- Sheller, M. ja Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 38, 207–226.
- Statistikaamet (2011). Statistikaameti andmebaas, RL011: Hõivatud maakonna, töökoha asukoha, soo ja vanuserühma järgi. Kasutatud 13.01.2020. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RL011&lang=2>
- Statistikaamet (2017). Statistikaameti andmebaas, TT234: Hõivatud elukoha, soo ja põhitöökoha asukoha järgi. Kasutatud 13.01.2020. <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=TT234>
- Skeggs, B. (2004). *Class, Self, Culture*. London: Routledge.
- Stenning, A. (2005). Post-socialism and the changing geographies of the everyday in Poland. *Transactions of the Institute of British Geographies*, 30(1), 113–127.
- Stockdale, A. (2006). Migration: Pre-requisite for Rural Economic Development? *Journal of Rural Studies*, 22, 354–366.
- Tamm, M. ja Nergi, A-M. (2018). Tallinn autostub. *Eesti Ekspress*, 29(42). Kasutatud 13.01.2020. <http://longread.delfi.ee/artiklid/tallinnasse-voorib-iga-paev-juurde-50-000-autotlinn-jaab-neile-kitsaks?id=83978754>

Tammaru, T., Kallas, K. ja Eamets, R. (2017). *Eesti Rändeajastul. Eesti Inimarengu Aruanne*. Kasutatud 13.01.2020. <https://inimareng.ee/pohisonumid-est-ri-randeajastul>

Telve, K. (2019). *Family Life Across The Gulf: Cross-Border Commuters' Transnational Families between Estonia and Finland*. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, kultuuriteaduste instituut.

Thissen, F., Fortuijn, D. J., Strijker D. ja Haartsen, T. (2010). Migration Intentions of Rural Youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkolonien, The Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 26, 428–436.

Thomson, R. ja Taylor, R. (2005). Between Cosmopolitanism and the Locals. Mobility as a Resource in the Transition to Adulthood. *Young. Nordic Journal of Youth Research*, 13(4), 327–342.

Vertovec, S. (2004). Migrant Transnationalism and Modes of Transformation. *The International Migration Review*, 38(3), 970–1001.

Valgma, Ü. (2017). Gümnasistide koolitee pikkus. *Statistikaameti blogipostitus*. Kasutatud 13.01.2020. <https://blog.stat.ee/tag/koolitee-pikkus/>

LISA 1

Intervjuuandmete kirjeldus

Piirkond	Välitöö aeg	Külad piirkonnas (sealne elanike arv)	Osalusvaatlus	Intervjueeritute arv	Sh intervjueeritud võtmeisikuid
Ida-Eesti (kirdeosa) 184 km Tallinnast	2010	M (533), E (147), J (243)		20	6
Ida-Eesti (kirdeosa) 170 km Tallinnast	2011	V (823), T (780), O (158)	Noorte seas populaarsete kogunemispaikade vaatlus (rand, parkla, spordiväljakud)	22	4
Põhja-Eesti, 42 km Tallinnast	2011	N (964), H (362), R (146)		7	2
Ida-Eesti, 200 km Tallinnast	2012	P (169)	Noorsootöö keskuse töö vaatlemine	8	3
Ida-Eesti (kirdeosa) 155 km Tallinnast	2012	B (627)		8	2
Lõuna-Eesti (kaguosa) 275 km Tallinnast	2013	U (100), S (684)		8	2
Lääne-Eesti, 244 km Tallinnast	2017, 2019	A (401), K (337), G (807), L (154)	Noorsootöö keskuse töö vaatlemine	4	3

**Ebakindla tööturu-
seisundi sotsiaal-
majanduslikud
mõjud ja strateegiad
raskustega
toimetulekuks**

EBAKINDLA TÖÖTURUSEISUNDI SOTSIAALMAJANDUSLIKUD MÕJUD JA STRATEEGIAD RASKUSTEGA TOIMETULEKUKS

Epp Reiska
Eve-Liis Roosmaa
Kaja Oras

Sissejuhatus¹

Selles peatükis kirjeldame 18–30aastaste noorte ebakindla tööturuseisundi mõju nende sotsiaalmajanduslikule olukorrale ja strateegiaid raskustega toime tulemiseks, tuginedes Horisont 2020 EXCEPT projekti raames aastatel 2015–2016 tehtud intervjuudele. Peatükk põhineb 2018. aastal RASI toimetiste sarjas ilmunud analüüsil „Tõrjutuse sisu ja

mõju noortele“². Ebakindla tööturuseisundina mõistame raskusi töö leidmisel, samuti töötamist mitteametlikult, osajaga või ajutiselt. Euroopa noored kogevad üha enam tööturutõrjutust, kuigi riigiti on noorte kaasatus tööturule väga erinev (Saar jt 2008). Uuringud on näidanud, et võrreldes teiste vanuserühmadega on noorte töötururiskid oluliselt suuremad, st neil on suurem tõenäosus kaotada töö, pikemalt tööd otsida ja töötada ebakindlatel töökohtadel (Verick 2009; O’Higgins 2010; Scarpetta jt 2010; Baranowska, Gebel 2010). Noorte ebakindel olukord tööturul toob kaasa majanduslikud raskused ja võib suurendada nende üldist sotsiaalset tõrjutust, väljendudes raskustes iseseisvumisel, haridustee jätkamisel, suhete loomisel ja hoidmisel, ühiskonnas kaasa löömisel, halvemas üldises heaolus ja tervises jms (vt ka Brand 2015).

¹ Siin peatükis analüüsitud intervjuud on tehtud Tallinna Ülikooli RASI juhitud projekti „Noorte sotsiaalne tõrjutus Euroopas: kumulatiivne halvemus, toimetulekustrateegiad ja tõhusad poliitikad (EXCEPT)“ (<http://www.except-project.eu/>) raames, mida rahastab Euroopa Liidu teadusuuringute ja innovatsiooni programm Horisont 2020, lepingu nr 649496. Eesti olukorda kirjeldavate ja võrdlevate analüüside koostamist rahastas Eesti Noorsootöö Keskus. Kõik peatükis avaldatud seisukohad kuuluvad autoritele ega väljenda mingil viisil Euroopa Komisjoni ametlikke seisukohti. Soovime tänada professor Marge Unti ja kõiki EXCEPTi projekti Eesti liikmeid arutluste ja sisuka tagasiside eest.

² Reiska, E., Roosmaa, E-L. ja Oras, K. (2018). Tõrjutuse sisu ja mõju noortele. RASI toimetised nr 2. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Euroopa riikide keskmine töötuse määr näitab, et üldjuhul on noorte (15–24aastaste)³ töötus võrreldes 25–64aastastega kaks ja pool korda kõrgem, seega näiteks 2018. aastal olid vastavad näitajad 15,2% ja 6,1% (Eurostat; vt ka Brenke 2017). Sarnane trend ilmneb ka Eestis, kus 2018. aastal oli kuni 24aastaste töötus 11,8% ja 25–64aastaste töötus 4,8%. Noorte töötuse määr püsib muu rahvastikuga võrreldes kõrgem, kuna tööelu alguses võtab sobiva töökoha leidmine pikemalt aega ning see toob kaasa sagedasema töökohtade vahetamise ja vastavalt ka suurema töötuse riski. Ent tähtis roll on ka tööturu institutsioonidel ja poliitikal (nt miinimumpalk või tööturu paindlikkuse määr), mis mõjutavad eri ühiskonnarühmi erinevalt (Hernanz, Jimeno 2017). Noored on tööturul eriti haavatavad majandussurutise ajal (vt nt Verick 2009; Eichhorst jt 2010; Choudhry jt 2012). Nii oli Eestis 2010. aastal 15–29aastaste hulgas töötuid pea veerand (Eurostati andmetel 24,3%, Euroopa Liidu 28 liikmesriigi keskmine 16,3%). Küll aga paranes Eesti noorte olukord kiiresti ja aastaks 2016 ehk intervjuude tegemise ajaks oli töötuse määr langenud enam kui poole võrra (olles 10%). Lisaks majandussurutisest väljumisele seletab noorte töötuse langust rahvastiku vanuselise koosseisu muutumine, st noorte osakaalu vähenemine ja nende madalam majanduslik aktiivsus (Brenke 2017). Muret on valmistanud ka pikaajaline, see tähendab enam kui 12 kuud kestev töötus, mis aastani 2011 oli Euroopa Liidu keskmisest kõrgem (vastavalt 8% ja 5,7%). Ent ka see näitaja on oluliselt langenud ja intervjuude tegemise ajal oli pikaajaline töötus Eesti noorte hulgas ligikaudu 2%⁴. Sellegipoolest on see näitaja, millele tuleb silma peal hoida, kuna pikk töötusperiood võib

³ Statistikas käsitletakse noortena sageli 15–24aastaseid, ent kuna EXCEPTi projektis vaadeldi noortena kuni 30aastaseid (eelkõige seetõttu, et tööturul stabiilse koha leidmine võtab üha kauem aega, mis omakorda lükkab edasi iseseisvumise), siis allpool esitame statistikat laiemal vanuserühma kohta.

⁴ Viimased andmed 15–29aastaste kohta näitavad positiivsete trendide jätkumist, nii oli 2018. aastal noorte töötuse määr 7,5% ja pikaajalise töötuse määr 0,8% (Eurostat).

lisaks tõsistele majanduslikele raskustele põhjustada madalat enesehinnangut, depressiooni ja ärevust ning sootuks töötusloobumist (Kokko jt 2000; Brand 2015).

Kuigi uuringuid ebakindla tööturuseisundi sotsiaalmajanduslike mõjude kohta on järjest enam, siis valdavalt põhinevad need nn ülalt alla lähenemisel. Peamiselt on rakendatud kvantitatiivseid meetodeid ning eelnevalt määratletud kategooriaid ja mõisteid. Selles peatükis kasutame aga kvalitatiivset lähenemisviisi, uurimaks, kuidas noored ise mõtestavad oma tööturuseisundit ning sellega haakuvaid materiaalseid ja sotsiaalseid tagajärgi igapäevaelus ja tuleviku planeerimisel. Seega on tegu ainulaadse rikkaliku kvalitatiivse andmestikuga, kus rõhk on noorte subjektiivsel tajul ja tõlgendustel. See võimaldab nende tööturukogemust paremini mõista ja muu hulgas näiteks töötada välja mõjusmaid meetmeid raskustesse sattunud noorte toetamiseks või ka näha, miks mõni olemasolev meede ei ole piisavalt tõhus.

Noorte kogetud ebakindla tööturuseisundi mõjusid esitame kolmes alapeatükis, mis keskenduvad igapäevastele rahalistele raskustele, võimalustele säästa ootamatute kulutuste ja/või tuleviku tarbeks ning tagajärgedele isiklikus ja pereelus, sõprussuhetes ning vaba aja veetmise võimalustes. Seejärel kirjeldame noorte toimetulekustrateegiaid kolmel tasandil: makrostrateegiaid, mis on seotud riigi meetmete ja toetustega või majanduse tingimustega; mesostrateegiaid, kus toetatakse lähedastele; ja mikrostrateegiaid, mis hõlmavad intervjuueeritud noorte endi tegutsemist. Esmalt on erinevad toimetulekustrateegiad loetletud ja lühidalt kirjeldatud, peatüki kokkuvõtte annab aga ülevaate sellest, kuidas intervjuueeritud noored toimetulekuviise kombineerivad. See tähendab, milline roll on noortel endil, vanematel, sõpradel-lähedastel ja riigil, et ebakindla tööturuseisundiga toime tulla, ning mis võivad olla tagajärjed, kui tugisüsteem on nõrk.

Tööturuseisundi ebakindlus ja strateegiad toimetulekuks

Töö kesket rolli inimeste elus on raske ülehinnata, kuna see annab sissetuleku, pakub võimalusi sotsiaalseteks sidemeteks, isiklikuks arenguks ning struktureerib elukorraldust (Jahoda 1982). Seega töö osas kindlustunde puudumine tekitab ebakindlust nii majanduslikus, sotsiaalses kui ka isiklikus elus (De Witte 1999). Kõige üldisemalt tähendab tööturuseisundi ebakindlus ühtlasi ebakindlust ja ebamäärasust tuleviku suhtes (De Witte 2005). Enamasti defineeritakse tööga seonduv ebakindlus (ingl *job insecurity*) olemasoleva töö kaudu, st läbi töö kaotamise ohu või töenäosuse olukorras, kus soovitakse töö jätkamist, ent isiklik kontroll selle üle puudub (vt nt Greenhalgh, Rosenblatt 1984). Samas on ka uurijaid, kes määratlevad tööturuseisundi ebakindluse töötuse kaudu ja seega leiavad, et töötuse taseme tõus ühiskonnas toob kaasa ka üldise tööalase ebakindluse tõusu (nt Gallie jt 1998). Samuti on käsitlusi, mis kombineerivad erinevad definitsioone, nt Mohr jt (2000: 339) eristavad nelja tööalast ebakindlust: 1) ühiskonna tasandil kõrgest töötuse määrast tingitud; 2) organisatsiooni või ettevõtte ebastabiilsusest tulenev; 3) indiviidi tasandil terav või akuutne töö kaotamise ohu tajumine; 4) töökaotuse etteaimamine ja ärevus olukorras, kus koondamised või vallandamised on juba alanud. Siin peatükis käsitleme ebakindla tööturuseisundina raskust leida tööd, aga ka töötamist tähtajalise töölepinguga, osaajaga, mitteametlikult või ebakindlatel töökohtadel ning samuti ametite hierarhias madalamatel töökohtadel (teenindus- ja müügitöötajad, lihttöölised jt).

Noored leiavad end üha sagedamini nn paindlikes tööhõivevormides (nt tähtajaline või osaajaga töötamine), neil on suurem töenäosus jääda töötuks ja püsiva töökoha leidmine võtab aina kauem aega (Blossfeld jt 2005; Baranowska, Gebel 2010). Paindlikud töövormid võivad sobida, kui noor alles otsib oma kohta töömaastikul, soovib töötamist ühitada õpingutega või muude eluvaldkondadega. Kui aga tegu ei ole valikuga, vaid noorel puudub võimalus leida

püsiv töökoht, siis tekitab see ebakindlust. Tööga seonduv ebakindlus võib viia üldisema sotsiaalse tõrjutuseni, kuna takistab iseseisvaks saamist, haridustee lõpetamist või jätkamist, tekitab majanduslikke probleeme, mõjub negatiivselt heaolule ja tervisele jne.

Mitu uuringut on analüüsinud noorte ebakindla tööturuseisundi tagajärgi iseseisvumisele vanematekodust väljakolimise ja oma pere loomise edasilükkamise kontekstis (Mills, Blossfeld 2005; Liebroer, Toulemon 2010). Majanduslikud tagajärjed iseseisvumisele on aga leidnud vähem käsitlemist, kuigi nii töötus kui ka ebakindel töö mõjutavad noore majandusliku iseseisvuse saavutamist. Kirjanduses rõhutatatakse, et tähtis on lisaks objektiivsele tööturuseisundile pöörata tähelepanu subjektiivsele ehk tajutud olukorrale (nt De Witte, Näswall 2003). Siin peatükis on fookus mõlemal, kuna ka ebakindluse tajumine võib oluliselt määrata inimese tegutsemise ja toimetulekuviiside valiku võimalusi ja piiranguid.

Töö või töötamise puhul eristatakse ilmseid (ingl *k manifest*) ja peidetud (ingl *k latent*) funktsioone (Jahoda 1982). Töö ilmsed funktsioonid on seotud rahalise hüvega (palk), peidetud funktsioonid aga elule struktuuri andmisega (igapäevaelu on suuresti korraldatud ümber töö, mis pakub mõtestatud tegevust), sotsiaalsete suhete võrgustiku ja staatusega jms. Jahoda (1982) käsitluse järgi võib tööalane ebakindlus vähendada inimese heaolu muu hulgas seetõttu, et tekib hirm ebapiisava sissetuleku pärast, mis ei võimalda ära elada ega tulevikku planeerida. Kahtlemata on töö puhul olulised nii ilmsed kui peidetud eesmärgid, ent eelkõige keskendumine siin esimestele, st uurime, kuidas tulevad noored toime töötuse ja ebakindla töö tõttu tekkinud rahaliste raskustega.

Tööväärtuste uurimisel on oletatud, et varasemate põlvkondadega võrreldes väärtustavad noored tööd kui sellist vähem, kuna nende tööturuseisund on ebakindlam või nad hindavad enam nn postmaterialistlikke väärtusi (Hagström, Gamberale 1995; Hult, Svallfors 2002; Pyöriä jt 2017). Siiski, uuringud näitavad, et töötud noored jätkuvalt väärtustavad

tööd ning sealjuures soovivad töötada täistööajaga (nt Hult, Svallfors 2002). Lisaks on näiteks Soome kohta leitud, et tööle orienteeritus on aastate jooksul püsinud stabiilsena ja noortele on töö roll pea sama oluline kui vanematele põlvkondadele, vaatamata sellele, et vaba aega on hakatud enam väärtustama (Pyöriä jt 2017). Lähtudes aga Jahoda (1982) ilmsetest ja peidetud töö funktsioonidest, siis võrdlemisi hiljuti tehtud kuue Euroopa riigi võrdlus näitab, et noorte jaoks on olulised mõlemad, st nii palk kui ka regulaarne ja mõtestatud tegevus, sotsiaalsed kontaktid, staatus, identiteet ning isiklik areng (Bergqvist, Eriksson 2015).

Ebakindlat tööturuseisundit saab mõista stressi tekitajana, mida tajudes püütakse leida ja kaalutakse erinevaid toimetulekuks vajalikke vahendeid ja strateegiaid (Lazarus, Folkman 1984; Wang jt 2015). Richard S. Lazaruse ja Susan Folkmani (1984) määratluse järgi on toimetulekustrateegiad kognitiivsed ja käitumuslikud pingutused, mida rakendatakse kas välise või sisemise stressoriga hakkama saamiseks. Nad eristavad probleemile ja emotsioonile suunatud strateegiaid: esimesed on otseselt seotud tekkinud probleemiga tegelemisega (antud juhul, kuidas tulla toime rahamuredega), teised aga kaasnevate tunnetega (ärevus, kurbus jms) toime tulemisega. Siin peatükis vaatleme just probleemi lahendamise seotud toimetulekuviise. Tõhusate toimetulekustrateegiatega leidmine võib osutada keeruliseks ka seetõttu, et tööturuseisundi ebakindlus on inimese jaoks osaliselt kontrollimatu ja võib seostuda enda võimetuse tajumisega (Greenhalgh, Rosenblatt 1984).

Varasemates uuringutes pole suuremat tähelepanu pööratud tööväärtuste ja tööturul esinevate väljakutsete seostele. Nii on isiklike hoiakute uuringud (kaudselt) eeldanud, et tööle pühendumine on stabiilne ja seda ei mõjuta keeruline või ebakindel tööturuseisund (vt nt Hagström, Gamberale 1995; Twenge jt 2010). Ent Soomes tehtud kvalitatiivne uuring lubab järeldada, et noorte teadlikkus töö leidmisega seotud väljakutsetest ja isiklik kogemus seoses nendega mõjutab nende arutlusi tööväärtuste teemal (Hirvilammi

jt 2019). Lisaks toob uuring välja, et milliseid töö aspekte noored rohkem rõhutavad, see sõltub nende objektiivsetest võimalustest.

Mõistmaks noorte toimetulekut tööturul ja sotsiaalmajanduslikke tagajärgi, mis võivad ebakindla tööturuseisundiga kaasneda, rakendame mitmetasandilist mikro-makro perspektiivi⁵. See tähendab, et vaatleme noorte individuaalseid eluteid ja toimetulekustrateegiaid makroinstitutsionaalses ja struktuurses kontekstis, mis haridussüsteemi, tööturu ja sotsiaalsete meetmete kaudu ühelt poolt tekitavad teatud võimalusi, teiselt poolt aga seavad piire sellele, kuidas ja milliseid otsuseid erinevatel eluetappidel tehakse (Buchmann, Kriesi 2011; Breen, Buchmann 2002; Mayer 2009). Ebakindla tööturuseisundiga toime tulemisel on oluline ka nn mesotasand ehk noore perekond ja laiemsotsiaalne võrgustik.

Andmed ja analüüsimeetodid

Peatükis analüüsime Horisont 2020 EXCEPT (2015–2018) projekti raames kogutud 53 poolstruktureeritud intervjuud, mis tehti 2015. aasta novembrist kuni 2016. aasta juunini. Intervjueeritavateks olid 18–30aastased noored (28 naist ja 25 meest), kellel on õpingute lõpetamisest või katkestamisest möödunud kõige rohkem viis aastat ja kes on selle aja jooksul olnud töötud vähemalt kuus kuud või töötanud ebakindlatel töökohtadel (osaline koormus, ajutine töö, juhutöö, sh töötamine lepinguta ehk mitteametlikult). Intervjuud kestsid 40 minutit kuni 2,5 tundi.

Intervjueeritavatega leiti kontakt erinevatel viisidel. Koostöös Eesti Töötukassaga värvati intervjuuks noori, kes on osalenud mõnes tööturumeetmes. Töötukassa konsultandid tutvustasid valimi kriteeriumitele vastavatele noortele EXCEPT uuringut ja kui keegi oli osalemisest huvitatud,

⁵ Mikro-makro perspektiiv on EXCEPTi projekti läbivaks teoreetiliseks raamistikuks.

edastasid tema kontakti uurimisrühmale. Samuti jäeti töötukassa kontoritesse eesti- ja venekeelseid flaiereid intervjuukutsega. Jõudmaks noorteni, kes pole ametlikult töötuna registreeritud, tehti koostööd piirkonna kohalike sotsiaaltöötajate ja Tugila programmiga⁶. Kõrgharidusega noorte leidmiseks saadeti intervjuukutse kahe ülikooli töökuulutusi edastavasse listi ning samuti Tallinna Ülikooli sotsiaalmeediakanalitesse (intervjuukutsele vastasid erinevate kõrgkoolide lõpetajad, sh Tallinna Ülikooli oli lõpetanud üheksast intervjuueeritust kolm). Vähesel määral kasutati ka lumepallimeetodit, mille puhul intervjuul käinud noor sai kaasa intervjuukutsega flaieri, et see edastada sarnases olukorras olevale tuttavale.

Kuigi kvalitatiivsete intervjuude eesmärk ei ole üldistatavuse taotlemine, on valimi koostamisel siiski arvesse võetud mitmeid sotsiaaldemograafilisi näitajaid, mis võimaldavad sissevaadet erinevate noorte tööturuseisundi seostesse sotsiaalmajandusliku toimetulekuga. 53 intervjuud tehti kahes piirkonnas, eesmärgiga katta erineva tööpuuduse määraga regioonid: a) Tallinn ja Tartu (29 intervjuud); ning b) Kagu-Eesti maakonnad ja Ida-Virumaa (24 intervjuud). Saavutamaks tasakaalustatud vanuselist jaotust, tehti 24 intervjuud 18–24aastastega ja 29 intervjuud 25–30aastastega. Hariduse puhul oli eesmärk jõuda madala ja keskmise haridustasemega noorteni, kuna need grupid on tööturul sagedamini raskustes (Mincer 1991; Rockicka jt 2015; Kazjulja, Roosmaa 2016). Seepärast tehti 23 intervjuud noortega, kelle kõrgeim haridustase oli põhiharidus, 19 nendega, kelle kõrgeim haridus oli keskharidus (sh kolme kutseharidusega noorega), ja 2 intervjuud kutsekõrghariduse omandanutega. Kõrgharidusega oli 9 intervjuueeritavat.

Noorte tööalane seisund intervjuu ajal oli järgmine: 37 töötut (kellest 5 olid lapsehoolduspuhkusel), 10 töötab ajutiselt (tähtajaline leping, hooajaline töö jms) või mitteametlikult, 2 ei tööta ega õpi ning 4 töötab. Intervjuueeritustest 29 olid

⁶ Noorte Tugila programmi kohta leiab täpsemat infot siit: <https://tugila.ee/programmist/>.

osalenud mõnes meetmes, mille eesmärk on vähendada töötust ja sotsiaalse tõrjutuse riski; 24 noort sellistes meetmetes osalenud ei olnud.

Eesti puhul mõjutab inimese võimalusi tööturul mh rahvuslik taust, eriti seoses riigikeele puuduliku oskusega. Seepärast tehti 10 intervjuud noortega, kes kuuluvad venekeelsesesse vähemusse.

Üle poole intervjuueeritavatest (39) ei elanud enam koos vanematega, samas 14 elasid veel vanemate või vanavanematega (mõnikord ka mitu põlvkonda koos). Vanematekodus lahkunud noortest elasid 7 üksinda, 22 abikaasa või partneriga, 4 mõne teise sugulasega, 1 lastega ning 5 kellegagi, kes pole nende sugulane.

Analüüs lähtub EXCEPT projekti raames välja töötatud raamistikust (Bertolini jt 2018) ning põhineb temaatilisel kvalitatiivsel analüüsil. Selle esimeses faasis kodeerisime intervjuud temaatiliselt, otsides neis korduvaid mustreid (Boyatzis 1998; Braun, Clarke 2006; Grunow, Evertsson 2016). Seejärel süstematiseerisime leitud mustrid lähtuvalt koodi sisust kategooriatesse, mis omakorda koondasime vastavalt käsitlemisele tulevatele teemadele (erinevad sotsiaalmajanduslikud tagajärjed ning toimetulekustrateegiad).

Analüüsitulemustes esitame intervjuudest tsiitaate (keeleliselt toimetult), et anda hääld noortele endile. Küll aga tuleb tulemuste tõlgendamisel silmas pidada, et intervjuukutsele vastasid noored, kes olid valmis jagama oma kogemusi hariduses ja tööelus, seega võib oletada, et kõige keerulisemas olukorras noored võisid uuringust kõrvale jääda. Intervjuukatkelele on lisatud noore vanus, haridustase, tööturuseisund ja elukoht. Kõik need tegurid paigutavad noore kogemuse üldisemasse konteksti, mis ühelt poolt võib endas kätkeada võimalusi töötururaskustega toimetulemiseks (nt kõrgem haridustase või vanusega kaasnev suurem elu- ja töökogemus), teiselt poolt aga toimetulekut raskendada (elukoht piirkonnas, kus töö leidmise võimalused

on keerulisemad). Anonüümsuse tagamiseks on uuringus osalenute nimed muudetud ja tsitaatidest välja jäetud äratuntavust võimaldav info (tööandja nimetus, täpsem elukoht vms).

Ebakindla tööturuseisundi sotsiaalmajanduslikud mõjud

Noorte intervjuudest nähtub, et ebakindel olukord tööturul avaldab mõju nii nende majanduslikule toimetulekule kui ka suhetele pere ja sõpradega (Brand 2015). Majanduslike raskuste tõttu võivad jääda tegemata igapäevased kulutused ning lubatakse endale vaid esmavajalikku, kui sedagi. Lisaks on majanduslikel raskustel pikaajalisem mõju: paljudel noortel on pooleli jäänud haridustee ja mitmel tekkinud võlad. Raske rahalise olukorra pärast kannatavad ka suhted sõpradega ning võidakse lükata edasi pere loomist ja laste saamist.

Joonisel 1 on esitatud intervjuude analüüsi tulemusel ilmnenud ebakindla tööturuseisundi sotsiaalmajanduslikud mõjud ning nende omavahelised seosed, mida kirjeldame lähemalt.

Majanduslikud raskused

Ebakindel olukord tööturul on paljudele noortele kaasa toonud majanduslikud raskused, mida nad kirjeldavad järgmiselt.

- Saab endale lubada vaid esmavajalikku, milleks on toit ja eluasemekulude tasumine, mõnel juhul nende kahe vahel valides, kuna mõlema jaoks raha ei jätku.
- Tekivad võlad, mille tasumisega on raskusi.
- Vajalikud kulutused jäävad tegemata, nt eluasemeremondile, transpordile, hambaravile, rõivastele, kodumasinale; pole võimalik osaleda koolitusel ega saada juhiluba ja osta autot, mis maal elades võimaldaks tööl käimist.

- Haridustee jätkamine osutub võimatuks, eriti nendel, kellel puudub perekonna tugi või kelle perekond on ise majanduslikes raskustes.

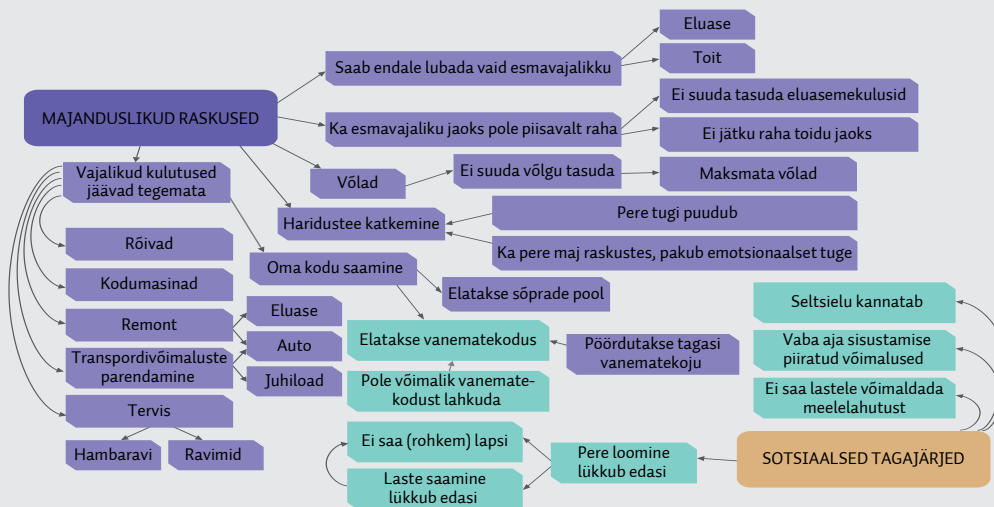
Pea kõik uuringus osalenud noored ütlevad, et tulevad ots otsaga kokku, kuid enamik kasutab selleks mitmesuguseid toimetulekustrateegiaid. See aga ei tähenda, et noored oleksid olemasolevate võimalustega rahul, kuna paljud saavad katta ainult esmavajadused ehk maksta igakuiseid arveid ja osta süüa. Mõned noored tunnistavad, et ei tule praeguse sissetulekuga toime, kuna raha saab sageli otsa enne kuu lõppu ja tekivad võlad. Järgnevalt kirjeldab noor naine eluetappi, kui tal tekkis kommunaalrivate võlg ja kuidas ta sellega toime tuli.

Annika (28, KõH, T, SL)⁷: Selleks hetkeks meil olid tekkinud üürivõlg ja kommunaalide võlad. /.../ Kommunaalide ja üüriga on ka tegelikult see, et ma olengi võib-olla mingitest asjadest nii lahti ennast rebinud, et annad Eesti Energiale jälle kümneka ja siis kaks nädalat on kindel, et nad ei pane midagi kinni, ja siis sa annad järgmisele. Niimoodi vaikselt söödad neid, kordamööda nagu linnupoegi, et kõige suurem väiksemat ära ei sööks, ja siis sain lõpuks makstud seitsme kuuga mingi pooleteise kuu üürivõla ja kommunaalid.

Leidub noori, kes tunnistavad, et nad ei saa endale lubada piisavalt kvaliteetset toitu.

Nora (24, KeH, TT, osaaajaga, SL): Praegu ongi kommunaalide võlg natukene kasvanud. Ja ma olen kõvasti kaalu kaotanud (naerab). Nagu mulle iga päev räägitakse, kui pole pikalt näinud, et „Sööd ka või?“. Eks ta mõjutab ikka küll, et sa pead hakkama avastama,

⁷ Intervjueeritavate taustaandmete esitamiseks kasutame järgmisi lühendeid: MH – madal haridustase, kuni põhiharidus; KeH – üldkeskharidus, kutseharidus; KõH – kõrgharidus; T – töötu; MT – mitteametlik töö; TT – tähtajatu tööleping; AT – tähtajaline tööleping; SL – elukoht suures linnas (Tallinn, Tartu); M – elukoht mujal (Kagu-Eesti maakonnad ja Ida-Virumaa).

Joonis 1. Ebakindla tööturuseisundi sotsiaalmajanduslikud mõjud

Allikas: Autorite koostatud

kuhu sul raha läheb. Et kas sa hoiad ennast üleval või maksad arveid. Või sa teed natuke mõlemat ja oled endale natukene võlgu ja siis mingile firmale näiteks.

Mõni noor seisab silmitsi võlgadega, mida praeguse sissetuleku juures on võimatu tasuda. Võlad on suuremaks probleemiks madala haridustasemega noortel. Paljudel juhtudel tundub, et võlglastel on kaotanud lootuse kunagi oma kohustused täita ja pigem ootavad nende aegumist.

Piiratud rahaliste vahendite tõttu nendivad intervjuueeritud, et paljud vajalikud kulutused jäävad tegemata. Elutingimustega seoses mainitakse sageli, et kodus ei saa teha vajalikke remonditöid, mistõttu elatakse halvades tingimustes. Teine probleemide ring on seotud transpordiga. Nii ei saa noored endale lubada juhiloa tegemist, autoostu või -parandust.

Eriti maanoorte puhul aitaks juhiloa ja auto olemasolu parandada võimalusi tööturul, kuna ühistranspordiga alati ei sobitu tööaja alguse või lõpuga. Vajadust auto järele rõhutavad ka lastega pered, kuna lastega on ühistransporti kasutades keeruline liikuda. Paar intervjuueeritavat mainib veel muudki, mida endale lubada ei saa, nt kodumasinad, riideid endale või lastele, hambaarsti juures käimist või ravimeid.

Mitmel noorel takistavad rahalised probleemid vanematekodusst väljakolimist või nad on olnud sunnitud sinna naasma. Näiteks Maili (19, MH, T, M) kolis vanematekodusst välja, et iseseisvuda ja lähedalasuvas maakonnakeskuses tööle asuda. Talve saabudes selgus, et üüritud korteri küttevõtte tasumiseks raha ei jätku, ning ta pidi töölt ära tulema

ja tagasi koju kolima. Enamik intervjueeritavatest unistavad oma kodust, aga rahaline kitsikus seda ei võimalda. Kodu omamise turvalisusest tunnevad eriti teravalt puudust need, kel on juba elukaaslane ja lapsed.

Mitme intervjueeritava jaoks on rahapuudus tinginud koolist väljakukkumise või takistab neil hariduse jätkamist, kuigi nad sooviksid seda teha. Intervjueeritavaid ühendab see, et puudu on olnud perekonna toest (nii moraalsest kui rahalisest) või on vanemad samuti rahalistes raskustes. Sealjuures on rahapuudus mõjutanud hariduse omandamist nii madalama kui ka kõrgema haridusega noortel, nii on näiteks loobunud magistriõpingutest. Seega, kuigi õppimine näiteks täiskasvanute gümnaasiumis on tasuta, teeb olukorra noorte jaoks keeruliseks see, et samal ajal tuleb end ka ülal pidada ja selle jaoks tööl käia. Erandlik on Jevgeni lugu, kellel pärast mitut luhtunud katset õnnestus täiskasvanute gümnaasiumis keskharidus omandada.

Jevgeni (29, KeH, MT, SL): Vanemad ei ole võimelised [aitama], kohe üldse mitte. Kui sa oled 16aastane, omaette, töötad, et midagi süüa oleks, siis kui ma oleksin läinud kuhugi päevasesse õppesse, poleks ma saanud töötada. Mulle poleks piisav, kui ma isegi oleksin leidnud mingi töö 3–4 tunniks, sellest oleks olnud vähe, et maksta oma elu eest, oma arveid. Aga nii õhtune haridus kui kaugõpe on kõik tasuline.

Lisaks soovivad noored oma oskusi täiendada erinevatel kursustel, näiteks õppida juuksuriks, sekretäriks, mehaanikuks vms. Kuna aga need kursused on sageli tasulised, ei saa noored neid endale lubada. Mõned on saanud tuge töötukassast (Jevgeni sealhulgas), samas on paljud pidanud pettuma, sest neile ei võimaldatud kursustel osalemist. Sageli toob töötukassa põhjenduseks, et tööturul puudub täiendav vajadus vastavate oskuste järele.

Ebakindla töö ning töötuse sotsiaalsed tagajärjed

Mitu intervjueeritavat nendib, et rahalise stabiilsuse saavutamine on pere loomise eeltingimus. Nii takistab laste saamisele mõtlemist ühelt poolt väike ja teiselt poolt ka ebastabiilne sissetulek. Näiteks Nora ütleb väga selgelt, et enne rahalise turvatunde saavutamist pole pere loomine tema jaoks võimalik.

Nora (24, KeH, TT, osaajaga, SL): Ma tunnen, et ma ei ole veel piisavalt stabiilne, et nii-öelda pere luua. /... / Niikaua, kuni ma endaga hakkama ei saa, ei ole mõtet mõelda selle peale. Kunagi ema ütles näiteks, et enne lapsi ei saa, kui ülikool on läbi. Kuna ma ei tea nüüd, kas ma lähen sügisel ülikooli tagasi, siis ma ise tunnen, et kuni ma saan kõik arved makstud, saan ennast toidetud ja mul jääb raha ka natukene üle, siis ma võin mõelda sellele.

Samuti takistab töötus nii pere loomist kui ka suurendamist, ehkki soov selleks on mitmel noorel. Kahe lapse ema Mari, kelle töökogemus on võrdlemisi väike, unistab suuremast perekonnast, aga arvab, et praeguses olukorras ei ole see võimalik.

Mari (30, KõH, T, SL): Tahaksin tulevikus veel lapsi saada, aga praegu see ei tule enam kõne alla, sest kui ma nüüd saaksin veel ühe lapse, siis mu töötuse olukord läheks veel hullemaks. Kui ma saaksin veel ühe lapse, siis põhimõtteliselt tulevikus ongi, et ma olen viiekümnene, mul on siis võib-olla 4 last, 5 last ja ma oleksin jätkuvalt töötü järgnevad 20 aastat, kuni saan pensionile. 20 aastat veel niimoodi töötü olla, ma ei kujuta ette, kuidas ma siis peaksin tööle saama, kui ma praegu ei saa.

Sotsiaalsete sidemete hoidmisel, tugevdamisel ja loomisel on oluline roll kultuuri tarbimisel, vaba aja veetmise võimalustel ja hobidel, mida üksjagu mõjutab noore majanduslik

olukord. Mitu intervjueeritavat ei saa rahalise olukorra tõttu endale lubada iseseisvalt või koos perega reisimist. Mõni noortest tunnistab, et soovib rohkem kultuuriüritustel osaleda, käia kontsertidel, teatris või kinos. Paar noort mainib, et ei saa rahapuuduse tõttu trennis käia või teiste hobidega tegeleda.

Intervjueeritavad ise ei räägi palju sellest, kuidas rahalised probleemid mõjutavad nende sõprussuhteid. Osaliselt võib see olla tingitud asjaolust, et kui küsida, siis enamik noori ütleb, et nende elu on sõpradega üpris sarnane ja seega on võimalused samuti sarnased. Mõni siiski mainib, et tunneb end halvasti, kuna ei saa erinevalt sõpradest endale lubada näiteks restoranis söömist või kultuuriürituste külastamist. Mari, kes elab väga kokkuhoidlikult, kirjeldab, mida ta tunneb siis, kui sõbrad teda koos abikaasaga välja kutsuvad, sest nad ei saa endale lubada õhtusööki restoranis. Muuhulgas tajub ta rahaliste raskuste tõttu stigmatiseerimist.

Mari (30, KõH, T, SL): Kui minnakse kuhugi välja istuma, siis on arusaamine, et ei maksa see, kes kutsub, vaid kõik maksavad oma [tellitu] sisuliselt. Siis on niimoodi, et sina jood seal klaasi vett, sest sa ei taha maksta prae eest, sest sa oled tubli olnud, kodus kõhu täis söönud ka veel, et aga teine sööb siis seda praadi, tekitab see kuidagi... ma ei tea, natukene nadi tunnet. Selles mõttes inimesed kohati aktsepteerivad, et sa ei pea samamoodi käituma, aga teisipidi nad ei mõista seda, et mis mõttes sul ei ole raha minna sinna üritusele.

Mõnel juhul mainivad noored, et tahaksid endale või lastele võimaldada rohkem meelelahutust. Kolme väikse lapse ema Helena kirjeldab, kui halvasti ta end tunneb, kui ei saa rahapuuduse tõttu laste soovidele vastu tulla.

Helena (24, MH, T, lapsehoolduspuhkusel, SL): Mitte et ma ennast nüüd nii halvasti tunneks, et raha vähe on. Aga... kui kuu lõpus lapsed ikka küsivad, et tahaks näiteks Aurasse ujuma minna. Kuu lõpus on

alati rahadega halvasti, siis on ikka väga halb tunne neile öelda, et no praegu raha ei ole, praegu ei saa ujuma. Kui nad eriti manguvad siin jala küljes põhimõtteliselt, (naerdes) et „palun lähme sinna“, „palun lähme sinna“, siis on väga halb öelda, et ei saa, et raha ei ole.

Ebakindla tööturuseisundiga toimetuleku strateegiad

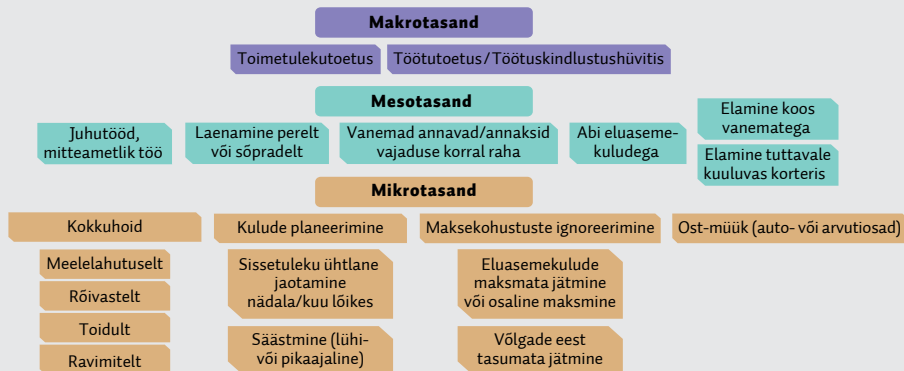
Vaatleme intervjueeritavate kasutatavaid toimetulekustrateegiaid kolmel tasandil: makrostrateegiad, mis on seotud riigi pakutavate meetmete või majandusest tulenevate tingimustega; mesostrateegiad, kus toetatakse perele ja teistele lähedastele; ning mikrostrateegiad, mis hõlmavad noorte endi tegevusi (olles samal ajal seotud makro- ja mesotasandi võimaluste ja piirangutega). Esmalt loetleme ja kirjeldame toimetulekustrateegiaid üksikshaaval ning seejärel anname ülevaate, kuidas intervjueeritud noored kombineerivad erinevaid toimetulekuviise.

Makrotasandi toimetulekustrateegiad

Kuigi paljude noorte sissetulek sisaldab riigi pakutavaid toetusi, siis intervjuu käigus enamik ei räägi sellest, et nad pöörduvad rahaliste raskuste korral riigi poole. Mõni intervjueeritav on siiski taotlenud toimetulekutoetust ja/või saanud abi kohalikust toidupangast. Kaks noort meest, kes saavad peamise sissetuleku auto- või arvutiosade ostust-müügist, mainivad olulise sissetulekuallikana puudetoetust. Näiteks pikaajaline töötu Peep pani lootused töövõimetoetuse⁸ taotlemisele, et saada natuke „taskuraha“.

Peep (25, MH, T, SL): Jaa, see oli nõustaja soovitusel, kuna me mõlemad nägime, et ma olen ikka aasta aega käinud ja pole lihtsalt tööd leidnud. Kui ma saaksin

⁸ Alates 1. juulist 2016 – töövõimetoetuse.

Joonis 2. Toimetulekustrateegiad ebakindlast tööturuseisundist tingitud majanduslike raskustega

Allikas: autorite koostatud

selle töövõimetuspensioni, siis mul on võimalik seal veel käia, selle kaudu erinevaid koolitusi saada, boonuseid riigi poolt, see kohe avab veel mõned ukсед. Ma olen enam-vähem kõik töötukassa ressursid juba ära kasutanud, on ju. Kui ma saan selle töövõimetus- pensioni kätte, siis saab uusi avada; uusi võimalusi ja uusi kohtasid, kuhu minna ja vaadata... Pluss veel see, et senikauaks, kuni sa tööl ei käi, antakse sulle igakuine nii-öelda taskuraha, et sa ära elaksid, ja minul sellest kahju ei ole.

Laenud on samuti üks võimalus, mida noored on kasutanud majanduslike raskuste leevendamiseks. Üksikud intervjuueeritavad mainivad SMS-laenu võtmist kui võimalust ajutiste rahaliste probleemidega toime tulla. Ohumärk on, et kõik need noored on töötud ja seega puudub neil sissetulek, mis võimaldaks hiljem laenu tagasi maksta. Kuigi intervjuu toimumise ajaks oli vaid ühel intervjuueeritaval tekkinud

SMS-laenu võtmisest võlg, võib selline finantskäitumine tuua kaasa probleeme hiljem, kui soovitakse näiteks pangast kodulaenu võtta. Üksikud on võtnud ka õppelaenu. Nendel noortel oli küll moraalselt toetav perekond, aga vanematel puudusid rahalised vahendid lapse õpingute toetamiseks. Kahel juhul sõlmiti perekonnas kokkulepe, et vanemad hakkavad hiljem lapse õppelaenu tagasi maksma.

Mari (30, KõH, T, SL): Mu ema ei saa mind mitte kuidagi toetada. Nüüd mu ema jõudis pensionile ja selle ajal ta käis tööl edasi, ta käib praegugi tööl, ja siis ta võttis vastu otsuse mu õppelaenu ikkagi tagasi maksta. Ma ei kujuta ette, kuidas ma praegu oma õppelaenuga toime oleksin tulnud. Ma ei kujuta ettegi tegelikult. Aga mu ema kogus selle 4000 eurot kokku ja maksis õppelaenu ära, see oli nagu tema südame- tunnistuse jaoks.

Üks levinud toimetulekustrateegia majanduslike raskuste korral on töötada mitteametlikult. Intervjueeritud noored kasutavad seda strateegiat erinevas ulatuses: mõni teeb paar lühemat tööotsa tuttavate juures, teised töötavad püsivalt mitteametlikult ja teenivad nii põhilise osa sissetulekust. Sellist tööd tehakse enamasti põllumajanduse või ehituse valdkonnas, aga on tehtud ka lihtsamaid juhutöid nagu puude lõhkumine või kojamehetöö. Naised mainivad sageli lisaraha teenimise võimalusena lapsehoidjatööd.

Mesotasandi toimetulekustrateegiad

Enamikul intervjueeritud noortest on võimalik kasutada toimetulekustrateegiaid, mis on seotud perekonna või sõpradega. Suur osa intervjueeritavatest ütleb, et vajaduse korral saaksid nad vanemate käest raha küsida. Alternatiivina otsesõnu raha küsimisele mainivad mõned noored ka perekonnalt või sõpradelt laenamist. Kuigi üldiselt suhtub enamik intervjueeritud noori võlgu olemisse negatiivselt, peetakse perelt või sõpradelt laenamist siiski sobilikumaks, vastuvõetavamaks. Annika kirjeldab, kuidas see, et vanaema on andnud talle oma säästud, on teda kõige keerulisematest olukordadest välja aidanud.

Annika (28, KõH, T, SL): Kõige suuremas, kõige hullemas rahahädas või siis, kui ma kuhugi minema hakkan, toob vanaema kuskilt soki seest välja mingisuguse salaraha. Siis sa tunned, et võid kogu aeg olla enam-vähem s*tas majanduslikus seisus, aga päris auku ei lenda, mida on mu isiklikus elus olnud palju rohkem. Siis sa jälle hingad, teed tabeli ja hakkad neid mitme kuu võlgasid kuidagi tasuma. Ja ühe korra saingi tasutud.

Paljud intervjueeritud noored saavad eluasemega seotud abi perekonnalt või sõpradelt. Nii pole mitugi neist veel vanematekodust lahkunud. Mõned, kes on eraldi kolinud, kasutavad võimalust elada sugulastele või tuttavatele kuuluvas

korteris, säästes nii raha eluasemekuludelt, kuna ei pea korterit turult üürima. Ent on ka neid noori, kes on sissetulekute vähenemise pärast kolinud tagasi vanematekoju. Reena, kes naasis vanematekoju pärast töötuks jäämist, kirjeldab selleni viinud mõttekäiku järgmiselt.

Reena (27, KõH, T, M): Kaaslasega ja... Et ikka tahaksime ju oma nii-öelda... kodu. Aga kuna praegu on nii hea võimalus, et... et lihtsalt elad [vanemate]kodus. Et rahaliselt ei ole ju mõtet kuskile kolima hakata, kui ei teeni ja... Siis oleks ju veel suuremates raskustes.

Mikrotasandi toimetulekustrateegiad

Osa toimetulekustrateegiaid puudutavad vaid inimest ennast, tema võimalusi ja tegutsemist. Siia kuuluvad kokkuvõtteid, eelarve koostamine, maksekohustuste ignoreerimine ja äritsemine.

Paljud intervjuus osalenud noored kirjeldavad, kuidas nad erinevas ulatuses säästavad igapäevastelt kuludelt. Kõige sagedamini hoitakse kokku kultuuritarbimise ja meelelahutuse pealt: ei käida peol, restoranis, kinos, teatris või reisil. Paljud mainivad ka riiete pealt raha kokku hoidmist. Näiteks ostetakse riideid vaid siis, kui on väga vaja, või käiakse ainult taaskasutuspooides. Toidu pealt säästmine ei ole noorte seas tavapärane, aga tuleb ette sedagi. Näiteks ostetakse mingit kaupa koju rohkem siis, kui see on müügil allahinnatuna, ja hoitakse seda hilisemaks tarvitamiseks sügavkülmas. Üks intervjueeritav mainib ka kokkuvõtteid ravimitelt, sest on püüdnud leida väljakirjutatud retseptiravimile odavamalt alternatiivi.

Mõni intervjueeritav kirjeldab päevade või nädalate lõikes eelarve koostamist kui võimalust väljaminekuid kontrollida ja kuu lõpuks olemasoleva rahaga välja tulla. Sigrid, kellel jäi töö käimise vajaduse tõttu kõrgharidus lõpetamata, kirjeldab, kuidas pidev rahaasjade planeerimine võib muutuda kurnavaks.

Sigrid (26, KeH, T, SL): *Tahaks tööle küll, et ei oleks teistest nii, sõltuv. Et tekiks see kindlus võib-olla ka ja, et saaks lubada vahepeal [endale midagi] ka. Et ei ole ainult selline eelarve pidamine, et saaks üks hetk minna poodi ja ostad mis tahad. Et lihtsalt sellist enda poputamishetke tahaks ikka.*

Teine strateegia on säästmine kas lühiajaliselt, et tagada toimetulek siis, kui peaksid tekkima ootamatud kulud, või ka pikaajaliselt, kaugemat tulevikku silmas pidades. Enamik intervjuueritud noortest leiab, et säästnud ootamatute kulude katmiseks on vajalikud. Pea pooled noortest ütlevad aga, et neil ei ole võimalik väikese või puuduva sissetuleku tõttu praegu raha säästa, kuna kogu sissetulek kulub igapäevaste vajaduste katteks. Samas mõned noored tunnistavad, et pole suutelised säästma, sest neil puuduvad oskused rahaasjade planeerimiseks.

Hoolimata praegustest raskustest tööturul on intervjueritud noorte hulgas ka grupp inimesi, enamasti vanemad kui 25aastased, kellel on sääste minevikust ja kes ka praegu raha säästavad. Säästmine on nende jaoks miski, mida nad on kogu aeg teinud, seega isegi siis, kui sissetulek on väike, nad säästavad mingisuguse summa. Näiteks Denissil, kes töötab mitteametlikult, on oma raha kõrvalepanemise strateegia, mis annab talle kindlustunde.

Deniss (28, MH, MT, SL): *Kodus on olemas piibel, kuigi ma seda ei loe. Aga piibli vahele alati panen rahamatukest. Tä teenib mind selliselt, vist. Tähendab alati peavad olema mingid varud.*

Pikaajalistele säästudele valdav osa intervjueritudest ei mõtle, kuna enamik arvab, et nad on selle jaoks veel liiga noored. Vaid väike grupp, kõik vanemad kui 25 aastat, leiab, et on tähtis tegutseda kaugema tuleviku kindlustamiseks. Näiteks Mai, kes on oma 28 eluaasta jooksul vaid väga lühiajaliselt ametlikult töötanud, tunneb pensioniperspektiivi mõeldes, et peaks midagi ise selle olukorra parandamiseks ette võtma.

Mai (28, MH, T, lapsehoolduspuhkusel, SL): *Ma arvan, et minu tööstaaži arvestades on see vajalik, sest ma olen praegu 28 ja mul ei ole õiget tööstaaži üldse olla. Mõned üksikud korrad lühikest aega tööl oldud, see ei anna pensionit. Et miinimumpensioniga tulevikus elada, see saab keeruline olema.*

Mõni intervjuus osalenud noor, kes on küll pensioniks säästmisele mõelnud, on skeptiline Eesti pensionisüsteemi suhtes. On ka paar noort, kes mõtlevad laiemalt majandusliku ja poliitilise konteksti ebastabiilsuse peale. Ott muretseb inflatsiooni pärast, mis muudab säästmise ebamõistlikuks, ja mõtleb, et investeerimine oleks ehk parem viis tulevikku kindlustada. Georg jällegi leiab, et on mõtet säästa kas ainult ootamatute kulude tarbeks või siis väga suuri summasid. Talle tundub, et maailmas valitsev poliitiline ebastabiilsus ohustab peamiselt just keskmise suurusega sääste.

Georg (23, KeH, T, SL): *Häda on praegu selles, et intressid on madalad. Kõigepealt. Ja teiseks, poliitiline olukord on väga ebastabiilne. Mis tähendab seda, et mu raha võidakse seal ära võtta. Tehakse mingit õiglast ümberjaotamist ja sihukesi asju. /.../ Ma praegu mõtlengi, et sihukesest keskmisest säästust pole väga kasu, sest sul ei ole võimalik seda peita kuhugi või noh... Mis ongi põhiline asi, et üks häda, mis võib juhtuda... Olukord on ebastabiilne. Venemaa, immigrandid, no seal Ameerikas on ka asjad väga kahtlaseks läinud, eks.*

Tulenevalt Eesti pensionisüsteemi ülesehitusest on kõigil intervjueritavatel pensioni teine sammu⁹. Juhul kui nad ametlikult töötavad, siis kantakse pensionifondi ka raha. Samas, kuna fondi makstav summa sõltub sissetuleku suurusest ja sealseid sääste ei kasvata mitteametlik töötamine või töötü olemine, paistab paljudele intervjueritud noortele

⁹ EXCEPT projekti raames intervjueritud noored on kõik sündinud hiljem kui 1983. aastal, millest alates sündinutele on II sambaga liitumine kohustuslik.

pensioniperspektiiv siiski tume. Mõni noor, kes pole veel üldse töötanud või teeb seda enamasti mitteametlikult, kogub sääste ka mingisugusesse fondi, kuhu saab raha kanda vastavalt soovile, millal tahes ja ükskõik millises summas. Üks noor on kindlustanud oma korteri ja plaanib kasutada ka muid strateegiaid, et end ootamatuste vastu kaitsta. Mõni on juba investeerinud või kaalub tulevikus lisaks pensioni kogumisele täiendavalt investeerimist.

Järgmise strateegiana võib välja tuua maksekohustuste ignoreerimise. See kaasneb tavaliselt üle jõu käivate arvetega, suurte trahvide ja võlgadega. Mõned noored ütlevad, et keerulisematel aegadel nad ei maksnud arveid või tegid seda vaid osaliselt. Intervjueeritavate hulgas on selliseid noori, kelle võlad on nende sissetulekuga võrreldes märkimisväärselt suured. Üle jõu käivate võlgade puhul on levinuim strateegia neid lihtsalt mitte maksta. Nt püütakse oma sissetulekuid varjata kohtutäiturite eest. Nii tehakse tööd mitteametlikult ega omata või ei kasutata isiklikku pangavarvet, vaid näiteks lapse või ema oma. Üks intervjueeritud noor kaalub ka eraisiku pankroti taotlemist, aga tunneb muret, et see on liiga keeruline ja aeganõudev.

Valimis on paar noormeest, kelle peamiseks toimetulekustrateegiaks on äritsemine, st mitmesuguse tehnika ost-müük. Varem on neist mitu olnud varastamise pärast seadusega pahusis ja kuigi intervjuu toimumise ajaks on nad selle elu selja taha jätnud, mainib üks noormeestest, et sidemed on säilinud. Ta tunneb, et end uuesti selle ringkonnaga siduda on ohtlik, ent siiski tõdeb, et kui ta peaks raha vajama, siis see oleks üks võimalik toimetulekustrateegia. Autoosade ostu-müügiga tegelev noormees kirjeldab selle tegevuse tulusust järgmiselt.

Erki (24, MH, T, M): Keegi jälle tahab mingit juppi, lähed krutid küljest. Lähed viid posti ja noh, jälle raha tuleb. Kahesajaga ostsin auto, kaheksasajaga olen juppidenä [müües] juba plussi jäänud. Et kaheksasada eurot teeninud.

Kokkuvõte

EXCEPT projekti raames tehtud intervjuud 18–30aastaste noortega, kes on kogenud vähemalt kuus kuud kestnud töötust või töötanud ebakindlatel töökohtadel, näitavad, et töötuse ja tööelu ebakindluse sotsiaalmajanduslik mõju on väga erinev (Brand 2015; Kokko jt 2000; Jahoda 1982). Sõltuvalt sellest, millised toimetulekuviisid on kättesaadavad, tajuvad noored ebakindla tööturuseisundi mõju erinevas ulatuses: on neid, kes tunnevad ilmajäetust paljudes elualdkondades, aga on ka neid, kes töötuna ei tunne millestki puudust. Samuti võivad intervjueeritute soovid ja unistused mõjutada seda, kuivõrd teravalt nad tunnetavad millestki ilmajäetust.

Sarnaselt varasemate uuringutega ilmneb, et kuna töö peamiseks funktsiooniks võib pidada rahalise hüve tagamist (Jahoda 1982), siis eelkõige toob töötus ja ebakindel tööturuolukord kaasa *majanduslikud raskused* (Brand 2015). Küll aga on konkreetsed tagajärjed ja nende muustrid (vt joonis 1) igas riigis eripärased. Intervjueeritud noored kirjeldasid, kuidas rahalise kitsikuse tõttu jäävad tegemata igapäevased kulutused ning äärmuslikus olukorras ei saa endale lubada esmavajalikkugi (toit, eluase, jms). Majanduslikud raskused võivad kaasa tuua ka pikaajalisema mõju, kuna tekiavad võlad, katkestatakse haridustee või ei jätkata kõrgema haridustaseme omandamist, kuna esmatähtis on elatise teenimine. Erialase või kutsehariduse omandamine looks aga noorele tulevikus tööturul märksa paremaid võimalused.

Sageli majanduslikest raskustest tingituna või ka eraldi seisvalt, töö nn peidetud funktsioonide kaudu nagu suhtevõrgustiku vähenemine või puudumine, isikliku staatuse langus (Jahoda 1982), ilmnevad töötuse ja tööturu ebakindlusega seoses negatiivsed *sotsiaalsed tagajärjed* (Brand 2015). Väike või ebastabiilne sissetulek takistab hoolimata soovist noortel oma pere loomist ja olemasoleva pere suurendamist. Kannatab ka noorte sotsiaalelu, kuna raske on leida võimalusi sõpradega väljas käimiseks, kultuuri tarbimiseks, hobideks jms.

Üldiselt nendivad kõik uuringus osalenud noored, et tulevad ots otsaga kokku, kuna kasutavad selleks erinevaid toimetulekuviise. Peamise toimetulekustrateegia alusel saab intervjuudes eristada kahte rühma: noored, kellel on võimalus tugineda perekonnale ja lähedastele (mesotasand); ja noored, kes esmajärjekorras tuginevad enda võimalustele (mikrotasand), kombineerides neid riigi pakutud meetmetega (makrotasand) (vt joonis 2).

Mesotasandi toimetulekuviise rakendavad noored üldjuhul ei tunnetata, et oleksid ebakindla tööturuolukorra tõttu millestki ilma jäänud, kuna saavad toetuda perekonnale: enamik elab koos vanematega, mõni koos elukaaslasega ja pereliikmed toetavad neid rahaliselt (siia rühma kuuluvad peamiselt nooremad, st kuni 24aastased). Nii võimaldavad väiksemad eluasemekulud ka napi sissetulekuga võrdlemisi hästi toime tulla. Sageli pole need intervjuueritavad kunagi väljaspool vanematekodu elanud ja on seega alles iseseisvumas. Enamik intervjuueritustest, kes millestki puudust ei taju, on töötud. Ent see ei tähenda, et Eestis on töötuna kerge hakkama saada, vaid näitab, kui võrd määrava tähtsusega on toimetuleku juures perekonna tugi ehk nn mesotasand, millele aga kõik noored toetuda ei saa. Levinud on ka perekonna toe ühildamine erinevate *mikrotasandi* toimetulekuviisidega, nagu näiteks sissetuleku jagamine kuu lõikes ja/või mitteametlikult töötamine.

Noored, kes peamiselt tuginevad *mikrotasandi* toimetulekuviisidele, kombineerides neid osaliselt *makrotasandiga*, tunnetavad ilmajäetust väga paljudes valdkondades. Ka nemad on valdavalt töötud, samas (erinevalt eespool kirjeldatud rühmast) elavad need noored kas koos elukaaslasega või üksinda, peavad tulema toime vaid enda sissetulekuga ja neil on rohkem kui üks laps. Seega töötuse tagajärjed noorele on märksa tõsisemad, kui tuleb hakkama saada ainult enda võimalustega ja/või riigi toega. Perekonnaseis mängib siinjuures väga olulist rolli, sest kõige keerulisemas olukorras on need, kellel on lapsed, aga ka need, kes on vallalised ja elavad üksi. Riigi tasandi toimetulekustrateegiade kasutamine ei

ole uuringus osalenud noorte jaoks arvestatava või peamise tähtsusega, ent oluline on see siiski. Paljud saavad nt töötutoetust ning mõned on osalenud koolitustel, kuid toimetulekuks sellest ei piisa. Noored, kes tulevad toime mitteametlikult töötades, riigilt toetusi saades ning kulusid kontrolli all hoides, on enamasti vanemad ja elavad perekonnast eraldi.

Kui perekonna tugi ja kogutud säästud võimaldavad noortel võrdlemisi edukalt toime tulla lühiajalise töötusega, tuleks vaesusrisi vähendamiseks tegeleda pikaajalise töötusega. Ühelt poolt tuleks tagada toimetulekut võimaldavad toetused töötuna registreerunutele, et noored poleks sunnitud enda ülalpidamiseks otsustama madalapalgalise või mitteametliku töö kasuks ja loobuma haridustee lõpetamisest või jätkamisest, mis pikemas plaanis parandaks nende võimalusi tööturul (nt on positiivne hiljuti arutamisele tulnud töötutoetuse säilitamine ajutise või lühiajalise töötamise korral). Samuti tuleks olemasolevad tööturumeetmed muuta noortele kättesaadavamaks ja tõsta teadlikkust meetmetest, sest toimetulekustrateegiade analüüs näitab, et sageli noored ei kasuta riigi tuge, isegi kui neil on selleks õigus. Makrotasandi toe kättesaadavuse suurendamine on eriti tähtis noortele, kes lähedaste abile loota ei saa.

Üks oluline strateegia ebakindla tööturuseisundiga toimetulekuks oli kas lühi- või pikaajalise perspektiiviga säästmine. Ilmnes, et kui mõned noored planeerivad kulusid teadlikult, siis on ka neid, kes tunnistavad, et oskused rahaasjade planeerimiseks puuduvad. Seega tuleks panustada noorte finantskirjaoskuse parandamisse, et aidata igapäevaseid kulusid planeerida ning riskantset finantskäitumist vältida. Pikaajalist töötust kogenud noored tundsid õigustatud muret oma pensionisäästude pärast, seega tuleks pensionisüsteemi planeerimisel arvesse võtta, kuidas vähendada töötusperioodide mõju, et vältida vaesusrisi vanemas eas.

Eesti kontekstis on ebakindel tööturuseisund seotud ebaühtlase regionaalse arenguga (vt Statistikaamet 2019), kuna tööturu võimalused on oluliselt paremad tõmbekeskustes

(nagu Tallinn ja Tartu), samuti on neist kaugemal tähtsam riigi roll ning selle puudumine teravamalt tajutav (ühis-transporti korraldus, lasteaiakohad jms). Siin analüüsitud intervjuud olid tehtud noortega, kes elavad nii kõrgema kui madalama töötusega piirkonnas ning kes juba on tööturul raskusi kogenud – seega on ka suuremates linnades elavate noorte (hea) töö leidmise kogemused keerulised. Ent kahtlemata ilmnevad teatavad eripärad (nt pikaajaline töötus) ning järgnevates sarnastes uuringutes tuleks regionaalsetele erinevustele rohkem tähelepanu pöörata.

Kasutatud allikad

Baranowska, A. ja Gebel, M. (2010). The determinants of youth temporary employment in the enlarged Europe: do labour market institutions matter? *European Societies*, 12(3), 367–390.

Bergqvist, T. ja Eriksson, B. (2015). Passion and Exploitation Among Young Adults with Different Labor Market Status in Europe. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 5(2), 17–31.

Bertolini, S., Bolzoni, M., Moiso, V. ja Musumeci, R. (2018). The comparative qualitative research methodology of the EXCEPT project. *EXCEPT Working Papers*, WP, nr 56. Tallinn: Tallinn University. Kasutatud 19.08.2019, https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/%C3%9CTI/RASI/WP56_The%20comparative%20qualitative%20research%20methodology%20of%20the%20EXCEPT%20project.pdf

Blossfeld, H-P., Klijzing, E., Mills, M. ja Kurz, K. (toim) (2005). *Globalization, uncertainty and youth in society*. London: Routledge.

Boyatzis, R. E. (1998). Transforming qualitative information. *Thematic analysis and code development*. London: Sage.

Brand, J. E. (2015). The far-reaching impact of job loss and unemployment. *Annual Review of Sociology*, 41, 359–375.

Braun, V. ja Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.

Breen, R. ja Buchmann, M. (2002). Institutional variation and the position of young people: a comparative perspective. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 580(1), 288–305.

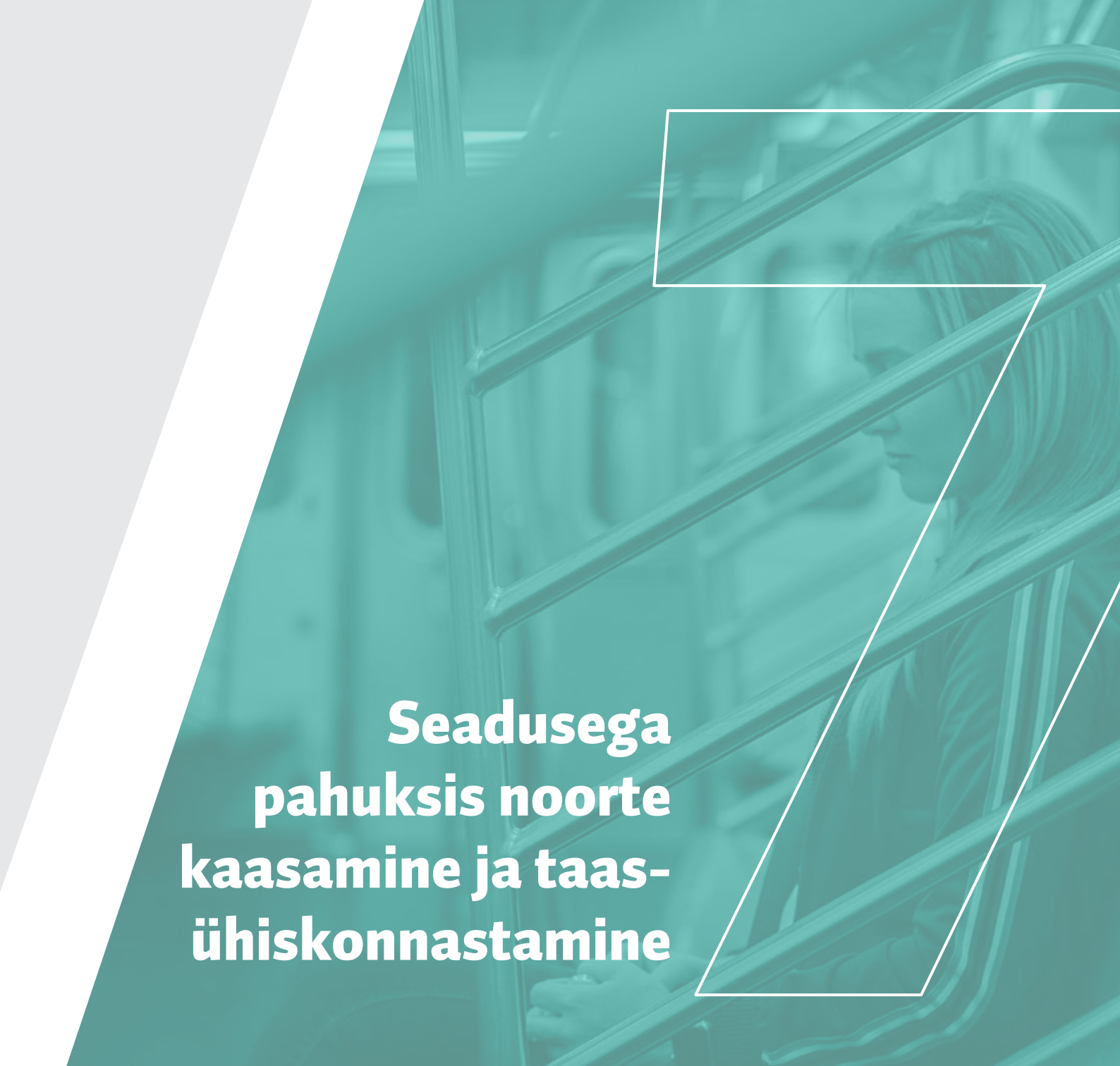
Brenke, K. (2017). Youth in Europe: unemployment falling but major labor market problems persist. *DIW Economic Bulletin*, 45, 455–464.

Buchmann, M. ja Kriesi, I. (2011). Transition to adulthood in Europe. *Annual Review of Sociology*, 37, 1–23.

- Choudhry, M., Marelli, E. ja Signorelli, M. (2012). Youth and total unemployment rate: the impact of policies and institutions. *Rivista Internazionale Di Scienze Sociali*. Kasutatud 02.09.2019. <http://www.siecon.org/online/wp-content/uploads/2012/08/Choudhry-Marelli-Signorelli.pdf>
- De Witte, H. (1999). Job insecurity and psychological well-being: review of the literature and exploration of some unresolved issues. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8, 155–177.
- De Witte, H. (2005). Job insecurity: review of the international literature on definitions, prevalence, antecedents and consequences. *SA Journal of Industrial Psychology*, 31(4), 1–6.
- De Witte, H. ja Näswall, K. (2003). „Objective“ vs. „Subjective“ job insecurity: Consequences of temporary work for job satisfaction and organizational commitment in four European countries. *Economic and Industrial Democracy*, 24(2), 209–312.
- Eichhorst, W., Escudero, V., Marx, P. ja Tobin S. (2010). The impact of the crisis on employment and the role of labour market institutions. *IZA Discussion Papers*, nr 5320. Bonn: IZA.
- Eurostat. Euroopa Liidu statistikaamet. Tööjõu-uuring. Kasutatud 06.01.2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/>
- Gallie, D., White, M., Cheng, Y. ja Tomlinson, M. (1998). *Restructuring the employment relationship*. Oxford: Clarendon Press.
- Greenhalgh, L. ja Rosenblatt, Z. (1984). Job insecurity: Toward conceptual clarity. *The Academy of Management Review*, 9(3), 438–448.
- Grunow, D. ja Evertsson, M. (2016). *Couples' transitions to parenthood: Analysing gender and work in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Hagström, T. ja Gamberale, F. (1995). Young people's work motivation and value orientation. *Journal of Adolescence*, 18(4), 475–490.
- Hernanz, V. ja Jimeno, J. F. (2017). Youth Unemployment in the EU. *CESifo Forum*, 18(2), 3–10. München: ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München.
- Hirvilammi, T., Väyrynen, M., Stamm, I., Matthies, A-L. ja Närhi, K. (2019). Reflecting on Work Values with Young Unemployed Adults in Finland. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 9(2), 87–104.
- Hult, C. ja Svallfors, S. (2002). Production Regimes and Work Orientations: A Comparison of Six Western Countries. *European Sociological Review*, 18(3), 315–331.
- Jahoda, M. (1982). Work, employment, and unemployment: Values, theories, and approaches in social research. *The American Psychologist*, 36(2), 184–191.
- Kazjulja, M. ja Roosmaa, E-L. (2016). Noored sisenemas tööturule: raskused ja toimetulekuviisid. E. Saar ja K. Pöder (toim), *Sotsiaaltrendid*, 7, 121–145. Tallinn: Statistikaamet.
- Kokko, K., Pulkkinen, L. ja Puustinen, M. (2000). Selection into long-term unemployment and its psychological consequences. *International Journal of Behavioral Development*, 24(3), 310–320.
- Lazarus, R. S. ja Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Liefbroer, A. C. ja Toulemon, L. (2010). Demographic perspectives on the transition to adulthood: an introduction. *Advances in Life Course Research*, 15(2–3), 53–58.
- Mayer, K. U. (2009). New directions in life course research. *Annual Review of Sociology*, 35, 413–433.
- Mills, M. C. ja Blossfeld, H. P. (2005). Globalization, uncertainty and the early life course: a theoretical framework. H. P. Blossfeld, E. Klijsing, M. Mills ja K. Kurz (toim), *Globalization, uncertainty and youth in society* (lk 1–24). London: Routledge.

- Mincer, J. (1991). Education and Unemployment. *Working Paper*, nr 3838. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. Kasutatud 09.09.2019. <http://www.nber.org/papers/w3838>
- O'Higgins, N. (2010). Youth labour markets in Europe and Central Asia. *IZA Discussion Papers*, nr 5094. Bonn: IZA.
- Pyöriä, P., Ojala, S., Saari, T. ja Järvinen, K. (2017). The millennial generation: a new breed of labor? *SAGE Open*, 7(1), 1–14.
- Reiska, E., Roosmaa, E-L. ja Oras, K. (2018). Tõrjutuse sisu ja mõju noortele. *RASI toimetised*, nr 2. Tallinn: Tallinna Ülikool. Kasutatud 06.08.2019. https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/%C3%9CTI/RASI/2018.RASI%20toimetised%20nr%202.T%C3%B5rjutuse%20sisu%20ja%20m%C3%B5ju%20noortele_final.v2.pdf
- Rokicka, M., Kłobuszewska, M., Palczyńska, M., Shapoval, N. ja Stasiowski, J. (2015). Composition and cumulative disadvantage of youth across Europe. M. Rokicka (toim.), *EXCEPT Working Papers*, WP, nr 1. Tallinn: Tallinn University. Kasutatud 09.09.2019. https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/%C3%9CTI/RASI/WP1.Composition_and_cumulative_disadvantage_V5.pdf
- Saar, E., Unt, M. ja Kogan, I. (2008). Transition from educational system to labour market in the European Union. A comparison between new and old members. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(1), 31–59.
- Scarpetta, S., Sonnet, A. ja Manfredi, T. (2010). Rising youth unemployment during the crisis. How to prevent negative long-term consequences on a generation? *OECD Social, Employment and Migration Papers*, nr 106. Paris: OECD.
- Statistikaamet (2019). *Eesti piirkondlik areng 2018. Noored Eestis*. Tallinn: Statistikaamet.
- Twenge, J., Campbell, S., Hoffman, B. ja Lance, C. (2010). Generational Differences in Work Values: Leisure and Extrinsic Values Increasing, Social and Intrinsic Values Decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117–1142.
- Verick, S. (2009). Who is hit hardest during a financial crisis? The vulnerability of young men and women to unemployment in an economic downturn. *IZA Discussion Papers*, nr 4359. Bonn: IZA.
- Wang, H-J., Lu, C-Q. ja Siu, O-L. (2015). Job insecurity and job performance: The moderating role of organizational justice and the mediating role of work engagement. *Journal of Applied Psychology*, 100(4), 1249–1258.

**Seadusega
pahuksis noorte
kaasamine ja taas-
ühiskonnastamine**

SEADUSEGA PAHUKSIS NOORTE KAASAMINE JA TAASÜHISKONNASTAMINE

Anna Markina

Sissejuhatus¹

Noored² on ideaalis sotsiaalsete, kultuuriliste ja poliitiliste muutuste eesotsas nii oma energia ja loovuse kui ka pingetõttu, mida tekitavad nende ees seisvad takistused ja katsumused. Ehkki enamik noori tuleb pingetega hästi toime, leidub ka neid, kes ei lähe muutustega kaasa, jäädes kas kõrvale või sattudes koguni konflikti ühiskondlike normidega. Sotsiaalne tõrjutus on „protsess, mille tõttu isikud või grupid on täielikult või osaliselt kõrvale jäetud osalemisest ühiskonnas, kus nad elavad“ (De Haan 1998). Niisuguse

olukorra on kaasa toonud muu hulgas näiteks sotsiaalmajanduslikult või geograafiliselt ebavõrdsed olud, mille üle noorel puudub kontroll.

Ebavõrdsed olusid ning noorte individuaalseid vajadusi ja konkreetseid asjaolusid on sageli keeruline arvesse võtta, kui neile teenuseid pakutakse. Kuna üldiselt oletatakse, et niinimetatud riskinoored on võimekuselt teistega võrdsed, jäävad nad tihtipeale teenustest kõrvale. Halbade asjaolude kuhjumise tagajärjel (Markovic, Evrard 2014) jäävad inimesed kõrvale tavapärastest elumustritest ja -tegevustest, nagu ühiskondlik ja poliitiline elu või kultuur (Townsend 1979). See aga võib omakorda suurendada riskinoorte sotsiaalset tõrjutust ja riskikäitumist. Eesti noortevaldkonna arengukava (Haridus- ja Teadusministeerium 2015) üks alaeesmärk on vähendada noorte tõrjutuse riski, pöörates sealhulgas erilist tähelepanu riskirühmadele. Seepärast on noortevaldkonna programmis käivitatud ka tugimeetmed, mis toetavad noorte naasmist haridusse või jõudmist tööturule (*ibid.*).

¹ Siin peatükis analüüsitud intervjuud on tehtud projekti „Edendades noorte ühiskondliku kaasatust: „Konfliktsete“ noorte võimalused ja väljakutsed Euroopas (PROMISE)“ raames, mida rahastab Euroopa Liidu teadusuuringute ja innovatsiooniprogramm „Horisont 2020“, lepingu nr 693221. Kõik artiklis avaldatud seisukohad kuuluvad autoritele ega väljenda mingil viisil Euroopa Komisjoni ametlikke seisukohti. Autor soovib tänada retsenseente ja toimetajaid kasulikke soovitusi ja kommentaaride eest.

² Rahvusvahelises uurimuses, millel põhineb antud peatükk, on noore all mõistetud 14–29aastast inimest.

Siin ja edaspidi keskendutakse kuriteo toime pannud ning selle eest karistuse saanud noortele, kellel on suur risk olla ühiskonnast tõrjutud. 2018. aastal registreeriti alaealiste toime pandud kuritegusid 1124. Lisaks peeti samal aastal kuriteos kahtlustatavana kinni 14–17aastaseid³ noori 593, mis teeb 120 isikut 10 000 samaealise kohta. Registreeritud kuritegude arv on aastast aastasse pidevalt vähenenud ning jõudnud kõige madalamale tasemele alates Eesti taasiseseisvumisest. Kuna registreeritud kuritegevuse tase on viimase kolmekümne aasta madalaim ja noorte toime pandud kuritegudele reageerimisel kasutatakse tavapärasest teistsuguseid mõjutusvahendeid, on viimastel aastatel vähenenud ka alaealiste 14–17aastaste ja täisealiste 18–29aastaste noorte arv ja osakaal nii kinnipeetavate kui ka kriminaalhooldusaluste seas. Siiski jääb sellest hoolimata kõrgeks nende noorte hulk, kes on kriminaalõigussüsteemi kontrolli all. Eesti vanglates kandis 2018. aastal karistust 572 noort vanuses 14–29⁴. Kriminaalhooldusalustest moodustasid 14–26aastased 21%, teisisõnu oli neid üle 850.

Eestis 2010. aastal tehtud korduvkuritegevuse uuring näitas, et pärast vanglast vabanemist oli korduvkuritegevuse määr kõrgeim just alaealistel. Peaaegu iga teine (ühe aasta retsidiivsuse määr 45%) alaealine sooritab järgmise kuriteo juba aasta jooksul pärast vabanemist (Ahven jt 2010). Kõrge korduvkuritegevuse määr näitab, et noorte õigusrikkumistele reageerimine karistuse ja isolatsiooniga pigem ei ole tõhus. Sellel on mitu põhjust, näiteks et ühiskond sildistab noori õigusrikkujaid kriminaalõigussüsteemi kaudu, nagu selgub ka järgmisest alapeatükist.

³ Täisealiste 18–29aastaste noorte toime pandud kuritegude arv ei ole statistikas eraldi esile tõstetud, mistõttu pole siinkohal võimalik esitada nende kohta andmeid.

⁴ Vangide ja kriminaalhooldusaluste statistika alused erinevad teineteisest. Vangide statistika on esitatud vanuserühmades 14–24 ja 25–29 (Kuritegevuse aastaraamat 2018, lk 95). Kriminaalhooldusaluste statistikas on aga esitatud alaealiste ehk 14–17aastaste osakaal (2%) ja täisealiste ehk 18–26aastaste osakaal (19%) kõikide kriminaalhooldusaluste seas (*ibid.*, lk 98), keda oli 4085. Täpsemad arvud vanuserühmade kaupa ei ole aastaraamatus esile toodud.

Nagu märgib Muncie (2010), tähendab sildistamine mingi rühma eristamist teistest, mistõttu hakatakse eristatud gruppi pidama halvemaks ega soovita sinna kuulujatega lävida. Kui häbimärk ehk stigma on inimesele külge pandud, jääb see domineerima ning teda nähakse eeskätt selle märgi kaudu (nt vaimuhaige, pime, kurjategija). Häbimärk on alati negatiivse tähendusega, üldistav, diskrimineeriv ja eristab normaalseid „meid“ ebanormaalsetest „neist“ (Link, Phelan 2001).

Sildistatud indiviide nähakse niisiis omaette grupina, mis ei kuulu normaalsete sekka. Nii saab õigusrikkumine seesuguste noorte peamiseks defineerivaks tunnuseks. Seejuures on noorte õigusrikkujate institutsionaalne tugivõrgustik üsna väike: nende probleemide, vajaduste ja kaasamisega tegeleb üksnes kriminaalõigussüsteem, seda kindlate mõjutusvahenditega.

Häbimärgistamine

Järgnevas analüüsis järgitakse märgistamise teooria lähene-mist, vaadeldes, kuidas inimesi häbimärgistatakse hälviku-teks ja kuivõrd mõjutab see tulevast õigusvastast käitumist (Muncie 2010: 140). Noorte õigusrikkumistele reageerivad riigid oma kriminaalõigussüsteemi kaudu, karistades noori kas tingimisi vähem raskete kuritegude eest või vangistusega tõsiste või korduvate kuritegude korral. Kuigi riigi sekkumise peamine eesmärk on noori ühiskonda taasloomida, mõjub karistus sageli vastupidi.

Märgistamise teooria järgi on sotsiaalsed normid ja hälbimus (sealhulgas kuritegu) sotsiaalselt konstrueeritud kategooriad. See aga tähendab, et hälbimus ei ole mingi isiku teo pärisomadus, vaid hoopis teiste rakendatud reeglite ja sanktsioonide tagajärg. Sildistamisteooriast lähtuvalt on hälvik see, keda on õnnestunud selliseks tähistada, ja hälbiv on käitumine, mida inimesed ise niimoodi nimetavad. Nii luuakse ühiskonnas deviantseteks peetavad identiteet,

karjäär ja subkultuurid. Kui keegi märgistatakse hälvikuks, on sellel aga oluline mõju tema edasisele sotsiaalsele osalusele. Indiviidi avalik identiteet muutub järsult negatiivseks (Becker 1963).

Lemerti arvates tuleb eristada esmast isoleeritud, sageli suhteliselt ebaolulist hälbivat tegu ja teisest, sekundaarset hälbivust. Esmasele teole järgnev ühiskonna reaktsioon paneb indiviidile külge häbimärgi, mis omakorda teeb talle edasises elus takistusi. Sekundaarsest ehk häbimärgistamisest tulenevast hälbivusest saame rääkida siis, kui inimene võtab kriminaalse identiteedi omaks ja hakkab hälbivat käitumist või sellel baseeruvat rolli kasutama omakorda rünnaku-, kohanemis- või kaitsevahendina (Lemert 1967).

Paternoster ja Iovanni (1989) on juhtinud tähelepanu kolmele võimalusele, kuidas sotsiaalne reaktsioon ja häbimärgistamine võivad indiviidile mõjuda. Esiteks, häbimärgistamine tulenevad negatiivsed stereotüübid võivad piirata tema juurdepääsu tavapärasele tegevustele ja võimalustele. Teiseks, kui õiguskuulekad ühiskonnaliikmed suhtuvad indiviidi heasoovlikult ja toetavad teda, aitavad nad tal ületada negatiivse häbimärgi ning jääda ühiskonnas heaks kiidetud normaalse elurutiini juurde. Kolmandaks, kui indiviid leiab tuge hoopis kriminaalse hoiakuga inimestelt, kaldub ta uuesti kuritegeliku eluviisi poole. Ühtlasi on elukaare kriminoloogia uuringutes rõhutatud, et kuriteo sooritanute stigmatiseerimine mõjutab nende sotsiaalseid ja majanduslikke võimalusi ning lõppkokkuvõttes ka elukaart, soodustades sageli kriminaalse karjääri juurde jäämist (Denver jt 2017).

Kindlasti tuleb eristada avalikku stigmat, mis viitab diskrimineerimisele domineerivate gruppide poolt, ja enesestigmat, mille korral võtavad endised kurjategijad sildi omaks (Chui, Cheng 2013). Nendest esimene võib viia teiseni ja takistada niimoodi taasühiskonnastumist. Näiteks on mitmed uuringud näidanud, et endistel õigusrikkujatel on raskusi töökoha leidmisega (Pager jt 2009; Paat jt 2017) või hariduse omandamisega (O'Reilly 2014). Ebaõnnestumise põhjustena

näevad õigusrikkujad ise seda, et nad on registrisse kantud kriminaalkorras karistatuna ning neil on madal haridustase ja puudub töökogemus. Samuti märgitakse, et töödandjatel on eelarvamus endiste vangide iseloomu ja käitumise kohta.

Uuringute kohaselt on kuritegevusest loobumise aluseks edukas üleminek täiskasvanute rollidele (Laub, Sampson 1993), nii aitabki õigusrikkujaid peamiselt tugev side perekonnaga, lõpetatud haridustee ja stabiilne töö. Teisisonu – eelmainitud teguritel on tähtis osa kriminaalsest karjäärist loobumisel. „Kuriteo kestev stigma seab piirangud vanemaõigustele, töövõimalustele, elamisvõimaluste valikutele ja lugematutele muudele sotsiaalsuhetele, eraldades endised kurjategijad nende kogukondadest ja kaaskodanikest. Lühidalt, niimoodi on ohus endiste kurjategijate õigused ja suutlikkus saavutada täieliku kodaniku staatus“ (Uggen jt 2013: 260). Kuigi häbimärgistatud õigusrikkujad võivad stigmale vastu seista, põhjustab see sageli madalat enesehinnangut, aktiivsest elust tagasitõmbumist, alaväärsustunnet ja teiste kinnitatud rolli vastuvõtmist.

Ka karistamine on seotud häbistamise ja häbitundega. John Braithwaite on näiteks arvamusel, et häbistamist võib olla kahte liiki: stigmatiseeriv ja reintegreeriv. Stigmatiseeriv häbistamine teeb olukorra aina hullemaks, samal ajal kui reintegreeriv suunab õigusrikkujat kuritegevusest lahti ütlema (Braithwaite 2003). Reintegreeriva häbistamise all mõistab Braithwaite sellist hukkamõistu väljendamist, mis ei välista lugupidavat suhtumist: kurjategijat koheldakse kui head inimest, kes on pannud toime halva, õigusvastase teo.

Andmed ja analüüsimeetodid

Järgnevalt tuginetakse siin ühele 22 etnograafilisest juhtumiuuringust, mis tehti Horisont 2020 uurimisprojekti PROMISE raames kümnes riigis. Uurimisprojekti uuriti ühiskonnaga konfliktis, häbimärgistatud või marginaliseerunud noorte sotsiaalset kaasatust. Juhtumiuuring keskendus peamiselt

intervjuudele ja valimi kriteeriumid olid järgmised: 14–29aastased noored, kes on konfliktis võimude, vanemate põlvkondade või sotsiaalsete normidega, kes on häbimärgistatud või marginaliseeritud negatiivsete stereotüüpide kaudu ning kes seisavad vastu nimetatud konfliktile või häbimärgistamisele. Eestis tehti uurimisprojekti raames kaks juhtumiuuringut: (1) kuriteo toime pannud ja selle eest karistuse saanud noored ning (2) Seto piirkonnas elavad maanoored (Annist 2018). Siin keskendutakse ainult esimesele, õigusrikkujatest noorte juhtumiuuringule.

Ajavahemikul august 2017 – jaanuar 2018 tehti 22 poolstruktureeritud intervjuud 24 noore õigusrikkujaga, sealhulgas ühel juhul intervjueriti korraga kolme noort. Noorim intervjueritav oli 15aastane, vanim 27aastane, enamik olid vanuses 21–25. Valimisse kuulus 3 naist ja 21 meest. Kuigi mehed on ülesindatud, peegeldab see õigusrikkujate soolist eripära. Kriminaalhoolduses naiste osakaal oli 2017. aastal 8%, mis moodustas vangistatute hulgast ainult 5% (Ahven jt 2018: 119).

Intervjuud toimusid kolmes Eesti linnas (või nende ümbruses): Tallinnas, Tartus ja Pärnus. Kahe intervjueritava emakeel oli vene keel. Kuna üks nendest valdas eesti keelt heal tasemel, tehti temaga intervjuu eesti keeles, teisega kõneldi vene keeles.

Uuringut alustati intervjueritavate värbamisega kriminaalhooldajate kaudu. Noortele kriminaalhooldusalustele jagati uurimisprojekti kohta infolehed üleskutsega osaleda uurinus. Osalemine oli vabatahtlik ega mõjutanud kriminaalhoolduse protsessi. Kriminaalhoolduse kaudu värvati kolm intervjueritavat, lisaks kasutati lumepallimeetodit (N=21). Kõik intervjueritavad andsid kirjaliku nõusoleku, alla 18aastaste puhul saadi ka vanemate nõusolek. Uuringu korraldamiseks andis loa Tartu ülikooli inimuuringute eetika komitee.

Poolstruktureeritud intervjuude küsimused sõltusid igast riigist ning juhtumiuuringust. Intervjuus käsitletud teemaplokid leppisid aga PROMISE'i uurimisprojekti osalenud

teadlased kokku, et hõlbustada hilisemat valdkondadevahelist analüüsi. Samal põhjusel koostati ühine kodeerimispuu (Pilkington 2018).

Intervjuus osalejate vastuste kodeerimisel kasutati kvalitatiivset sisuanalüüsi. Esimese taseme koodid olid avatud ning peegeldasid osalejate hoiakuid, kirjeldusi, kogemusi jne. Teise taseme kodeerimisel ehk esmaste koodide grupeerimisel võeti arvesse uurimisprojekti kokkulepitut kodeerimispuu. Kui puus polnud sobilikku koodi, lisati see juurde. Kõik intervjuud salvestati, transkribeeriti ja analüüsiti NVivo 11 tarkvara abil.

Ühiskondlikud hoiakud kriminaalkorras karistatud noorte suhtes

Nagu sissejuhatuses esitatud faktid näitasid, karistatakse kriminaalkorras igal aastal sadu Eesti noori kas reaalse või tingimisi vangistusega. Viimase korral saavad noortest kriminaalhooldusalused. Siinse juhtumiuuringu valim koosnes nii vanglakogemusega noortest kui ka tingimisi vangistusega kriminaalhooldusalustest. Enamik noori on kogenud eelarvamusi, diskrimineerimist või ebavõrdset kohtlemist, mis kaasnevad kurjategija staatusega. Ühelt poolt tuleneb mainitu ühiskonnast üldiselt, teiselt poolt on tegu konkreetsete institutsioonide suhtumisega. Kui tavaliselt väljendavad oma negatiivseid hoiakuid võõrad, siis sugulased ja lähedased on sallivamad.

Joonas (24): Jah, eelarvamusi ma olen näinud küll. No mitte mu sugulaste puhul või üldse inimeste, kes mind tunnevad. Nad tunnevad mind, mu isikut, mitte seda vangi. Aga võhikud, kes ongi kuritegevusest meediast pelgalt lugenud ja kes on ära hirmutatud, nemad suhtuvad hirmuga, nad kardavad. Suhelda nad kardavad üldse. Seal ongi see eelarvamus, et ma olen vang, järelikult ma tapan su ära või midagi sellist. Päril palju on sellist. Seda kohtab vanemate inimeste puhul, naiste just, ja siis muude memmekamate inimeste puhul.

Negatiivsed hoiakud kurjategijate, eriti vanglast vabanevate suhtes pärsivad vabanevate ja kriminaalhooldusaluste integreerumist ühiskonda (Clear jt 2001; Rade jt 2016). Tõik, et endistesse kurjategijatesse suhtutakse halvasti, ei ole ainult õigusrikkujate endi subjektiivne tunne. Negatiivsete hoiakute levikut on kinnitanud ka PROMISE'i uurimisprojekti raames tehtud kvantitatiivne Eesti elanikkonna küsitlus⁵, millest selgus, et 78% täiskasvanutest vanuses 30–74 ning 65% noortest vanuses 15–29 ei soovi elada kriminaalse minevikuga noorte naabruses.

Stigma viitab kurjategijale, kelle kohta on meedia ja meelelahutustööstus loonud stereotüüpilise kujutluse: julm, vägi-valdne tapja, kellel ei ole inimlike tundeid ega lähedasi suhteid. Sildid „kriminaalne“, „kurjategija“ või „eksvang“ on tavakodaniku jaoks kogum kõikidest pahedest, mida ta pelgab. Seejuures on Collins (2016) osutanud, et kui kuriteo paneb toime naine, võib teda lisaks häbimärgistada naissoole kohatu käitumise eest. Seetõttu võib häbimärk kanduda üle ka teistesse rollidesse, näiteks ei sobi kurjategija stereotüüp kuigi hästi emarolliga. Kõnealusel uuringus osalenud naine kirjeldas järgnevalt oma kogemust alaealiste asjade komisjonis, kuhu ta saadeti 14aastaselt narkootikumide tarbimise tõttu.

Stella (25): Seal oli üks mees, kes karjus mu peale, et ma nutma hakkaksin. No ma olen ülihea selles, hakkasin nutma, et ta mind rahule jätaks. Ta rääkis, et ma ei jõua elus kuskile, et ma joon nii palju, mis polnud tõsi. Ma olin alati huvitatud pigem narkootikumidest, sest mul oli alati mõistus selge ja ma omasin kontrolli oma tegude ja sõnade üle. Aga ta rääkis palju joomisest. Ja siis ta kasutas terminit hooramine. Mis oli huvitav, sest ma olin seksuaalselt päris kogenematu enne seda. Silte pandi lihtsalt külge. /.../ Ta ütles, et minust tuleb kas prostituut või ma lõpetan vanglas.

Kui kedagi on juba kord häbimärgistatud, kestab see kaua ning hakkab kujundama, kuidas teised ühiskonnaliikmed seda inimest näevad. Hiljem rasedaks jäädes ja ennast arsti juures arvele võttes tunnistas eelnev intervjuueeritav arstidele, et oli varem narkootikume tarvitanud. Rase naine arvas, et seda infot on arstidel vaja teada, pidades silmas lapse ja tema enda tervist. Ometi hakati sellest hetkest suhtuma rasedasse hoopis teistmoodi: naise sõnutsi koheldi teda nõnda, nagu ta ei tohiks üldse lapsi saada. Seega muutub põhiliseks õigusrikkuja identiteet, mille järgi hinnatakse kriminaalkorras karistatud noorte elu ning tõlgendatakse nende käitumist.

Probleemid taasühiskonnastamisel

Tööhõive on oluline tegur kuritegevusest loobumisel ja noorte kurjategijate taasühiskonnastamisel (Laub, Sampson 2001). Mitmes uuringus on leitud, et barjäärid, millega kriminaalkorras karistatud puutuvad kokku tööd otsides, on karistatusega seotud häbimärk (Griffith jt 2019), seadusest tulenevad piirangud ning õigusrikkuja vähene töökogemus, puudulikud töökused, madal haridustase ja vähesed kognitiivsed oskused (Holzer jt 2003). Samuti takistavad töökoha leidmist rahalised probleemid ning elukoha leidmisega seotud raskused (Garland jt 2011). Sarnaste probleemidega on kokku puutunud ka siinse uuringu tarbeks intervjuueeritud noored.

Tööd otsides seisavad noored õigusrikkujad silmitsi olukordadega, kus tööandjad ei taha neid kriminaalse mineviku tõttu palgale võtta. Kui noored õigusrikkujad aga tööle võetakse, siis neid ei usaldata ja mingite probleemide korral on nad esimesed, keda süüdistatakse. Intervjuudes saab märgata noorte õigusrikkujate rakendatavat strateegiat: ametikoha saamiseks nad ei paljasta oma kriminaalset minevikku. Kui töökoht on käes ja noore kriminaalse mineviku kohta saadakse hiljem teada, võib tööandja nõuda temalt

⁵ Viide Promise WP5 raportile.

selgitust. Ent on šanss, et selleks ajaks teab tööandja juba noort kui head töötajat ja ametikoht jääb talle alles. Äärmisel juhul võib tööandja siiski noore vallandada.

Ken (19): Ma ei lähe kunagi töövestlusele jutuga: „Tere, ma olen kriminaal ja sellepärast jäin vahele.“ Kui mind juba tööle võetakse ja nad küsivad, et mis juhtus või miks sa siia tööle tulid, siis ma räägiksin ära küll neile, et vot oli selline asi. Klienditeenindajana mul oli niimoodi, et alguses sain sinna tööle ja pärast tuli juhataja küsima, et mis sul on, ja siis ma rääkisin ära talle. Siis ta ütles, et nojah, kahju natukene. Oleks ta seda töövestlusel teada saanud, ma kardan, et ta ei oleks mind isegi tööle võtnud.

Seadusega pahuksis noored otsivad sageli tööd oma sotsiaalkõrgustike kaudu. Uuringu ajal oli Eestis tööturg soodne, sest töökäte järele oli suur nõudlus. Ehkki sõprade ja sugulaste kaudu tööd otsides ei saa kriminaalset minevikku varjata, ei mõju see tööotsijale halvasti. Esiteks ei näe tulevane tööandja noores pelgalt kurjategijat, vaid ka tema häid omadusi. Teiseks mõjub noorele tööotsijale hästi see, kui teda soovib keegi, keda tööandja tunneb ja usaldab.

Noorte õigusrikkujate töövõimalusi piirab ka seadus. Näiteks ei lubata süüdimõistetutel töötada riigiametites ja turva-firmades, nende tausta alati kontrollitakse. Enamik sinise uuringu tarbeks intervjueritud noortest ei pidanud sellist piirangut asjakohaseks. Veelgi enam – mõned leidsid, et see kitsendab üleliia nende tulevase töövõimalusi.

Joonas (24): Täisväärtuslikku elu võib-olla takistab see, et ma ei saa töötada riigiasutustes või ei saa teha teatud töid, mis võiksid huvi pakkuda ja kus ma saaksin isegi võib-olla midagi ära teha. Just tänu oma kogemustele seoses vanglaga ja süsteemiga seestpoolt ma tean sellel mõlemat tahku. Aga ma ei saa midagi teha. Sest ma olen vang.

Mõnikord, kui noore elukohas tööd ei leidu, tuleb seda otsida mujalt, tavaliselt suuremast linnast. Seega on vaja uut eluaset, mille leidmise raskustest on teatanud mitu uuringus osalenut. Endistel kurjategijatel on peaaegu võimatu saada pangast laenu korteri või maja ostmiseks. Sellele, et kriminaal-korras karistatud inimeste taasühiskonnastamise barjääriks on samuti piiratud võimalused laenu saamisel, on tähelepanu juhitud ka teistes uuringutes (nt Henderson 2004). Sealhulgas on kriminaalkorras karistatud noorel ühtlasi raske leida üürikorteri, kuna sageli ei taheta neid jällegi kriminaalse mineviku tõttu, nagu on tunnistanud üks intervjueeritav.

Indrek (28): Jah, nemad [üürileandjad – AM] kontrollivad ka. Et kui näed, et see on vangis olnud ja sellele ei anna. /.../ Selle koha pealt on ka keerulisemaks tehtud see asi. Just see avalik info on kõige hullem. Et kõik seda näevad. See võiks olla nii, et kui ma tahan, siis ma ütlen. Aga noh, kes see seda tahab tegelikult, reaalselt. Just, pannakse kõik internetti üles, tule ja loe.

Mitu noort tõi esile, et internetist saab lihtsasti kätte info kuritegevuse ja karistuse kohta. Taustakontrolli teevad hõlpsasti internetis mitte ainult üürileandjad, vaid ka tööandjad ja teisedki asjaomased isikud. Isegi sõbrad ja potentsiaalsed partnerid saavad internetist tausta kontrollida.

Rahalised probleemid, millega noored õigusrikkujad silmitsi seisavad, on oluline teema, sest see kujundab nende eluvalikuid. Paljudele on mõistetud rahaline karistus, näiteks peab kompenseerima kuriteoga tekitatud kahju, maksuma menetluskulud jne. Võttes arvesse, et noortel õigusrikkujatel on puudulikud oskused, probleemid töö leidmisega ja sageli just madalapalgaline amet, võib nende võlakoorem veelgi suurened. Uuringud on näidanud, et sageli ei ole kurjategijad võimelised rahalisi kohustusi täitma (Patel, Philip 2012; Evans 2014).

Eestis areneb kriminaalpoliitika siiski selles suunas, et noorelt võetakse vabadus viimase abinõuna. Kui noor, eriti alaealine, jääb vahele õigusvastase teoga, siis teda kas

karistatakse rahatrahviga või vähem tõsise väärteo korral lõpetatakse menetlus, kuid sellegipoolest peab isik tasuma riigile kriminaalmenetluse kulud. Olenevalt süüdimõistvate kohtuotsuste hulgast ja kuritegude tõsidusest on täisealised noored kohustatud tagasi maksma üsna suuri summasid. Isegi siis, kui neile on mõistetud karistusena vabadusekaotus, kehtib ikkagi kohustus riigile tasuda.

Ken (19): Kahe aasta pärast, kui mul karistus on läbi, siis ma olen väga õnnelik, ma arvan. Siis mul ei ole sellist maksekohustust enam kaelas. See saab tegelikult aasta pärast läbi.

Intervjuueerija: Kui suur see trahv üldse oli?

Ken: 2000 eurot.

Intervjuueerija: Päris karm. Menetluskulud ka?

Ken: See oligi – kohtukulud ja need kokku. Ma nimetan seda ikka trahviks.

Tagamaks seda, et raha riigile tagasi makstakse, arestitakse noorte kontod ja edaspidi arvatakse osa nende sissetulekust automaatselt maha. Nõnda jäetakse neile ainult elatusmiinimum, mis omakorda ei motiveeri kriminaalkaristusega noori otsima ametlikku töökohta. Tahetakse pigem mitteametlikku tööd, mis tagaks parema sissetuleku.

Rainer (26): Siiaaani endiselt trahvid õhus. Kui tahaks kuskile hea töökoha peale minna. Saan aru, et trahvide maksmine on oluline. Paljud on üle mõistuse suured, paljude eest ma ei kavatsegi maksta, aga... ükskõik, mis tööd ma ka ei valiks, miinimumi saab kätte. Võiks teha rasket tööd, aga saada head palka, aga kui lähed füüsiliselt raskele tööle... [ikka saad sama miinimumi].

Minimaalne sissetulek seab noored rahaliselt raskesse olukorda. Ka siis, kui kriminaalkorras karistatud noor ei teavita tööandjat oma kuritegelikust minevikust, teevad selle info avalikuks kohtutäiturite poolt tööandjale saadetud töötasu arestimisakt. Olukord, kus noorel on rahast pidev puudus

ja samal ajal ei suuda ta seda seaduslikult teenida, võib viia teda tagasi kuritegevusse. Sel moel hangitud sissetulekuni riik ei küüni.

Noortel puuduvad sageli oskused, kuidas rahaliselt hakkama saada. Mõni vanglas veedetud aasta teeb olukorra veelgi hullemaks. Nagu noorte õigusrikkujate intervjuudest nähtub, vajavad nad pärast trellide tagant vabanemist juhendamist ja toetust.

Indrek (28): Nemad määravad mulle trahvi ja siis ma jään töötuks ja kui ma ei saagi kuskilt sihkest raha. Kohati võib juhtuda, et sa oled paar aastat töötü. Aga mul on aasta aega maksta trahvi, võtan selle järelmaksu peale. Põhimõtteliselt võibki inimene minna mingile vanatädile kotijooksu tegema, et saada oma rahad kätte, ja noh, see tegelikult teeb inimese rohkem pätimaks.

Häbimärgistamisega hakkamasaamine

Häbimärgistamisega toime tulemiseks on noortel mitu moodust, mis on intuiitiivsed ja mida kasutavad kõik, keda intervjueriti. Põhimoodus häbimärgistamise vältimiseks on teiste eest süüdimõistmist varjata, kuigi selle muudab keerulisemaks info kättesaadavus internetis.

Tõnu (19): Väga nagu niimoodi ei varja, aga lihtsalt ema eest, pereliikmete eest. Et äkki nad hakkavad tõrjuma mind. Et ikkagi narkootikum, see on nagu sihuke asi, vaata.

Karistuse saladuses hoidmine just kõige lähedasemate inimeste eest tundub ootamatu, võttes arvesse, et perekond ja teised lähedased on noorele oluliseks toeks taasühiskonnastamisel (Cid, Martí 2012). Fontaine jt (2012) on leidnud, et tihti katkeb pärast karistust pereliikmetega kontakt isegi siis, kui kiindumusuhel on säilinud. Ühe põhjusena on mainitud

autorid märkinud, et kurjategija hakkab häbitunde tõttu vältima kontakti perega. Teine põhjus on aga see, et mõned pereliikmed hakkavad ise teadlikult vältima kontakti vangistatud lähedasega, põhjendades seda sooviga muuta talle vangistus vaimselt eriti raskeks. Selle taga on omakorda soov anda lähedasele valus õppetund, et ta loobuks kuritegelikust teest. Lisaks eelnevale on täheldatud, et kuriteoga seotud häbimärk võib mõjutada ka kurjategija pereliikmeid, keda hakatakse samuti häbimärgistama (Condry 2013). Perele laienenud häbimärgi teema kerkis esile ka siinses uuringus. Noored õigusrikkujad ei räägi süüdimõistmisest oma lähedastele mitte ainult sellepärast, et see kutsus esile pereliikmete negatiivset reaktsiooni, vaid kuna see võib mõjutada ka nende elu.

Joonas (24): Sellega käib kaasas negatiivne alatoon. Ja see võib elu häirima hakata. Ma ei kujuta ette, kui näiteks vanaema sõbrannad teaksid, et ma olen vangis olnud. Nad ei suhtleks enam kunagi mu vanaemaga.

Siiski üldjuhul ei lükka lapsevanemad süüdimõistetud noort eemale. Sarnane olukord on sõprade ja teiste lähedastega. Kuna lähedased tajuvad õigusrikkujat kui inimest, mitte kui abstraktset kurjategijat, kasutavad noored õigusrikkujad seda intuiitiivselt häbimärgistamise vastu võitlemiseks.

Häbimärgistamine on mitmetahuline. See kätkeb kujutluspilti õigusrikkuja sotsiaalsest rollist koos käitumismustri, väärtuste ja isiklike, ühiskonnas heaks kiitmata normidega. Kuna õigusrikkujad võivad sageli arvata, et toime pandud kuritegu oli tollases olukorras adekvaatne käitumisviis, proovivad nad distantseeruda tõsise kurjategija kujutluspildist. Selline eneseõigustamine, kus vähendatakse või eitatakse oma vastutust, lubab säilitada positiivset enesepilti (Sykes, Matza 1957). Nii on aga võimalik, et noor sooritab ka edaspidi kuritegusid, kuna tal puudub süütunne ja kuritegelik käitumine ei tundugi kuigi vale. Samal ajal, ehkki see on paradoksaalne, võib häbimärgistamisele vastupanekul olla ka positiivne tagajärg: õigusrikkuja tahab ennast näha pigem seaduskuulekana, loobudes seepärast kuritegelikust karjäärast (Hochstetler jt 2010).

Kui kriminaalkorras karistatud noorele tundub, et ühiskonnas levinud kurjategija kujutluspilt kehtib ka tema kohta, võtab ta häbimärgi omaks. Selle tagajärjel muutub inimese identiteet: negatiivne ja diskrimineeriv hoiak ongi see, mida ühiskonnalt oodatakse. Nõnda hakkavad kriminaalkorras karistatud noored vältima olukordi, kus nad võivad kogeda diskrimineerimist, ning see pärsib omakorda taasühiskonnastumist ja integreerumist ühiskonda (Moore, Tangney 2017). Pealegi on häbimärgi omaks võtnud inimestel madalam enesehinnang ja enesetõhusus (Corrigan jt 2006). Nii selgus ka intervjuudest, et tihti reageeris noor õigusrikkuja oma olukorrale kõigepealt sooviga loobuda suhetest ja kokkupuudetest teiste inimestega. Küll aga suutsid väga vähesed intervjuueeritavad sellest endale aru anda.

Stella (25): See üks olemine oli küll selline. Ma tõrjusin ise oma parima sõbra ka välja, sest kõik teised suhtusid negatiivselt, à la paras karistus mulle jne, ja siis ma ei usaldanud enam kedagi.

Enamik intervjuu andnutest, kes teatasid, et nad tunnevad üksindust, on umbusklikud ja väldivad kontakti lähedastega, kirjeldasid mainitud aspekte kui oma iseloomujooni. Märkus „ma olen reserveeritud inimene“ tähendab tavaliselt seda, et ta ei jaga oma muresid kellegagi ja on alati üksi oma probleemidega.

Raivo (24): Just seda tunnet oli väga tihti, et seda tahaks jagada. Aga mingil põhjusel ma ei teinud seda. Ma ei tea, kas see tulenes häbist, et sa ei taha kellelegi rääkida, või on see uhkus, et sa lihtsalt ei suuda ennast väljendada ja eneseuhkusega kaasa minna.

Noore enesehinnangut mõjutavad süüdimõistmine, karistamine, õigusrikkuja roll ja ka ühiskonnast tulnud häbimärgistamine. Ebakindlus ja hirm ebaõnnestumise ees ei lase noorel proovida uusi asju, osaleda ühiskondlikus elus või loobuda kuritegelikust käitumisest. Kuna harjumuspärane on ikkagi kõige ohutum, võib noor pöörduda tagasi kuritegevusse kui eluviisi, mis juba tema jaoks toimib.

Stella (25): Üks asi, et keegi ei taha kuskil läbi kukkuda. See mõjutab paljusid uute asjade proovimisel jne. Paljud näevad, et nad polegi midagi väärt. Teiseks sa kardadki seda, et ei saa hakkama. Hästi palju ma näen, et valitakse tüüpilist ettekäidud rada, sest kõik teevad ja siis tundub lihtne [nt Soome tööle minek]. Või siis kuritegevus, sest tead, et oskad seda. Uute asjade proovimisel, eriti seotult just vabatahtliku töö ja haridusega, ma näen, see tuleb isikliku motivatsiooni kaudu, näiteks kui su elus midagi juhtub. Näiteks saad lapsevanemaks, keegi on sinule toeks olnud ja tahad tagasi anda kogukonnale jne. Inimesed õpivad oma väärtust nägema, see paneb neid tahtma panustada ja anda tagasi. Sest inimestel, kes ei tunne enda väärtust, on väga raske näha, et see on oluline.

Mõne noore jaoks on talle omistatud häbimärgi omaksvõtmisega kaasnenud sotsiaalne roll isegi kasulik. Näiteks sarnase taustaga inimesed võivad noort austada, teised aga pigem karta.

Jaan (21): Teatud inimesed kindlasti, aga kui kõik kardaksid, see mulle küll ei meeldiks. Ma tahaksin inimestega ikkagi hästi läbi saada. Ma olen õnnelik, kui mu vihavaenlased kardaksid mind. [Naerab.]

Häbimärgistamise vältimiseks otsustavad mõned noored lahkuda senisest elukohast, vahetada välja sotsiaalvõrgustiku ja alustada elu uuesti. Selleks tundub paljude seadusega pahuksis noorte jaoks hea kohana Soome.

Raivo (24): Kõige suurem faktor oli mu tutvusringkond. Ma teadsin ainult neid inimesi, kes olid sama-suguste kalduvustega. Mul olid mõned üksikud sõbrad, kes absoluutselt ei tahtnud pättuseid teha. Siis ma otsustasin, et uue elu alus on minu jaoks Soome. Et seal ma saan täiesti nullist pihta hakata. Panen klots klotsi haaval oma elu uuesti kokku.

Elukoha muutmine võib olla tõhus moodus kuritegevusest loobumiseks. Nagu märgib Reiss (1988), hoiab kriminaalne võrgustik halval teel enim just noort õigusrikkujat. Niisiis on tõenäoline, et kui noor muudab elukohta, soodustab võrgustiku katkemine kriminaalse eluviisi lõppemist.

Konflikt ametivõimudega ja võõrandumine ühiskonnast

Noortel õigusrikkujatel on palju kokkupuuteid eri liiki ametiasutuste töötajatega: politseinike, prokuröride, kohtunike, vanglatöötajate, kriminaalhooldajate, sotsiaaltöötajate jt-ga. Kuna nende peamine ülesanne on õigusrikkujaid kontrollida, tundub loogiline, et noored on kriminaaljustiitsüsteemiga vastuolus ja suhtuvad sellesse negatiivselt. Ometi ei ole see alati tõsi. Harilikult on negatiivne suhtumine seotud hoopis ebaõiglustundega, mille korral noored tunnevad, et neid on koheldud lugupidamatult või põhjendamatult karmilt, võrreldes teistega sarnastes olukordades. Järgnevad intervjuulõigud illustreerivad, kuidas tajuvad noored kriminaaljustiitsüsteemi ebaõiglust.

Joonas (24): Mõned on hästi sellised, ma ei tea, sihukesed, no needid konkreetselt... Mõned on lihtsalt sellised, kes teevad oma tööd, nad teevad seda hästi, nad lükkavad nagu isiklikud emotsioonid ja motiivid kõrvale oma tööd tehes... Aga ma olen kokku puutunud küll sellistega, kes, ma ei tea, kuritarvitavad oma positsiooni mingil määral. Just oma suhtumisega. Mitte et nad peksaksid või ma ei tea, vaid just see suhtumine on alavääristav.

Tuginedes intervjuudest saadud infole, ei saa väita, et seadusega pahuksis noored on alati kriminaaljustiitsüsteemi suhtes negatiivselt meelestatud. Vastupidi, noored peavad sellest lugu, kui riigiinstitutsioonid püüavad neid aidata. Seejuures üllatas uurimisrühma, et paljudel noortel õigusrikkujatel on oma kriminaalhooldajaga hea suhe – see tundub

paljutöotav leid. Noored õigusrikkujad hindavad kõige enam inimlikku suhtumist ning nõudmiste paindlikkust, kui neil on vaja sobitada kontrollkohustusi õppimise ja tööga. Ühtlasi väärtustavad noored igasugust toetust, nõuandeid ja lihtsalt tavapärasest vestlust kriminaalhooldajaga.

Ken (19): Kriminaalhooldajaga ma saan hästi läbi. Väga hästi, võib öelda isegi. Alguses mul jäi temast hästi kuri mulje – umbes et nende töö ongi mind iga hinna eest narkootikumide tarvitamise eest vahele võtta, kuigi minu silmis on see täielik ressursi raiskamine. Ajapikku ma olen näidanud talle, et saan oma eluga hakkama. Mul on juba teine töökoht selle aja jooksul, mis ma seal kriminaalhooldaja juures käin. Töö ma leian kiiresti, kui vaja, ja olen teinud tööd. Ta on siia maani suhtunud hästi, olnud minust heal arvamusel.

Ebameeldivad kokkupuuted ametiasutustega, diskrimineerimise kogemused, häbimärgistamine ja ebaõiglane kohtlemine mõjutavad seda, kuidas noored tajuvad oma kohta ühiskonnas ja sinna kuulumist ning samuti riigivõimu ja ühiskonda üldiselt. Intervjuude põhjal võiks järeldada, et noortel õigusrikkujatel domineerib tunne, et nad on ühiskonnast võõrandunud. See tähendab, et välistatakse ennast igast eluvaldkonnast – poliitilisest, sotsiaalsest ja isegi majanduslikust – ega osaleta nendes.

Indrek (28): Hoiduda Eesti riigist. Ei, tegelikult mitte seda. Mul ei ole riigi vastu midagi. Majandus on siin nagunii nii kehvaks keeratud, hinnad ainult tõusevad. Aga lihtsalt nad võiksid natuke mõistvamalt suhtuda. Et kui sa lähed kuskile prokuröri juurde ja siis sul advokaat tuleb ka sinna, vaatab sulle otsa ja räägib, et kuule, sinu paneme kinni. No see ei ole normaalne. Kas sa oled advokaat siis või? Sa pead mind kaitsma, mitte ütleva, et paneme su kinni. Et sul pole siin üldse asja.

Osa intervjuueeritud noortest ei tööta ega õpi. Neil ei ole oma elus selget eesmärki. Paljude noorte õigusrikkujate jaoks on isegi rutiinsed igapäevaelu tegevused – nagu käimine

tööl, koolis, ülikoolis, kinos või jõusaalis – juba suur samm ühiskonnaelus osalemise suunas. Noored õigusrikkujad tunnevad end häbimärgistatu, väärtusetu ja jõuetuna; neil puuduvad sotsiaalsed oskused, teadmised ning sotsiaalne tugi. Siiski oli intervjuueeritavate seas ka neid, kes on suutnud takistusi ületada, näiteks läinud õppima, leidnud töö või unistavad oma ärist. Mõni teeb ka vabatahtlikku tööd, osaleb noortevahetusprogrammides ja õpetab teisi noori. Näiteks 19aastane Tõnu töötab vabatahtlikuna ning tegutseb selle nimel, et avada kohalikus noortekeskuses jõusaal. Samuti on ta osalenud rahvusvahelises noortevahetuses. Stella aga toetab noori, kes on seadusega pahusis, ning on töötanud vabatahtlikuna koduvägivalla ohvrite tugikeskuses. Ken on leidnud enda väljendamiseks muusika ja kunsti.

Ken (19): Mõned laulud on YouTube'is ka üleval. Meil on üks videosingel, kus me seitsmekesi laulame. Mina laulan seal refrääni ja viimane ehk siis seitsmes salm on mul. Terve see salm räägib sellest, kuidas ma kaks aastat tingimisi sain ja mille eest põhimõtteliselt. Alles nüüd ma kirjutasin ka, ma võin isegi ette lugeda, eile kirjutasin paar riimi.

Kuritegevusest loobumist soodustab see, kui noor osaleb aktiivselt sotsiaalses elus ning soovib panustada ühiskonda. Näiteks on leitud, et kui noor soovib panustada tulevaste põlvkondade arengusse vanemluse, õpetamise, mentorluse ning toodete valmistamise ja teenuste pakkumise kaudu, suurendab see olulisel määral kuritegevusest loobumist (McNeill, Maruna 2008). Praegune kriminaaljustiitsüsteem, eriti vangla, sellist arengut, agentsust ja kuriteo eest vastutuse võtmist paraku ei toeta. Kui korrektsiooniasutused võtaksid laiemasse kasutusse õigusrikkumisega tekitatud kahju ja selle heastamisele suunatud taastava õiguse praktikad (Taastava õiguste põhimõtete... 2018), et lubada õigusrikkujatel võtta vastutus oma teo eest ning toetada neid teel positiivsema tuleviku suunas, jõuaksid noored kurjategijad ka edukamalt õiguskuulekale rajale (Maruna jt 2004).

Kokkuvõte

Kuriteo eest karistatud noorte kõrge sotsiaalse tõrjutuse risk on seotud nii struktuursete kui ka individuaalsete teguritega. Analüüsist selgus, et sellised noored on kogenud eelarvamusi, diskrimineerimist või ebavõrdset kohtlemist, mis kaasnevad kurjategija staatusega. Probleeme esineb nii töö- kui ka elukoha leidmisega ning suhtlemises riigi institutsioonidega. Selles peatükis keskenduti eeskätt individuaalsetele teguritele. Ka struktuursete tegurite puhul oli põhiline tähelepanu suunatud sellele, kuidas õigusrikkumise taustaga noor neile reageerib. Noored järgivad väga erinevaid trajektoore, lähtuvalt oma võimalustest ja sellest, kuidas nad tulevikku ette kujutavad (Raffo, Reeves 2000; Evans 2002). Selles peatükis esitatud uuringutulemused näitavad, kuidas need trajektoovid ja isiklikud kogemused omakorda mõjutavad kuriteo eest karistatud noorte võimet ühiskonnas toimida.

Kuritegude, ka noorte toime pandute korral peab riik rakendama mitut laadi mõjutusvahendeid, näiteks võtma õigusrikkujalt vabaduse. Reintegreeriv häbistamine (Braithwaite 2013) ja lugupidav suhtumine tähendavad seda, et arvestatakse noore õigusrikkuja vajadustega ning teda toetatakse ja suunatakse. Samuti antakse talle võimalus ise vastutada. Üks hea näide on siin STEP programm, mis aitab õigusrikkumise taustaga noortel asuda tööle või õppima (STEP programmi... i.a). Programm viib kokku tööandjad, kes on nõus tööle võtma õigusrikkumise taustaga noori, ning motiveeritud noored, kes soovivad leida tööd või minna õppima ning tahavad loobuda kuritegelikust elustiilist. Noort toetavad ja nõustavad programmi kaasatud spetsialistid ning tööandja määratud mentor. Programmi eesmärk on luua ühiskonnaga positiivseid suhteid, tõsta noore õigusrikkuja enesehinnangut ja enesetõhusust ning vähendada häbimärgistamise mõju (*ibid.*).

Nagu uuringust ilmnes, on kriminaalkaristuse saanud noorte jaoks oluline kriminaaljustiitsüsteemi esindajate toetus ja õiglus. Kuigi noored ei ole rahul sellega, kuidas neid karistatakse ja kontrollitakse, hindavad nad kõrgelt kriminaalhooldaja lugupidavat suhtumist. Kriminaalhooldaja aitab säilitada ja tugevdada sidemeid õigusrikkujate ja ühiskonna vahel, aidates neil ületada raskusi ja saada jagu häbimärgist. Kriminaalhooldaja on noore õigusrikkuja silmis riigivõimu esindaja; tema heasoovlikkus võib avaldada mõju sellele, kuidas noor suhtub riiki ja ühiskonda. Nii saab hea läbisaamine kriminaalhooldajaga soodustada seda, et noorel kasvab usaldus kriminaalõigussüsteemi vastu. Sedasi muudab usaldus kriminaalõigussüsteemi otsused ja seadused noore silmis õiguspäraseks ning aitab kaasa tema seaduskuulekale käitumisele (Jackson jt 2012).

Lõpuks on tähtis rõhutada, et viimastel aastatel, eriti viimasel viiel aastal, on Eestis tehtud olulisi edusamme: õigusrikkujate arv üha kahaneb, vanglas viibib rekordiliselt vähe alaealisi ja langenud on noorte osakaal kriminaalhoolduses (Ahven jt 2018). Samuti panustatakse palju enam programmidesse, mille eesmärk on ennetada alaealiste õigusrikkumisi (Siseministerium 2019). Kokkuvõtvalt võib öelda, et noorte õigusrikkujatega töötades tasuks rohkem kasutada mittekariistuslike mõjutusmeetodeid, mis võimaldavad noortel mõista oma teo tagajärge, heastada kahju, võtta kuriteo eest vastutust ning liikuda eluga edasi.

Kasutatud allikad

Ahven, A., Kruusmaa, K-C., Leps, A., Tamm, K., Tammiste, B., Tüllinen, K., Solodov, S., Sööt, M-L. (2018). *Kuritegevus Eestis 2017*. Tallinn: Justiitsministeerium.

Ahven, A., Salla, J. ja Vahtrus, S. (2010). *Retsidiivsus Eestis*. Tallinn: Justiitsministeerium.

Amná, E. ja Ekman, J. (2014). Standby citizens: Diverse faces of political passivity. *European Political Science Review*, 6(2), 261–281.

Annist, A. (2018). *Struggling against hegemony: rural youth in Seto country. Raport of HORIZON 2020 project: PROMISE: Promoting Youth Involvement and Social Engagement: Opportunities and challenges for conflicted young people across Europe. WP6: From Conflict to Innovation: Ethnographic Case Studies*. Kasutatud 29.01.2020. <http://www.promise.manchester.ac.uk/wp-content/uploads/2018/06/Struggling-against-hegemony-rural-youth-in-Seto-country.pdf>

Becker, H. S. (1963). *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.

Braithwaite, J. (2003). Reintegrative shaming. P. Bean (toim), *Crime: Critical Concepts in Sociology* (lk 345–361). London: Routledge.

Chilton, R. (1995). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. By Robert J. Sampson and John H. Laub. Harvard University Press, 1993. 309 pp. \$32.50. *Social Forces*, 74(1), 357–358. Kasutatud 25.05.2018. <https://academic.oup.com/sf/article/74/1/357/2233556>

Chui, W. H. ja Cheng, K. K-Y. (2013). The Mark of an Ex-Prisoner: Perceived Discrimination and Self-Stigma of Young Men after Prison in Hong Kong. *Deviant Behavior*, 34(8), 671–684.

Cid, J. ja Martí, J. (2012). Turning points and returning points: Understanding the role of family ties in the process of desistance. *European Journal of Criminology*, 9(6), 603–620.

Collins, R. E. (2016). ‘Beauty and bullets’: A content analysis of female offenders and victims in four Canadian newspapers. *Journal of Sociology*, 52(2), 296–310.

Condry, R. (2013). *Families shamed: The consequences of crime for relatives of serious offenders*. London: Willan.

Corrigan, P. W., Larson, J. E. ja Rüsich, N. (2009). Self-stigma and the “why try” effect: impact on life goals and evidence-based practices. *World Psychiatry*, 8(2), 75–81.

Corrigan, P. W., Watson, A. C. ja Barr, L. (2006). The self-stigma of mental illness: Implications for self-esteem and self-efficacy. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8), 875–884.

Dako-Gyeke, M. ja Baffour, F. D. (2016). We are like devils in their eyes: Perceptions and experiences of stigmatization and discrimination against recidivists in Ghana. *Journal of Offender Rehabilitation*, 55(4), 235–253.

De Haan, A. (1998). ‘Social exclusion’: An alternative concept for the study of deprivation? *IDS Bulletin*, 29(1), 10–19.

Denver, M., Pickett, J. T. ja Bushway, S. D. (2017). The language of stigmatization and the mark of violence: Experimental evidence on the social construction and use of criminal record stigma. *Criminology*, 55(3), 664–690.

Epstein, I., Stevens, B., McKeever, P. ja Baruchel, S. (2006). Photo elicitation interview (PEI): Using photos to elicit children’s perspectives. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(3), 1–11.

Evans, D. (2014). *The debt penalty: Exposing the financial barriers to offender reintegration*. New York: Research & Evaluation Center, John Jay College of Criminal Justice, City University of New York.

Evans, K. (2002). Taking Control of their Lives? Agency in Young Adult Transitions in England and the New Germany. *Journal of Youth Studies*, 5(3), 245–269.

- Fontaine, J., Gilchrist-Scott, D., Denver, M. ja Rossman, S. B. (2012). *Families and reentry: Unpacking how social support matters*. The Urban Institute. Kasutatud 29.01.2020. <http://www.urban.org/research/publication/families-and-reentry-unpacking-how-social-support-matters>
- Garland, B., Wodahl, E. J. ja Mayfield, J. (2011). Prisoner reentry in a small metropolitan community: Obstacles and policy recommendations. *Criminal Justice Policy Review*, 22(1), 90–110.
- Griffith, J., Rade, C. ja Anazodo, K. (2019). Criminal history and employment: an interdisciplinary literature synthesis. *Equality, Diversity and Inclusion*, 38(5), 505–528.
- Haridus- ja Teadusministeerium. (2015). *Noortevaldkonna arengukava 2014–2020*. Kasutatud 29.01.2020, https://www.hm.ee/sites/default/files/noortevaldkonna_arengukava_2014-2020.pdf
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: A case for photo elicitation. *Visual Studies*, 17(1), 13–26.
- Henderson, T-N. Y. (2005). New frontiers in fair lending: Confronting lending discrimination against ex-offenders. *New York University Law Review* (1950), 80(4), 1237–1271.
- Hirschfield, P. J. ja Piquero, A. R. (2010). Normalization and Legitimation: Modeling Stigmatizing Attitudes Toward Ex-Offenders. *Criminology*, 48(1), 27–55.
- Hochstetler, A., Copes, H. ja Williams, J. P. (2010). “That’s not who I am:” How offenders commit violent acts and reject authentically violent selves. *Justice Quarterly*, 27(4), 492–516.
- Holzer, H. J., Raphael, S. ja Stoll, M. A. (2003). Employment barriers facing ex-offenders. *Urban Institute Reentry Roundtable*. New York, 19.–20. mai. New York: New York University Law School.
- Jackson, J., Bradford, B., Hough, M., Myhill, A., Quinton, P. ja Tyler, T. R. (2012). Why Do People Comply with the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. *British Journal of Criminology*, 52(6), 1051–1071.
- Laub, J. H. ja Sampson, R. J. (1993). Turning Points in the Life Course: Why Change Matters to the Study of Crime. *Criminology*, 31(3), 301–325.
- Laub, J. H. ja Sampson, R. J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, 28, 1–69.
- Lemert, E. M. (1967). The Concept of Secondary Deviation. E. M. Lemert (autor ja toim), *Human Deviance, Social Problems and Social Control* (lk 40–64). USA, New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Link, B. G., Cullen, F. T., Struening, E., Shrout, P. E. ja Dohrenwend, B. P. (1989). A modified labeling theory approach to mental disorders: An empirical assessment. *American Sociological Review*, 54(3), 400–423.
- Link, B. G. ja Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 363–385.
- Lushey, C. J. ja Munro, E. R. (2015). Participatory peer research methodology: An effective method for obtaining young people’s perspectives on transitions from care to adulthood? *Qualitative Social Work*, 14(4), 522–537.
- Markovic, D. ja Evrard, G. (2014). *EVS competences for employability: Project narrative report November 2012 – August 2014, EVS competences for employability project*. Kasutatud 29.01.2020. <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3038/EVSCompetencesForEmployabilitySymposiumReport.pdf>
- Maruna, S., LeBel, T. P. ja Lanier, C. S. (2004). Generativity behind bars: Some “redemptive truth” about prison society. E. de St. Aubin, D. P. McAdams ja T-C. Kim (toim), *The generative society: Caring for future generations* (lk 131–151). American Psychological Association.
- McNeill, F. ja Maruna, S. (2008). Giving up and giving back: Desistance, generativity and social work with offenders. G. McIvor ja P. Raynor (toim), *Developments in Social Work with Offenders* (lk 224–339). London: Jessica Kingsley Publishers.

- Moore, K. E. ja Tangney, J. P. (2017). Managing the concealable stigma of criminal justice system involvement: A longitudinal examination of anticipated stigma, social withdrawal, and post-release adjustment. *Journal of Social Issues*, 73(2), 322–340.
- Muncie, J. (2010). Labelling, social reaction and social constructionism. E. McLaughlin ja T. Newburn (toim), *The Sage handbook of criminological theory* (lk 139–152). London: Sage.
- O'Reilly, M. F. (2014). Opening Doors or Closing Them?: The Impact of Incarceration on the Education and Employability of Ex-Offenders in Ireland. *Howard Journal of Criminal Justice*, 53(5), 468–486.
- Paat, Y-F., Hope, T. L., Lopez, L., Zamora jr., H. ja Salas, C. M. (2017). Hispanic exconvicts' perceptions of challenges and reintegration. *Journal of Offender Rehabilitation*, 56(2), 87–109.
- Pager, D., Western, B. ja Sugie, N. (2009). Sequencing Disadvantage: Barriers to Employment Facing Young Black and White Men with Criminal Records. *Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 623(1), 195–213.
- Patel, R. ja Meghna, P. (2012). *Criminal justice debt: A toolkit for action*. New York: Brennan Center for Justice.
- Paternoster, R. ja Iovanni, L. (1989). The Labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence. *Justice Quarterly*, 6(3), 359–394.
- Pilkington, H. (2018). Employing meta-ethnography in the analysis of qualitative data sets on youth activism: a new tool for transnational research projects? *Qualitative Research*, 18(1), 108–130.
- Rade, C. B., Desmarais, S. L. ja Mitchell, R. E. (2016). A meta-analysis of public attitudes toward ex-offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 43(9), 1260–1280.
- Raffo, C. ja Reeves, M. (2000). Youth transitions and social exclusion: developments in social capital theory. *Journal of Youth Studies*, 3(2), 147–166.
- Reiss jr., A. J. (1988). Co-offending and criminal careers. *Crime and Justice*, 10, 117–170.
- Siseministeerium. (2019). *Ennetuskampaaniad ja programmid*. Kasutatud 29.01.2020. <https://www.siseministeerium.ee/et/siseturvalisuse-valdkond/ennetustegevus/ennetuskampaaniad-ja-programmid>
- STEP programmi koduleht. (i.a). Kasutatud 28.11.2019, <http://step.ee>
- Sykes, G. M. ja Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670.
- Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos: Juhendmaterjal. (2018). Koost. K. Tani-Jürisoo. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. Kasutatud 26.02.2020, <https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimi-poliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav-oigus-juhendmaterjal.2018.pdf>
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Lane and Penguin Books.
- Uggen, C., Manza, J. ja Behrens, A. (2013). 'Less than the average citizen': Stigma, role transition and the civic reintegration of convicted felons. S. Maruna ja R. Immarigeon (toim), *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration* (lk 261–293). London: Willan. Kasutatud 25.05.2018, <https://experts.umn.edu/en/publications/less-than-the-average-citizen-stigma-role-transition-and-the-civi>
- Vromen, A. (2003). People Try to Put Us Down... Participatory Citizenship of Generation X. *Australian Journal of Political Science*, 38(1), 79–99.

**Teismeliste
radikaalide
mäss või maa-
ilmaparandajate
algatatud uus
elustiil?**

TEISMELISTE RADIKAALIDE MÄSS VÕI MAAILMAPARANDAJATE ALGATATUD UUS ELUSTIIL?

Airi-Alina Allaste
Reelika Pirk

Sissejuhatus

Viimase kolme kümnendi vältel on märgatavalt suurenenud poliitilist osalust käsitlevate diskussioonide rohkus nii akadeemilistes kirjutistes (Pilkington jt 2018) kui ka poliitilistes tegevuskavades (nt EU Youth Strategy... 2018; Noortevaldkonna arengukava 2014–2020). Elavnemise tingisid suuresti tähelepanekud sellest, et kodanike osavõtt traditsioonilistest poliitilise osaluse vormidest hakkas taanduma (Putnam 2008; van Biezen jt 2012). Peagi pöörati teravdatud tähelepanu noortele, kelle traditsiooniline poliitiline osalus, nagu hääletamine või erakonna liikmeks olemine, on Lääne ühiskondades olnud pahatihti vanemate osalusest leigem (Fieldhouse jt 2007). Sedasi hakati muret tundma, mis saab, kui noorem põlvkond ei hakkagi poliitikast huvituma.

Tõepoolest, noorte osalus traditsioonilises poliitikas on võrreldes vanemaealistega pigem kesine ka Eestis. Nii on näiteks noorte valimisaktiivsus Eestis madalaim: 2015. aasta Riigikogu valimistel oli 18–26aastaseid hääletanud

20–25% vanemaealistest vähem (Beilmann 2018). Samuti astub valimistel kandidaadina üles kordades vähem noori, nt 2017. aasta kohalikel valimistel kuulusid 11 804 kandidaadist vaid 771 noorte ehk 18–26aastaste sekka (Statistikaamet i.a). Vale oleks aga väita, et noored ei huvitu ühiskonnas toimuvast. Varasematest uurimustest ilmneb, et needsamad Eesti noored, kes on väitnud huvipuudust poliitika vastu, väljendavad oma meelsust aktiivselt sotsiaalmeedias, osalevad mõnes rohujuuretasandi organisatsioonis või näitavad oma suhtumist tarbimisvalikute kaudu (Allaste jt 2013). Vaadates osalust sellisel laiemal ühiskondlikul tasandil (nt Ekman, Amnå 2012), on Eesti noored sootuks aktiivsemad kui vanemaealised (Beilmann 2018).

Eelnev võib viidata, et osa noori on pigem huvitatud tegutsemast mikrotasandil konkreetse maailmavaate elluviimise nimel, selmet toetada mõnd poliitilist jõudu, lootes, et see viiks makrotasandil kiirete muudatusteni. Nii näitavad ühed uuringud, et Eesti noored usuvad enda võimesse poliitikas kaasa rääkida rohkem kui kesk- ja vanemaealised (Beilmann

2018), samal ajal rõhutavad teised noorte seas valitsevat küünilist ja skeptilist suhtumist parteide poliitikasse ja poliitikutesse (Allaste jt 2013). Juba Giddens (2006: 869) on väitnud, et tänapäeval ei ole kodanikud mitte võõrandunud, apaatsed ja poliitikast mittehuviutatud, vaid pigem usuvad, et otsene tegevus on kasulikum kui poliitikutele ja poliitilisele süsteemile lootmine – sellele viitasid tema hinnangul Lääne ühiskonnas jõudsalt esile tõusnud uued sotsiaalsed liikumised.

Kodanike osalusviisid on viimastel kümnenditel mitmekesis-
tunud ning järjest laiemat kandepinda on saanud eetika ja sotsiaalse õigluse küsimused. Üheks hiljutisemaks näiteks võib pidada keskkonnateadlikku liikumist, mis on pärinud suurt tähelepanu globaalse ulatusega ja just noorte algatusena sündinud kliimastreikijate liikumise Fridays for Future tõttu (vt ka käesolev kogumik, peatükk 3). Keskkonnateadlikkus väljendub üha rohkem eetiliste tarbimisvalikute kaudu, seda eriti noorte seas. Toodete ja teenuste boikoteerimise või eelisostmise kaudu võidakse näidata oma vastuseisu mõne riigi poliitilisele tegevusele või ebaeetiliste töövõtete kasutamisele. Politiseeritud tarbimine (Micheletti jt 2007) on seega üks nendest mitmekesisest osalusviisidest, mis on nüüdisajal järjest tavalisem. Nii on uuringud näidanud, et poliitilistel põhjustel toodete boikoteerimine on alates 2014. aastast suurenenud muuhulgas ka Eesti elanike seas (Beilmann 2018).

Ühiskondlikust osalusest võib rääkida ka noortekultuuris. Näiteks punkarid on läbi aegade olnud seotud anarhismi, antiglobalismi, eetika ja keskkonnateemadega. Eestis võib punki pidada üheks vanimaks subkultuuriks, mille hiilgeajad jäid 1980. aastate lõppu ja 1990. aastate algusesse: 80ndate lõpus sai punkaritest ühiskondliku muutuse häälatoru, ärkamisaja avangard (Turk 2013). Ehkki toonaste punkaritega võrreldes on samaväärse suurejoonelisusega ühiskonna mõjutamist hiljem ette tulnud vähem, ei saa öelda, et noortekultuuris praegusel ajal poliitilist meelsust ei väljendataks.

Noored on aktiivsed eri viisidel. See peatükk keskendub aga konkreetselt neile, kes on pühendunud loomade õiguste kaitsmisele. Need noored on seotud aktivismiga, mida võib mõista nii sotsiaalse õigluse ja keskkonnateemadega tegeleva sotsiaalse liikumisena kui ka käsitada politiseeritud tarbimise vormina ning seostada punkarite ideedega anarhismist ja mässumeelsusest. Siinne peatükk aitab kaasa mitmekesisest poliitilise osaluse mõistmisele, avades noorte ühiskondliku osaluse tahke Eestis seni vähem käsitletud teemal. Võttes vaatluse alla pühendunud aktivistide strateegiad oma eesmärkide elluviimiseks ning nende toimetuleku kahetise rolliga maailmaparandaja ja mässaja vahel, annab peatükk ülevaate noorte loomaõiguslaste tegevusest viimase kümnendi vältel.

Uued sotsiaalsed liikumised

Rääkides loomade õiguste ja kaitse eest seisvatest aktivistidest, on neid kõige lihtsam mõista uute sotsiaalsete liikumiste raamistikus. Kui industriaalühiskonnale omaseid modernseid sotsiaalseid liikumisi iseloomustas tööliklassi mobiliseerumine, mis kujutas endast reaktsiooni turu ja rahvusriikide tekkele ning mille eesmärk oli institutsioone üle võttes ühiskonda muuta, siis uued sotsiaalsed liikumised ei taha riiki kukutada ega ametlikku võimu üle võtta (nt della Porta, Diani 2006). Nende eesmärk on hoopiski pöörata tähelepanu kõrvaliseks tembeldatud probleemidele, luua uusi elustiile ning muuta väärtusi ja kultuurilisi norme (Scott 1990).

1960. aastatest saadik on mitme liikumise (nt hipide, uusvasakpoolsete ja feministide) peamine eesmärk olnud põhjalikult ümber kujundada kultuuri ja ühiskonda (Heath, Potter 2006). Liikumiste keskmes ei ole ainult eri ühiskonnarühmade õigused, vaid ka elustiil ja kultuurilised tähendused (Goodwin, Jasper 2009). Selliseid sotsiaalseid liikumisi, mis ei esita nõudmisi oma liikmete õiguste ja huvide kaitseks,

vaid võitlevad teiste eest, on nimetatud ka kodanikuõiguste järgseks liikumiseks (ingl k *post-citizenship movement*, Jasper 1997). Sellest lähtudes on loomaõiguslasi uurinud Lowe ja Ginsberg (2002) märkinud, et loomade õiguste eest võitlemine on kõikehõlmav elustiil oma väärtuste süsteemi ja käitumisnormidega.

Vabastava poliitika eesmärk on muudatused, mis heidaksid kõrvale ühiskondliku elu ahistavad tavad ja traditsioonid ning lõpetaksid rõhumise ja ebavõrdsuse. Selle ideoloogiliseks aluseks on imperatiivsed ideed õiglusest, võrdsusest ja osalusest ehk eesmärk on muuta ühiskonda lähtuvalt olemasolevatest moraalnormidest. Elupoliitika seevastu rõhutab vajadust uute elustiilide¹ järele, mis toetaksid uut moodi arusaamist ühiskonnas. Eesmärk pole mitte niivõrd vabaneda olemasolevast halvast ühiskonnakorraldusest, vaid rõhk on suunatud uue loomisele. Kandev idee lähtub arusaamast, et uutes üleilmsetes tingimustes tuleb luua nii uued moraalsed eluvormid kui ka uus eetika (*kuidas me peaksime elama*). Osaliselt saab ühiskonna mõjutamist tänapäeval interpreteerida elupoliitika raamistikus.

Teisalt võib näha püüdlusi, mis järgivad ühiskonnakorraldusega vastuolus olevaid arusaamu, ka deviantse käitumisenähtena. Oluline on siin just rõhutada sõnapaari „deviantseks sildistamine“, mis osutab sellele, et mingit rühma hakatakse tajuma deviantseks, kuna nende käitumisele on antud stigmatiseeriv tähendus (Becker 1963; vt ka käesolev kogumik, peatükk 7). Klassikalise deviantsuse teooria (Becker 1963) järgi ei ole eri ühiskonnagrupidel võrdsed võimalusi anda ühiskonnas toimuvale üldaktsepteeritud tähendusi, mistõttu võib mõjuvõimuta noorte aktivistide liikumisi, millega nõutakse radikaalseid muutusi, kergesti sildistada deviantseteks. Aktivistid võivad oma väärtushinnangute tõttu võidelda eetilisel parema ühiskonna nimel, aga kui nende käitumine kaldub kõrvale kehtivatest normidest, sildistatakse nad

¹ Siin ja edaspidi on mõistet *elustiil* kasutatud tähenduses, mis viitab inimete valikutele kõige laiemas mõttes, hõlmates valikuid nii tarbimise, perekonna, töö, elukoha kui ka muudes tähendustes (Giddens 1991).

reeglite rikkujateks ja potentsiaalselt ohtlikeks (Lindblom, Jacobsson 2014). Nii on ka noorte osaluse uurijad näidanud, et sugugi mitte kõiki osalusviise ei kiideta ühiskonnas heaks. Subkultuuriline ja loominguline osalus, mis võib sisaldada illegaalseid tegevusi ja kodanikuallumatust (Banaji 2016; Allaste jt 2018), tekitab sageli halvaks panevaid reaktsioone ja poliitikakujundajad ei defineeri seda isegi osaluseks.

Uued eetilised tõekspidamised või kehtivatest normidest eristumine võib väljenduda ka uute põhimõtete rakendamises tarbimisvalikutele. Eetilist tarbimist analüüsinud Stolle ja Micheletti (2013) tõstavad boikoteerimise (mingitest toodetest loobumise) ja uueaegse eelisostmise (ehk ideoloogilistel põhjustel kaupade, kaubamärkide ja teenuste eelistamise, ingl k *buycott*) kõrval esile ka palju enam pühendumist nõudva elustiililiikumise, nagu näiteks veganluse ja sellega koos diskursiivse taktika. Viimati mainitu seisneb selgitustöös, elustiili ja seotud hoiakute propageerimises ning osaliselt ka ebasoovitava tarbimise naeruvääristamises (Stolle, Micheletti 2013).

Elustiililiikumine ei tähenda aga alati eesmärgipärast poliitilist tegevust, vaid see võib tegeleda ka üksikute eetiliste probleemidega või viidata inimestele, kes ühendavad isiklikud valikud ühiskonna muutmise ideega. Liikumise raamistikus võib käsitleda nii ideede pühendunud järgijaid kui ka inimesi, kes lähevad sama teemaga kaasa osaliselt ja aeg-ajalt: nad ei pruugi olla aktiivsed panustajad mingis organisatsioonis, küll aga osalevad temaatilistel üritustel ja/või teevad igapäevaseid valikuid lähtuvalt samadest ideedest, näiteks eelistavad taimetoitu. Selline käitumine ja ideede järgimine annab kuuluvustunde omasuguste hulka nii kohalikul kui ka globaalsel tasandil (Allaste 2011).

Sotsiaalsete liikumiste puhul võib veel mainida varasemaid ideid strateegiatest, mida need oma tegevustes kasutavad. Identiteediliikumises kasutatavaid strateegiaid analüüsinud Mary Bernstein eristab kriitilist ja harivat lähenemist (2009). Kui esimese puhul kritiseeritakse häälakalt domineeriva

kultuuri väärtusi ja tavasid, siis teise puhul keskendutakse ühiskonna teavitamisele ja harimisele, et väärtuseid ja tavasid muuta teadlikkuse tõstmise kaudu.

Loomaõiguslus ja loomaõiguste liikumised Eestis

Loomakaitseliikumise teke ulatub 19. sajandisse, kui loodi maailma esimene ametlik loomakaitseselts (Ots 2005)². Loomakaitse on oma olemuselt liikumine, mis on eeskätt pühendunud loomapidamisega seotud moraalsetele küsimustele. 1975. aastal ilmus filosoof Peter Singeri raamat „Animal Liberation“, mida seostatakse uue mõttevoolu ehk loomaõigusluse populariseerimisega. Loomade õigustega tegelevad liikumised keskendusid sellele, et tegutseda vastu igasugusele inimese hüvangu silmas pidavale loomade ekspluateerimisele.

Tänapäeval on loomade intensiivpidamisele tuginev tööstus, kus loomad elavad oma liigile tavapärasel olul (Taperson 2016; Garbuz 2017), toonud kaasa loomaõiguste ja loomaeestkostete eest seisvate organisatsioonide arvu kasvu kõikides arenenud lääneriikides. Näiteks on Euroopa Parlamendi juures alates 1983. aastast tegutsenud Loomade Heaolu Tugigrupp³. Lisaks käib loomaõiguslusega kaasas veganlus või taimetoitus. Vegan on loobunud kõikvõimalike loomset päritolu toodete ja saaduste tarbimisest, olgu toiduks või muuks otstarbeks (Eesti Vegan Seltsi... i.a). Teisalt ei pruugi aga iga vegan olla loomaõiguslane, kui selline elustiilivalik on tehtud tervislikel või keskkondlikel põhjustel.

Ilmselt kõige sagedamini seostub loomaõigusaktivism organisatsiooniga Animal Liberation Front (ALF), mille tegevust on pika aja jooksul meedias enim kajastatud. ALF kujutab endast anonüümset liikumist, mis sai alguse 1970. aastatel Suurbritannias. See koosneb riigiti väikesest hulgast

² Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals 1824. aastal.

³ Intergroup of Welfare and Conservation of Animals.

inimestest, kelle peamine eesmärk on vabastada loomi väärkohtlemisest ja tekitada majanduslikku kahju neile, kes teenivad kasu(mit) loomade ekspluateerimisest (Zalman 2019). Hinnangute kohaselt on ALF nüüdseks juurdunud enam kui 40 riigis (Diary of Actions i.a). Küll aga pole ALF illegaalsete tegevuste tõttu toonud loomaõiguslusele üksnes tähelepanu ja muutnud selle aktuaalseks, vaid liikumist on hakatud ka pidama terroristlikuks siseriiklikuks julgeolekuohuks (Lewis 2004). Sestap on ALFi hakanud omakorda saatma hukkamõistvad hoiakud ja stereotüübid, mis sageli laienevad kogu loomaõigusaktivismile.

Toetajaskonna järgi on suurim loomakaitse ja -õiguste organisatsioon hoopis PETA ehk People for the Ethical Treatment of Animals, millel arvatakse olevat ligikaudu 6,5 miljonit liiget ja toetajat (PETA kodulehekülj i.a). Erinevalt ALFist kasutatakse PETAs eesmärkide saavutamiseks peaaesjalikult legaalseid meetodeid, nt tõstetakse ühiskonna teadlikkust, protestitakse ning tehakse kampaaniaid ja uurimistöid.

Eesti loomakaitseliikumise juured ulatuvad samuti 19. sajandisse. Vanimaks toimivaks ühinguks võib Eestis pidada katusorganisatsiooni Eestimaa Loomakaitse Liit, mis taasloodi 1929. aastal asutatud liidu õigusjärglasena 2011. aastal (Eestimaa Loomakaitse Liidu... i.a). 2000. aastast on ühtlasi tegutsenud Eesti Loomakaitse Selts (Eesti Loomakaitse Seltsi... i.a). Peale mainitud organisatsioonide on Eestis tegevad mitu väiksemat loomade heaoluga tegelevat mittetulundusühingut, nt Varjupaikade MTÜ ja Loomade Hoiupaik, ent nende tegevus jääb selles peatükis tagaplaanile.

Esimene loomade õigustele pühendatud liikumine Loomade Nimel loodi Eestis 2006. aastal (Garbuz 2017). Nüüdseks on Loomade Nimel eraldiseisva liikumisena oma tegevuse lõpetanud, kuna see liitus 2017. aastal organisatsiooniga Loomus. Viimane loodi 2014. aastal osalt Loomade Nimel, osalt Eesti Loomakaitse Seltsi aktivistide algatusel (uurimuse empiiriline materjal, nt Maris 28 a, 2014) eesmärgiga spetsialiseeruda enam loomade eestkostele ühiskondlikes ja seadusandlusega seotud diskussioonides (Loomuse

kodulehekülj*l* i.a). Kõige uuema, ennast loomakaitseorganisatsiooniks nimetava ühenduse Nähtamatud Loomad lõi 2017. aastal Loomade Nimel endine aktivist (Nähtamatute Loomade kodulehekülj*l* i.a; uurimuse empiiriline materjal, nt Carmen 27 a, 2019). Nähtamatute Loomade tegevus jääb siiski loomakaitse ja -õiguste piirile. Peatükis on kasutatud peaausjalikult mõistet loomaõiguslane, mis hõlmab nii Loomade Nimel, Loomuse kui ka Nähtamatute Loomade aktiviste ja järgijaid.

Lisaks tegutseb 2012. aastast Eesti Vegan Selts (Eesti Vegan Seltsi... i.a). See selts on küll keskendunud veganliku elustiili propageerimisele ning veganitele toe, nõu ja info tagamisele, aga on samal ajal ideoloogiliselt seotud loomaõiguslusega: toitumis- ja toiduteemaliste uudiste kõrval leidub nende kodulehel ka loomaõiguste teemalisi artikleid.

Loomaõiguste ja -kaitse temaatika on praegu keskseimate organisatsioonide – Loomuse ja Nähtamatute Loomade – toel muutunud ühiskonnas järjest tähtsamaks: püüdlused veganlust propageerida ja inimesi teavitada on pälvinud meedia tähelepanu. Samuti on keelustatud kasutada tsirkuses metsloomi (Loomakaitseeaduse... 2017a); sõlmitud kokkuleppeid teenuste ja toodete pakkujatega, et nad eelistaksid puurivabade kanade mune (Nähtamatute Loomade kodulehekülj*l* i.a); ning riigikokku on jõudnud kahel korral karusloomafarmide keelustamise eelnõu (Loomakaitseeaduse... 2017b; Loomakaitseeaduse... 2019).

Loomuse Facebooki-lehel on üle 16 000 jälgija. Eelmisest aastast alates on tegutsenud nende algatatud taskuhääling (ingl k *podcast*) Loomade Hääling, mis toob kuulajateni loomaõiguslusse ja -kaitsesse süveneva saatesarja. Nähtamatud Loomad, mis kuulub rahvusvahelisse koostöövõrgustikku Anima International, on lühikese tegevusaja jooksul pälvinud mitu tunnustust. 2018. aastal pärjati selle eestvedaja Kristina Mering kui aasta vabatahtlike kaasaja ja juhendaja (Vabatahtlike Värava kodulehekülj*l* 2018), organisatsioon tervikuna tituleeriti aga 2019. aastal aasta vabauhenduseks Eestis (Hea

Kodaniku kodulehekülj*l* 2019) ja valiti maailma nelja tõhusaima loomakaitseorganisatsiooni hulka (Adleberg 2019).

Muuseas, viimaste uuringute järgi peab Eesti elanikkonnast ennast veganiks või taimetoitlaseks 0,6%. Seejuures on veganlus ja taimetoitlus enim levinud just noorte, 15–24aastaste vanuserühmas, kelle osakaal on 3,2%, ja mainitu kõnetab eeskätt naissoost noori (90% taimetoitlastest vastanuid olid naised, Eesti Vegan Seltsi... 2018).

Andmed ja analüüsimetodid

See peatükk keskendub loomade õiguste eest võitlejate kui ühe sotsiaalse liikumise analüüsile Eestis. Uuringu empiiriline materjal on kogutud juhtumiuuringuga, s.t meetodiga, mis võimaldab analüüsida vaadeldavat juhtumit selle eripärades ja mitmetahulisuses (Stake 2005) ning teha seda uuritava(te) kõige loomulikumas keskkonnas ja uuritava(te)ga esinevates situatsioonides.

Uuringut alustati vaatlustega, mille käigus osaleti Eesti ühe loomaõiguste liikumise koosolekutel, meelevaldustel, kogunemistel ja muudel ühisüritustel. Vaatlused tehti aastatel 2012–2016. Siinses peatükis on vaatluste ajal kogutud infot kasutatud analüüsis taustateadmisenähtust mõista ja tõlgendada. Ühtlasi kasutati vaatlusi siht-rühma piiritlemiseks ja informantide valimiseks. Kuivõrd uuringu eesmärk oli analüüsida sotsiaalse liikumise noori aktiviste, lähtus informantide valik nii noore vanusest kui ka seotusest mõne Eestis tegutseva loomaõiguste liikumisega. Välitööde käigus selgus, et loomaõiguste liikumisse kuuluvad enamasti teismeikka kuni hilistesse 20ndatesse jäävad noored naised. Kuigi Eesti õigusruumis käsitatakse noorena 7–26aastast isikut, otsustati siinses uurimuses seda vanuserühma siiski mõnevõrra laiendada. Vaatluste alusel (ja hiljem ka lumepallimeetodil) paluti uuringusse kuni 30aastaseid noori, kes on loomaõiguste eest seisnud pikemat aega ehk on nn pühendunud aktivistid.

Kokku intervjueriti 11 loomaõiguste aktivisti, kellega tehti silmast silma või Skype'i kaudu 14 poolstruktureeritud teemaintervjuud (vt lisa 1). Nende vanus jäi 16–30 eluaasta vahele (keskmine vanus 25 aastat). Lühim tegutsemine aktivistina oli kestnud umbes 1,5 aastat ja pikim enam kui 10 aastat. Intervjueritute seas oli kaheksa naist ja kolm meest, mis haakub vaatluste käigus ning teistes uurimustes tehtud tähelepanekutega aktivistide soolisest jaotusest loomaõigusluses (Salm 2018). Ühtekokku on intervjueritavad olnud seotud kolme loomaõiguste organisatsiooniga, mis tegutsevad üle Eesti. Intervjueritavad olid küll pärit Eesti eri paigust, kuid elasid intervjuude ajal peaaegselt Tallinnas või Tartus. Intervjuud tehti 2013.–2014. ja 2019. aastal ning nende keskmine kestus oli 90 minutit.

Intervjuude analüüsimiseks kasutati üksikasjalikku avatud kodeerimist (Charmaz 2006). Siinse peatüki aluseks on eeskätt materjal selle kohta, missugune on olnud teekond aktivismini, miks hakati sellega tegelema, milliseid kogemusi on saadud ja missuguseid tegevusi aktivism kätkeb. Järgnev arutelu põhineb analüüsil, intervjuukatked on esitatud teksti ilmetamiseks. Aktivistide vanus pärineb intervjuu tegemise ajast, nende anonüümsuse huvides on kasutatud pseudonüüme.

Loomaõiguslaste strateegiad ja toimetulek negatiivsete stereotüüpidega

Ühe mündi kaks külge? Pragmaatiline ja radikaalne aktivism

Nii nagu teisteski liikumistes, võib ka loomaõigusluses eristada ideede pühendunud järgijaid – ehk aktiviste, kes on osalenud mitmete organisatsioonide loomises ja töös – ning liikumisega hõredamalt seotud inimesi, kes aeg-ajalt üritustel kaasa löövad. Pühendunud loomaõiguslaste puhul võib rääkida elustiililiikumisest, mis üldjuhul eeldab ka veganlust

ja milles on tähtsal kohal oma ideede propageerimine (vt ka Stolle, Micheletti 2013). Ideede propageerimise viisides võib eristada mitmeid strateegiaid.

Sarnaselt Bernsteini ideedega erinevatest strateegiatest identiteediliikumises, võib eristada kahte lähenemist ka Eesti loomaõiguslaste puhul. Radikaalsem, mis haakub Bernsteini kriitilise lähenemisega, rõhutab ühelt poolt vajadust jõuliselt ja agressiivselt oma nõudmisi esitada ning teisalt, sarnaselt kuuekümnendate radikaalsete liikumistega, näeb ulatuslike ühiskondlike muudatuste keskmes inimeste elustiili, valikuid ja arusaamu laiemas tähenduses (Goodwin, Jasper 2009). Pühendunud aktivistid on üldjuhul veganid, kes aktsepteerivad ideed, et kõigil peaksid olema ühesugused õigused, olenemata liigilisest päritolust. Lisaks eeldavad radikaalsemalt meelestatud aktivistid, et kõikide inimeste jaoks peaks muutuma enesestmõistetavaks nii veganlus kui ka loomade õiguste aktsepteerimine. Radikaalsus võib siinjuures väljenduda agressiivses käitumises kõigiga, kes aktivisti arvates moraalinormide vastu rängalt eksivad. Näiteks Reeli, kes kirjeldab oma käitumist aktivismi algusaastatel, nimetab seda aega tagantjärele vihaseks perioodiks.

Reeli (30, 2019): *Kõik olid ääretult halvad inimesed, kõik, kes vähegi [loomi tarbisid]. /.../ Ma lihtsalt kogu aeg vaidlesin mingite inimestega /.../ „liha on laip“ ja mingid siukesed väljendid, mida enam kunagi ei kasutaks. /.../ Ma olin ikka vihane ja kunagi ei saanud sellest aru, et kui keegi töötab näiteks tapamajas, et see ei olnud tema lapsepõlvesoov või esimene valik. Alati ikkagi oli see inimene süüdi, sest tal on teisi valikuid. /.../ Käisin tsirkustes ruuporis karjumas ja see ei olnud niimoodi, et ma karjusin tsirkuse pihta, aga mäletan, olid mingid laused, et „vanemad, kuidas te viite oma lapsed vaatama loomade piinamist?“. See oli suunatud nendele, kes sinna lähevad. Jube piinlik.*

Eestis on loomaõiguste aktivistide radikaalne käitumine küllap kõige enam väljendunud kategooriliste nõudmiste esitamises ja aeg-ajalt verbaalsetes rünnakutes, mida on

tehtud usus, et teemale tuleb teravalt tähelepanu tõmmata. Kui aga näiteks USAs on agressiivne käitumine olnud tihti teadlik strateegia uudiskünnise ületamiseks (Groves 2001), siis Eestis, kus avalikku tähelepanu on kergem saavutada, võib oletada, et meediasse jõudmise eesmärgil ei ole loomaõiguslased ilmselt agressiivsusega tahtlikult pingutanud.

Mingil määral on illegaalseid tegevusi, nagu farmidesse sissemurdmist, siiski esinenud ka Eestis (Käänik 2012; Pressiteade: salaja... 2014). Seda eelistavad Eesti aktivistid pigem varjata, mistõttu keegi otsesõnu ennast illegaalsete tegevustega ei seosta. Samal ajal võivad radikaalsemate vaadetega aktivistid mõnel juhul õigustada mainitud tegusid olulise eesmärgiga. Näiteks arvab Merlyn, et Eestis tegutsevad loomaõiguslased on ülemäära leebed – teistele vastandudes nimetab ta ennast agressiivseks aktivistik. Teisalt jääb tema agressiivsus pigem retoorilisele tasandile ega avaldu käitumises.

Merlyn (16, 2014): /.../ [liikumise nimi] on selline malbe suhtumisega ja ma olen selline nagu agressiivne, ütleme nii, või noh /.../ mitte otseselt agressiivne, aga see, kuidas ma räägin sellest või levitan seda /.../ ma arvan, et on vaja sellist poolt, millega [liikumise nimi] tegeleb, selline rahulik seletamine ja mingi valitsusega suhtlemine /.../ need petitsoonid /.../ ja siis samas ma arvan, et on vaja selliseid agressiivsemaid inimesi, umbes nagu minu-minu suured lemmikud on, nagu see ALF, onju, kes tegutseb Ameerikas ja igal pool.

Teist levinumat strateegiat võib nimetada pragmaatiliseks. Selle keskne idee ei ole kiire ja radikaalne ühiskondlik muutus. Vastupidi, võimalikult paljude loomade eluolu tahetakse parandada rahumeelsemate ja tasakaalukamate võtetega. Nii saab leida paralleele Bernsteini (2009) mõtetega harivast strateegiast: pragmaatiliselt loomade õiguste eest võitlejad proovivad ühiskonna teadlikkust tõsta tasapisi, selmet kohe liiga radikaalseid nõudmisi esitada.

Teele (27, 2019): Me tahame võimalikult väheste vahenditega, mida igal heategevusorganisatsioonil on ju vähe, võimalikult palju loomade jaoks ära teha. Ja võimalikult paljude loomade jaoks. Ja siis ongi, et kuidas sa leiad need viisid, mis toimivad kõige suurema tõenäosusega efektiivselt, ja siis neid teha. /.../ Me lähme mingi ühe otsustaja juurde, siis peame temaga võib-olla ainult paar korda rääkima, à la mingisugune jaeketi juht või omanik, et „kuule, lõpeta see ära“. Ja kui me teda piisavalt veename või mõjutame, siis tema teeb ühe otsuse ja see rakendub nii paljudele loomadele, kes tema tarneahelas on. Selle asemel et hakata igat kodanikku ümber veenma, mis on hästi pikk ja kulukas protsess. Mulle tundub, et see on nagu hästi-hästi ressurtsimahukas. Meie teeme siis nii-öelda kulutõhusalt.

Nagu ilmneb ka intervjuukatkendist, ei keskendu loomaõiguslased üksikisikute valikute ja harjumuste täielikule muutmisele. Pigem soovitakse survestada otsustajaid valdkondades, kus loomi eksploatatakse. Nii proovitakse nõuda loomafarmide asukatele paremat eluolu või mõjutada kaubanduskette minema üle toodetele, mis ei põhine loomade piinamisel/eksploateerimisel (nt vaid vabalt peetavate kanade munade müük). Oma eesmärkide saavutamiseks ei esitata üksikisikutele kõrgeid nõudmisi, vaid pigem üritatakse tarbimisharjumisi muuta harivate kampaaniatega.

Carmen (27, 2019): Me ei kutsu üles üleöö veganiks hakkama, see on, mis meid eristab teistest organisatsioonidest, just see teistsugune strateegiline vaade. /.../ Kui me ainult ühte sõnumit edastame, siis uuritud näitavad ka, et see kõnetab 1–2% elanikkonnast. /.../ Aga see ei tähenda, et kui inimesed ei ole valmis veganiks hakkama, et nad ei saaks mitte midagi farmiloomade heaks teha. /.../ Kui nad vähendavad liha tarbimist, siis see on samamoodi loomadele väga hea samm, sest see tähendab, et väheneb loomade arv tööstusfarmides. /.../ Samm-sammult loomasõbralikuma ühiskonna poole liikumine on ka hea.

Toodud intervjuulõik näitlikustab hästi pragmaatiliste loomaõiguslaste olukorraga leppimise hoiakut: tulemuslikum on keskenduda nendele eesmärkidele, mida on võimalik tegelikult saavutada, selmet nõuda radikaalsete üleskutsetega seda, mis tundub üldsusele võimatu.

Kuidas loomade õiguste eest võidelda?

Eesti noored loomaõiguslased levitavad oma maailmavaatelist sõnumit eri viisidel: teavituskampaaniate, infolettide, sotsiaalmeedias šokeerivate kaardrite jagamise, looma-tööstuste telgitagust kajastavate filmide linastuste korraldamise, rahvusvahelistele ja lokaalsetele petitsioonidele allkirjade kogumise, poliitikele survekirjade kirjutamise jms kaudu. Strateegilistest valikutest olenevalt võivad tegevused organisatsioonide vahel varieeruda.

Kui aga vaadata noore isiku tasandil, milliseid valikuid aktivistid teevad, võib intervjuude analüüsi ja vaatluste põhjal järeldada, et radikaalsem lähenemine on tavalisem aktivismi algusaastatel ning omasem nooremale eale. Loomaõigusluse juurde jõudsid intervjuueeritud enamasti just teismeeas, 14–15aastaselt. Nagu on märgitud ka varasemates uurimustes, käituvad just kõige nooremad loomaõiguslased kõige radikaalsemalt (Groves 2001). Teismeiga iseloomustavad suured muutused, milles paljud on emotsionaalselt haavatavamad ja mässumeelsemad, ning seetõttu tajutakse ühiskondlikke norme sageli pealesurutuna.

Carmen (21, 2013): See algas väga-väga noores eas juba, kui võib-olla läbi mingisuguse nii-öelda mässumeelse teismelisuse jõudsin natuke konkreetsema väljundini, kuidas seda maailmavalu välja elada. Kõigepealt leidsin enda jaoks, ütleme, sellise vasakradikaalse poliitilise teooria, sest tollal kuulasin ma hästi palju punkmuusikat ja suhtlesin selliste inimestega.

Punkkultuur, millele Carmen viitab, on rahvusvaheliselt olnud osaliselt seotud veganliku elustiili ja veganluse propageerimisega, kuna seda on tajutud süsteemivastase eluhoiaku osana (Ventsel 2018). Kuigi Eestis on varasemad punkarid olnud mõnevõrra seotud keskkonnateadliku maailmavaatega ja üksikutel juhtudel ka loomakaitsega (Urvak 2003), kattuvad veganlik elustiil ja punkkultuur pigem vähe. Eestis on aga mitmed noored loomaõiguste aktivistid saanud just punkkultuuri kaudu oma esimesed impulsid või leidnud mõttekaaslased, nagu Anna.

Anna (28, 2019): /.../ ma olin umbes 14, 15, kui hakkasin nende teemade peale mõtlema. /.../ Ja siis edasi kuidagi muusika kaudu /.../ mulle meeldis kuulata veits käredamat punki. /.../ Ma mäletan jaa, et see oli täiesti juhuslik kokkusattumus, et kuidagi selle muusikaplatvormi kaudu me leidsime üksteist [aktivisti ja liikumise] ja avastasime, et meil on ühiseid huvisid peale muusika. Et muusikamaitse oli sama ja siis olid mingid muud asjad ka nagu, ja siis ta kutsus mind sinna [liikumisse] ja ma tulin ja kohe tundsin enam-vähem, et jah, see on õige asi ja ma tahan sellega tegeleda

Õppides punkkultuuri kaudu ühiskonda kriitiliselt vaatama, kannustas see noori julgemalt mõtlema ja enesestmõisteta-vana näivate normide vastu tegutsema. Nii vaatasid loomaõiguslased aktivismi algusaastatele ka tihti tagasi justkui omamoodi ärkamisajale, kui hakati ühiskonnas toimuvat tõlgendama varasemast erinevalt: kujunes kriitiline vaade selle kohta, kuidas ühiskonnas teistesse elusolenditesse suhtutakse ja loomi kasutatavas tööstuses avalikkuse eest nii mõndagi varjatakse. Suur vastuolu tegelikkuse ja selle vahel, mis tundus õiglane, ajendas noori tegutsema ja nõudmisi esitama.

Tõnis (28, 2019): /.../ kui ma hakkasin veganiks, siis ma olin üks nendest, kes ei saanud väga vait olla, et ta vegan on. Ja siis ma võtsin palju sõna gruppides ja nii edasi ja siis [aktivisti nimi] vaatas, et mõistlik inimene

ja saaks kokku, et äkki ma tahan nende liikumisega ühineda. /.../ No see [veganiks hakkamine] oli puhtalt eetilise, see ei olnud selles mõttes, et ma hakkasin nüüd väga tervislikult toituma või midagi taolist /.../ kui saad paremini aru, kuidas maailma töötab ja kust see liha ja muud loomsed produktid tulevad, siis /.../ ma hea meelega ühinesin nendega /.../ et kui on võimalik midagi teha, siis ma ikka teeks.

Pikemaegsed aktivistid tajuvad enamasti ka selget muutust oma hoiakute ja käitumises, mis on loomaõiguste liikumises olnud aja jooksul leebunud. Hoiakute leebumist mõtestatakse n-ö esimese šoki möödumisega: kui loomatööstuse tegelikust teadvustada ning pidevalt emotsionaalselt läbi elada on olnud vaimselt raske, siis ajapikku õpitakse sellega toime tulema. Sedasi näiteks loobutakse üldse radikaalsest strateegiast või hoidutakse konfliktide tekitamisest (nt verbaalsetest sõnelustest loomaõiguse teemadel). Samuti hakatakse emotsionaalselt rasket materjali vältima ja üks-teist igati toetama. Reeli kirjeldab oma kogemust järgnevalt:

Reeli (30, 2019): See vihane periood oli väga vihane ja tagantjärele vaadates see ei olnud ka meeldiv, nagu vaimselt. Sa olid kogu aeg vihane kellegi peale. Aga noh, enne seda läksid ikkagi ju täiesti katki /.../ võibolla ongi, kui see katkiskus kuidagi ära paraneb, siis viha läheb ka vaiksemaks.

Arusaam sellest, mida peaks tegema ja kuidas käituma, et maailma parandada, erineb suuresti nii indiviidide kui ka organisatsioonide tasandil. Radikaalsema suuna esindajana distantseerib Merlyn ennast mõnevõrra loomade õiguste eest võitlemise malbest ja rahumeelsest laadist. Kuivõrd talle isiklikult on enesestmõistetav, et loomi on eetilisel väärtusel kasutada, peab ta loomulikuks samasugust suhtumist ka teiste juures.

Merlyn (16, 2014): /.../ Hea, et tehakse sellist asja, on vaja selliseid gruppe, kes nagu rahulikult seletavad. Mina ei suudaks iial rahulikult inimestele seletada:

„Palun, ärme nüüd tapa loomi karusnaha jaoks, seda tõesti ei ole vaja, palun, äkki saab vähendada seda tarbimist.“ Ma lendaks kohe peale: „Ei, kõik, see ei sobi.“ /.../ Ma ei kujuta ette, mida ma teeksin seal lihtsalt. /.../

Pragmaatilise suhtumisega loomaõiguslased näevad suuri eeliseid just rahumeelsemas tegutsemises. Rahumeelsust toetasid nende jaoks nii isiklikud hoiakud kui ka mitmed kasutegurid Näiteks Kerttu ei oleks kohane emotsionaalselt jõuline suhtlusstiil (nagu protestid ja meeleväljendused) koos võigaste piltidega surnud loomadest ja piinamistest) ega nn vihase aktivisti imago, seda juba töö tõttu. Avaliku sektori töötajana tunnetab Kerttu, et šokeerivate ja mitte-akteeritavatena tajutud meetodid ei sobi kokku tema teiste rollidega ühiskonnas, näiteks ametipositsiooniga.

Kerttu (29, 2019): Ja võibolla selle organisatsiooni puhul mulle meeldib, et lähenemisviis on pragmaatiline ja selline pehme, see sobib mulle ja minu loomuga võibolla hästi kokku. /.../ Ma võibolla ei saakski teha mingisuguseid radikaalseid võtteid selle sõnumi levitamisel. /.../ Ma arvan, et võibolla see koht, kus ma töötan, seab mingid takistused. Et ma ei saaks minna mingisuguse verise plakatiga tänava peale, see, ma arvan, ei oleks eetilise. Aga ma võin ka valesti arvata, võibolla see on mingisugune minu peas tekkinud konstruktsioon. /.../ Selline pehmem lähenemine sobib mulle paremini seetõttu.

Varasematest uurimustest on selgunud, et kogenumad aktivistid, kes püüavad ennast radikaalsematest loomaõiguslastest eristada, mõistavad oma tegevust professionaalsemana, pidades liigset emotsionaalsust ebaprofessionaalseks (Groves 2001). Mõnevõrra leidis sarnast suhtumist ka Eestis. Ühelt poolt tunneb sellise arusaama ära pikemaegsete aktivistide seisukohtadest, kus enda tegevustele tagasi vaadates tajutakse algusaastate hoiakuid ja tegutsemisviise liiga jäigana. Teiselt poolt võib mainitud

arusaama tajuda nendel aktivistidel, kes enamasti avalikult esinevad. Kui Kerttu muretses oma kuvandi pärast eelkõige seetõttu, et hoiduda konfliktist enda teise ametirolliga, siis näiteks Carmen'i sõnul mõtleb ta enne meedias esinemist hoolikalt läbi oma välimuse ja kõnega seotud nüansid, et muuta ennast aktivistina tõsiseltvõetavamaks ja luua muidu halvale kuvandile parem alternatiiv.

Teismeliste radikaalide nišiteema ehk loomaõiguslaste marginaliseeritud kuvand

Eestis on aktivismil olnud võrdlemisi negatiivne kuvand üsna laias mõttes. Ühelt poolt mõjutab siiani arusaamisi aktivismist nõukogudeaegne konnotatsioon kommunistlike aktivistidega. Teiselt poolt on neoliberaalse ühiskonna individualistlike väärtuste keskpunktis olnud isikliku edu saavutamine ega ole väärtustatud tegelemist ühiskondlike teemadega (Allaste 2014). Loomakaitse ja -õiguste eest seisvad aktivistid on eelkõige nooremapoolsed (Salm 2018; Eesti Vegan Seltsi... 2018), kelle tegevus võib jääda vanemale üldsusele arusaamatuks ja seda võidakse stigmatiseerida minevikukogemuste tõttu. Loomaõiguslased tajuvad sageli, et neid sildistatakse – seda ei peeta ainuomaseks Eesti ühiskonnale, vaid halvustav suhtumine on tavaline ka mujal maailmas. Kerttu võtab üldise mõttelaadi kokku järgnevalt:

Kerttu (29, 2019): Ma arvan, et tal ei ole Eesti ühiskonnas või üleüldse maailma mastaabis väga hea kuvand, sest loomakaitseaktiviste kujutatakse ette, et nad on mingisugused tüütud, süüa pole, raha pole, käivad ja segavad inimesi. /.../ See on tingitud võib-olla mingitest figuuridest, kes kunagi on selles loomakaitse nagu esil olnud ja võibolla nad ei olnud väga positiivsed /.../ üle maailma /.../ on jäänud kaamerasilma ette ja meediale jalgu igasuguseid inimesi, kes on teinud igasuguseid totrusi. Võibolla on tulnudki seetõttu [arvamus], et imelikud on kõik. Vot. Aga ma ise olen normaalne inimene tegelikult, pole hullu midagi.

Kui proovida leida põhjuseid ülemaailmsele halvale imagole, siis ühest küljest aitab sellele kaasa Animal Liberation Fronti illegaalsete aktsioonide kajastatus meedias. Teisest küljest võib nentida, et subkultuurilise identiteediga seotud mittekonventsionaalne osalus, mida nähakse kodanikuallumatusena, tekitab sageli ühiskonnas hukkamõistvaid reaktsioone (Banaj 2016). Nõnda tundub, et loomaõiguslaste ümber on tekkinud omamoodi „moraalne paanika“ (Cohen 1972), mis väljendub eelkõige stereotüüpse meediakajastusena. Ühiskonnale justkui ohtlikuks tähistatud grupist kõneldes keskendutakse peamiselt skandaalsetele ja vägivaldsetele aspektidele, jättes käsitlemata kõik muu. Nii levib ühekülgne kahjustav stereotüüp, mis jääb lisainfo puudumisel ainsaks selgituseks neile, kes ei valda loomaõiguste temaatikat süviti.

Intervjueeritud peavad negatiivse kuvandi põhjuseks peamiselt üksikuid ekstreemseid juhtumeid või isikuid, kes on oma tegudega ühiskonda šokeerinud. Kuivõrd nii Eestis kui ka mujal maailmas kannavad meedias lood loomaõiguslastest sageli skandaalseid pealkirju⁴, seostatakse intervjueeritavate sõnul Eestiga ka neid juhtumeid, mida siin ei ole esinenud. Näiteks selgub intervjuudest, et aktivistid on tihti pörkunud kokku arvamusega, et nad on mässavad noored, kes loobivad värvipottidega karusnahkseid kasukaid, kuigi nende sõnul ei ole Eestis ühtegi selletaolist juhtumit olnud.

Kahjustavad stereotüübid mõjutavad avalikku arvamust. Nii nagu nt Rootsisis, on ka Eestis loomaõiguslased võimetud avalikkuse ees eristama endi tegevust illegaalsest agressiivsest käitumisest, millega on teistes riikides hakkama saanud näiteks ALFi liikmed (Lindblom, Jacobsson 2014). Võib eeldada, et osaliselt on loomaõiguste eest võitlejaid ülekohtuselt „valesüüdistuse alusel deviantseks tembeldatud“ (Becker 1963).

⁴ Nt „Video: lavale sööstnud loomakaitseja pääses maailma rikkaimale mehele ohtlikult lähedale“ (Pau 2019), „Laste vegandieedile panemine võib Belgias tähendada vanglakaristust“ (Rõuk 2019) ja „Prantsuse veganit süüdistatakse terrorismi toetamises“ (BNS 2019).

Intervjueeritavad tunnetasid eriti loomaõigusluse algusaastatel, et tihti esitleti aktivismi kui mässu, mis tembeldata „teismeliste radikaalide mingisuguseks nišši marginaliseerunud teemaks“ (Carmen). Meediakajastus oli Carmen (21, intervjueeritud 2013) sõnul mainitud hoiakust kallutatud: „85–90 protsenti sellest kajastusest oli ikka see, et noored rääskavad poodide ees.“ Ehkki osalt tajutakse, et nüüdseks on olukord tänu asjalikule meediakajale mõnevõrra paranenud, on siiski loomaõiguslaste jaoks jäänud Eesti meedias ja avalikus diskussioonis kõlama pigem stigmatiseeriv suhtumine, eriti veganlikku elustiili.

Nagu eespool mainitud, ei tähenda veganlus iseenesest veel aktiivset osalust loomaõiguste eest võitlemisel. Küll aga on loomaõiguslastest aktivistid üldjuhul veganid ja tajuvad veganlust kritiseerivaid hoiakuid samuti rünnakutena. Sedasi võib lugeda arvamusi veganlusest kui *rahvaste väljasuretus-programmist* (Priimägi 2019) või *palaganist* (Saks 2018) ja vaadata Eesti Laulu finaalkontserdil veganeid naeruvääristavaid vaheklippe (Paju 2018; vt ka Sea aaria... 2018). Sarnast meelsust levitavad artiklid „sõjakatest ja agressiivsetest veganitest“ (Sõjakad vegan-aktivistid... 2018), veganist, kes ähvardas liharooga hautanud ema noaga (Liharooga... 2018), lapse tervist vegantoiduga kahjustanud emast (Vainküla 2019) ning alternatiivsest meediast isegi veganlusest kui „uuest terroristlikust vähemusest geide ja migrantide järel“ (Geide ja... 2018) jpm. Loomaõiguslased suhtuvad veganlust ründavasse meediakajastusse kriitiliselt ja kahtlevad info adekvaatsuses.

Kerttu (29, 2019): Kuigi ma julgen väita, et mingis mõttes on nagu mingi tsirkus täna, et kui midagi halba juhtub inimestega, kes on täistaimetoitlased, siis kohe on süüdi see, et nad on taimetoitlased. /.../ Näiteks oli siin alles hiljuti, et mingi laps oli haige, onju, vot sellepärast, et ta ema on vegan ja ei anna talle korralikult süüa. Võib-olla põhjus ei olnud üldse seal, onju, aga seda on kohe hea hambusse võtta, mulle tundub. Ühesõnaga sellist nagu trollimist selle teema ümber, mulle tundub, et on ka. /.../

Veganlus eristub praegu Eestis veel endiselt elustiilina, mida järgib väga väike osa ühiskonnast (Eesti Vegan Selts 2018) ja mis jääb seega üldsusele kaugeks ning vahel ka arusaamatuks. See on omakorda toonud kaasa veganliku elustiili naeruvääristamise, mis langeb osaks ka sellega tihedalt seotud loomaõiguslusele. Nii võivad loomaõiguslased jääda omamoodi outsider'iteks ja kogeda iroonilist suhtumist oma tegevusse ka lähedaste seas.

Maris (27, 2013): Ma kardan, et isa ei hakka nagu iialgi aru saama selles mõttes, et ta on väga suur lihasööja ja alati viriseb, et noo, jälle te toote neid juurikaid ja ma ei taha neid juurikaid ja nii edasi. Noh, ta nagu teadvustab küll, et ma /.../ [olen] mingi loomasõber ja nii edasi, onju, aga noh, selles mõttes mingi väike pilkamine on sealjuures ikka, ma tajun seda.

Marginaliseeriv hoiak loomaõiguslastesse ei väljendu ainult avalikus diskussioonis, meediakajastuses ja naeruvääristavas suhtumises. Nagu kirjeldab Cohen (1972) oma klassikaks muutunud raamatus, on moraalse paanika tunnuseks hirm, et deviantseks defineeritud nähtus on millegi veel hullema sümptom. Nii hakatakse suurendama sotsiaalset kontrolli ja aktsepteerima piiramatuid taktikaid (Cohen 1972): ökoterroristideks sildistatud loomaõiguslaste vastu on samuti rakendatud n-ö preventiivseid meetmeid. Eesti kuulsaim juhtum, millest kõneles ka ETV (ETV „Pealtnägija“... 2009), toimus kümnekond aastat tagasi. Intervjuudes kirjeldasid mitu aktivisti seika, et grupp noori loomaõiguslasi osales rahvusvahelisel ideoloogiapõhise liikumise kogunemisel, kust naastes kogesid nad riigi „represseerimist“ (nagu mõned neist seda nimetasid)⁵:

/.../ Mõned aastad tagasi oli üks kogemus sellega, et pärast seda, kui käisin Rootsis rahvusvahelisel loomaõiguslaste kogunemisel, võttis ühendust kaitsepolitsei. /.../ Kuidagi tundus, et nad soovisid pigem hirmutamistehnikat kasutada, et nagu represseerida. Siis

⁵ Anonüümsuse huvides ei ole siin esitatud intervjueeritava pseudo-nüümi ega vanust.

ma olin vist 17 veel ka. /.../ Keeldusin, sest kui mingi suvaline umbes helistab sulle ja ütleb, et saame kokku, vestleme, siis pole mingit kohustust minna. Edasi nad kasutasidki sellist taktikat, et võtsid vanematega ühendust, no emaga, ja siis koolis käisid ka. /.../ Lõpuks oli veel „Pealtnägija“ ka see teema. /.../ Kogu aeg räägitakse küll, et kodanikuühiskond peaks ise aktiivne olema, aga kui keegi on, siis hoopis järgnevad sellised kohvile kutsumised ja asjad. /.../ See oht, võib-olla mingis mõttes nagu moraalne oht, või noh, mentaalne, võib mingi halva kogemuse tekitada.

Viidatud „Pealtnägija“ saates intervjueeritud kaitsepolitsei komissar möönab, et tegu ei ole küll probleemsete isikutega, aga on „alust muutuda murelikuks“, sest „jumal teab, kuhu jõutakse“, ja selgitab, et politsei eesmärk on ennetada võimalikku kriminaalset tegevust. Sellist suhtumist on soodustanud rahvusvahelised kogemused radikaalsete loomaõiguslastega (nt ALFi liikmed), kelle tegevused on illegaalsed ning ületavad üldsuse aktsepteeritud käitumisnorme. See on omakorda viinud olukorrani, kus mitmes Euroopa riigis hoiab loomaõiguslastel kui potentsiaalsetel ökoterroristidel silma peal kohalik politsei, mõne riigi (nt Suurbritannia) õigussüsteemis on ühtlasi kohandatud aktid loomaõiguslaste õigusrikkumiste menetlemiseks (Monaghan 2013). Nii on ka ametkondlikul tasandil loomaõiguslased eeskätt potentsiaalsed õigusrikkujad ja ennist esitatud näite põhjal võib järeldada, et politsei pidas vajalikuks nende tegevust tõkestada.

Loomaõiguslaste ideoloogia läheb mitmeti vastuollu teiste ühiskonnagruppide või ettevõtmiste huvidega. Halb kuvand võib aidata kaasa loomaõiguslaste tegevuse õõnestamisele ja naeruvääristamisele, mis omakorda süvendab niigi kehva imago. Näiteks noorte aktivistide meeleavaldus loomade kasutamise vastu tsirkuses tõi Eestis kaasa õõnestava

vastuliikumise⁶. Lauri Viikna, kes tõi loomatsirkusi Eestisse, algatas aktivistide tegevuse tõkestamiseks fiktiivse liikumise, et oma tegevust kaitsta ja loomaõiguslasi naeruvääristada.

Carmen (21, 2013): Viikna tõi igal aastal Eestisse suvel rändtsirkuse. /.../ Kuna me olime registreerinud meeleavalduse tema telgi juurde, siis selleks, et meie ei saaks sinna tulla, lõi ta fiktiivse liikumise, millele pani nimeks Taimede Nimel. Ja ta lihtsalt blokeeris kogu tsirkuse ümbruse. /.../ Ta lõi sellele isegi kodulehe. /.../ Tegi sinna sellise seksiooni nagu taimede vaenlased, kuhu pani üles meie pildid, mis ta oli ise teinud telgi juures.

Teisalt, kuigi meeleavaldused olid tsirkuse juures vastuaktiooni tõttu tõkestatud, pälvis värvikas sündmus dokumentalistide tähelepanu ja sellega kaasnes loomaõiguslaste tegevust mitmetahulisemalt peegeldav meediakaja.

Carmen (21, 2013): Selle teema korjasid üles Jaak Kilmi ja Andres Maimik, kes tegid sellest Eesti lugude saate, mille nimi on „Tsirkusetuur“. /.../ See sai päris palju tähelepanu. Ja mitte ainult negatiivset tähelepanu, et mingid noored opakad kuskil seal midagi – kuigi seda oli ka –, aga päris palju oli ka asjalikku kajastust.

Loomaõiguslased peavad pidevalt võitlema kahjustavate stereotüüpidega, seda nii Eestis kui ka mujal. Lindblom ja Jacobsson (2014) on kirjeldanud, kuidas Rootsi loomaõiguste aktivistid peavad balansseerima neutraliseerimise (ingl k *neutralization*) ja vastasseisu (ingl k *confrontation*) tehnikaid, et oma deviantse rolliga toime tulla. Ühelt poolt püüavad loomaõiguste aktivistid käituda igati aktsepteeritavalt, et

⁶ Vastu- või ka antiliikumine (ingl k *countermovement*, *anti-movement*) on sotsiaalse liikumise vorm, mis tekib vastukaaluks mõne teise sotsiaalse liikumise taotletavatele muutustele. Tuntuimad näited pärinevad 1970. aastate USAst, näiteks naiste abordiõigust taotlevatele liikumistele vastukaaluks kerkisid ühiskonnas esile abordivastased või elujaatavad (ingl k *pro-life*) liikumised.

mitte olla sotsiaalselt marginaliseeritud, teiselt poolt ei taha nad reeta oma põhimõtteid ja tajuvad end alati mõnevõrra eristuva grupina (Lindblom, Jacobsson 2014).

Hukkamõistvaid hoiakuid ja halbu konnotatsioone vähendades proovivad Eesti loomaõiguslased samuti eelarvamuste vastu võidelda.

Maris (28, 2014): *Minu arust on see [liikumine] natuke radikaalsem võibolla, tundub /.../ ja loomaõiguslastel endal on ka muidugi mingi konnotatsioon küljes, mõned siuksed nagu noh radikaalsed, ekstremistid natukene, et võibolla selles mõttes ei saa selle alt mingeid asju teha, onju, [see on] nii väga [raskem], samas Loomakaitse Selts on nagu liiga softy.*

Eriti tugevalt ilmneb eelarvamuste vastu võitlemine pragmaatiliste loomaõiguslaste retoorikas. Proovitakse vältida ühiskonda šokeerivat tegevust, nagu meelevaldused või moraalset šokki taotlevad kampaaniad, ning on loobunud ka veganliku elustiili ja ideoloogia rõhutamisest. Nõnda ei nõua loomaõiguslased kohest üleminekut veganlikule elustiilile, vaid rõhutavad pigem vajadust vähendada loomsete toodete tarbimist järk-järgult. Sellega loodetakse maandada üldlevinud tõrgest arusaama, et nn teismelised radikaalid ootavad inimestelt võimatut. Ühtlasi on pragmaatilised aktivistid hakanud ennast rohkem nimetama loomakaitsjateks kui loomaõiguslasteks, kuna Eesti ühiskonnas on viimasel sõnal nii halb konnotatsioon, et see tekitab sisse süüvimata vastumeelsust. Siiski, tuleb märkida, kaasnevad selliste tegevustega kahetised tunded. Ühelt poolt tunnetatakse, et ühiskondlikku arengut ja inimeste valmisolekut arvestades on mainitu oma maailmavaate elluviimiseks efektiivsem. Teiselt poolt teadvustatakse, et loomaõigusluse kontekstis on püüdlused madalamad, kui peaksid, ja eesmärgi poole liigutakse vaid tillukeste sammudega.

Aktivism ei tunne riigipiire: globaalne mõju lokaalses tegevuses

Nii nagu mitmete noorte subkultuuride ja liikumiste puhul Eestis (nt Allaste 2011), on ka loomaõiguslaste tegevust inspireerinud samalaadsed organisatsioonid ja liikumised maailmas. Eriti aktivismi algusaastatel võtsid siinsed noored üsna kriitikavabalt üle taktikaid, mida nad seostasid loomaõiguslaste tegevusega. Nii toodi rahvusvaheliselt hästi toimiva praktikana Eestisse üle ka meelevaldus.

Carmen (21, 2013): *Euroopas on mõned riigid, kus loomaõiguslusaktivism on tunduvalt levinum ja kus tehakse erinevaid asju palju rohkem. [See on] endaga kaasa toonud selle mõju, et need riigid, kus seda vähem on, lihtsalt võtavad üle sealt mingisuguseid taktikaid ja üritusevorme. Ja me lihtsalt võtsime üle selle meelevalduse vormi, mida juba igal pool mujal kasutati. Nagu riikides, ma ei tea, näiteks Itaalia, kus on aastakümnetepikkune meelevalduskultuur, kus kogu mentaliteet oma arvamuse avaldamisse on hoopis teistsugune, eks ole.*

Tagantjärele tarkusena ei pea loomaõiguslased toleageid otsuseid kõige õigemaks, kuna on küsitav, kas Eestis on meelevaldustel soovitatav mõju. Võib arvata, et erinevalt paljudest Lääne-Euroopa riikidest ei ole siin välja kujunenud selliseid kultuurilisi arusaamu, mis toetaksid avalikke demonstratsioone ja meelevaldusi. Sestap on agressiivsema mõjuvõimega häälekad meelevaldused saanud pigem halvustava tähelepanu osaliseks. Seda tunnistavad ka mõned aktivistid, märkides, et on ise oma tegevusega kaasa aidanud loomaõiguslaste halva kuvandi tekkimisele.

Carmen (21, 2013): *Eestlastele ei lähe see [meelevaldus] peale ja strateegiliselt mulle tundub, see ei olnud nagu kõige parem viis, kuidas alustada. Aga see on väga suures osas minu kriitika selle kohta, /.../ no ma lihtsalt tajun praegu seda, et /.../ on nagu raskem*

kuidagi kasvõi meedias ennast panna tõsiselt võtma, sest kuvand on /.../ kaadrid, kuidas [aktivist hõigub] hüüdlauseid.

Eesti loomaõiguslased suhtlevad aktiivselt üleilmsete või teiste riikide organisatsioonidega ka praegu. Rahvusvahelise koostöö ja toe tulemusel jagatakse viljakaid toimumisviise ja strateegiaid, mida rakendatakse nüüd läbimõeldumalt, et liikumisel oleks suurem mõju. Globaalse haardega aktivism väljendub ka nt Eestis rahvusvaheliste kampaaniate korraldamises: nii on siin karusloomakasvatuste keelustamise toetuseks korraldatud rahvusvaheline petitsioon, millele on muuhulgas tuge üles näidanud tuntud staarid ja maailma suurim loomakaitseorganisatsioon PETA (nt Colley 2017), ning Eesti liikumised korraldavad siin rahvusvahelisi teavitus- ja meelevalduskampaaniaid. Nii näiteks said juba aastate eest ka Eestis palju meediatähelepanu luksuspoodide ees toimunud karusnahavastased meelevaldused (nt Oga 2006; Rudi 2007; Karusnahavastased... 2008).

Nende kõrval pööratakse praegu üle maailma järjest suuremat tähelepanu elustiili tutvustavatele kampaaniatele, näiteks korraldatakse veganküpsetiste heategevusmüüke või Eestis juba üheksandat korda taimetoidumessi (täis) taimsete toitude ja veganluse (ning taimetoitluse) populariseerimiseks. Samuti toetavad Eesti loomaõiguste liikumised oma kampaaniatega globaalseid algatusi, mis kohalikus kontekstis ehk nii põletavad polegi: nt *foie gras*' tootmise lõpetamiseks alustati Eestis hiljaaegu kampaaniat, et keelustada nuumatud pardi või hane rasvamaksapasteedi pakkumine ja müük (vt nt Nähtamatute Loomade kodulehekül... i.a).

Lisaks strateegilisele suhtlusele rahvusvaheliste kolleegidega on noorte aktivistide jaoks üsna enesestmõistetav suhelda nendega isiklikumal tasandil. Rahvusvahelist loomaõiguste liikumist tajuvad aktivistid kui lähedast kogukonda, kust saab nii abi ja tuge strateegilisteks otsusteks lokaalsel tasandil kui ka emotsionaalset tuge isiklikul tasandil. See annab tunnetuse, et liikumine on suurem kui pelgalt lokaalne

kogukond, mõjudes hästi, julgustavalt ja motiveerivalt. Seega on isikliku tasandi suhtlus ja osalus rahvusvahelistes liikumistes aktivismi loomulik osa.

Maris (27, 2013): Meil tekkis tegelikult mingi väike sõpruskond ka interneti teel juba ühe teise kampaania raames /.../ Eelmisel suvel otsustasime, et teeme midagi uut, ja läksime oma väikese jõuga [USAsse] /.../ kolmekesi ja siis üks kohalik tuli meile appi veel mingi kohaliku seltskonnaga, kes siis on ka selle asja vastased. /.../ Need kohalikud tegid – meie alguses nagu naersime välja, et üsna tobe mõte – mingi palve ja luuletuse lugemise ringi. /.../ Neid inimesi nägime, kes seal kohapeal võitlevad. /.../ Mulle tundus, et neil on siiaaani /.../ hästi hea meel, et me tulime. Nüüd nad üritavad oma jõududega seal hakkama saada ja on nagu kuidagi [uut] innustust saanud.

Eelnev viitab, et aidates kaasa oma ideoloogia kaitsmisele, levitamisele ja propageerimisele, ei taju noored seda lokaalsel ega rahvusvahelisel tasandil (poliitilise) osalusena. Vastupidi, aktivism on muutunud elustiili osaks, mis on nii igapäevane, et seda ei võeta kui spetsiaalset organiseeritud tegevust.

Kokkuvõte

See peatükk keskendus mõneti vastuolulisele noorte osalusiisile. Loomade õiguste eest võitlemine esindab mitut noorema põlvkonna jaoks olulist teemat praeguses ühiskonnas: seda võib seostada sotsiaalse õigluse ja keskkonnateadlikkusega ning eetilise tarbimise rõhutamise kaudu tarbimisühiskonna kriitikaga. Teisalt, radikaalsemas vormis esitatavad nõudmised ning illegaalsed tegevused rahvusvahelisel areenil liigitavad loomaõiguslased mässumeelseteks normide rikkujateks, mis seondub kodanikuallumatusega.

Loomade õiguste eest seisvat aktivismi saab käsitada tänapäevase uue sotsiaalse liikumisena, mille eesmärk on muuta kultuurilisi norme ja luua uus elustiil (Scott 1990). Eestis on loomaõiguslus olnud noorema põlvkonna algatus. Võib oletada, et just selline ühiskondlik algatus haakub hästi noorte eelistustega. See tähendab, et loomaõiguslus ei seostu konventsionaalse poliitikaga, millest paljud noored soovivad end distantseerida (Allaste jt 2013), vaid on konkreetse maailmavaate elluviimise nimel tegutsemise (Giddens 2006: 867–869; della Porta, Diani 2006). Ideed uutest moraalnormidest ja elustiilist kannustavad nüüdisaegseid noori kritiseerima sissejuurdunud norme ning püüdlenu te ja paremate poole (Goodwin, Jasper 2009; Lowe, Ginsberg 2002).

Eestis on loomaõiguslusega tegelenud mitmeid ühendusi. Nii organisatsioonide kui ka isikute tasandil võib näha mitmesuguseid strateegiaid ja taktikaid loomade õiguste eest võitlemisel. Neid ühise nimetaja alla tuues võiks aga peatükis käsitletud aktivismi raamistada mõistega „kodanikuõiguste järgne liikumine“ (Jasper 1997): tegutsedes loomade huvide kaitseks, ei keskendu noored aktivistid mitte enese, vaid teiste õiguste eest võitlemisele. Kuna aga idee loomade ja inimeste võrdväärtsetest õigustest jääb praegu paljudel juhtudel kaugeks nii õigus- kui ka moraalnormidest, tähendab see pühendunud aktivistidele elustiili, mis oma väärtuste süsteemi ja käitumisnormide poolest eristub ühiskonnas üldaktsepteeritust.

Noorte loomaõiguslaste tegevust võib elupoliitika kontseptsiooni (Giddens 1991) kaudu käsitada püüdlusena luua täiesti uus elustiil, millega jäetakse kõrvale loomsete toodete tarbimine ja loodaks uued moraalnormid, mis tunnustaksid loomade võrdseid õigusi inimestega. Kuigi loomaõiguslaste on veganlik elustiil ja loomade õiguste aktsepteerimine muutunud enesestmõistetavaks, jäävad need ideed suuremal osale elanikkonnast endiselt võõraks. Seda näitab tõik, et liikumise kümmeaasta aktiivse tegutsemisaasta järel on

veganite (ja ka taimetoitlaste) osakaal Eesti elanikkonnas endiselt väike (Eesti Vegan Seltsi... 2018). Nii möönavad oma intervjuudes ka aktivistid, et üleskutse veganlusele üleminekuks kõnetab väikest osa elanikkonnast, ja mõte, et loomadel peaksid olema samad õigused kui inimestel, tundub teistsuguste normidega üles kasvanute jaoks sageli absurdne.

Eristuva elustiiliga aktiviste, keda võidakse stereotüüpidele ja ALFi varasemale tegevusele tuginedes seostada agressiivsete ja illegaalsete ettevõtmistega, võib teisalt vaadelda deviantseks sildistatud (Becker 1963) *teismeliste radikaalide* liikumisena. Ökoterrorismiks tembeldatud liikumise ümber tajusid noored aktivistid stigmatiseerimist, seda eeskätt loomaõiguste aktivismi algusaastatel. Moraalse paanika elementidele viitas ametkondlik suhtumine, mis kannustas politseid kasutama loomaõiguslaste kui potentsiaalsete õigusrikkujate vastu preventiivseid meetmeid (ETV „Pealtnägija“... 2009). Praegusel ajal kajastatakse küll meedias loomaõiguslaste tegevust mitmekesisemalt – ilmunud on mitmeid tunnustavaid uudiseid ja artikleid (vt nt Kuus 2019) –, kuid moraalset paanika ilminguid võib leida meediast veel nüüdki (vt nt Geide ja... 2018; Saks 2018).

Noored loomaõiguste aktivistid, kes proovivad ennast kehvast kuvandist distantseerida, kasutavad selleks eri laadi strateegiaid ja taktikaid. Pragmatilisemad loomaõiguslaste püüavad näiteks minimeerida radikaalsena tunduvaid nõudmisi. Et marginaliseeritud positsioonist hoiduda, on kõige hiljutisem Eesti organisatsioon Nähtamatud Loomad hakanud ennast rohkem nimetama loomakaitsjateks.

Kui veel kümmeaasta eest ei olnud sõnad *vegan* või *loomaõiguslane* ühiskonnas tuntud, siis tänu aktiivsete noorte ettevõtlikkusele on loomaõiguste temaatika muutunud nüüdseks Eesti ühiskondlikus diskussioonis tavalisemaks (väljendudes nt meediakajastuste suurenemises). Loomaõiguslaste arusaam kõlbelisusest ja tarbimisest, ehkki mõnevõrra lahjendatud kujul, kõnetab enam just nooremat põlvkonda – seda tõendab näiteks veganliku elustiili

laiem levik just nooremates vanusegruppides (Eesti Vegan Seltsi... 2018). Sedasi erineb osa tänapäeva Eesti noori suhtumise poolest varasema põlvkonna esindajatest, kes väärtustasid peamiselt edu saavutamist (nt Tart jt 2012). Need noored muretsevad enam keskkonna pärast, peavad tähtsaks sotsiaalset õiglust ja väärtustavad vähemuste aksepteerimist. Nii võibki elustiiliikumine – mis hõlmab ka noori, kes osalevad loomaõiguslaste üritustel, jälgivad neid sotsiaalmeedias ja rakendavad mõnda nende põhimõtet ka oma elus (nt eelistades vegani- või taimetoitu) – olla laiahaardelisem kui väiksem kildkond eristuva elustiiliga pühendunud aktiviste.

Selle peatükiga soovisime avada ühiskondliku osaluse tahke, mis jäävad harilikult poliitilisest osalusest rääkides mainimata. Noored aktivistid, kellel on oma sotsiaalse õigluse ideed, on aktiivselt pühendunud uue elustiili ja ühiskonnakorra juurutamisele. Kuigi strateegiad ja tegevused võivad seejuures varieeruda, on valmisolek osaleda suur nii pragmaatilistel kui ka radikaalsemate sõnumitega aktivistidel. Mõlema siht on õiglasem ühiskond, mille saavutamiseks ollakse valmis panustama oma aega ja energiat, seda hoolimata aktivismiga kaasnedes võivast lähikondsete või avalikkuse halvaks panevast suhtumisest.

Kasutatud allikad

Adleberg, T. (2019). Announcing our 2019 charity recommendations. *Animal Charity Evaluators*, 2. detsember. Kasutatud 28.12.2019. <https://animalcharityevaluators.org/blog/announcing-our-2019-charity-recommendations>

Allaste, A.-A. (toim). (2011). *Ökokogukonnad retoorikas ja praktikas*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Allaste, A.-A. (2014). LGBT movement in Estonia. MYPLACE research report.

Allaste, A. A., Beilmann, M., Idnurm, T., Kalmus, V., Kiisel, M., Nugin, R., Pirk, R., Saarsen, K., Tiidenberg, K., Tammsaar, H., Toots, A. (2018). *Noorteseire aastaraamat 2017/2018*. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus, Tallinna Ülikool.

Allaste, A.-A., Nugin, R., Pirk, R., Taru, M. (2013). *MYPLACE WP5: Interpreting youth participation. Interviews (Estonia)*. Brussels: European Commission.

Banaji, S. (2016). A critical approach to the study of young people and active citizenship in the European Union. *Deliverable 2.1: Towards an integrated theory of Youth Active Citizenship in the European Union*. CATCH-EyoU Project.

Becker, H. S. (1963). *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.

Beilmann, M. (2018). Eesti noorte kodanikuosalus võrdluses teiste maadega. *Noorteseire Aastaraamat 2017/2018* (lk 37–61). Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus.

Bernstein, M. (2009). The Strategic uses of identity by the lesbian and gay movement. J. Goodwin ja J. M. Jasper (toim), *The Social movements reader. Cases and concepts* (lk 264–278). Oxford: Blackwell Publishing.

BNS. (2018). Prantsuse veganit süüdistatakse terrorismi toetamises. *Postimees*, 29. märts. Kasutatud 02.02.2020. https://maailm.postimees.ee/4455007/prantsuse-veganit-suudistatakse-terrorismi-toetamises?_ga=2.199510318.128243584.1580786337-1673544259.1545159080

- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: SAGE Publications.
- Cohen, S. (1972). *Folk Devils and Moral Panics*. London, New York: Routledge.
- Colley, M. (2017). Mena Suvari to Estonian Prime Minister: Ban Fur Farming. PETA kodulehekül, 4. mai. Kasutatud 05.01.2020. <https://www.peta.org/media/news-releases/mena-suvari-estonian-prime-minister-ban-fur-farming-now>
- della Porta, D. ja Diani, M. (2006). *Social Movements: An Introduction* (2. trükk). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Diary of Actions*. (i.a). Bite Back Magazine. Kasutatud 03.20.2020. <http://www.directaction.info/news.htm>
- Eesti Loomakaitse Seltsi kodulehekül*. (i.a). Kes me oleme. Kasutatud 26.12.2019. <https://loomakaitse.ee/kes-me-oleme>
- Eesti Vegan Seltsi kodulehekül*. (i.a). Meist. Kasutatud 26.12.2019. <https://vegan.ee/veganlusest/kesmis-on-vegan>
- Eesti Vegan Seltsi kodulehekül*. (i.a). Veganlusest: Kes/mis on vegan? Kasutatud 26.12.2019. <https://vegan.ee/veganlusest/kesmis-on-vegan>
- Eesti Vegan Seltsi kodulehekül*. (2018). Üle kolme protsendi Eesti noortest on veganid. Eesti Vegan Selts, 13. november. Kasutatud 02.02.2020. <https://vegan.ee/ule-kolme-protsendi-eesti-noortest-on-veganid>
- Eestimaa Loomakaitse Liidu kodulehekül*. (i.a). Põhimõtted. Kasutatud 25.12.2019. <http://loomakaitse.eu/meist>
- Ekman, J. ja Amnå, E. (2012). Political Participation and Civic Engagement: Towards A New Typology. *Human Affairs*, 22(3), 283–300.
- ETV „Pealtnägija“: noored loomaõiguslased kapo luubi all (osad 1 ja 2). (2009). *Kasutaja Vanglapiplaneet Youtube'i leht*, 13. aprill. Kasutatud 25.12.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=muSZyp1ANjc> ja <https://www.youtube.com/watch?v=PS7VmCjSZHU>
- EU Youth Strategy 2019–2027*. (2018). Brüssel: Euroopa Komisjon. Kasutatud 21.10.2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0269&from=en>
- Fieldhouse, E., Tranmer, M. ja Russell, A. (2007). Something about young people or something about elections? Electoral participation of young people in Europe: Evidence from a multilevel analysis of the European Social Survey. *European Journal of Political Research*, 46(6), 797–822.
- Garbuz, M. (2017). Loomade Nimel ja Loomus ühinevad. *Loomade Nimel kodulehekül*, 21. detsember. Kasutatud 25.12.2019. <http://loomadenimel.ee/et/uldine/loomadenimel-ja-loomus-uhinevad>
- Geide ja migrantide järel on areenile tulemas uus terroristlik vähemus: veganid. (2018). *Uued Uudised*, 29. oktoober. Kasutatud 10.02.2020. <https://uueduudised.ee/uudis/eesti/geide-ja-migrantide-jarel-on-areenile-tulemas-uus-terroristlik-vahemus-veganid>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2006). *Sociology*. (5. trükk). Cambridge: Polity Press.
- Goodwin, J. ja J. M. Jasper (toim). (2009). *The Social Movements Reader. Cases and Concepts*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Groves, J. M. (2001). Animal Rights and the Politics of Emotions: Folk Constructions of Emotions in the Animal Rights Movement. J. Goodwin, J. M Jasper ja F. Polletta (toim), *Passionate politics: Emotions and social movements* (lk 212–229). Chicago: The University of Chicago Press.
- Hea Kodaniku kodulehekül*. (2019). Selgusid aasta vabatahtlikud ja kodanikuühiskonna aasta tegijad, Hea Kodanik, 6. detsember. Kasutatud 25.12.2019. <https://heakodanik.ee/uudised/selgusid-aasta-vabatahtlikud-ja-kodanikuuhiskonna-aasta-tegijad>

Heath, J. ja Potter, A. (2006). *The Rebel Sell: How the Counterculture Became Consumer Culture*. West Sussex: Capstone Publishing.

Jasper, J. M. (1997). *The Art of Moral Protest: Culture, Biography, and Creativity in Social Movements*. Chicago: The University of Chicago Press.

Karusnahavastased käisid poode hirmutamast. (2008). Delfi, 15. november. Kasutatud 02.02.2020. <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/karusnahavastased-kaisid-poode-hirmutamast?id=20354553>

Kuus, I. (toim). (2019). Aasta vabaihenduse tiitli pälvis organisatsioon Nähtamatud Loomad. ERR, 17. september. Kasutatud 02.01.2020. <https://www.err.ee/1011682/aasta-vabaihenduse-tiitli-palvis-organisatsioon-nahtamatud-loomad>

Käänik, K. (toim). (2012). Salaja filmitud videod Eesti sigalates paljastavad loomade väärkohtlemisi. *Õhtuleht*, 9. mai. Kasutatud 02.01.2020. <https://www.oh tuleht.ee/476244/salaja-filmitud-videod-eesti-sigalates-paljastavad-loomade-vaarkohtlemisi>

Lewis, J. E. (2004). Testimony. *Animal Rights Extremism and Ecoterrorism. The FBI Federal Bureau of Investigation*, 18. mai. Kasutatud 02.03.2020. <https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/animal-rights-extremism-and-ecoterrorism>

Liharooma hautanud ema noaga ähvardanud Itaalia vegan peab maksma trahvi. (2018). *Postimees*, 2. november. Kasutatud 02.02.2020. https://maailm.postimees.ee/6444353/liharooma-hautanud-ema-noaga-ahvardanud-itaalia-vegan-peab-maksma-trahvi?_ga=2.223217179.128243584.1580786337-1673544259.1545159080

Lindblom, J. ja Jacobsson, K. (2014). A Deviance Perspective on Social Movements: The Case of Animal Rights Activism. *Deviant Behavior*, 35(2), 133–151.

Loomade Nimel kodulehekül. (2014). Pressiteade: salaja filmitud video paljastab taaskord Eesti karusloomakasvatuse telgitaguseid. Loomade Nimel kodulehekül, 19. november.

Kasutatud 02.01.2020. <http://loomadenimel.ee/karusnahalugu/uncategorized/pressiteade-salaja-filmitud-video-paljastab-taaskord-eesti-karusloomakasvatuse-telgitaguseid>

Loomakaitseseaduse ja looduskaitseseaduse muutmise seadus 392 SE (2017b). *Riigikogu*. Kasutatud 20.01.2020. <https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/622d245f-80ed-4a3c-ad1e-f71ddf401be9/Loomakaitseseaduse%20ja%20looduskaitseseaduse%20muutmise%20seadus>

Loomakaitseseaduse ja looduskaitseseaduse muutmise seadus 755 SE (2019). *Riigikogu*. Kasutatud 20.01.2020. [https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/1e07dfdf-9c7e-42f6-a79c-a24cd9f6dbdf/Loomakaitseseaduse%20ja%20looduskaitseseaduse%20muutmise%20seaduse%20eeln%C3%B5u%20\(755%20SE\)](https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/1e07dfdf-9c7e-42f6-a79c-a24cd9f6dbdf/Loomakaitseseaduse%20ja%20looduskaitseseaduse%20muutmise%20seaduse%20eeln%C3%B5u%20(755%20SE))

Loomakaitseseaduse muutmise seadus 445 SE (2017a). *Riigikogu*. Kasutatud 20.01.2020. <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/7312d15a-bd6f-46ce-b44a-3f7ba47cabb3/Loomakaitseseaduse%20muutmise%20seadus>

Loomuse kodulehekül. (i.a). MTÜ Loomuse visioon ja eesmärgid. Kasutatud 25.12.2019, <https://loomus.ee/visioon/>

Lowe, B. M. ja Ginsberg, C.F. (2002). Animal Rights as a Post-Citizenship Movement. *Society & Animals*, 10(2), 203–215.

Markina, A. (2020). Seadusega pahuksis noorte kaasamine ja taasühiskonnastamine. *Noorteseire aastaraamat 2019/2020*. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus.

Micheletti, M., Follesdal, A. ja Stolle, D. (2007). *Politics, Products, and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

Monaghan, R. (2013). Not quite terrorism: Animal rights extremism in the United Kingdom. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36, 933–951.

Noortevaldkonna arengukava 2014–2020. (2013). Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus. Kasutatud 29.01.2020. https://www.hm.ee/sites/default/files/nak_est.pdf

- Nähtamatute Loomade kodulehekülj. (i.a). Kes me oleme? Kasutatud 02.02.2020. <https://www.nahtamatudloomad.ee/kes-me-oleme>
- Nähtamatute Loomade kodulehekülj. (i.a). Kanad väärivad paremat. Kasutatud 02.02.2020. <https://www.nahtamatudloomad.ee/puurikanade-munad>
- Nähtamatute Loomade kodulehekülj. (i.a). Lõpp julmale Foie Gras' tootmisele! Kasutatud 02.02.2020. <https://www.nahtamatudloomad.ee/lopp-foie-gras>
- Oga, T. (2006). Loomakaitsjate protest pani poodnike närvid proovile. *Eesti Päevaleht*, 13. november. Kasutatud 02.02.2020. <https://epl.delfi.ee/eesti/loomakaitsjate-protest-pani-poodnike-narvid-proovile?id=51063871>
- Ots, L. (2005). Loomakaitsja ja inimeste suhtumine loomadesse 1930. aastate Eestis. *Mäetagused*, 31. Kasutatud 02.02.2020. <https://www.folklore.ee/tagused/nr31/looneots.pdf>
- Pau, A. (2019). Video: lavale sööstnud loomakaitsja pääses maailma rikkaimale mehele ohtlikult lähedal. *Postimees*, 7. juuni. Kasutatud 02.02.2020. https://tehnika.postimees.ee/6701840/video-lavale-soostnud-loomakaitsja-paases-maailma-rikkaimale-mehele-ohtlikult-lahedale?_ga=2.191358378.128243584.1580786337-1673544259.1545159080
- PETA kodulehekülj. (i.a). About PETA. Our mission statement. Kasutatud 02.01.2020. <https://www.peta.org/about-peta>
- Pilkington, H. Pollock, G. ja Franc, R. (toim). (2018). *Understanding Youth Participation Across Europe. From Survey to Ethnography*. London: Palgrave Macmillan UK.
- Plüschke-Altof, B., Vacht, P. ja Sooväli-Sepping, H. (2020). Eesti noorte keskkonnateadlikkus antropotseeni ajastul: head teadmised, kuid väike mure? *Noorteseire aastaraamat 2019/2020*. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus.
- Priimägi, L. (2019). Linnar Priimägi: veganlus kui rahvaste väljasuretusprogramm. *Postimees*, 24. mai. Kasutatud 02.02.2020. https://arvamus.postimees.ee/6691159/linnar-priimagi-veganlus-kui-rahvaste-valjasuretusprogramm?_ga=2.124724490.128243584.1580786337-1673544259.1545159080
- Putnam, R. D. (2008). *Üksi keeglisaalis. Ameerika kogukonnaelu kokkuvarisemine ja taassünd*. Tallinn: Kirjastus Hermes.
- Rudi, H. (2007). Loomakaitsjad protesteerisid Escada poe ees. *Postimees*, 27. oktoober. Kasutatud 02.02.2020. <https://www.postimees.ee/1720161/loomakaitsjad-protesteerisid-escada-poe-ees>
- Rõuk, P. (2019). Laste vegandieedile panemine võib Belgias tähendada vanglakaristust. *Postimees*, 20. mai. Kasutatud 02.02.2020. https://tervis.postimees.ee/6687535/laste-vegandieedile-panemine-voib-belgias-tahendada-vanglakaristust?_ga=2.196093612.128243584.1580786337-1673544259.1545159080
- Saks, M. (2018). Manfred Saks: Elagu suitsuvorsti söövad jänessed. *Õhtuleht*, 12. jaanuar. Kasutatud 02.02.2020. <https://www.oh tuleht.ee/851534/manfred-saks-elagu-suitsuvorsti-soovad-janessed>
- Salm, E. (2018). Esimene taimetoitlaste tervisekäitumise uuring Eestis: taimetoitlus on tervislik. *Eesti Vegan Seltsi kodulehekülj*, 23. november. Kasutatud 03.02.2020. <https://vegan.ee/esimene-taimetoitlaste-tervisekaitumise-uuring-eestis-taimetoitlus-on-tervislik>
- Scott, A. (1990). *Ideology and the New Social Movements*. London: Unwin Hyman.
- Sea aaria: Eesti Laulu 2018 nostalgiaklipp. (2018). *ERRi YouTube'i leht*, 3. märts. Kasutatud 10.02.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=fmApY9J621U>

- Singer, P. (1975). *Animal Liberation*. HarperCollins Publishers.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative Case Study. N. K. Denzin ja Y. S. Lincoln (toim), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (lk 443–466). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications Inc.
- Statistikaamet. (i.a). Statistikaameti noorteseire juhtimislaud: noorte arv KOV volikogu valimistel. Kasutatud 29.01.2020. <https://juhtimislaud.stat.ee/dashboard/6>
- Stolle, D. ja Micheletti, M. (2013). *Political consumerism: Global responsibility in action*. New York: Cambridge University Press.
- Sõjakad vegan-aktivistid süüdistavad farmereid loomade orjastamises ja vägistamises. (2018). ERR, 24. oktoober. Kasutatud 10.02.2020. <https://www.err.ee/871653/sojakad-vegan-aktivistid-suudistavad-farmereid-loomade-orjastamises-ja-vagistamises>
- Zalman, A. (2019). The History and Background of the Animal Liberation Front (ALF). *ThoughtCo.*, 2. juuli. Kasutatud 04.01.2020. <https://www.thoughtco.com/animal-liberation-front-3209117>
- Taperson, K. (2016). *Loomade poolt*. MTÜ Loomus: Ecoprint
- Tart, I., Sõmer, M. ja Lilleoja L. (2012). Alusväärtused Eestis teise laine perioodil. A. Aarelaid-Tart, A. Kannike (toim), *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine* (lk 44–70). Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Turk, P. (2013). Eesti punk – miilitsast presidendini. A.-A. Allaste (toim), *Subkultuurid* (lk 79–118). Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Urvak, P. (2003). *Punkkultuur tänapäeva Eestis*. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Humanitaarinstituut.
- Vabatahtlike Värava kodulehekülj. (2018). Märka vabatahtlikku 2018. Kasutatud 25.12.2019. <https://vabatahtlikud.ee/tunnustamine/marka-vabatahtlikku-2018>
- Vainküla, K. (2019). Veganid kriminaaluurimise all: laps raskes seisus, ema keeldub last ravimast. *Eesti Ekspress*, 13. märts. Kasutatud 10.02.2020. <https://ekspress.delfi.ee/kuum/veganid-kriminaaluurimise-all-laps-raskes-seisus-ema-keeldub-last-ravimast?id=85570027>
- van Biezen, I., Mair, P. ja Poguntke, T. (2012). Going, going, ... gone? The decline of party membership in contemporary Europe. *European Journal of Political Research*, 51, 24–56.
- Ventsel, A. (2018). Punk on süüdi! *Postimees*, 18. november. Kasutatud 18.12.2019. <https://arvamus.postimees.ee/6456652/aimar-ventsel-punk-on-suudi>

LISA 1

Intervjueeritute sotsiaaldemograafiline profiil

Informant (pseudonüüm)	Vanus	Haridustase	Liikumisega ühinemise umbkaudne aeg	Intervjuu toimumise aeg
1. Carmen	21	Kõrgharidus omandamisel	2006/ 2007	2013
	22	Kõrgharidus omandamisel		2014
	27	Kõrgharidus		2019
2. Maris	27	Kõrgharidus omandamisel	2012	2013
	28	Kõrgharidus omandamisel		2014
3. Margus	22	Kõrgharidus	2007/2008	2013
4. Merlyn	16	Keskharidus omandamisel	2007	2014
5. Reeli	30	Kõrgharidus omandamisel	2006/2007	2019
6. Teele	27	Rakenduslik kõrgharidus	2017	2019
7. Anna	28	Kõrgharidus	2008	2019
8. Kerttu	29	Kõrgharidus	2017	2019
9. Johanna	20	Kõrgharidus omandamisel	2014/2015	2019
10. Kasper	28	Kõrgharidus	2017	2019
11. Tõnis	28	Kutseharidus	2013	2019

Märkus: Loomaõiguste aktivismiga alustamise aja määrasid aktivistid tagasiulatuvalt, mistõttu tihtipeale ei osatud enam täpset aastat kindlaks teha. Ühtlasi eelneb liikumises aktiivsele osalusele aeg, kui noored on sotsiaalsetest teemadest aktiivselt huvitunud, läinud üle veganlikule elustiilile või taimetoitlusele, osalenud teiste liikumiste tegevustes või panustanud aeg-ajalt loomaõigustega tegelemisse. Mainitud aspekte ei arvestatud aktivistiks oldud aja sisse.

Kokkuvõtteks

KOKKUVÕTTEKS

Kuigi kogumik on kirjutatud enne üleilmse pandeemia puhkemist, puudutavad kõik selle peatükid teemasid ja probleeme, mis muutuvad pärast kriisi kulmineerumist veel tähtsamaks kui enne. Oleme käesolevas raamatus tahtnud osutada nendele aspektidele, mis on noorte elu käsitlevates ülevaadetes seni saanud vähem tähelepanu. Kuigi Eesti noorte elu saab näidata nii mitmeski mõttes eesrindlikuna – troonime PISA testide tipus, hiilgame digivõimekuse ja kõrge mobiilsusega, töötuid on vähe, saame tarbida enneolematul hulgal kaupu – on igal sellisel edumündil ka teine pool, mida pole põhjust ignoreerida. Koolieduga võivad kaasneda pinged, mis ohustavad heaolu või tekitavad vaimseid probleeme, digivõimekusel on erinevaid varjukülgi, liigne tarbimine põhjustab keskkonnaprobleeme, mobiilsus mõjutab sotsiaalseid grupe erinevalt ning alati leidub nõrgemaid, kes edumarsil maha jäävad ja vajavad abikätt või tähelepanu. Igasugused kriisid tabavad alati valusamalt neid, kes on juba eelnevalt haavatavas positsioonis. Seega on käesolev kogumik oluline just selles kontekstis, et viitab eluvaldkondadele, mis nõuaksid nii noorsootöötajate kui ka noortepoliitika väljatöötajate tähelepanu ajal, kui ühiskonnas tundus, et kõik on väga hästi. Seda olulisemaks muutuvad need aspektid nüüd.

Nagu 2020. aasta on näidanud, on mobiilne tarbimisühiskond väga kergesti haavatav: kõik see, mis tundub iseenesestmõistetav, võib muutuda vaid mõne päeva jooksul kättesaamatuks. Seda enam peaksime pöörama varasemast rohkem tähelepanu noorte heaolule ja võimalustele. Oluline pole pelgalt noorte võimekus tõusta teadmiste võrdluses edetabelite tippu, vaid ka märkamine, kelle jaoks tekitab koolipinget stressi. **Dagmar Kutsari** ja **Kadri Soo** peatükk näitas, et kuigi suurema osa kuni 12aastaste laste heaoluga võib rahule jääda, on ligi kümnendik neist kimpus suhetega nii koolis, sõprusringkonnas kui ka kodus. On oluline neid näha ja neile tuge pakkuda, sest vaimsete pingete kuhjumine võib viia keeruliste sotsiaalsete tagajärgedeni, nagu osutas **Merike Sisaski** ja **Karin Streimanni** kirjutatud peatükk. Distantõppe puhul on selline märkamine komplitseeritud, sest ekraani taha õpetajad ega noortega töötavad spetsialistid naljalt ei näe. Seega – kuigi meie digipädevus ja noorte võimekus selles vallas on kõrge, on vaja siiski märgata ka näiliselt nähtamatut. **Veronika Kalmuse** jt peatükist nähtus, et pahatihti jäävad ka digimaailmas teistest maha need, kes on sotsiaalselt tõrjutumad. Nii võib ilmajätetus kujuda. Tähtis on jõuda just nendeni, kes on varju jäänud, ent vajavad tuge ja abikätt.

Paradoksaasel kombel ei mõisteta tänases maailmas aktiivseid noori, nagu näitavad mõneti **Bianka Plüschke-Altofi** jt ning **Airi-Alina Allaste** ja **Reelika Pirki** peatükid. Aktivistide hääl võib küll jõuda meediasse, ent sageli võidakse seda naeruvääristada või mitte tõsiselt võtta ning nii jääbki noortele tunne, et nende sõnumi asemel keskendutakse selle vormile. Läbi aegade on noori rünnates sildistatud neid kogenematuks ja naiivseks, õõnestades nii nende eesmärgi ja vaigistades neid grupina. Noori on lihtne seetõttu kõrvale tõrjuda otsustusprotsessidest ning oma või teiste õiguste eest võitlemisest.

Veel keerulisem on aga end kuuldavaks teha neil noortel, kes on oma teel libastunud või eksinud, nagu näitas **Anna Markina** peatükk. Väga kerge on kõrvale lükata ning hukka mõista, märgistades noori siltidega, ent palju olulisem oleks mõista ja aidata. Kriminaalse minevikuga noored ei leia sageli enam tagasiteed ühiskondlikku ellu, sest neil on keeruline hankida üsna elementaarset – tööd. Suure tõenäosusega seisab ukse ees majanduskriis, mis suurendab töötust ning raskendab seetõttu veelgi nende noorte lõimumist ühiskonda. Noorte seas on töötus alati suurem kui teistes eagruppides. **Epp Reiska** jt peatükk näitas, et kuigi noored on leidlikud toimetulekustrateegiatega väljatöötamises, mõjutavad seda siiski struktuuralsed aspektid – edukamalt saavad hakkama jõukamate vanemate järeltulijad ja valusamini tabab töötus noori ääremaadel. Üles kerkinud kriis on näidanud, kui kiiresti võib mobiilsus muutuda immobiilsuseks ehk liikumatuseks. **Raili Nugini** peatükk osutas, kui paljud eluvaldkonnad on läbi põimunud liikuvusest nii noorte kui ka nende elu mõjutavate täiskasvanute puhul. Jääb üle vaid ennustada, mis juhtub, kui need liikumismustrid on kriisi tõttu muutumises.

Kokkuvõttes võib öelda, et nii noorsootõtjate kui ka noortepoliitikaid välja töötavate ametkondade roll on endiselt eelkõige vaadata, märgata, näha, toetada, kuulata ja võimestada noori. Märkamise pole alati lihtne, aga ehk on see kogumik aidanud nähtavamaks muuta ka teemasid, mis seni varju on jäänud.

Noorteseire meeskond

SUMMARIES

Subjective well-being and agency of youth in Estonia

This chapter looks at youth between the ages of eight and twelve years and draws data from the international study Children's Worlds (2018). The aim of the chapter is to present young people's assessments about their well-being in relation to different environments and themselves. The analysis demonstrates a general positive bias in young people's satisfaction with life that slightly decreases with age. However, around one tenth of 8, 10 and 12-year-olds are critical about their home, school and friends; 15% of 12-year-old youths felt sadness and apathy over the previous two weeks as major feelings. The latter evidence is cause for caution because their general satisfaction with life is also extremely low, meaning that they may not be able to come out of their life situation without external help and support. Moreover, besides problems in school they experience a lack of parental support and closeness. The authors conclude this chapter with the statement that young people are trustful with their subjective perceptions, even when their assessments are unexpected and inconvenient for adults. No adult can substitute their subjective perceptions, thus, the collection of more data is necessary for monitoring the well-being of young people and for working towards their higher well-being.

Young people's mental health

Mental health is a complex and multifaceted concept that refers to well-being, coping with stress in everyday life, and adapting with the surrounding environment. Good mental health is much more than just the absence of psychiatric and behavioural problems. Mental health is an important issue over a person's entire lifespan, but the critical periods for establishing good mental health are during childhood and adolescence. In the current chapter, the results of secondary descriptive data analysis and a narrative overview of already published results are presented. The data originates from self-rated assessments (HBSC and SEYLE), official statistics, and assessments conducted by people surrounding youngsters, such as parents and teachers (VEPA). According to the HBSC study, self-rated depressive episodes during the last year were reported by 51% of girls and 31% of boys among 15-year-olds, and the trend has been increasing during the last decade. The proportion of young people who have seriously thought about suicide is alarming – 20% among 13-15-year-olds. Incidence of emotional disorders (incl. depression) according to the official statistics (referrals) has increased, although this trend may also reflect increased awareness and decreased stigma. Suicide rates according to the official statistics have exhibited rather stable trends during the last decade. The main factors associated with mental health and evidence-based preventive interventions are also described in this chapter.

Environmental awareness of the Estonian youth in the anthropocene: great knowledge, small worries?

Environmental and climate awareness are seen as crucial to ensure pro-environmental behaviour in times of climate change and environmental degradation. Not least due to the Fridays for Future movement, lots of hope lies with the young generation, who is a major target group of environmental education, also in Estonia. Based on primary and secondary data analysis, the chapter gives an overview of the current state of environmental and climate awareness of the Estonian Youth. Taking into consideration its multiple levels – ranging from environmental literacy to pro-environmental behaviour – awareness is elaborated in a comparative perspective, in relation to other youth in European countries and to other age groups within the Estonian society. As a result, the chapter shows that the high environmental awareness of the Estonian youth does not necessarily translate into action. The main causes lie in the comparatively low levels of environmental concern and feeling of responsibility for environmental problems that is prevalent in Estonia. However, there is reason for hope as the results also indicate a generational gap, where environmental concern, a sense of responsibility and the belief in one's ability to help the environment is considerably higher among the young generation than it is in the Estonian society in general.

Online risks of Estonian youth and their coping strategies

The more the youth make use of the internet, the more they can also be exposed to various online risks. Although many young people are not at all bothered by these potentially negative online encounters, some of them are less resilient and less able to adopt appropriate coping strategies to

reduce potential harm. Relying on statistical analysis of the survey data from two EU Kids Online datasets from 2010 and 2018, this chapter offers a detailed overview of various risks Estonian youth (11-17 year olds) have experienced online, young people's digital skills, the ways the youth cope with such negative experiences, and the perceived impact of such encounters. The findings indicate that Estonian youth, in general, feel safe while using the internet and quite confident in finding the most appropriate coping strategies when coming across something that might bother them online. In case of problems, most of the young make use of a communicative coping strategy by telling someone about their experience. Still, as only a small number of the young turn to a specialist for help, psychological counselling services should be made more easily available for the young. Also, the findings reveal that the youth with a lower socio-economic status do not feel as confident in their digital skills and are hence also more prone to experience online harm. Thus, youth and social workers should take a more active stance when discussing online experiences of the youth with lower socio-economic status.

Youth mobility practices and background factors in rural areas

The growing interest in mobilities, and more specifically rural mobilities remains somewhat neglected in the academic field. Mobility involves much more than just migrating or commuting to work; it is intertwined with the social relations and spatial and structural conditions of places. The interrelatedness of social and spatial structures with everyday mobilities, particularly among rural youth, has been under-researched. This chapter aims to begin to fill this gap, showing how mobilities affect different aspects of the lives of the rural youth, including cultural or social capital and social background, and how mobility shapes and is shaped by the specific locality. The aim of the chapter

is to raise awareness of the interconnectedness of spatial and social structures and practices, and the need to analyse these interrelations, illustrating this with examples from post-socialist Estonia. Drawing on fieldwork in seven Estonian rural areas from 2010-2019, the chapter calls for a nuanced understanding of the processes of mobility and migration in rural areas. Based on qualitative in-depth and focus-group interviews with rural youth and key stakeholders (N=69), several phenomena are identified as crucial to understanding the dynamics of mobility. Mobility is seen as a negotiated process and intertwined with the social structures of the location, and with the global, demographic and political processes around that location. Researchers should observe how the interrelatedness of the local context with mobility practices impacts mobilities in later life. Additionally, it has to be considered how these mobility practices relate to factors like social background and symbolic, social, and cultural capital.

Socioeconomic effect of labour market insecurity and coping strategies

This chapter describes the effect of an insecure labour market situation (difficulty of finding a job, working informally, part-time or temporarily) among 18-30-year-old youths on their socioeconomic situation and coping strategies. Compared to other age groups, youth have higher labour market risks, meaning they are more likely to lose a job, have longer periods of unemployment and work in insecure jobs. The analysis is based on the EXCEPT project semi-structured interviews conducted with 53 young people, who have been unemployed for six months or longer or who work in precarious jobs. The methodology draws from the framework developed within the project and is based on thematic qualitative analysis. We observe that, depending on the available coping strategies, some young people feel deprivation in many spheres of life, while there are also

those who perceive no difficulties. Unemployment and insecure jobs lead to economic difficulties; however, there are also negative social consequences like the postponement of family planning or difficulties in keeping up with social life, hobbies, etc. As a coping strategy, some have the opportunity to rely on family and friends, while others primarily rely on their own capabilities, combined with state-offered measures. State measures should specifically focus on the long-term unemployed and provide a sufficient life standard, so that youth are not forced to opt for low-wage or informal work instead of completing or improving their education, which would improve their labour market chances in the long term. Additionally, existing measures should be made more accessible and awareness about them raised because not all eligible youths make use of them.

Young offenders' re-entry and social participation

The current chapter follows the tradition of a labelling approach in criminology that looks at how people come to be defined as deviant and then examines the implications that such definitions hold for future offending behaviour. Based on 22 semi-structured interviews with 24 young ex-offenders in Estonia, this chapter looks at the effect stigmatisation has on the reintegration of young ex-offenders. The study investigates to what extent and in which domains ex-offenders experience stigma, how they manage it, and what effect it has on social participation and involvement. The results indicate that young ex-offenders experience stigma while looking for a job and accommodation, and while interacting with the criminal justice system. The strategies for managing stigma mostly include secrecy and withdrawal. These strategies are closely related to self-stigmatisation, low civic participation, and a low level of trust towards state institutions.

Animal rights activists: ‘teenage radicals’ or cultural creators of a new lifestyle

This chapter is about animal rights activism in Estonia initiated by young people in the mid 2000s. Recent studies of youth activism have, on the one hand, broadened to include ‘consumer’ and ‘lifestyle’ politics; however, on the other hand they have pointed out that some forms of creative activism associated with civic disobedience can also be condemned.

In the chapter, we analyse the ‘post-citizen movement’ for animal rights, focusing on the strategies and tactics activist use, considering their controversial roles. An in-depth, micro-level analysis is based on participant observation conducted in 2012-2016 and 14 in-depth interviews with 11 activists conducted in 2013-2016 and 2019.

In light of Giddens’ conceptualisation ‘life politics’, the aims of animal rights activists can be interpreted as an attempt to create new moral standards and lifestyles. On the other hand, their activities are labelled as a deviant “teenage radical” movement. Animal rights activists have been forced to deal with stereotypes disseminated by one-sided media coverage and ‘preventive measures’ taken by law enforcement agencies against them as potential offenders. However, over the last ten years the image of animal rights activism has improved. We can also witness the spread of ideas and lifestyle promoted by animal activists in a diluted form among the younger generation.

AUTORID

Airi-Alina Allaste

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
sotsioloogia professor
airi-alina.allaste@tlu.ee

Airi-Alina Allaste omandas doktorikraadi sotsioloogia erialal Helsingi Ülikoolis ning on praegu sotsioloogia professor ja noorsoouuringute adjunktprofessor. Ta on mitme rahvusvahelise ja kodumaise uurimisvõrgustiku juhatuse liige, sh üleilmse noorsoouuringute võrgustiku Euroopa asepresident. Tema uurimused ja õpetamine on keskendunud noortega seotud teemadele, sh elustiilid, kogukondlik liikumine, subkultuurid, kodanikuosalus ja mobiilsus. Ta on juhtinud mitmeid noori käsitlevaid kohalikke ja rahvusvahelisi uurimisprojekte, sh MYPLACE Eesti projektitiimi. Allaste on avaldanud oma uuringute tulemusi rahvusvahelistes ajakirjades ning toimetanud hulgaliselt nii eestikeelseid kui ka rahvusvahelisi kogumikke.

Veronika Kalmus

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
sotsioloogia professor
veronika.kalmus@ut.ee

Veronika Kalmus omandas magistriskraadi meediauuringute alal Oslo Ülikoolis ja doktorikraadi sotsioloogia erialal Tartu Ülikoolis. Tema teadustöö põhiteemade hulka kuuluvad laste ja noorte (uue) meedia kasutus, põlvkonnad, sotsialiseerumine, väärtused ja kiirendusühiskond. Ta on juhtinud mitmeid noori, põlvkondi ja muutuvat ühiskonda käsitlevaid uurimisprojekte ning rahvusvahelise teadusvõrgustiku EU Kids Online Eesti tiimi. Kalmuse töö noortevaldkonnas algas juba gümnaasiumiajal, kui ta juhendas noori kabetajaid, ning jätkus haridussotsioloogiliste uuringutega bakalaureuseõppes.

Dagmar Kutsar

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
sotsiaalpoliitika dotsent
dagmar.kutsar@ut.ee

Dagmar Kutsar on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalpoliitika dotsent ja rahvusvahelise laste subjektiivse heaolu uuringu Children's Worlds Eesti koordinaator ning juhtivuurija.

Anna Markina

Tartu Ülikooli õigusteaduskond
kriminoloogia teadur
anna.markina@ut.ee

Anna Markina omandas magistriskraadi sotsioloogia erialal Kesk-Euroopa Ülikoolis ning on praegu kriminoloogia teadur Tartu Ülikooli õigusteaduskonna karistusõiguse osakonnas. Ta on olnud mitme rahvusvahelise uurimisprojekti kohalik koordinaator. Tema uuringute teemadeks on noorte õigusrikkumised, kuritegevuse kontroll, kuriteohvrite õigused jms. Ta on Rahvusvahelise Noorte Delinkventse Käitumise Uuringu (ISRD) juhtrühma liige. Markina on avaldanud oma uuringute tulemusi rahvusvahelistes ajakirjades ja kogumikes.

Raili Nugin

Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut
teadur
raili.nugin@tlu.ee

Raili Nugin on omandanud magistrikraadi Kesk-Euroopa Ülikoolis ajaloo erialal ning doktorikraadi Tallinna Ülikoolis sotsioloogia erialal. Tema uurimisteemad on olnud täiskasvanuks saamine erinevatel aegadel, põlvkondlikud identiteetid ja mälu ning maanoored ja nende täiskasvanuks saamise kontekst. Ta on kirjutanud monograafia 1970. aastatel sündinutest, toimetanud raamatu põlvkondadest Eestis, avaldanud artikleid rahvusvahelistes ja kodumaistes teadusajakirjades ning artiklikogumikes.

Kaja Oras

Tartu Veeriku Kool
õpetaja
koras@veeriku.tartu.ee

Kaja Oras on kaitsnud magistrikraadi pedagoogika erialal Tartu Ülikoolis. Aastatel 2002–2015 töötas ta lektori ja pedagoogika teadurina Tartu Ülikoolis ning perioodil 2015–2018 teadurina Tallinna Ülikoolis. Tema teadustöö on olnud seotud hariduse ja tööturu temaatikaga, sealhulgas noorte sisene misega tööturule ja nende sotsiaalse tõrjutusega.

Reelika Pirk

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
doktorant
reelika.pirk@gmail.com

Reelika Pirk omandas magistrikraadi sotsioloogia erialal Tallinna Ülikoolis. Tema teadustöö on keskendunud noorte

poliitilisele aktiivsusele, millisel teemal kirjutab ta praegu ka doktoritööd. Tema teadustöö põhisuunaks on noortevaldkonna ja ühiskondliku aktiivsusega seotud uuringud.

Bianka Plüschke-Altöf

Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut
keskkonnasotsioloogia teadur
pluescbi@tlu.ee

Bianka Plüschke-Altöfi uurimisteemadeks on keskkonnateadlikkus ja -käitumine urbaniseerivas maailmas, sh eriti keskkonnaõiglus ja inimese-looduse suhted, linna rohealad ja linnaaiandus. Ta on omandanud magistrikraadi Humboldti Ülikoolis Berliinis ning doktorikraadi Tartu Ülikoolis.

Epp Reiska

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut,
rahvusvaheliste sotsiaaluuringute keskus
teadusassistent
epp.reiska@tlu.ee

Epp Reiska omandas magistrikraadi sotsioloogia erialal Tallinna Ülikoolis. Ta töötab teadusassistentina rahvusvaheliste sotsiaaluuringute keskus (RASI), kus on toetanud paljude rahvusvaheliste teadusprojektide elluviimist, pakkudes administratiivset tuge ning olles kaasatud andmete kogumisse ja analüüsi. Alates 2017. aastast on Reiska ka Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi ja RASI koostöös välja antava teadusajakirja *Studies of Transition States and Societies* tegevtoimetaja.

Eve-Liis Roosmaa

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut,
rahvusvaheliste sotsiaaluuringute keskus
lektor, teadur
eve-liis.roosmaa@tlu.ee

Eve-Liis Roosmaa on Tallinna Ülikoolis sotsioloogia lektor ja teadur. Tema teadustöö keskendub elukestva õppe, hariduse ja tööturuga seotud teemadele. Muu hulgas uurib ta nendes valdkondades esinevaid ebavõrdsusi (nt vanuse, soo, hariduse või ameti järgi erinev ligipääs õppimisele ja enesetäiendamisele) ning seda enamasti Euroopa riikide võrdluses. Ta on osalenud mitmetes uurimisprojektides, mis käsitlevad täiskasvanute õpet või noorte kogemusi hariduse ja tööturuga. Roosmaa on kaasatud ka pooleli olevasse projekti Technequality, mis uurib, kas ja kuidas tehnoloogilised uuendused muudavad ameteid ning sotsiaalse ebavõrdsuse iseloomu ja suurus.

Andra Siibak

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
meediauuringute professor
andra.siibak@ut.ee

Andra Siibak omandas nii magistri- kui ka doktorikraadi meedia ja kommunikatsiooni erialal Tartu Ülikoolis. Tema peamiste uurimishuvide hulka kuuluvad laste ja noorte (uue) meedia kasutus, lapsepõlve andmestumine, privaatsus ning sotsiaalmeedia auditooriumid. Ta on osalenud mitmetes noori, põlvkondi ja muutuvat ühiskonda käsitlevates uurimisprojektides (sh EU Kids Online) ning olnud eksperdik Euroopa Nõukogu, Euroopa Parlamendi ja OECD erinevate noortevaldkonna algatuste juures.

Merike Sisask

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
sotsiaaltervishoiu professor, vanemteadur
Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia Instituut
juhatuse liige
sisask.merike@gmail.com

Merike Sisask on lõpetanud Tartu Ülikoolis õigusteaduskonna ja kaitsnud eksternina magistrikaadi rahvatervishoius. Lisaks sai ta psühholoogilise nõustaja kutse Professionaalse Psühholoogia Erakoolis. Doktorikraadi sotsioloogias kaitses ta Tallinna Ülikoolis, kus töötab praegu sotsiaaltervishoiu professorina. Tema uurimisvaldkond on suitsiidikäitumine ja vaimne tervis, rõhuasetusega sotsiaalsetele mõjuteguritele. Ta on olnud põhitäitjaks paljudes vaimset tervist puudutavates teadusuuringutes, nii rahvusvahelistes kui ka Eesti omades. Mitu aastat oli ta Eesti vaimse tervise ja heaolu koalitsiooni eestvedaja. Sisask on avaldanud hulgaliselt teaduspublikatsioone ning aktiivse meediatöö kaudu aidanud tõsta Eesti ühiskonna teadlikkust vaimsest tervisest.

Helen Sooväli-Sepping

Tallinna Ülikool
jätkusuutliku arengu prorektor
helen.soovali@tlu.ee

Helen Sooväli-Sepping töötab jätkusuutliku arengu prorektori ja keskkonnakorralduse professorina. Tema põhilisteks uurimishuvideks on jätkusuutlikud ja inimkesksed linnaided ning nende rakendamise võimalikkus Eestis. Ta on samuti Eesti inimarengu aruande 2019/2020 peatoimetaja.

Kadri Soo

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
sotsiaalpoliitika assistent
kadri.soo@ut.ee

Kadri Soo on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalpoliitika assistent. Tema peamiseks uurimisteemaks on vägivald inimsuhetes ning laste ja noorte heaolu ja õigused. Ta on osalenud mitmetes uurimisprojektides, mis on keskendunud perevägivaldale, laste väärkohtlemisele, noorte seksuaal- ja riskikäitumisele ning seksuaalsele ahistamisele internetis.

Karin Streimann

Tervise Arengu Instituut
laste ja noorte valdkonna nooremteadur
karin.streimann@tai.ee

Karin Streimann on laste ja noorte valdkonna nooremteadur Tervise Arengu Instituudis (TAI) ning doktorant Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis. TAI-s vastutab ta laste ja noorte vaimse tervise edendamise ning uimastienetuse valdkonna eest. Ta on uurinud, kuidas mõtestatakse ja viiakse paikkondades ellu ennetustööd ning millised on ennetussüsteemi väljakutsed ja võimalused kohaliku- ja riigitasandi otsusetegijate ning poliitikakujundajate hinnangul. Lisaks on Streimann hinnanud ennetusprogrammi VEPA Käitumiskuste Mäng tulemuslikkust ja Eesti uimastitarvitamise vähendamise poliitika eesmärkide saavutamist. Streimann on mitme ennetusteemalise välisprojekti koordinaator Eestis, teda kõnetavad eriti tõendus põhises, eetilises ja kvaliteet ennetustöös.

Piret Vacht

Tallinna Ülikooli loodus- ja terviseteaduste instituut
keskkonnakorralduse lektor
vacht@tlu.ee

Piret Vacht on omandanud magistrikraadi Tallinna Ülikooli geoökoloogia õppekaval ning doktorikraadi Tallinna Ülikooli ökoloogia õppekaval. Tema uurimisteemade valdkonnad on varieerunud peamiselt mullaökoloogiast linnaökoloogiani. Kuid et Vachtil on kogemusi keskkonnaõpetuse õpetaja ja lektorina, on ta palju kokku puutunud ka keskkonnateadlikkuse ja -hariduse teemadega.

KAITSTUD TEADUSTÖÖD, ARTIKLID, KOGUMIKUD

1. Aher, E. **Vaimse tervise teenused – noorte teadlikkus ja ootused**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/C7lIJFUMOm>.
2. Allaste, A.-A., Saari, K. **Social Media and Participation in Different Socio-Political Context: Cases of Estonia and Finland**. Ajakirjaartikkel. *Young*, 28(2) 138–156, 2020.
3. Allaste, A.-A., Beilmann, M., Idnurm, T., Kalmus, V., Kiisel, M., Nugin, R., Pirk, P., Saarsen, K., Tiidenberg, K., Tammsaar, H., Toots, A. **Noorteseire aastaraamat 2017–18. Noored ja osalus**. Artiklikogumik. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, 2018. Veebilink: https://www.noorteseire.ee/system/resources/BAhbBlSfHOGZmI-jYyMDE4LzA5LzI1LzEwXzQxXzQ5XzIyM19Ob29ydGVzZWlyZV8yMDE3XzIwMTgucGRm/10_41_49_223_Noorteseire_2017_2018.pdf.
4. Anson, M. **NEET-noorte kaasatus Erasmus+ programmis**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/GdI4cAOopW>.
5. Arumetsa, K. **Raske ja sügava puudega lastele suunatud tugiteenused: teenuste vajadus, kättesaadavus ja probleemid teenuste osutamisel**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/Rykxkz4Cu5>.
6. Aruvainu, M. **Sotsiaalsete oskuste võimendamise olulisus noore tööhõivevalmiduse saavutamisel noorsootöötajate arusaamades Lääne-Virumaa näitel**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Johan Skytte poliitikauuringute instituut, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64270>.
7. Assmuth, L., Hakkarainen, M., Lulle, A., Siim, P. M. (toim). *Translocal Childhoods and Family Mobility in East and North Europe*. Artiklikogumik. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
8. Aubert, S., Barnes, J.D., Abdeta, C., Abi Nader, P., Adeniyi, A. F., Aguilar-Farias, N., Andrade Tenesaca, D. S., Bhawra, J., Brazo-Sayavera, J., Cardon, G., Chang, C. K., Delisle Nyström, C., Demetriou, Y., Draper, C. E., Edwards, L., Emeljannovas, A., Gaba, A., Galvis, K. I., Gonzalez, S. A., Herrera-Cuenca, M ... Tremblay, M. S. **Global Matrix 3.0 Physical Activity Report Card grades for children and youth: results and analysis from 49 countries**. Ajakirjaartikkel. *Journal of Physical Activity and Health*, 15, S251–S273, 2018. Veebilink: <https://journals.humankinetics.com/view/journals/jpah/15/s2/article-pS251.xml>.
9. Banaji, S., Mejias, S., Kõuts, R., Piedade, F., Pavlopoulos, V., Tzankova, I., Mackova, A., Amnå, E. **Citizenship's tangled web: Associations, gaps and tensions in formulations of European youth active citizenship across disciplines**. Peatükk kogumikus: E. Cicognani, F. Motti-Stefanidi (toim). *Youth Citizenship and the European Union (23–40)*. Routledge, 2019.

10. Beilmann, M., Kalmus, V., Macek, J., Macková, A., Šerek, J. **Youth in the Kaleidoscope: Civic Participation Types in Estonia and the Czech Republic.** Ajakirjaartikkel. *Sociální studia / Social Studies*, 15 (2), 11–33, 2018. Veebilink: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/11460/10261.
11. Bertolini, S., Moiso, V., Unt, M. **Precarious and creative.** Peatükk kogumikus: E. Colombo, P. Rebughini (toim). *Youth and the Politics of the Present: Coping with Complexity and Ambivalence*. London: Routledge, 2019.
12. Birk, K. **Probleemselt käituvate ja mitteprobleemselt käituvate õpilaste hinnangud parima sõbra kohta.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduste instituut, põhikooli mitme aine õpetaja õppekava, 2020. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/67173>.
13. Bouchat, P., Licata, L., Rosoux, V., Allesch, C., Ammerer, H., Babinska, M., Bilewicz, M., Bobowik, M., Bovina, I., Bruckmüller, S., Cabecinhas, R., Chrysochoou, X., Csertő, I., Delouvé, S., Durante, F., Ernst-Vintila, A., Flassbeck, C., Franc, R., Hilton, D., Keles R, S., Kesteloot S, C., Kislioglu J, R., Krenn, A., Macovei, I., Mari, S., Medugorac, V., Petrović, N., Pólya, T., Raudsepp, M., Sá, A., Sakki, I., Turjacanin, V., Türken, S., van Ypersele, L., Vojak, D., Volpato, C., Warland, G., Klein, O. **Greedy Elites and Poor Lambs. How Young Europeans Remember the Great War.** *Ajakirjaartikkel. Journal of Social and Political Psychology*, 7 (1), 52–75, 2019. Veebilink: <https://jspp.psychopen.eu/article/view/781>.
14. Brites, M. J., Kóuts-Klemm, R. **News definitions and motivations: youth and adults in Portugal and in Estonia.** Ajakirjaartikkel. *Estudos em comunicação / Communication Studies*, 1 (27), 175–190, 2018. Veebilink: <http://ojs.labcom-ufp.ubi.pt/index.php/ec/article/view/294/pdf>.
15. Bruus, K. **Noortevolikogude roll noorte kaasamises ja osaluses kohalike omavalitsuste otsuste tegemise protsessides.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/ZB719DyCwZ>.
16. Dahl, V., Amnå, E., Banaji, S., Landberg, M., Šerek, J., Ribeiro, N., Beilmann, M., Pavlopoulos, V., Zani, B. **Apathy or alienation? Political passivity among youths across eight European Union countries.** Peatükk kogumikus: E. Cicognani, F. Motti-Stefanidi (toim). *Youth Citizenship and the European Union* (43–60). London & New York: Routledge, 2019.
17. Dibou, T. **Youth policy in Estonia: addressing challenges of joined up working in the context of multilevel governance.** Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/vqXSHNNKMo>.
18. Dibou, T., Rannala, I.-E. (toim). **Mõtestades noorsootööd ja noorsootöötaja rolli. Tallinna Ülikooli noorsootöö artiklite kogumik.** Artiklikogumik. Tallinn: Trükikoda Auratrükk, 2019. Veebilink: [https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/HTI/Veebimaterjalid%20\(flaierid%20jm\)/TLÜ%20noorsootöö%20artiklite%20kogumik%202019.pdf](https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/HTI/Veebimaterjalid%20(flaierid%20jm)/TLÜ%20noorsootöö%20artiklite%20kogumik%202019.pdf).
19. Dibou, T., Toots, A. **Implementation of joined-up governance for solving youth employability issues in Estonia: matching EU pressures and civil servants' perceptions.** Ajakirjaartikkel. *East-West Studies: Journal of Social Sciences of Tallinn University Law School*, 9 (48), 17–34, 2018. Veebilink: <http://publications.tlu.ee/index.php/eastwest/article/view/767>.
20. Dibou, T., Rannala, I.-E., Žuravljova, M., Männiste, A., Roomets, Ü. **Experiences and challenges of developing youth worker curriculum in Estonia.** Peatükk kogumikus: M. Seal (toim). *Teaching youth work in higher education: tensions, connections, continuities and contradictions* (63–76). Tartu: Tartu Ülikool, 2019.

21. Ehasalu, K. **Põhikooli ja gümnaasiumi lõpuklasside õpilaste teadmised arusaamad immuunsüsteemist ja vakt-sineerimisest.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduste instituut, õpetajahariduse õppekava, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/63296>.
22. Eit, P. **Experiential education and adventure education in youth work curriculum.** Peatükk kogumikus: M. Seal (toim). *Teaching youth work in higher education: tensions, connections, continuities and contradictions* (177–187). Tartu: Tartu Ülikool, 2019.
23. Enchikova, E., Neves, T., Mejias, S., Kalmus, V., Cicognani, E., Ferreira, P. D. **Civic and Political Participation of European Youth: Fair Measurement in Different Cultural and Social Contexts.** Ajakirjaartikkel. *Frontiers in Education*, 4, 1–14, 2019. Veebilink: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/educ.2019.00010/full>.
24. Gonashvili, T. **The Role of Corporate Social Responsibility (CSR) for Employer Attractiveness among Millennials in Estonia.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Balti, filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut, 2020. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/eNy2PRDQLZ>.
25. Gridassov, J. **Z-generatsiooni valimiskäitumist mõjutavad tegurid 18–24-aastaste Eesti noorte näitel.** Magistritöö. Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut, kommunikatsiooni õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/S8gizFKLpW>.
26. Helemäe, J., Kazjulja, M., Schlee, C., Meo, A., Ricucci, R. **The role of informal social support for young people in unemployment and job insecurity. An investigation in Italy, Estonia and Germany.** Peatükk kogumikus. *Transition to Adulthood in the Volatile Labour Market*. Routledge. (ilmumas)
27. Hiimäe, R., Kõiva, M., Kuperjanov, A. (toim). **Laste- ja noortekultuur.** Ajakirjaartikkel. *Mäetagused*, 74. Eesti Folkloori Instituut, 2019. Veebilink: <http://www.folklore.ee/tagused/nr74/>.
28. Ilisson, K. **Vaimse tervise kogemuslugude jagamine: täisealiste noorte perspektiiv.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2020. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/67103>.
29. Joosep, K. **Enesekaastunde-keskne kunstiteraapia emotsionaalse enesetunde tasakaalustamiseks 15–19-aastastele.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, kunstiteraapiate eriala, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/BQA0yULtHH>.
30. Joost, H. **Noorte alkoholi tarvitamise seos peerstruktuuriga Tallinnas ja Tartus.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64179>.
31. Juhkov, J. **Noorsootöö ja karjääriteenuste ühisosa kutseõppe õpilaste väljalangevuse ennetamiseks.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/QxbydJQ9FK>.
32. Jürimäe, J. **Growth, maturation, and exercise during youth - the year that was 2017.** Ajakirjaartikkel. *Pediatric Exercise Science*, 30, 2018. Veebilink: <https://journals.humankinetics.com/view/journals/pes/30/1/article-p42.xml>.
33. Kalmus, V., Siibak, A. **Eesti noored virtuaalses arvamusruumis.** Peatükk kogumikus: H. Soováli-Sepping (toim). *Eesti inimarengu aruanne 2019/2020*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2020. (ilmumas)

34. Kerner, K. **Noorsootöötajate digipädevuste arendamine nutikas noorsootöös.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Digitehnoloogiate instituut, haridustehnoloogia õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/CmT2aJHoXh>.
35. Kiilaspä, K. **Ebatavalised emad: teismeeas vanemaks saanud noored naised räägivad emaks olemise kogemustest.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60987>.
36. Kisseljova, L. **Tartu koolinoorte vastupanu venestamise poliitikale 20. saj alguses.** Ajakirjaartikkel. *Keel ja Kirjandus*, 10, 775–784, 2019.
37. Klaas-Lang, B., Praakli, K. **Riigikeele oskusest, kasutamisest ja väärtustamisest Soome ja eesti muukeelsete noorte näitel.** *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja*, 28, 109–142, 2018. Veebilink: <http://arhiiv.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/lahivordlusi/article/view/LV28.03>.
38. Koljuhhina, V. **Noorte režiimide suutlikkus maandada noorte elukaare üleminekutega seonduvaid riske; Baltimaade võrdlus.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, haldusjuhtimise õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/GJz6BMM97n>.
39. Konks, K.-P. **Erikooli roll lapse heaolu tagamisel – noorte tagasivaade erikoolis viibitud ajale.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64166>.
40. Koort, K. **Implementing CLIL with young learners in primary school: creating, conducting and evaluating a science-based CLIL project.** Magistritöö. Tartu Ülikool, TÜ maailma keelte ja kultuuride kolledž, inglise filoloogia, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60450>.
41. Koppel, Ü. **Maarjamaa Hariduskolleegium hälbelise käitumisega noorte resotsialiseerimise agendina õpilaste edasise elukäigu kontekstis.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Õigusteaduskond, karistusõiguse osakond, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60321>.
42. Kõiv, K., Liduma, A., Papaloi, E., Karakatsani, D. **Youngsters' national identity: Assessing identity fusion, affective commitment and colours representing the home country.** Peatükk kogumikus: C. Pracana, M. Wang (toim). *Psychological Applications Conference and Trends 2018 (208–212)*. Lisbon: InScience Press, 2018.
43. Kõuts-Klemm, R., Kalmus, V., Kutsar, D., Ainsaar, M., Beilmann, M., Kasearu, K., Soo, K. **Noored ja ühiskond: osalus, rahulolu ja toimevõime.** Ajakirjaartikkel. *Riigikogu Toimetised*, 40, 113–123, 2019. Veebilink: <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2019/12/K6outs-Klemm-et-al.pdf>.
44. Kähär, K. **Noorte teekond varjatud kodutuseneni noorte endi ja spetsialistide vaatenurgast.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64169>.
45. Kängsepp, K. **Noorsootöötaja väärtused ja roll vaenukõne ilmingute ennetamisel Lääne-Virumaal.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/Rafeovyedp>.

46. Könninge, R. **Väliseesti noorte identiteet ja eestlus**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Eesti ja Üldkeeleteaduse Instituut, rakenduslingvistika osakond, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/64104/Konninge-MAG%202019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
47. Landberg, M., Eckstein, K., Mikolajczyk, C., Mejias, S., Macek, P., Motti-Stefanidi, F., Enchikova, E., Guarino, A., Rämmer, A., Noack, P. **Being both – A European and a national citizen? Comparing young people’s identification with Europe and their home country across eight European countries**. Peatükk kogumikus: E. Cicognani, F. Motti-Stefanidi (toim). *Youth Citizenship and the European Union* (28–41). Routledge, 2019.
48. Lanno, G. **ClassDojo mõju erituge saavate käitumisraskustega õpilaste käitumisele**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduste instituut, eripedagoogika ja logopeedia õppekava, 2020. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/67023>.
49. Lauha, H., Nõlvak, K. (toim). **Digiareng ja noorsootöö**. Artiklikogumik. Verke and EYWC, Helsingi, 2019. Veebilink: <https://entk.ee/noorsootoo/noorsootoo/nutikas-noorsootoo/raamat-digiareng-ja-noorsootoo/>.
50. Leppik, E. **Autismispektri häirega laste sotsiaalne kaasamine üldhariduskoolis Kagu-Eesti koolide näitel**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64171>.
51. Lillemägi, A. **Huviharidus ja skautlike traditsioonide mõju lastele noorteorganisatsioonis**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/rUcwVB539w>.
52. Lipu, M., Siibak, A. **“Take it down!”: Estonian parents’ and pre-teens’ opinions and experiences with sharenting**. Ajakirjaartikkel. *Media International Australia*, 170 (1), 57–67, 2019. Veebilink: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1329878X19828366>.
53. Loide, K. **Noorte kriminaalhooldusaluste katseaja nõuete rikkumised ja neile antud seletused 2018. aastal**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsioloogia õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64155>.
54. Lumijõe, N. **Transnationalism and attitudinal integration: Russian-speaking youth and Estonian security and defence policy**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Johan Skytte poliitikauuringute instituut, Euroopa Liidu – Venemaa uurin-gute õppekava, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60546>.
55. Macek, J., Macková, A., Pavlopoulos, V., Kalmus, V., Elavsky, C. M., Šerek, J. **Trust in alternative and professional media: The case of the youth news audiences in three European countries**. Peatükk kogumikus: E. Cicognani, F. Motti-Stefanidi (toim). *Youth Citizenship and the European Union* (104–118). Abingdon, New York: Routledge, 2019.
56. Mark, L. **Depressive feelings and suicidal ideation among Estonian adolescents and associations with selected risk beha-viours**. Doktoriöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/OAsdqLxpOD>.
57. Marshall, I. H., Neissl, K., Markina, A. **A Global View on Youth Crime and Victimization: Results From the Inter-national Self-Report Delinquency Study (ISR3D)**. Ajakirjaartikkel. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 35 (4), 380–385, 2019. Veebilink: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1043986219884814>.

58. Masso, J., Kureková, L. M., Tverdostup, M., Žilinčíková, Z. **What are the Employment Prospects for Young Estonian and Slovak Return Migrants.** Peatükk kogumikus: J. O'Reilly, J. Leschke, R. Ortlieb, M. Seeleib-Kaiser, P. Villa (toim). *Youth Labor in Transition* (461–500). New York: Oxford University Press, 2018.
59. Mazzoni, D., Albanesi, C., Ferreira, P. D., Opermann, S., Pavlopoulos, V., Cicognani, E. **Cross-border mobility, European identity and participation among European adolescents and young adults.** Peatükk kogumikus: E. Cicognani, F. Motti-Stefanidi (toim). *Youth Citizenship and the European Union* (88–103). Abingdon, New York: Routledge, 2019.
60. Mets, T. **Ajateenistuse roll eesti keelest erineva emakeelega noorte sotsiaalse identiteedi kujunemisel.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/jWNfTJqwtR>.
61. Mihálik, J., Garaj, M., Sakellariou, A., Koronaoui, A., Alexias, G., Nico, M., Almeida Alves, N., Unt, M., Taru, M. **Similarity and Difference in Conceptions of Well-being among Children and Young People in four contrasting European countries.** Peatükk kogumikus: G. Pollock, J. Ozan, H. Goswami, G. Rees, A. Stasulane (toim). *Measuring youth well-being. How a Pan-European longitudinal survey can improve policy* (55–70). Springer, 2018.
62. Murumaa-Mengel, M., Siibak, A. **From Fans to Followers to Anti-Fans: Young Audiences of Microcelebrities.** Peatükk kogumikus: M. Filimowicz, V. Tzankova (toim). *Reimagining Communication: Experience* (vol 2) (xx–xx). London: Routledge, 2020. (ilmumas)
63. Mänd, M.-L. **IKT-põhise teenuse rakendamine laste abistamisel: laste ja spetsialistide vaade.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64183>.
64. Naruskov, K. **The Perception of Cyberbullying among Estonian Students According to Cyberbullying Types and Criteria.** Doktoritöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduste instituut, 2020. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/67102>.
65. Nazarov, N. **Noorema- ja vanemaelised Eesti tööturul 2006–2016.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/ZEsI2FR3wl>.
66. Nugin, R. **Rejecting, re-shaping, rearranging: Ways of negotiating the past in family narratives.** Ajakirjaartikkel. *Memory Studies*, 1–17, 2019. Veebilink: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750698019829865>.
67. Nugin, R. **Space, place and capitals in rural youth mobility: Broadening the focus of rural studies.** Ajakirjaartikkel. *Sociologia Ruralis*, 2019. Veebilink: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/soru.12276>.
68. Oder, K. **Lapse- ja noorukiea lein ning selle mõjutused nende järgnevale elukäigule.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/EQR83BSV8B>.
69. Opermann, S. **Youth news use in Estonia.** Peatükk kogumikus: Y. Andersson, U. Dalquist, J. Ohlsson (toim). *Youth and News in a Digital Media Environment* (91–104). Göteborg: Nordic-Baltic Perspectives, 2018. Veebilink: https://www.nordicom.gu.se/sv/system/tdf/publikationer-hela-pdf/youth_and_news_in_a_digital_media_environment.pdf?file=1&type=node&id=39917&force=0.

70. Ord, J., Carletti, M., Cooper, S., Dansac, D., Morciano, D., Siurala, L., Taru, M. (toim). **The Impact of Youth Work in Europe: A Study of Five European Countries**. Artiklikogumik. HUMAK, Helsingi, 2018. Veebilink: <https://www.humak.fi/wp-content/uploads/2018/09/The-Impact-Of-Youth-Work.pdf>.
71. Ortlieb, R., Sheehan, M., Masso, J. **Do Business Start-ups Create High-quality Jobs for Young People?** Peatükk kogumikus: J. O'Reilly, J. Leschke, R. Ortlieb, M. Seeleib-Kaiser, P. Villa (toim). *Youth Labor in Transition* (597–625). New York: Oxford University Press, 2018.
72. Paabort, H. **NEET-noorte toetamise koostöömudeli edasiarendamine Euroopa Komisjoni Noortegarantii Eesti tegevuskava elluviimise näitel**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsioloogia õppekava, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64141>.
73. Paal, R. **Alaealiste vastane lähisuhtevägivald – seksuaalvägivalla juhtumite menetlemise probleemkohad Eestis**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Õigusteaduskond, karistusõiguse osakond, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64743>.
74. Pascal, C., Bertram, A., Veisson, M. (toim). *Early Childhood Education and Change in Diverse Cultural Contexts*. Artiklikogumik. Routledge, 2018.
75. Parm, P. **Koolinoorte emotsionaalsed probleemid ja toimetulek nendega**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/hZbaV1aWuW>.
76. Pata, K., Paas, S. **Social media services ecosystem for enhancing young marginalized adults to access adult education opportunities**. Peatükk kogumikus. *LECTURE NOTES in Communications in Computer and Information Science (CCIS)* (369–380). Springer Verlag, 2019.
77. Pere, L. **Õpilaste tajutud koormus ja selle seosed koolikiindumuse, läbipõlemise ning ootustega muutustele koolis**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, psühholoogia õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/pIVAolH4gQ>.
78. Petuhhova, J. **Mängustatud koostöötegevuste mõju eesti ja eestivene noorte vastastikustele hoiakutele**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Eesti ja üldkeeleteaduse instituut, eesti keele ja kirjanduse õpetaja õppekava, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64120>.
79. Pley, L. **Grupimuusikateraapia mõju söömishäiretega noorte perfektsionismile**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/fCclhvVl4x>.
80. Poudel, D. **Digipädevusi arendava õpimängu „Häkkerite lahing“ loomine**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, kommunikatsioonijuhtimise õppekava, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64212>.
81. Pustenko, O. **Lihtsustatud õppekaval olevate õpilaste karjäärivaliku toetamine Tallinna linnas**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/HSmtsbnK7g>.
82. Pärn, M. **Noorte kokkupuude pornograafilise materjaliga ja selle mõju noortele**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, eripedagoogika õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/AyYBUYRwck>.

83. Rammul, E., Uvarova, A., Hörrak, E. **Õõpäevarütmi häire esmane ennetamine noorukil**. Peatükk kogumikus: K. Kööp, M. Talvik, K. Lubi, T. Tulva, K. Sildver (toim). *Uurida on lihtne?! Artiklid lõputööde põhjal II* (338–345). Tallinn: Printon AS, 2019. Veebilink: https://issuu.com/ttk9/docs/ttk_kogumik.2019.
84. Rannala, I.–E., Allekand, A. **Key competences of non-formal learning in youth work: based on the example of Estonian open youth centres**. Ajakirjaartikkel. *International Journal of Open Youth Work*, 2, 61–79, 2018.
85. Raudsepp, M. **Minu isad – noore täiskasvanu retrospektiiv**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsioloogia õppekava, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/61003>.
86. Reiljan, R. **12–17-aastaste laste terviseprobleemide esinemissagedused ja nende seosed kehalise aktiivsuse erinevate teguritega**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, kehakultuuri õpetaja õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/6ETyHISszx>.
87. Reinap, K. **Lastevanemate rahulolu laste sotsiaalsete oskuste arendamise, autonoomia võimaldamise ja liikumis-tegevuste toetamisega**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, organisatsioonikäitumise õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/XBSYf1xYrD>.
88. Rieck, M., R., Shakespeare-Finch, J., Märtsin, M., Knox, M. **The Lived Experience of a Mother of a Young Adult with Intellectual Disability: ‘My Daughter as My Enlightenment’**. Ajakirjaartikkel. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 21 (1), 49–57, 2019. Veebilink: <https://www.sjdr.se/articles/10.16993/sjdr.560/>.
89. Roosla, S. **Vanemate lahkumineku mõju lapse käitumisele koolis**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/ITKXVO7x4h>.
90. Rõigas, A., Männiste, T., Araste, Lii., Mäger, M. **Entrepreneurship education in the study programme of professional youth programmes**. Peatükk kogumikus: M. Seal (toim). *Teaching youth work in higher education: tensions, connections, continuities and contradictions* (188–204). Tartu: Tartu Ülikool, 2019.
91. Saia, K., Toros, K., DiNitto, D., M., Leino, M., Sindi, I., Tersteegen, E. **Juvenile offender rehabilitation in Estonia: inter-professional collaboration in written assessments and specialists’ perceptions**. Ajakirjaartikkel. *European Journal of Social Work*, 22 (1), 121–133, 2019. Veebilink: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13691457.2017.1357022>.
92. Saks, K., Virnas, J. **Õpilasfirmade programmi mõju noorte sotsiaalsetele oskustele**. Ajakirjaartikkel. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 6 (1), 66–90, 2018.
93. Salum, P. **Tööklubi programmi mõju 16–29-aastaste töötute hinnangutele oma mina kohta**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduste Instituut, kasvatusteaduste õppekava, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/61728>.
94. Schihalejev, O., Kuusisto, A., Vikdahl, K., Kallioniemi, A. **Religion and children’s perceptions of bullying in multicultural schools in Estonia, Finland and Sweden**. Ajakirjaartikkel. *Journal of Beliefs and Values*, 2020. (ilmumas) Veebilink: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13617672.2019.1686732>.

95. Scholle, O., Jilani, H., Riedel, O., Banaschewski, T., Hadjigeorgiou, C., Hunsberger, M., Iguacel, Is., Molnar, D., Pala, V., Russo, P., Veidebaum, T., Zaqout, M., Pohlbeln, H. **Use of Nutritional Supplements in Youth with Medicated and Unmedicated Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder**. Ajakirjaartikkel. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology*, 29 (1), 58–65, 2019. Veebilink: <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/cap.2018.0060>.
96. Silm, S., Ahas, R., Mooses, V. **Are younger age groups less segregated? Measuring ethnic segregation in activity spaces using mobile phone data**. Ajakirjaartikkel. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44 (11), 1797–1817, 2018. Veebilink: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2017.1400425>.
97. Sinivee, R. **Sotsiaalmeediasõltuvus 11-19aastaste Eesti noorte seas**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut, kommunikatsiooni õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/BMckIVl9MS>.
98. Sirel, K. **Noorte teadlikkus säästva arengu kontseptsioonist ning võimalused selle tõhusamaks omandamiseks ülikoolis**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, gümnaasiumi loodusteaduslike ainete õpetaja õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/GETyHISsxz>.
99. Stepień, M., Berger, K., Rassõlkin, A., Vaimann, T. **The Erasmus+ Strategic Partnership as a Way to Attract Young People to Engineering**. Peatükk kogumikus. *Advances in Human Factors in Training, Education, and Learning Sciences* (252–259). Springer, Cham, 2020.
100. Sukk, M. **Online-osalus ja mitteosalus: Eesti noorte arvamused ja kogemused**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, 2018. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/60996>.
101. Sula, O. **Young Student's Online Social Networking Readiness for Entrepreneurship in Small Developing European Economies**. Doktoritöö. Tallinn: Estonian Business School, the Department of Management, Degree of Doctor of Philosophy, 2019. Veebilink: <https://ebs.ee/sites/default/files/Doctoral%20Thesis/Sula%20web.pdf>.
102. Susi, J. **Eesti noorte rahvusliku ja Euroopa identiteedi seos hoiakutega sisserändajate ja demokraatia suhtes**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Johan Skytte poliitikauuringute instituut, Euroopa õpingute õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64267>.
103. Sõber, H. **Tajutud vanemliku kompetentsuse seos vanem-laps suhtlemismustritega psüühiliste erivajadustega laste perede näitel**. Magistritöö. Loodus- ja terviseteaduste instituut, psühholoogia õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/BuDjZeRkeW>.
104. Sööt, A., Mägi, R. **Who sets the limits for us to dance?** Peatükk kogumikus: C. Svendler Nielsen, S. BurrIDGE (toim). *Dancing Across Borders Perspectives on Dance, Young People and Change*. London: Routledge, 2019.
105. Šakarašvili, S. **Noorsootõtajaid takistavad ja toetavad tegurid rahvusvaheliste projektide algatamisel**. Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/FVuvwpIBjm>.
106. Taela, A-M. **Abivajava lapse toetamine koolis: sotsiaalpedagoogide perspektiiv**. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste Instituut, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64185>.

107. Tambaum, T., Normak, P. **Teenaged Internet tutors' level of interactivity by sharing tacit and explicit knowledge with older learners.** Ajakirjaartikkel. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 9 (2), 229–248, 2018. Veebilink: <http://www.rela.ep.liu.se/article.asp?DOI=10.3384/rela.2000-7426.ojs161>.
108. Tamm, A. **Kiusamise esinemine, ennetamine ja sekkumisvõimalused noortekeskustes noorsootöötajate hinnangutes.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/qYeKLRvoL8>.
109. Tammemäe, T., Lilleoja, L., Randpere, N. **Supporting the Grieving Young Person at School.** Ajakirjaartikkel. *Theory and Practice: Lifelong Experiences*, 23–37, 2019.
110. Tamp, K. **Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud alaealiste retsiidiivsuse vähendamine.** Magistritöö. Sisekaitseakadeemia, Sisejulgeoleku instituut, 2018. Veebilink: <https://digiriiul.sisekaitse.ee/handle/123456789/2075>.
111. Tankler, M. **Children as Integral Part of our Church Family: Their Concept of God and Faith Development.** Peatükk kogumikus: C. K. Preisler, H. M. Movafagh (toim). *The Younger Generation and their Walk with God* (48–60). Copenhagen: United Methodist Church Nordic&Baltic, 2019.
112. Taru, M., Sglavo, S. **Europe in the interwar years: youth organisations of authoritarian regimes.** Peatükk kogumikus: H. Williamson, T. Basarb (toim). *The History of Youth Work in Europe: Pan-European and transnational youth organisations The overall lessons learned from the history project* (139–151). Council of Europe and European Commission: Council of Europe and European Commission, 2020.
113. Teesaar, L. **Adolescence social skills and self-esteem in equine assisted counselling: an intervention study.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, psühholoogia õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/ATTu95nQ7g>.
114. Tiidenberg, K, Allaste, A.-A. **LGBT activism in Estonia: Identities, enactment and perceptions of LGBT people.** Ajakirjaartikkel. *Sexualities* 23 (3), 307–324, 2020.
115. Tiits, K. **Põhikooli õpilaste hinnang õpetajate käitumisviisidele õpilastevahelise kiusamise korral ühe kooli näitel.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduste instituut, põhikooli mitme aine õpetaja õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64987>.
116. Tomingas, T. **Nutisõltuvuse diskursuse konstrueerimine 13–15-aastaste vanuserühmas.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut, kommunikatsiooni õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/rrzsBCx1VB>.
117. Toomistu, T. **Such a Strange Vibration: Rock Music as the Affective Site of Divergence among the Soviet Estonian Nonconformist Youth.** Ajakirjaartikkel. *Res Musica*, 10, 11–27, 2018. Veebilink: https://www.researchgate.net/publication/329029412_Such_a_Strange_Vibration_Rock_Music_as_the_Affective_Site_of_Divergence_among_the_Soviet_Estonian_Nonconformist_Youth.

118. Tsai, M.-Y. **What makes woman a woman? Exploring the gender identities of young female Estonians with gender education.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Johan Skytte poliitikauuringute instituut, Läänemere regiooni uuringute õppekava, 2019. Veebilink: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/64235>.
119. Tuisk, A. **Filmidest inspireeritud laste ja noorte mängud 1950. aastate Eestis.** Ajakirjaartikkel. *Keel ja Kirjandus*, 1-2, 95–111, 2020.
120. Täht, K., Xanthopoulou, D., Figgou, L., Kostouli, M., Unt, M. **The role of employment and job insecurity for the well-being of young Europeans: Social inequality as a macro-level moderator.** Ajakirjaartikkel. *Journal of Happiness Studies*, 1–21, 2019. Veebilink: <https://doi.org/10.1007/s10902-019-00184-w>.
121. Uba, K., Stendahl, L. **Youth- and Crime-Related Political Claims in Comparative Perspective.** Ajakirjaartikkel. *American Behavioral Scientist*, 2020. (ilmumas) Veebilink: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0002764219885422>.
122. Ulst, T. **Kunstiteraapilise sekkumise võimalused gümnaasiumiõpilaste läbipõlemise leevendamisel.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Loodus- ja terviseteaduste instituut, kunstiteraapia õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/uNu4k3POzA>.
123. Unt, M., Gebel, M., Bertolini, S. **Social exclusion of youth in Europe: Consequences of labour market insecurity.** Ajakirjaartikkel. *Studies in Transition States and Societies*, 10 (3), 1–8, 2018. Veebilink: <http://publications.tlu.ee/index.php/stss/article/view/838/632>.
124. Uusküla, M. **Noorte omavaheline kiusamine noortekeskustes: Tallinna noorte, noorsootõtajate ja kiusamisvastaste programmide tegevjuhtide arvamustes.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Haridusteaduste instituut, noorsootöö korralduse õppekava, 2018. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/fZGXppBheV>.
125. Uutma, M. **Käitumishäirega õpilase vajadused ning Eesti haridus- ja sotsiaalsüsteemi võimalused nendele vajadustele vastata.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/C7lJFUM0m>.
126. Vainurm, E. **Laste sotsiaalsete oskuste arendamine Viljandi Linnaraamatukogus läbi viidud töötoa näitel.** Magistritöö. Tallinna Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut, sotsiaaltöö õppekava, 2019. Veebilink: <https://www.etera.ee/s/LCEgGqefgY>.
127. Veigel, M. **Youth worker as 21st century educator: based in Estonian youth work specialists' opinions.** Peatükk kogumikus. JURE 2019/EARLI (xx-xx). JURE2019, Aachen, Germany, 10.-11.08.2019. Proceedings JURE2019: Proceedings JURE2019, 2019. (ilmumas)
128. Valli, K. **Koolinoorte harjumused paroolide loomisel ja kasutamisel ning võimalused turvalisemate valikute suunas nügimiseks.** Magistritöö. Tartu Ülikool, Johan Skytte poliitikauuringute instituut, Euroopa õpingute õppekava, 2019. Veebilink: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/64268>.

UURINGURAPORTID

1. Beilmann, M., Lillemäe, E., Linno, M., Murakas, R., Rämmer, A., Soo, K., Tooding, L.-M., Trumm, A. **Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga.** Uuringu lõppraport. Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste instituut, 2018. Veebilink: https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/noorsootoos_osalevate_noorte_rahulolu_noorsootooga_loppraport_2018a.pdf.
2. Espenberg, K., Kiisel, M., Saarsen, K., Jaanits, J., Rajaveer, L., Nõmmela, K., Aksen, M. **19–26aastaste noorte noorsootöös osalemise motivatsioon.** Tartu Ülikool, RAKE, 2018. Veebilink: https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/19-26_osalemise_noorsootoos.pdf.
3. Gornischeff, K., Sindi, I., Saia, K., Toros, K., Valma, K. **Infojuhis asendushooldusel iseseisvuvatele ja elluastuvatele noortele: Sinu iseseisva elu alustamine.** Tallinna Ülikool, 2019. Veebilink: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/noorteinfo.pdf>.
4. Kivimäe, A., Zuravljova, M. **Discussing the digitaal age and youth work.** Taru Ülikooli Narva Kolledž, 2019. Veebilink: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/66981/DigitaLAge_and_Youth_Work_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
5. Kutsar, D., Raid, K. **Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates.** Statistikaamet, 2019. Veebilink: https://www.stat.ee/valjaanne-2019_laste-subjektiivne-heaolu-kohalikus-ja-rahvusvahelises-vaates.
6. Lauristin, M., Loogma, K., Sutrop, M., Eamets, R. **Konkurentsivõime visioon. Ekspertühmade tulevikuvisioonid ja ettepanekud Eesti haridus-, teadus-, noorte-, ja keelevaldkonna arendamiseks aastatel 2021–2035.** Haridus- ja Teadusministeerium, 2019. Veebilink: <https://www.hm.ee/et/kaasamine-osalemise/haridus-ja-teadusstrateegia-2021-2035/visiooniloome>.
7. Murakas, R., Rämmer, A. **Noorte elukvaliteet Baltimaades: uuringuaruanne Eesti tulemustest.** MTÜ Lastekaitse Liit, 2019. Veebilink: https://youthpitstop.com/app/uploads/2019/02/Well-being-of-Young-People-in-the-Baltic-States_2018_ESTONIA-national-report.pdf.
8. Rämmer, A. **Tartu 16–18aastaste noorte sotsiaalne ja poliitiline aktiivsus.** Tartu: Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste instituut, 2018. Veebilink: <https://tartu.ee/sites/default/files/uploads/Kultuur%20ja%20vaba%20aeg/Noorsootöö/Rämmer%202018.pdf>.
9. Schwanitz, K. **The link between young adults' intentions and first exit from the parental home.** Rahvastiku-uuringud. Seeria B, 67, 1–37, 2019. Veebilink: https://www.popest.ee/file/RU_B_No_67_K.Schwanitz.pdf.
10. Sindi, I., Kattai, K., Medar, M., Toros, K., Valma, K., Kuldjärv, M., Gornischeff, K., Saia, K. **Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine ning järeelhooldusteenuse planeerimine ja korraldamine. Soovituslik juhendmaterjal kohalikele omavalitsusele.** Tallinn: Tallinna Ülikool, 2019. Veebilink: https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/jarelhoolduse_soovituslik_juhend_kohalikele_omavalitsustele.pdf.

11. Sindi, I., Toros, K., Kuldjärv, M., Kattai, K., Gornischeff, K., Medar, M., Valma, K., Saia, K. **Asendushooldusel täisealiseks saavate noorte iseseisvumise ja elluastumise toetamine. Soovituslik juhendmaterjal asendus- ja järelhooldusteenuse pakujatele.** Tallinn: Tallinna Ülikool, 2019. Veebilink: https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/soovituslik_juhend_asendus-ja_jarelhooldusteenuse_osutajatele.pdf.
12. Unt, M., Jeliaskova, M. **Database of youth policies and legislation on youth inclusion.** Uuringuraport. EXCEPT Working Papers, 54, 2018. Veebilink: http://www.except-project.eu/files/filemanager/files/WP54_Database_of_youth_policies_and_legislation_on_youth_inclusion.pdf.